

Nordisk dialektologi og sociolingvistik

Torben Arboe (red.)

Nordisk dialektologi og sociolingvistik

Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference
Århus 15.–18. august 2006

Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet
Århus 2007

Udgivet med støtte fra Aarhus Universitets Forskningsfond

Omslagsillustration: Søauditorierne, Aarhus Universitet.
Foto: Poul Ib Henriksen

Layout: Kirsten Lyshøj

ISBN 978-87-990871-1-2

Fællestrykkeriet, Aarhus Universitet
Århus 2007

Indholdsfortegnelse

Forord	9
Plenumforedrag	
Braunmüller, Kurt: Dialects, varieties and historical linguistics	11
Trudgill, Peter: Sociolinguistic dialect typology: contact and isolation in Nordic dialects	33
Vangsnes, Øystein: ScanDiaSyn: prosjektparaplyen <i>Nordisk dialektsyntaks</i>	54
Sektionsforedrag	
Andersson, Lars-Gunnar: När ordvariationen är som störst – om ett språkligt reservat	73
Arboe, Torben: Dialekt taler vi med “de gamle” – en sprogholdningsundersøgelse blandt unge i Thy	84
Beijering, Karin: se Gooskens & Beijering	
Bihl, Björn: se Nilsson & Bihl	
Blake, Margaret J.: Jeg begynner å snakke for pent: Attitudes towards dialect change among migrants to Oslo	96
Brenner, Magnus, Leila Mattfolk & Jan-Ola Östman: Finlands svenska dialekter i tvärvetenskaplig kontext	106
Bruce, Gösta: Accentuering i svenska sammansatta ord	116

Eide, Kristin M. & Tor A. Åfarli: Flerspråklighet – en utfordring for det generative rammeverket? – Om dialektsyntaks og parallelle grammatikker	126
Eide, Øyvind: se Tvedt, Lien & Eide	
Gooskens, Charlotte & Karin Beijering: Kan danskere identificere nordiske dialekter?	136
Gudiksen, Asgerd: “Tilbøjeligheds-Lideart” og andre s-former	147
Hagren, Kristina: <i>Till</i> och <i>till å</i> i förbindelse med infinitiv – särskilt med avseende på förhållandet i de sydsvenska målen	155
Hallén, Karin: Franska lånord – försvarar de sin plats i ett nytt svenskt dialektlexikon?	165
Hansen, Inger Schoonderbeek: Rigsmål i en dialektordbog – om ordet <i>hvad</i>	175
Hovmark, Henrik: Danske retningsadverbier og lokal orientering	183
Ivars, Ann-Marie: Expletivt ‘det’ i sydösterbottnisk dialekt	192
Ivars, Ann-Marie & Lisa Södergård: Spara det finlandssvenska talet	202
Jenstad, Tor Erik & Gunhild Aamodt: Kjelder til lånord i norske dialektar – Ei mogleg utnytting av basane til Norsk Ordbok	207
Johannessen, Janne Bondi: Den psykologisk distale demonstrativen i skandinavisk	217
Kristiansen, Tore & Malene Monka: Sprogholdninger blandt unge i Odder	227
Kyst, Bodil: Toner i århusiansk regiolekt	238

Leinonen, Therese:	248
Vokaluttal i några finlandssvenska dialekter	
Lien, Elisabeth: se Tvedt, Lien & Eide	
Mattfolk, Leila: se Brenner, Mattfolk & Östman	
Monka, Malene:	259
Hvornår og hvorfor skifter man mellem rigsdansk og sønderjysk? – En undersøgelse af sprogalternationer i servicesituationer i Aabenraa	
Monka, Malene: se Kristiansen & Monka	
Monsson, Odd:	270
Vestnorsk kvantitet morfofonologisk sett	
Nesse, Agnete:	282
Radiotalemål i Nordland 1936-1996	
Nilsson, Nils-Erik & Björn Bihl:	294
Dialektarbete i skolan – ett försök att öka den språkliga medvetenheten hos eleverna	
Palmén, Helena:	304
Kodväxling i dialekt	
Pedersen, Karen Margrethe, KU:	314
Nogle danske dialektale pseudosideordninger	
Pedersen, Karen Margrethe, SDU:	323
Fisbrand i folkemunde, folkemål og folkeråd	
Sandström, Caroline:	334
Pronomenbruket för hundar, katter, hästar och kor i östra Nyland	
Sigurjónsdóttir, Sigríður & Höskuldur Thráinsson:	344
Regional variation in Icelandic syntax?	
Svahn, Margareta:	353
Tendenser i skaraborgskt ungdomsspråk	
Södergård, Lisa: se Ivars & Södergård	
Sørensen, Viggo:	361
Det jyske skriftsprog – kontrafaktisk belyst	

Thráinsson, Höskuldur: se Sigurjónsdóttir & Thráinsson	
Tvedt, Lars Jørgen, Elisabeth Lien & Øyvind Eide: Ordbokshotellet – varig lagring og formidling av norske ordsamlinger	379
Vikør, Lars S.: Føring av formvariasjon i ei nasjonal dialektordbok: gråsona mellom predikerbar og ikkje-predikerbar variasjon	389
Westerberg, Anna: En ny svensk dialekthandbok	398
Östman, Jan-Ola: se Brenner, Mattfolk & Östman	
Áfarli, Tor A.: se Eide & Áfarli	
Aamodt, Gunhild: se Jenstad & Aamodt	
Billede af konferencedeltagerne	408
Deltagerliste	408

Forord

Tirsdag-fredag 15.-18. august 2006 blev den 8. Nordiske Dialektologkonference afholdt i Aarhus Universitets nye Søauditorier i Universitetsparken. En udmærket ramme om konferencen, som også var begunstiget af fint sommervejr. Vi afveg fra konferencens tradition med internat på højskole, hotel el.lign., havde altså overladt det til deltagerne selv at indkvartere sig på byens hoteller. Vort indtryk er, at deltagerne var tilfredse med dette valg, skønt det førte til, at vi ikke var helt så meget sammen uden for det faglige program som vanligt på disse konferencer.

Onsdag 16. august kl. 9 kunne dekanen for det Humanistiske Fakultet, Bodil Due, på universitetets vegne åbne konferencen. Ud over 2 særskilt indbudte plenumforedragsholdere havde der tilmeldt sig 74 deltagere, heraf hele 16 fra Norsk Ordbok 2014 (der altså alene udgjorde over 20% af deltagerne). Fordelingen nationalt var: 28 deltagere fra Norge, 15 fra Sverige, 9 fra Finland, 1 fra Island, 2 fra Holland, 19 fra Danmark. Konferencen bød på 3 plenumforedrag og 36 sektionsforedrag, der tilsammen spændte over et bredt spektrum, fra sproghistoriske og fonetiske til sociolingvistiske og sprog-holdningsmæssige problemstillinger; desuden var der som noget nyt en særlig sektion for dialektsyntaks.

Den tekniske side fungerede i store træk tilfredsstillende, med powerpoint-plancher på usb-nøgle, memory-stick, minnepinn (eller hvad dette mellemed nu kaldes), lydprøver i god højtalerengivelse – selv om der opstod problemer, som først kunne løses i den korte pause før et givet foredrag.

Konferencen rummede også en række sociale arrangementer. Tirsdag aften var vi til reception på Århus Rådhus med tale af rådmand Dorthe Laustsen; onsdag aften filmaften med dvd-forevisning af Peter Klitgaards dokumentar “I Danmark er jeg født” fra 2005, opbygget omkring landskabsbilleder og dialektoptagelser fra hele

landet. Torsdag eftermiddag ekskursion til Moesgaard Museum med rundvisninger vedrørende Illerup Ådal, Grauballemanden og Århus i Vikingetiden, dernæst besøg på fregatten "Jylland" i Ebeltoft med rundvisninger på banjer og dæk mellem køjer og kanoner. Fredag d. 18 om aftenen afsluttende festmiddag i Richard Mortensen Stuen i Studenternes Hus, bl.a. med underholdning af a capella-koret "Vocal Line".

Her i konferencerapporten er foredragene anbragt alfabetisk efter forfatternavne: i en første afdeling de 3 plenarforedrag, derefter de 33 sektionsforedrag, vi har modtaget manuskripter til, enkelte i lidt ændret eller udvidet form. Det har været en spændende fase at gennemlæse manuskripterne, hvor vi dels "genhørte" nogle af foredragene, dels stiftede bekendtskab med foredrag, vi ikke havde nået at høre på konferencen. Det er vort indtryk, at forfatterne har været tilfredse med den efterfølgende e-mail-dialog om manuskripterne layout, og vi håber at være endt med et præsentabelt resultat.

Til sidst en tak til alle deltagere og foredragsholdere samt en intern tak til den lille stab her på Peter Skautrup Centret for godt samarbejde om konferencens forberedelse og afvikling: Kirsten Lyshøj, Inger Schoonderbeek Hansen, Nina Keller Grøftehaug og Viggo Sørensen. Vi har jo helt fra starten været fælles om arrangementet, lige fra udsendelse af den første invitation i sommeren 2005 til opsætning og gennemlæsning af foredragsmanuskripterne i vinteren 2007.

Tak til Aarhus Universitets Forskningsfond, som støttede konferencen som helhed, og til Letterstedska Föreningen, som ydede bidrag til ekskursionen.

April 2007

Torben Arboe

Kurt Braunmüller

Universität Hamburg

Dialects, varieties and historical linguistics*

0. Introduction

The starting point for dialectological research in the 19th century was the documentation of linguistic variation of languages in their spatial distribution. One of the primary aims of the Romantic period was therefore to describe and archive linguistic diversity which had existed to a higher and more genuine extent in earlier times but could still be observed when examining the utterances of the oldest living speakers of these dialects. These speakers should, however, have minimal possible contact with speakers of other varieties of the same linguistic diasystem, the written standard or foreign languages.

However, this assumption mistakenly presupposes that monolingual, more or less isolated, tightly-networked, small and rural societies were the default case in earlier times in Europe.¹ At least some type of receptive multilingualism or contact with other, coexisting varieties has to be assumed due to the lack of standardisation, at least in oral communication – not to mention (a) Latin e.g. in the church service and in other official contexts (such as juridical documentation), (b) other foreign languages due to wars and occupation, (c) divergent and/or non-standard language use of travelling merchants, sometimes also of craftsmen or travelling show people, and finally (d) the use of various languages for specific purposes. These are just four examples out of many more which contradict the presupposed linguistic homogeneity.

---

* I would like to thank Stig Eliasson (Mainz/Uppsala) and Iwar Werlen (Berne) for their valuable comments and suggestions on an earlier version of this paper.

So far I have presented a rough sketch of the national Romantic attitude towards dialects and their meaning for linguistic reconstruction as well as for nationalism, which in turn aims at large scale monolingualism and national linguistic homogeneity, though based on a considerable amount of internal diastatal diversity.

Throughout the last three or four decades of the 20th century, a ‘pragmatic turn’ took place in terms of additionally taking individual casual speech, regional varieties and social variation into consideration. This development was also due to the fact that the neogrammarians’ method of collecting and systematising data had come to an end, though much work still has to be done, esp. as far as syntactic variation is concerned. In Denmark e.g., this development finally became obvious when one of the leading journals, *danske folkemål* ‘Danish dialects’, was renamed *dansk talesprog* ‘Colloquial Danish’ in 1999. This, however, does not mean, though sometimes claimed more or less seriously, that dialects in Denmark have disappeared since the year 1998 – many of them are still very well alive, especially in the western parts of the country! It rather means that the paradigmatic change in interest in dialectological or vernacular research should become more visible for everybody outside dialectology.

1. Towards a broader scope of dialectological research – a short outline

One of the intentions of my paper is to show that following this ‘pragmatic turn’ is not the one and only way of leaving traditional dialectology. There are further areas in which insights from experts of diastatal linguistic variation are indispensable. Later on, in the next section, I will present some perspectives for dialectological research with respect to historical linguistics.

Dialectal investigation should also refer to

- (1) linguistic empiricism, esp. in oral production,
- (2) the mapping and evaluation of medial diglossia in countries (such as Norway or the German speaking areas of Switzerland), where the dialects spoken differ considerably from the written standard,
- (3) any form of flexibility in communication and receptive multilingualism in general, fields which have been severely neglected, esp.

- when describing language change,
- (4) the description of convergence areas and other areas with intense language contact,
  - (5) the exploration of the internal structure of language types (such as e.g. word order or morphology typology), and
  - (6) the diversity and regularity in linguistic change,
- to name just a few fields of interest.

Let me give some *examples*:

- (1) Linguistic empiricism with regard to oral production is more than the analysis of conversations and turn taking phenomena on the one hand and experimental phonetics on the other. It has much to do with individual variation, not only within styles and registers but also with respect to accommodation, (social) networking and linguistic creativity by individuals in spontaneous speech production.
- (2) Exploring medial diglossia is mandatory in order to understand global linguistic innovation or a more general change in style. If e.g. syntax should become more colloquial/oral (sometimes been called ‘popular style’ or *folkelig stil*), it may have far-reaching consequences for the internal structure of the language, as can be seen in the disappearance of the genitive as a morphological category in New Norwegian (*nynorsk*) and Modern Faroese. It can also happen that traditional domains of the standard language fade away, a tendency which can be observed in the German speaking parts of Switzerland: a more and more asymmetric linguistic competence in written communication compared to other German speaking countries, which one could call “semi standard speaking/writing”, may be the result of such a process.
- (3) One of the objectives of nationalism in the early 19th century was to achieve linguistic standardisation and homogeneity within a nation’s territory. Since the era of nationalism, nation, language and identity have become closely intertwined. Minority languages were suppressed and genuine multilingualism resulting from a multicultural population was considered undesired or even unnatural. Even interdialectal understanding based on receptive multilingualism as a natural, unmediated way of communication was repressed seeing as standardisation, based on one common national language, was supposed to unite the linguistically divergent regions of a national

nation. One was confronted not only with the loss of highly marked dialectal features but also with the loss of linguistic flexibility in communication in general (cf. Braunmüller 2007).

- (4) Convergence areas, also called *Sprachbünde*, such as in the Balkan region or in the Nordic countries, with lenition to the north (Suðuroy on the Faroe Islands and the most southern parts of Norway) and east of Denmark (in Skåne, Halland and Blekinge), represent clear cases for dialectological studies though they are generally treated as phenomena of language contact (cf. e.g. Heine & Kuteva 2005: 172-218), which is certainly correct but at the same time is not the only possible way of approaching the borrowing of certain linguistic features. Traditional dialectology has already shown and explained how and why e.g. phonological features were able to break into neighbouring areas. Methods of dialectology could thus provide a better insight into such mechanisms of integrating features from other varieties or languages.
- (5) Even language typology may benefit fundamentally from dialectological research – if analysed in an appropriate manner. As I showed some 20 years ago (Braunmüller 1985/1995), based on data taken from two peripheral Nordic language varieties, mainly from south eastern South Jutish dialects (*sønderjysk*) but also from Modern Faroese, the utmost possible Germanic language type is the so-called condensing type (“der komprimierende Sprachtypus”; see Braunmüller 1995: 299ff.). In this language type, due to apocope and weakening of the interlude, vowel modulation and diphthongs also occur and thus form the maximum degree of morphophonological reduction within this originally fully inflectional type of language. The final stage of this development is the emergence of a Germanic tonal variety in its own right.²
- (6) Dialects and non-standard varieties reveal the direction of linguistic evolution, such e.g. the repression of allomorphy or the abolishment of idiosyncratic distinctions to a higher extent. Allomorphy may disappear, as in non-standard Germ. *gern(e)*, *gerner*, *am gernsten* or, according to research by means of Google, not only in Telemark and other areas of Norway *gammel*, *gamlere*, *gammelst* ‘[gradation of] gladly/old’ but also in Germ. *er ist größer wie* [recte: *als*] *du* ‘he is taller than [lit. *as*] you’, in cases in which the comparative particle *als* ‘than’ has already been replaced.

2. Dialectology and historical linguistics

My further presentation is aimed at shedding some light on the important role of dialectal information and linguistic variation for historical linguistics. In this context I will be concentrating on five areas of interest and reveal which part dialectology or variation analysis may play in these.

2.1. Authors of historical grammatical descriptions are in most cases not interested in dialects or other forms of linguistic variation. They focus, like in typological descriptions, primarily on the results of linguistic changes and not on the details taking place throughout the development.

The general purpose of historical grammatical descriptions is to outline the development from an earlier to a later stage of a language, or the opposite, viz. the reconstruction of protolanguages. Linguists carrying out analyses with such a bird's eye perspective in mind are therefore more interested in describing uniformity and linearity of linguistic developments rather than referring to the complexity of the intermediate stages. However, this procedure has serious consequences for the evaluation of the nature of linguistic developments between their (often externally, i.e. non-linguistically motivated) initial and final stages.³

In the following I will take the change in word order from OV to VO in the oldest runic inscriptions as an example. There is no doubt that the vast amount of the ancient western and central Indo-European languages were originally SOV-languages, which means that in unmarked declarative sentences the finite verb or the verbal head constituent was placed in the rightmost position of a sentence. During the Viking Age (i.e. early Middle Ages outside of Scandinavia) VO definitely became the unmarked position in such sentences. Normally, one would expect the number of (inherited) OV-patterns to be at its highest at the beginning of the oldest runic period and at its lowest towards its end. Sociolinguists would thus expect a kind of S-curve, starting with occasional VO-patterns, then accelerating rapidly towards VO in most instances and finally fading out in favour of the, now, obsolete OV-structures. However, neither approach yields the correct description of the development that really took place.

As we have shown in an earlier research project (see Beuerle & Braunmüller 2004: 10-12), 42.9 % of all syntactically analysable runic sentences written in the older futhark are ambiguous with respect to the basic word order of **OV** or **VO**. 19.5 % have **SOV** and 37.7 % have **SVO** word order. If we only consider the Scandinavian inscriptions, the number of the ambiguous sentences increases to 44.8 % – in other words, in almost half of all instances one cannot decide which is the basic word order, **OV** or **VO**. Moreover, there are no clear indications pointing towards the decline of **OV** at the end of this period and definitely no data that confirm an accelerating development in favour of **VO** in the middle of the period. Thus, there is no way we could show that an *S*-curve can explain that the development. On top of this, two of the so-called Blekinge inscriptions, longer inscriptions written towards the end of this Ancient Nordic period, reveal a considerable internal variation as far as word order is concerned. They also contain the first clauses attested in runic inscriptions which show **OV** equivalent to modern German: **sa [sar] þat bariutiþ [barutr]** (Stentoften approx. 650 A.D. and Björketorp 650-700 A.D., the last one encircled by square brackets; according to Krause 1971: 164f. and 140f., respectively).

Several different reasons for this non-linear development can be noted:

- (a) First of all, there is no adequate linguistic evidence, viz. empirical data, to decide whether the underlying word order is still **OV** or has already developed into **VO** before 750 A.D.
- (b) If Ancient Nordic (in Scandinavian languages and in German usually but falsely called *urnordisk/a* and *Urnordisch* ‘Proto-Nordic’, respectively) – which is obvious because of genuine inscriptions, that are not the result of linguistic reconstruction – exist, there must have been cases of dialectal variation as well.
- (c) Finally, we are confronted with a linguistic drift (in the Sapirian sense), even in spoken/ colloquial Latin, perhaps already from the very beginning, that Latin and, probably, other older Indo-European **OV**-languages tend to develop **VO**-patterns in their colloquial styles (cf. e.g. Kiesler 2006: 65-68 as far as Latin is concerned), whereas they maintain or even reinforce the traditional **OV**-patterns in written and rhetorically structured texts. Thus, and

more or less language independent bifurcating development in word order, observed in many European languages, might have obscured the actual development that took place within the oldest Germanic/North Germanic dialects.

The geographical distribution of all sentences which can be analysed and classified with respect to word order patterns roughly shows a ratio of 1 (for Denmark) : 2 (for Sweden) : 2 (for Norway). This means that there are twice as many sentences for syntactic analyses in Swedish and Norwegian inscriptions than in Danish ones. This fact has, of course, consequences for any description of language change within Ancient Nordic, simply due to the fact that the more data that is available, the more detailed information you can receive on the change.

If one takes the most frequent types of sentence patterns in these countries into consideration, one will find that VO-patterns are least frequent in the Danish data (only four unambiguous examples) and that OV-structures lie around the same low level (three instances). All further structures are ambiguous with respect to the OV/VO-distinction. The Swedish data contains ten examples in favour of VO and seven which support OV as the basic word order. The Norwegian sentences reveal almost the exact opposite distribution: eight VO related patterns and ten in favour of OV. None of the other patterns, found both in the Swedish and (in) the Norwegian data, can be used for deciding on the underlying word order.

But what are the consequences for a more appropriate, variationist interpretation of this data? The numeric relationship of unambiguous occurrences of OV/VO in Denmark is 3 : 4, in Sweden 7 : 10 and in Norway 10 : 8, figures which obviously cannot be used for any statistical calculation. If we, furthermore, consider the bulk of instances that cannot be classified adequately with respect to the underlying basic word order, we can only state that the Ancient Nordic period is characterised by considerable variation, certainly to some extent also by regional variation, but definitely not by a clear development from Indo-European and pre-Germanic OV towards early medieval VO. Only a variationist approach is able to contribute to a better description and consequently to an explanation of such a diffuse development.

2.2. *There are clear, qualitative differences between the (internal) mechanisms of dialect and language contact: contacts between genetically closely related languages are based on fundamentally different linguistic processes compared to contacts between unrelated languages. Thus we need to gain insight from dialectology and language variation in order to fully understand what exactly happens when this form of a language contact occurs.*

As Peter Trudgill has pointed out many times before, often based on data from the Scandinavian languages, it makes sense to distinguish between dialect contact on the one hand and language contact on the other (see e.g. Trudgill 2000 for a survey on various forms of language contact based on observations from Scandinavian-Low German contact). His main criterion for distinguishing between these two forms of contact is mutual intelligibility.

This fact (or assumption, if you like) shows the direction in which we have to look for a better understanding of what really happens when speakers of two genetically closely related languages come into contact with each other.

Necessary for any evaluation of dialect contact situations are, in my opinion, at least

- (a) the concept of a linguistic diasystem, as outlined more than half a century ago (see Weinreich 1954),
- (b) receptive multilingualism as a precondition for immediate mutual understanding, not only between allophonic/allomorphic variants within such a diasystem but also between genetically closely related neighbouring varieties/languages,
- (c) linguistic flexibility which, nowadays, no longer plays a pivotal role in face-to-face communication across dialectal borderlines due to the dominant role of standardised languages or the use of *linguae francae*, and
- (d) the view that all dialects are equal, not only in terms of fulfilling communicative needs but also with respect to prestige, social ranking and dominance.

Before discussing these aspects of dialect contact in detail, I would like to emphasise what actually happens when we observe a linguistic change due to any form of contact. Sometimes, when reading

historical descriptions of certain forms of very intense language contacts, you may be confronted with the impression that some kind of dark cloud has moved across a linguistic area, e.g. for political reasons or due to heavy economic influence, which drops a new, perhaps prestigious language like rain over the respective country, or that a huge wave has covered large parts of a territory, the result of which is finally a more or less intensive linguistic change.

Metaphors are often misleading, as we all know. But in this case, such images lead to completely wrong models: all kinds of linguistic contact have to be processed in the brain and nowhere else, and therefore the (mental) acquisition of new lexical items and sometimes even of linguistic structures. In a way you can say, that the use of foreign words or rather nonce-borrowings as the simplest form of code switching is the first step towards becoming multilingual. We have to bear in mind that contact at the same time means multilingualism and that thus the capability of being multilingual is an indispensable prerequisite for integrating loans from other languages/dialects. Therefore, it is not very helpful in terms of an appropriate understanding of the human faculty of language to regard or treat native speakers as monolinguals – a concept which, all over the world but apart from in Europe, has proven to be false but occurred as a direct consequence of the ideology of nationalism in the early 19th century when the idea of intertwining the concepts of nation, language and territory was created.

If one considers native speakers to be multilingual things become more perspicuous: in the case of *language contact*, you expand your dominant linguistic competence by integrating items from another language, due to whatever reasons. This form of acquiring elements from another language can, in principle, result either in active bilingualism or, in some cases, even in the loss of your previously dominant language (attrition). In either case, you acquire elements (items, structures) from another language which clearly differs from your dominant language and therefore cannot be (directly) integrated into your existing linguistic system. You acquire a new subsystem of the target linguistic system, a kind of an interlanguage, which in many aspects is still dependent on the grammar and lexicon of your dominant language. At the end of this process, you may have successfully acquired a new linguistic system and a new lexicon. However, this fact does not exclude strategies of reducing the burden of mastering several lan-

guages (cf. Nichols 1992 and esp. Nettle 1999: 138), but the result of this process will not end up in an advanced linguistic competence of your dominant language.

In *dialect contact* situations in which genetically closely related varieties are involved, linguistic contact processes proceed in quite a different way. First, it has to be considered that in times of nationalism in the late 18th, the 19th and the early 20th century, the prestige of a large-scaled standard language (accompanied by the suppression or at least the degradation of all dialects and minority languages⁴) did not only lead to the loss of the linguistic relationship between the various dialects within a country but also contributed to the loss of linguistic flexibility and receptive multilingualism. There no longer seems to be any real need for adapting to other varieties of one's own diasystem, nor is it regarded to be necessary to learn to understand genetically related neighbouring languages in relation to one's own language system or – as has been the case in Scandinavia for several hundred years – as *quasi*-dialects of a formerly existing roofing linguistic system.

When faced with other, genetically related dialects you try to integrate these forms and structures into your native language's grammar and thereby expand the structural complexity and diversity of this diasystem. Often, you are able to draw correspondence rules between obsolete or remote forms of varieties you are already familiar with or learn new allomorphs and thus expand the scope of your original linguistic competence without learning new items from the very beginning. Mutual intelligibility is just one outcome of such mental processes; the general process taking place is the integration of the new but relatable forms into your most elaborate linguistic system, thus expanding the communicative scope of your dominant linguistic competence.

This assumption easily explains why and how Low and High German words and structures were able to enter the Mainland Scandinavian languages and many of their (coastal) dialects without any serious problems: if you are used to managing your every-day life by means of using your main language as the key language, you have to be creative, very flexible and capable of accommodating the addressees' varieties, even if these varieties seem to be more remote than you are normally used to (for more details see e.g. the survey in Braunmüller 2004). There was no roofing-language, or any other standardised or compromise language available at that time which could have

been used to bridge the gap between these not very closely related (Germanic) dialects.

The only way out of this situation was either the use of a *lingua franca* such as Latin, as was practised for book keeping and in trading routines, or to acquire a vast amount of these related forms as quickly as possible in order to understand the addressee in his/her own variety. The motivation for doing so was the subsequent economic success – an almost classical and very efficient form of non-intrinsic motivation.

2.3. Only a qualitative analysis of the dialectal lexical structures can provide a reliable means for measuring the societal and linguistic depth of contacts between languages (or dialects).

This is not the place to praise the insights we are presented with when applying traditional dialectological approaches such as research on “Wörter und Sachen” [‘words and things’]. I would rather emphasise the role of the lexicon for measuring the intensity of language contacts in the most fundamental societal area of a language, viz. on the level of the dialects.

When taking a look at Thomason & Kaufman’s typological scale of language contact phenomena (see Thomason & Kaufman 1988: 50; esp. 74ff.), we find that lexical borrowings are the most unmarked and most normal forms of linguistic contact. We agree on this fact but this observation says nothing about the intensity and nature of these contacts: this is, however, not primarily a question of quantity but far more a question of quality. Or, to put it another way, an intensive contact between the respective languages leads to a higher number of elementary terms being borrowed from the dominant or influential group.

In a comprehensive study of the dialectal lexicon of Jutish/western Danish dialects, Arboe Andersen (1995) showed how many and which terms from the basic vocabulary had been replaced by loan words from (Middle) Low German or even North Frisian. In his study he primarily focuses on parts of the key vocabulary related to everyday life, namely (a) household equipment, (b) eating and (c) drinking, and succeeds in showing how intense this contact has been over a long period from about 1200-1550. Furthermore, he is able to sketch some of the routes how new words managed to enter the Danish language and its dialects due to technological or cultural innovation.

Arboe Andersen also documented that there are many replacements of former, common Nordic words which became obsolete due to the fundamental linguistic influence of the prestigious language used by the Hanseatic League. As far as meals and table accessories are concerned, Low German influence can also be found in the Danish Standard language, e.g. in the words for plate (*tallerken*, a diminutive form, cf. Low Germ. *Tellerken*), fork (*gaffel*) and cup (*kop*). There is no doubt that these loans from German were very frequent in use and not only applied in e.g. coastal trading towns, the capital or the upper classes. Due to their decentralised nature these contact products became an integral part of the rural societies in western Jutland and also beyond. These observations clearly show how intense the impact from the neighbouring language Low German (and later, High German) actually was and how successful dialect contacts can be.

The depth of such an impact is, however, not necessarily bound to the length of the period of contact. Younger loans, predominantly from around the mid-19th century up to 1920, are listed and discussed in Nyberg (1988; cf. also Winge 2002: 132f., 138). Nominal loans from High Germ. *Ge-* were typical, such as *geschäft* ‘shop’, *gestank* ‘stink’, *gemyse* ‘vegetables’ [still to be found on menus in Southern Jutland] or *geschir* ‘tableware’, but also *mütz* ‘cap’, *schuster* ‘shoemaker’, *mantel* ‘coat’ or *slyssel* ‘key’ (instead of the older *løchel*, cf. Old West Norse *lykill*), to name just a few of the most frequent ones.

These words have now disappeared due to well-known political reasons but the depth of the impact perfectly illustrates our last remarks on the nature of dialect contacts (in 2.2.): it is much easier to extend a linguistic system that already exists, especially with regard to the vocabulary, as in the case of dialect contacts, than to start up by learning the rules of a new and unrelated language from the very beginning as in the case of language contacts.

However, there are exceptions which are most likely related to the prestige of the neighbours’ and/or invaders’ language. Let me mention some examples from my own dialect Swabian which reveals a large amount of phonetically ‘adapted’ (viz. often truncated or garbled) French words⁵, which were still quite commonly used in my parents’ and grand parents’ generation. However, due to the large and ubiquitous influence of Standard German and the *lingua franca* English, they have disappeared more and more and are nowadays often unknown to

speakers belonging to the present generation (cf. e.g. *Baddschr* < Fr. *battre* ‘beat’: ‘carpet beater’, *Blaffō* < Fr. *plafond* ‘ceiling’, *migga* < Fr. *mécanique* ‘to brake’, *Muggafugg* < Fr. *mocca foux* ‘[pejorative for] thin coffee, but also malt coffee’; *Troddwar* < Fr. *trottoir* ‘pavement’ or *Suddrai* < Fr. *sous-terrain* ‘cellar [in the basement]’).

Mangold (2006) lists about 100 loans from French – there are probably many more – which clearly reveal the heavy impact of the ‘enemy’s language’.⁶ The results resemble Arboe Andersen’s findings, as far as household equipment is concerned. Eating and drinking was not influenced to the same extent relating to architecture, furniture and social behaviour of any kind appear quite often.

I would like to suggest that a comprehensive list of the basic vocabulary of western European languages or dialects should be made in order to establish a common referential background for dialectological analyses and comparisons of the most elementary words to be found in any language. A suitable starting point could be Swadesh’s list with its 200 lexical items (cf. Swadesh 1952: 456f.), which he developed in order to be able to measure the differences between languages over longer periods, called lexico-statistics. Though this method has not succeeded in proving its value for measuring distances between languages, the vocabulary list still is of high significance in its own right as a useful tool for determining the most basic words of a language.

2.4. Variation and dialectal diversity are of least interest to language change analyses. Other approaches to explain language change such as linguistic reanalysis or language typology can only provide causal explanations ex post factum. In other words, they have no prognostic empirical value, like e.g. Charles Darwin’s principle of “the survival of the fittest”, nor are they able to cover all details of the linguistic data to be found.

Let me give a very well-known example from language history, the so-called Great Scandinavian Vowel Shift. We all know what happened (it took place in English language history at approximately the same time): by the end of the late Middle Ages phonematic length was given up and replaced by marking length on the basis of syllable structure. At the end of this process, in stressed position, there are only long syllables remaining, formerly short syllables becoming long either by

lengthening the vowel or the consonant, as documented in a bifurcating manner in the case of Old Norse *skip* ‘ship’ which either becomes *skib* with a long *i*, accompanied by a (near) glottal stop/*stød*, in Danish, or *skepp* which still has a short vowel but now accompanied by a long *p* as in Swedish. So-called heavy syllables occur either due to the addition of inflexional endings as in Swed. *fint*, which is still pronounced with a long *i* in order to prevent quantitative paradigmatic alternation in the root vowel. Other examples such as Norw. *haust* ‘harvest, autumn’, which consists of a diphthong/long vowel followed by a consonant cluster, however, remain partially unexplained since short diphthongs do not occur in eastern Norwegian dialects (however they do in several western ones, in Icelandic and, occasionally, in Faroese, too).

Since the qualities of long and short vowels are normally divergent, it happened, following the traditional explanation, that e.g. the long *a* was pronounced more at the back (or became ‘darker’, if you like), whereas the short *a* remained in its original, low but more fronted position. According to the ruling doctrine the darker (i.e. formerly long) *a* became pronounced like an *o*, leading to the former *o* turning into *u* and the original *u* becoming fronted, a process which led to the development of a new phoneme *ɥ*. A mergence with the already existing *y*, however did not take place (see e.g. Eliasson 1992: 292f.). This development has led to us now having two fronted but differently rounded high or near-high front vowels in Swedish and Norwegian (for more details cf. Braunmüller 1999: 30). The question is now, how this process could have emerged.

Both language history and typological descriptions usually classify this development as a so-called *push chain* development with the starting point, as illustrated above, being the two divergent pronunciations of *a*.⁷ But how could such a chain reaction have taken place in practice and be explained in terms of reorganising the underlying mental rules? How could the speakers have been aware of this possibility of a qualitative split of long and short vowels and articulate them in a different manner: a formerly long *a* as an *o* – long or short, depending on the syllable structure – side by side with a formerly short *a* which is still an *a* (also occurring either long or short, again depending on the syllable structure)? How could it be that quantity was distributed in a radically new way by assigning length no longer to phonemes but rather to (stressed) syllables as a whole? How could all these rules be

implemented in the brain without loosing distinctiveness in communication? And, last but not least, why did communication not break down during this push chain process?⁸

Typology is only able to describe what has happened *ex post factum*. But this does not mean that such a description is really able to model the causes and the ongoing internal developments of such a change in the appropriate manner. Typology can only give us suggestions on what is obvious and can be described in terms of observational adequacy: /a/ > /o/ > /u/ > /ʉ/ – however not without a vast amount of exceptions (cf. e.g. Swed. *blomma* ‘flower’ with /u/ vs. *blomstra* ‘to flourish’ with /o/⁹ – a change within the same root morpheme, or Norw. *ung* ‘young’ or *kuffert* ‘suitcase’ both with /u/ and not /ʉ/, as predicted by the historical rule).

Unstressed lexical items such as *som* ‘as; relative particle’ or *for* ‘for ...’ etc., however, remained unaffected by this change in quantity and pronunciation – no matter which kind of explanation is adopted.

Typology thus tends to follow so-called ‘elegant’ models which show either linear coherent developments or a tendency towards symmetry and/or simplicity. But how can we take for granted that linearity, symmetry and simplicity are the predominant principles in language evolution? It far more seems that typology aims at determining the general tendencies in language development, regardless of all intervening/disturbing details that underlie these processes. In other words, describing this historical development in a typological or structuralist manner, i.e. from a bird’s eye view, – strictly speaking – does not explain very much nor does it adequately account for all the exceptions that are found.

This problem could be solved by a variationist approach. Let us have a look at what actually happened in Nordic language history, as we did in our paper on the so-called – hypothetical – Great Scandinavian Vowel Shift (see Braunmüller 2003).

The triggering factor for the restructuring of the stressed syllables in all Nordic, meaning not only the Scandinavian languages, was a re-evaluation of the relationship between stressed and unstressed syllables carried out by a generation of speakers in the late Middle Ages. This resulted in the contrast becoming stronger and stronger and finally in an allophonic lengthening process of the first mora, the vocalic mora (or the nucleus). The features [+ lax] vs. [- lax] became more prominent and resulted in allophonic diphthongs.

As far as West Nordic dialects/languages are concerned, this process also took place in the second mora, the consonantal mora, either in the coda or the interlude. In eastern dialects, we thus were confronted by expressions such as [¹k^hoal] (cf. Dan./Swed. *kål* < Old Norse *kál*), whereas western dialects showed both [¹k^haul/¹k^hoal] and [¹k^had-la] or even [¹k^had:a] (cf. Icel./ Far. *kál* and *kalla* and Telemark *kadda*, respectively).

A provisional result of this development was that the former discrepancy between [± lax] and [± central] vowels ceased to exist, and that the syllables themselves became distinctive with respect to allophonic quality. Unstressed syllables did, however, not undergo this restructuring process due to the possibility of becoming stressed not being viable. The following generation reinterpreted these allophones in another way by turning them by classifying them as ‘new’ phonemes. That these phonemes varied slightly is not surprising since this generation no longer had access to the ‘older’/former phonemes. Therefore [a^o] > became /o/, [ou] > /u/ and [u^u^w] > /~~u~~/ or u¹⁰/ in the eastern dialects, but in the western dialects were nearly always phonematised as diphthongs, respectively: [au; oa] > /au; oa/, and [ou] > /ou/ and [uw] > /u/.

In Danish, this phonematisation process soon came to an end (only the change from /a/ to /o/ was completed) seeing as the glottal stop/*stød* prevailed in marking the phonematic contrast between (highly) stressed and consequently long syllables on the one hand and completely unstressed syllables on the other. Irregularities and inconsistencies in assigning emphatic stress (and therefore also in *stød*) in words such as *a* in *skov* [¹sgou(?)] ‘forest’ or *hammer* [¹ham(?)v] ‘=’ or in those such as *ven* ‘friend’, *øl* ‘beer’ etc., which could have glottal stops due to their long, voiced rhyme structure, is obviously related to dialectal variation and divergent ways of marking stressed syllables. In all these cases, the absence of the *stød* as an emphasising phonemic feature can, however, not be predicted following standard phonological rules.

In contrast, in Swedish (and Norwegian), re-phonematisation was carried out for all stressed, originally low and back vowels, as mentioned above. However, the later (mostly Swedish) generations carried on pronouncing all stressed long vocalic nuclei, and not only the low and back ones, as allophonic diphthongs (cf. Swed. [bi:ɪ], e:æk,

sq:a:k, ko:a:l, stu:w:r, hʌ:ws etc.] for *bil* ‘car’, *ek* ‘oak’, *sak* ‘thing, case’, *kål* ‘cabbage’, *stor* ‘great’, *hus* ‘house’).

I will stop at this point seeing as the main point I intended to illustrate has hopefully become clear enough. (Further details and the divergent developments within the different languages, especially with respect to Icelandic, Faroese and Danish, can be found in Braunmüller 2003).

The main point to be made in this context was that no so-called Great Vowel Shift ever took place in the Scandinavian languages. We are far more likely faced with a common Nordic development, based on considerable dialectal variation, which is caused by the contrast between stressed and unstressed syllables. Typological analyses, however, only focused on the eastern Nordic (i.e. the Mainland Scandinavian) languages.

Comparisons carried out within typological analyses prove to be nothing more than simple comparative structuralist analyses, based on observational evidence from the initial and the final state of a continual development. Since typological rules have to follow the principles of simplicity and elegance (cf. the theorem of the preference of symmetrical phoneme systems and the avoidance of ‘holes’ in such systems), the concept of a *push chain* (or *drag chain*) reaction was created, which evidently obscures what really happened. Only a variationist analysis is able to give an insight into the reasons underlying linguistic changes.

2.5. Language standardisation as a compromise between divergent dialects obscures regularities in linguistic change. Therefore, it is problematic to carry out research on the basis of standard languages seeing as they often take other factors, such as schooling, language cultivation or social/stylistic norms etc., into account.

Data from standard languages is often easier to obtain than data from authentic colloquial face-to-face communication or dialects, seeing as it can be found in reference books and grammars. One of the consequences could be that one will be confronted with incoherent/mixed data or one might have to integrate rules into one’s description taking into account loans from dialects which are not part of the underlying linguistic system to be described.

In the following I will present two examples to illustrate the consequences for (coherent) linguistic descriptions, (a) the distribution of /s/ and /z/ in Standard German and (b) the development of Old Norse *þ* in Faroese.

2.5.1. The distribution of /s/ and /z/ in Modern German is quite ‘unnatural’. The only possibility to decide whether these two *s*-sounds are self-contained phonemes or only allophones of the phoneme /s/ is to find and examine minimal pairs with [s] vs. [z] in the interlude. In the onset, the feature [+ voice] is in complementary distribution (before vowels /s/ is voiced [z], otherwise not), whereas in the coda, only unvoiced allophones can occur due to the general final devoicing rule for voiced consonants. There are no more than two minimal pairs available to find out whether or not /z/ has a phonematic status in its own right: *reißen* ‘to tear’ vs. *reisen* ‘to travel’ and *weiß* ‘to white-wash’ vs. *weisen* ‘to show’. These minimal pairs show that /s/ and /z/ are two independent phonemes (according to the structuralist principle: “once a phoneme, always a phoneme”). However, no southern German dialect, on which the standard language of today is based, has either a voiced /z/ or voiced allophones [z] in complementary distribution.

This peculiar situation can, of course, be explained from a historical perspective: Modern Standard German is a kind of hybrid language in which the grammar and most of the lexicon is based on southern German dialects, whereas the pronunciation very much resembles a spelling pronunciation of Low German speakers who have acquired this new language as a prestigious but second language. In southern dialects, the /s/~z/-problem does not occur seeing as the diphthongs *ei* quoted above have not merged but are still separated: cf. Swab. /reisə/ *reiß*e(n) < Middle High Germ. /i:/ vs. /roisə/ [*ver-*]reise(n) < MHG /oi/ ‘to go on a journey’. In other words, voiced *s* (as well as voiced *š* [ʒ] as in *Journal* ‘=’¹¹) is an imported phoneme with no significant functional load in the dialectal basis due to it never being part of the original diasystem. It merely causes descriptive problems for any phonological analysis of the German standard language.

2.5.2. The second example is taken from Faroese language history. With very few exceptions stressed Old Norse *þ* generally became *t* – outside deictic expressions, all of them being names, such as *Hósdagur*

‘Thursday’ or *Hósvík* and two other names of places on Vestmanna (see Petersen 2004: 55f.), whereas in pronouns and deictic expressions *þ* has become *h*. /h-/ is not phonologically conditioned (e.g. due to it being weakly stressed) as suggested by Barnes (1985/2001: 64), but is rather part of a comprehensive semantic restructuring process within the field of personal and demonstrative pronouns which took place before 1700 (for details and examples cf. Braunmüller 1980/1995: 279ff.).

The aim of this process was obviously to establish a common deictic icon *h-* by means of a similar referential function, both in the personal pronoun (*hann, hansara, honum ...; hon, hennara, henni ...*) and the demonstrative pronoun system (*hetta, hesin, henda(n)* ‘this/that’ and many other, not only inflected but also derived forms as *hagar* ‘thither’ or *haðan* ‘from there’).

However, there is one disturbing exception, namely the demonstrative pronoun *tann, tann, tað* ‘that; the [attrib.art.]’, which is not uncommon, especially in written Faroese. This leads us to the question as to whether or not it is possible to find an explanation for this special development?

As Petersen (2004: 55f.) showed, the phonologically expected forms *hann* ‘this/that [masc./fem.]’ and *hað* ‘this/that [neuter]’ actually occur, originating from Old West Norse *þann* and *þat*, respectively, e.g. as found in Tarnovius as early as 1669: *paa han ydersta domadag* ‘on that outermost Judgement Day’, i.e. much earlier than the examples quoted by Svabo about 100 years later. He further quotes Eivind Weyhe who stated “the idiom *tað vildi tann/hann Dávur sagt* ‘lit.: that would that/he D. said.’ The question is whether *hann* in this idiom is a reflection of Old Norse *þann* ‘that’, or just the same custom of having a personal pronoun in front of the proper name” (ibd.) as found in Icelandic or western Norwegian dialects.

Nevertheless, the same referential/discourse deictic function obviously enables both readings, either as a personal pronoun *hann* ‘he’ and/or a demonstrative pronoun *tann ~ hann* ‘this/that’. The exception *tann* probably was most likely adopted in order to differentiate between the two categories of pronouns and avoid homophony. In other words, language cultivation and normative grammatical considerations overruled this coherent, semantically based phonological process.

3. Conclusion

I hope to have made clear that language history without taking dialects and other varieties into consideration will not always provide the correct results with respect to language development. In this field, I see a large amount of new perspectives for dialectological studies which, at least in some cases, should be able to challenge traditional views – those of the neogrammarians and those of the structuralists.

Notes:

- 1 This approach seems to be quite old. One of the oldest opinions relating to the isolation of (rural) dialect speakers can be retrieved from Italy in the mid-16th century: “perché i contadini conversano manco con forestieri” [‘since farmers converse less with foreigners’] by Borghini (1971); quoted in Burke (2004/2006: 31).
- 2 Northern Low Saxon dialects e.g. show the same development – a clear example of a genetically inherent dialectal feature expanding into neighbouring areas.
- 3 One may, of course, consider any grammatical descriptions containing phonematisations of allophones as precursors of the variationist approach because they focus on internal variation (cf. e.g. Moulton 1961). But I would prefer to keep these two approaches apart because they differ in their premises. The variationist approach is part of a sociolinguistic analysis whereas the structuralist approach is based on (typological) factors such as ‘inner drift’ or deals primarily with system-internal properties and their developments (cf. also Martinet 1955).
- 4 The most striking example in this context is French linguistic imperialism: roughly speaking, the obligatory use of standard French, based on the dialect of the Île de France, made the French nation building possible. Therefore, it was only consequent to suppress all remaining dialects and languages within the country, either by suppressing their use and/or domains (cf. Basque, Breton or Occitan) or by downgrading them in terms of rank and prestige (cf. *patois* like e.g. Alemannic German).
- 5 Mangold (2006) states in his introduction: “Insgesamt 33 deutsch-französische Kriege und bewaffnete Streitereien wurden gezählt, wie viel Leid und Unsägliches liegt allein in dieser Zahl ... aber wie viel französische Sprache ist auch hier geblieben...” www.petermangold.de/schwaebisch_franzoesisch.asp
- 6 Standard Swiss German has, however, preserved many of those French loans in which Standard German has created (loan) translations (cf. *frankieren* – *frei machen* ‘to pay the postage for’, *Perron* – *Bahnsteig* ‘platform’, *Velo* – *Fahrrad* ‘bicycle’ or *Tram* – *Straßenbahn* ‘tram’, just to mention a few of them).
- 7 Assuming a so-called *drag chain* development would not help either because the principal problems will not disappear. For a cognitive approach related to *push* and/or *drag chain* explanations see Eliasson (1992: 292ff.)
- 8 Cf. also Widmark (1998) who speaks of a “vowel dance” which means, in non-metaphorical terms, that some kind of chaos existed during the restructuring process, which must have had considerable consequences for the acquisition of phonematic oppositions for the younger generation.
- 9 Sometimes also with a /u/.
- 10 In Finland Swedish.
- 11 Esp. in Hamburg there is a spelling pronunciation of *Journal*, *Journalist* ... [jur'na:l-].

References:

- Arboe Andersen, Torben (1995): "Niederdeutsche Lehnwörter in jütischen (westdänischen) Dialekten." In: Kurt Braunmüller (ed.) (1995): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*. Heidelberg. 181-223.
- Barnes, Michael P. (1985): "A note on Faroese $\theta > /h/$ ". In: *Scripta Islandica* 36. 46-50. Reprinted in: M. B. (2001): *Faroese language studies*. Oslo. 61-64.
- Beuerle, Angela & Braunmüller, Kurt (2004): "Frühe germanische Zweisprachigkeit? Zu den frühesten Runeninschriften und den *defixiones* in der lateinischen Gebrauchsepigraphik." *Arbeiten zur Mehrsprachigkeit B/54* (SFB 538 "Mehrsprachigkeit", Universität Hamburg). 1-37.
- Borghini, Vincenzo (1971): *Scritti inediti o rari sulla lingua* (a cura di John R. Woodhouse). Bologna.
- Braunmüller, Kurt (1980): "Bifurcating changes in morphology: the case of demonstrative pronouns in West Nordic." In: Even Hovdhaugen (ed.) (1980): *The Nordic languages and modern linguistics [4]* (...). Oslo etc. 223-232. Reprinted in: K. B. (1995): *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo. 273-287.
- Braunmüller, Kurt (1985): "Dialekt, Sprachverwandtschaft und 'Drift': Zur Stellung des Sønderjysk in der germanischen Sprachfamilie." In: *The Nordic languages and modern linguistics 6* (...) (Pirkko Lilius & Mirja Saari, eds.). Helsinki. 119-129. Reprinted in: K.B. (1996): *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo. 288-302.
- Braunmüller, Kurt (1999): *Die skandinavischen Sprachen im Überblick*. 2nd rev. edition. Tübingen & Basle: Francke (UTB 1635).
- Braunmüller, Kurt (2003): "Die große skandinavische Vokalverschiebung: Resultat einer gesamtnordischen Entwicklung?" In: *NOWELE* 43. 21-51.
- Braunmüller, Kurt (2004): "Niederdeutsch und Hochdeutsch im Kontakt mit den skandinavischen Sprachen. Eine Übersicht." In: Horst Haider Munske (ed.) (2004): *Deutsch im Kontrast mit germanischen Sprachen*. Tübingen. 1-30.
- Braunmüller, Kurt (2007): "Receptive multilingualism in Northern Europe in the Middle Ages: a description of a scenario". *Receptive multilingualism and intercultural communication* (Jan D. ten Thije & Ludger Zeevaert, eds.). Amsterdam. 25-47.
- Burke, Peter (2004): *Languages and communities in early modern Europe*. Cambridge etc. [German edition: *Wörter machen Leute. Gesellschaft und Sprachen im Europa der frühen Neuzeit*. Berlin 2006].
- Eliasson, Stig (1992): "Cognition in phonological change." *Diachrony within synchrony: language history and cognition*. Papers from the International Symposium at the University of Duisburg, 26-28 March 1990 (Günter Kellermann & Michael D. Morrissey, eds.). Frankfurt/M. 285-308.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania (2005): *Language contact and grammatical change*. Cambridge.
- Kiesler, Reinhard (2006): *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins*. Tübingen.
- Krause, Wolfgang (1971): *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg.
- Mangold, Peter (2006): http://www.petermangold.de/schwaebisch_franzoesisch.asp [August 2006].
- Martinet, André (1955): *Économie des changements phonétiques*. Berne.
- Moulton, William G. (1961): "Lautwandel durch innere Kausalität: Die ostschweizerische Vokalspaltung." *Zeitschrift für Mundartforschung* 28. 227-251.
- Nettle, Daniel (1999): *Linguistic diversity*. Oxford etc.: Oxford University Press [Print on demand] 2001.
- Nichols, Johanna (1992): *Linguistic diversity in space and time*. Chicago, London.
- Nyberg, Magda (1988): "Tyske låneord i sønderjysk. Undersøgelser over en gruppe –

- især nedertyske – låneords form, betydning og anvendelse, samt deres forekomst i de øvrige danske dialekter.” In: *Dialektstudier* 5. Copenhagen. 337.
- Petersen, Hjalmar P. (2004): “The change of *p* into *h* in Faroese.” In: *RASK* (Odense) 21. 51-61.
- Swadesh, Morris (1952): “Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. With special reference to North American Indians and Eskimos.” In: *Proceedings of the American Philosophical Society* 96. 452-463.
- Thomason, Sandra Grey & Kaufman, Terrence (1988): *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley, Los Angeles.
- Trudgill, Peter (2000): “On locating the boundary between language contact and dialect contact – Low German and continental Scandinavian.” In: *Språkkontakt – Innverkningen frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk* (Ernst Håkon Jahr, ed.) Copenhagen. 71-85.
- Weinreich, Uriel (1954): “Is a structural dialectology possible?” In: *WORD* 10. 388-400.
- Widmark, Gun (1998): *Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem*. Uppsala.
- Winge, Vibeke (2002): “Die tyske Utsyker: Ausgrenzung der ‘unbeliebten’ Präfixe im Dänischen des 19. und 20. Jahrhunderts.” In: *Hochdeutsch in Skandinavien. II. Internationales Symposium, Oslo, 19.-20. Mai 2000* (John Ole Askedal & Hans-Peter Naumann, eds.). Frankfurt/M. etc. 127-140.

Peter Trudgill

Agder University

Sociolinguistic dialect typology: contact and isolation in Nordic dialects

There is a very broad consensus in the sociolinguistics and historical linguistics literature that language contact is a highly interesting and vitally important phenomenon. The thesis of this paper, however, is that language isolation is an equally interesting and perhaps more challenging problem for students of linguistic variation and change. We can explain many changes that take place in high-contact dialects and languages in terms of imperfect learning by adults, and interaction between systems. A perhaps even more interesting question, however, is: how are we to explain, in sociolinguistic terms, developments that occur in low-contact languages and dialects? Do these varieties tend to have certain linguistic characteristics in common that are not shared with high-contact varieties? And are these perhaps in some sense the reverse of characteristics that are found in high contact languages?

Speed of change

One way to begin to look at this question is to consider the contrast between conservative and innovating varieties of language. Consider the Scandinavian languages. If we suppose that 1,200 years ago the North Germanic ancestor of the modern Scandinavian languages was a relatively unified language, then we can point to the fact that, twelve centuries later, some of these languages have ended up very different from one another. Within the Indo-European language family, Faroese and, especially, Icelandic (see Braunmüller, 2000), are often described, as “conservative” or “archaic” varieties, while Swedish, Norwegian

and – especially – Danish are said to be relatively “innovating”. When we talk of “conservative” and “innovating”, of course, this means that Danish and Icelandic, having descended from a common ancestor, Old Norse, today differ considerably from one another, to the point where they are not mutually intelligible, because of changes which have taken place in the last 1,000 years, but with *more of these changes having taken place in Danish than in Icelandic*, which has undergone fewer changes and thus preserved more of the structure of Old Norse than its continental counterparts.

But why is this? How does it actually happen that some varieties of language change faster than others?

If we consider Norwegian dialects, one thing that we can note is that the most conservative dialects of Norwegian are by general consent those found in the relatively remote inland valleys and other non-coastal areas, while the most innovating are those in the well-trafficked southern coastal areas. The latter have, for example, lost the marking of the dative case on nouns, while the former have retained it. According to Haugen (1976) the dative was probably lost in all of mainland Scandinavia by 1400 in indefinite nouns in the singular and by 1500 in the plural. It survived longer in the definite form of nouns, but has now disappeared from most varieties of mainland Scandinavian, except in some fossilised phrases. However, it is still alive and well, several centuries later, in definites in the dialects of central Norwegian districts. The Toten dialect of Norwegian (Faarlund, 2000), for example, includes forms such as the following:

Han kom frå <i>butikka</i>	‘He came from <i>the shop</i> ’. (Nom./Acc. <i>butikken</i>)
Hu bor hos mor <i>sinne</i>	‘She lives with <i>her mother</i> ’. (Nom./Acc. <i>si</i>)
Je gav <i>hestom vatn</i>	‘I gave <i>the horses water</i> ’. (Nom./Acc. <i>hesta</i>)

In the Toten dialect the dative case is not a peripheral grammatical category. It is well established and has a number of complex functions. It not only occurs with indirect objects, and after many prepositions, it also occurs with direct objects in the case of certain verbs with benefactive or anti-benefactive meaning such as ‘help’ or ‘bother’:

Hu lærde *gutta* å synge
 Du *kænn da itte bry n Asjløu mæ di*

with verbs which have to do with politeness and respect: *hælse*, *lystre*, *føye*, *sæte* (=stole på), *vø£ja*, *akte*, *høkte*, *respektere*, *krysse*,

rose, takke, gratulere, imponere, intressere, styre, vike, and verbs in the semantic field of ‘stelle, ta seg av’: *æense, k£å, mjø£ke, strig£e*, as well as verbs having to do with being together with or accompanying someone: *fø£je, møte, træffe, råke, besøke*.

Je skar møte n mor på stassjon
Hænn træffte itte 'sjæfa på kontori

and a number of adjectives such as *kvitt, lei, (u)lik, redd, sjyll, sjyllu, vari*.

Vi vart endeli kvitt masaingen hennes
Je ær lei skryti hass

Similar forms occur in other central areas such as Hedmark, Hallingdal, Setesdal and Voss, and the adjacent Swedish dialects of Härjedalen, Jämtland and upper Dalarna. In all these areas inflected forms of the dative still survive in the definite form of nouns and in pronouns (Haugen, 1976: 293; Skjekkeland, 1997: 151-4).

What is the link here between these conservative Norwegian and Swedish dialects, on the one hand, and conservative Faroese and Icelandic, on the other? We can suppose that the crucial factors that are implicated here – factors which link the insular (as opposed to continental) Scandinavian, and inland (as opposed to coastal) Norwegian and Swedish – are relative geographical isolation, and relatively small community size. The conservative varieties of Norwegian and Swedish have traditionally been relatively more isolated, and spoken in smaller communities, than the more innovating communities. And the Faeroe Islands and Iceland lie far out into the Atlantic Ocean, away from the European mainstream, and they have also always been spoken by relatively small communities of speakers. There are today approximately 45,000 Faroese speakers and 225,000 Icelandic-speakers, as opposed to 5 million Norwegians, 5,5 million Danes and 9 million Swedes. But Sandøy (2001: 127) writes that the population of the Faroes from the Middle Ages until almost 1800 was only about 5,000, divided between 40 and 50 settlements, giving about 100-125 people per settlement; and that in mediaeval times, the population of each Icelandic settlement averaged only 7-10 people.

These contrasts between conservative and innovating varieties and their link with relative isolation and size may be very well known, but it has not been a simple matter to come up with clear analytical

explanations for why they should exist. Happily, as the result of important work in sociolinguistics, the precise nature of the link has become clear. We now have explanations arising out of the pioneering work of Milroy and Milroy (1985), and Milroy (1992) which demonstrate what the link is. The key distinction in their work is between communities with dense, multiplex social networks and strong social ties – in layman’s terms, communities where it is common for everybody to know everybody else, and where your neighbour and your second-cousin and your workmate may be one and the same person; and communities with loose networks, where the reverse is the case. The point is that they have shown that *dense networks* lead to *strong social ties* which lead to *closer maintenance of community norms*. *Loose networks* lead correspondingly to *weak social ties* and thus to *lack of maintenance of community norms*. The Milroys’ brilliant and surely correct claim is that “linguistic change is slow to the extent that the relevant populations are well established and bound by strong ties whereas it is rapid to the extent that weak ties exist in populations” (see also L. Milroy, 2000). Strong ties, which inhibit change, are more typical of dense social networks, which are in turn more common in small, stable communities, with few external contacts, and a high degree of social cohesion. Weak ties are more typical of loose social networks, which are more common in larger, unstable communities, with relatively many external contacts, and a relative lack of social cohesion. Low contact equates to slow speed of change.

Contact-induced changes

But there are other reasons why contact leads to change. It is interesting that the changes that have taken place in the different Scandinavian languages over the last thousand years have led to a clear *typological* split between the insular and the continental languages, notably at the level of morphology. As Askedal (2005: 1872) says: “the modern languages represent two distinct typological groups.” Icelandic and Faroese have “retained most or at least a fair amount of the morphological characteristics of ON”, whereas the continental languages “have gone through a process of morphological change (simplification)”. And Braunmüller (2001: 76) adds that a comparison of Faroese with other Germanic languages, on the basis of Hawkins’ (1998) morphological

typology, shows that Faroese lies precisely at the level of morphological complexity of Old High German, Old Saxon and Old English.

Consider the contrast between the verbal morphology of Icelandic and Norwegian Bokmål. I supply just one typical example:

‘rich’ (adj.)

ICELANDIC

<i>rika</i>	f.acc.sg.; masc.acc.pl.; wk.masc./neut.acc./gen./dat.sg.; wk.fem.nom.sg.;
<i>rikan</i>	masc.acc.sg.
<i>rikar</i>	fem.nom./acc. pl.
<i>rikri</i>	fem.dat.sg.
<i>riki</i>	wk.masc.nom.sg.
<i>rikir</i>	masc.nom.pl.
<i>rikt</i>	neut.nom./acc.sg.
<i>rikur</i>	masc.nom.sg.
<i>rik</i>	fem.nom.sg.; neut.pl.
<i>riku</i>	wk.fem.acc./gen./dat.sg.; wk.pl.
<i>rikum</i>	masc./neut.dat.sg.; dat. pl.
<i>riks</i>	masc./neut.gen.sg.
<i>rikrar</i>	fem.gen.sg.
<i>rikra</i>	gen.pl.

NORWEGIAN

<i>rik</i>	masc./fem.sg.
<i>rike</i>	pl.;wk.
<i>rikt</i>	neut.sg.

The contrast is very striking. The adjective has three different forms in Norwegian, but fourteen in Icelandic. Compared to Icelandic, we can surely say that Norwegian has undergone considerable loss of morphological complexity.

We can also make a similar point about different chronological stages of the same language. Norde (2001) discusses the loss of inflections in Swedish. In order to demonstrate the “devastating effects” (p. 242) of deflexion, she contrasts the inflection of the Old Swedish masculine noun *fisker* ‘fish’ with its Modern Swedish equivalent *fisk*:

OLD SWEDISH

sg nom indef	<i>fisker</i>	sg nom def	<i>fiskerin</i>
sg gen indef	<i>fisks</i>	sg gen def	<i>fisksins</i>
sg dat indef	<i>fisk(i)</i>	sg dat def	<i>fiskinum</i>
sg acc indef	<i>fisk</i>	sg acc def	<i>fiskin</i>
pl nom indef	<i>fiskar</i>	pl nom def	<i>fiskanir</i>

pl gen indef	<i>fiska</i>	pl gen def	<i>fiskanna</i>
pl dat indef	<i>fiskom</i>	pl dat def	<i>fiskomin</i>
pl acc indef	<i>fiska</i>	pl acc def	<i>fiskana</i>

MODERN SWEDISH

sg indef	<i>fisk</i>	sg def	<i>fisken</i>
pl indef	<i>fiskar</i>	pl def	<i>fiskarna</i>

As Norde says, in Old Swedish, the noun came in 15 different forms while in Modern Swedish there are only 4.

How are we to explain this? Icelandic, as we have already noted, has been subjected to less language and dialect contact than Bokmål; and Old Swedish to less contact than Modern Swedish, and has therefore changed less. But we have to note that the changes which have taken place in Bokmål and Modern Swedish are of a particular type. We can refer to these changes, just as Askedal did, as instances of “simplification”.

The term simplification refers crucially to three phenomena. The first two are::

1. the *regularisation* of irregularities
2. an increase in lexical and morphological *transparency* (by which is meant an increase in forms such as *eye-doctor* as opposed to *optician*, and *did go* as opposed to *went*).

These two factors are often linked. A good Norwegian example of this is provided by the present tense forms of strong verbs. In Old Norse, these forms were monosyllabic and were derived from the base form by i-umlaut. This type of system survives in most Norwegian dialects today, where irregular forms such as *komme-kjem*, *sove-søv* and *grave-grev* are usual. However, in the populous area around Oslo and along the well-trafficked Skagerrak coast from the Swedish border down to Mandal in the south, regularisation has taken place, as in Swedish and Danish. In these areas simpler, more regular forms such as *kommer*, *sover*, *graver* are found instead. Notice, too, that they are also more transparent, in the sense that they are easily analysable into a verb stem and the present tense morpheme. This development doubtless took place as a result of analogy with weak verbs, where no vowel umlaut was involved, and with strong verbs such as *å bite - biter*, where no umlaut was possible (Skjekkeland, 1997:173). But the result

is, of course, a verb morphology which is much more regular, and where as a result of having identical stems in all forms, transparency is greatly increased. And we can certainly also say that modern Swedish and Bokmål are generally simpler, i.e. they have more regularisation and more transparency, than Old Swedish and Icelandic.

The third phenomenon involved in simplification is:

3. the loss of *redundancy*

All languages contain redundancy, which seems to be necessary for successful communication, especially in less than perfect i.e. normal circumstances. But I would like to argue that it is probable that some languages have more redundancy than others. Redundancy, and therefore loss of redundancy, takes two major forms. The first occurs in the form of *repetition of information*, as for example in grammatical agreement, where there is more than one signal that, say, a noun phrase is feminine; or in obligatory tense marking, as for example when all verbs in a past-tense narrative are marked for past-tense. Here, reduction in redundancy will take the form of reduction of the number of repetitions, as in the loss of agreement.

For example, adjectives do not receive a plural ending when used predicatively in the dialect of Bergen, e.g. *vi er ferdig* 'we are ready' as opposed to *ferdige*. According to Jahr (1998b) this system of adjective inflection is simpler than in most other Norwegian dialects that do have plural marking on predicative adjectives. And since simplification of the grammar is one of the possible outcomes of contact, he argues that it is likely that this change in the agreement system, involving loss of redundancy, is due to intensive language/dialect contact with Low German.

The second involves the *loss of morphological categories* which are in sense some not strictly 'necessary'. A good Scandinavian example of this involves grammatical gender. According to Haugen (p.288) the three grammatical genders we call masculine, feminine and neuter are preserved "in the overwhelming majority of Scandinavian dialects down to the present". However, it is well known that a number of varieties have reduced the number of genders to two. These are standard Danish and Swedish, and a number of Danish and Swedish dialects, as well as Bergen Norwegian.

The dating of this development is quite well known. For example, Mørck says that in the plural of the definite article “the gender distinction was lost in Old Danish, and the same happened during the 15th century in Swedish and Norwegian” (2005: 1137). Pedersen (1999) goes on to say that in Copenhagen the masculine-feminine distinction was totally lost, and the three genders became two, during the period 1450-1600.

A number of writers have ascribed this simplification to language and/or dialect contact. And Pedersen (1999) herself ascribes the loss of the distinction between masculine and feminine in Copenhagen, and hence in Standard Danish, precisely to this factor. She argues that this was the result of dialect contact between the dialects of Zealand and Scania, and, at the time of the supremacy of the Hanseatic League, Low German – which would at that time have been reasonably intelligible with Scandinavian. We can see why this might have happened.

For example, in the three varieties involved, eight different forms of the first person singular possessive pronoun would have been found in the dialect contact situation which were all phonologically very similar. However, the masculine/feminine distinction was effected in different ways in the different varieties, and not at all in the dialects of Scania although these did have masculine and feminine as distinct categories – for example, there were three distinct definite adjectival endings: masc. -e, fem. -a, neut. -a. And the situation was even further complicated by the three different case forms in Low German.

The eventual new Copenhagen dialect outcome represents a kind of simplified compromise where the masculine-feminine distinction has gone missing:

	Masc	Fem
<i>Zealand</i>	min	me:n
<i>Scania</i>	mi:n	mi:n
<i>Low Germ.</i>		
Nom	mi:n	mi:ne
Acc	mi:nen	mi:ne
Dat	mi:nem	mi:ner

OUTCOME: mi:n

A similar development can be seen in the case of the indefinite article:

	Masc	Fem
<i>Zealand</i>	in	en
<i>Scania</i>	in	en
<i>Low Germ.</i>		
Nom	e:n	e:n
Acc	enen	ene
Dat	enem	ener

OUTCOME: en

In her paper Pedersen cites the work of Jahr (1995; see also Jahr, 2001), who arrives at an identical conclusion concerning the loss of the masculine-feminine distinction in Bergen – but nowhere else in Norway apart from areas of Sami-Norwegian language contact. He ascribes the Bergen development to “heavy influence of language contact between Norwegian and Low German” (2001: 100). Indeed, he ascribes, and surely correctly, the entire typological split that we have already mentioned to the absence of Low German contact with Icelandic and Faroese, as does Haugen (1976: 313).

So why exactly should contact lead to simplification? The explanation lies in the imperfect learning abilities of adults beyond the critical threshold. Language varieties with lower degrees of irregularity and redundancy are just easier for adults to learn. Speech communities which have frequent contacts with other societies which involve adult dialect or language acquisition are therefore relatively more likely to produce languages and dialects which demonstrate simplification, the most extreme cases typologically being pidgins and creoles. We can thus suggest that the changes which have taken Danish, Norwegian, and Swedish away from Icelandic and Faroese, such as the move from analytic to synthetic structure, reduction in redundancy, increase in regularity and transparency – and therefore greater ease of adult learnability – have been favoured by increased contact, increased community size, and greater mobility as compared to the insular Scandinavian languages.

Isolation-induce changes

But let us now think about the other side of the coin – linguistic developments which might be more typical of isolated communities. Consider Faroese nominal morphology. In written Faroese the paradigm for the masculine noun *dagur* ‘day’ is as follows:

	<u>Singular</u>	<u>Plural</u>
Nom.	dagur	dagar
Acc.	dag	dagar
Gen.	dags	daga
Dat.	degi	dögum

This is a system which appears to have changed relatively little from Old Norse, and which is relatively complex in learnability terms as compared to Norwegian Bokmål. There are 7 different forms to learn, and there is a low level of morphological transparency – a low degree of correspondence between a grammatical category and its expression (see Haiman 1980; Bauer 1988: 189-91). Low morphological transparency is typical of inflecting or fusional languages (as opposed to agglutinating and isolating languages); and Faroese is a language which is a great deal more fusional than most other northwest European languages.

And there is also more irregularity here in that there are many other different types of nominal declension in Faroese.

Is this typical of isolated communities? Andersen (1988) has pointed out that isolated dialects “preserve morphological irregularity with relatively greater faithfulness”, and we can note that morphological irregularity, like other types of irregularity, obviously increases problems associated with learning and memory load. Although small children seem to cope with problems of irregularity quite quickly, it causes considerable difficulties for adult language learners, who for the most part have to resort to rote-learning in order to master the details.

Morphological irregularity, moreover, is a feature that is more prominent in Faroese than Norwegian generally. In fact Faroese has more morphology altogether than Norwegian; and we can explain this by saying that it has not lost the complexity that Norwegian has lost because it has experienced low levels of contact,

However – and now we come to a very important point – notice that the complexity of the Faroese system is actually even greater than

the conservative orthography makes it appear. The actual phonetics of the above system is as follows (Braunmüller, 2001: 73):

	<u>Singular</u>	<u>Plural</u>
Nom.	[dɛavʊr]	[dɛ:ar]
Acc.	[dɛa]	[dɛ:ar]
Gen.	[dags]	[dɛ:a]
Dat.	[de:ji]	[dø:vʊn]

The complexity of this paradigm is colossal – as Braunmüller says, only the consonantal onset remains constant throughout the paradigm! Braunmüller cites similar cases in a number of other noun subclasses also:

skógvur ‘shoe’ (masc.)

skɛgvʊr	skɛgvar
skɛgv	skɛgvar
skɔus	skɛgva
skɛgvi	skɔun

kúgv ‘cow’ (fem.)

kɪgv	kʊir
kɪgv	kʊir
kɪgvar	kɪgva
kɪgv	kʰun

Moreover, not only is the amount of morphological opacity here considerable, historical linguistic studies show that it has *actually increased through time*. It is apparent that Modern Faroese has in some respects become *more* complex than Old Norse/mediaeval Faroese, or indeed than Icelandic.

This opens up an intriguing question that I raised at the beginning: to what extent we can expect to find the *reverse* type of linguistic processes to those found most strongly in creoles in the *reverse* type of situation. Braunmüller (1995) has argued that morphological opacity is a typical characteristic of “small languages”, such as Faroese. But to what extent can we expect to see the actual development, as opposed to preservation, of lower transparency in low contact languages? Can it be that small languages also actually are more likely to *produce* opacity and irregularity? And can it also be that we can expect to see the *growth* of redundancy and the *development* of morphological categories in low contact languages?

One clue from the Faroese data is that it seems to be the case that the increase in morphological opacity and irregularity has been due to sound change. It is of course a historical-linguistic commonplace that regular sound changes can lead to grammatical irregularity. But note the nature of the sound changes involved here in Faroese.

Most linguists would probably agree that the sound changes which have occurred in continental Scandinavian in recent centuries have been rather more natural and expected, and rather less complex, than many of those which have occurred in Faroese. For example, the vowel shift undergone by Swedish and Norwegian such that /a:/ > /o:/ > /u:/ > /ʉ:/ > /y:/ strikes no linguist as being at all strange, especially after Labov (1994).

And the lenition of intervocalic voiceless stops in Danish (and in some varieties of Norwegian, Swedish and Icelandic) is also a very common type of change:

p > b > β > w	Norw. /pi:pə/ vs. Dan. /pi:wə/
t > d > ð > ð̥	Norw. /ga:tə/ vs. Dan. /gɛ:ðə/
k > g > γ > j	Norw. /ka:kə/ vs. Dan. /kɛ:jə/

This is a change which has repeated with enormous frequency in the world's language families, witness for example Latin -atum, Italian -ato, Spanish -ado > -año > ao.

On the other hand, it is clear that experts on Faroese are often perplexed by the complexities of the phonological developments in this language. Arnason (1980: 81), for example, writes that "to give a simple and reliable picture of the history of Faroese vocalism is difficult, partly because the development seems to have been so complicated"; while Küspert (1988: 197) says that "the development of vowels in stressed syllables from Old Norse to modern Faroese is clearly a complex and opaque one" [my translation]. Modern Faroese, too, "is characterised by much dialectal divergence" (Schulte, 2005); and Barnes (2005: 1577) makes it clear that this diversity is mostly phonological: "Faroese phonology exhibits considerable geographically based variation between islands and even villages".

The Faroese sound changes implicated in the development of irregularity and opacity in the above paradigms are also intuitively felt by many historical linguists to be rather unusual. The changes involved in this increase in morphological opacity include:

(1) the well-known Faroese “Verschärfung” or ‘sharpening’, whereby rather startling changes occurred which led to correspondences between modern Danish and modern Faroese such as:

Da. /ku:/ : Fa. /kigv/ ‘cow’

Da. /ny:/ : Fa. /nudʒ/ ‘new’

Sandøy (2005: 1867) explains that this development occurred during the 18th century. In diphthongs where [i] or [u] was the second element, in contexts before an immediately following vowel, these second elements became respectively a palatal affricate and a “velar cluster”. Thus *oyin* ‘the island’ became *oyggin* [ɔjʃ:ɪn] and *búa* [bʊu:a] ‘live’ became *búgva* [bʊgva]. Then, by analogy, “many words transferred the sharpened form to the final position in the other forms of the word, cf. *oyggj* ‘island’. So we can understand up to a point how this happened, but there is still something slightly mysterious about vowels becoming consonants in the case of [i] > [jʃ] and [u] > [gv].

Note also that this change is not totally dissimilar to the change often known as Holtzmann’s Law, whereby a stop was introduced into geminate j and w clusters in Gothic and in Old Norse, so ON *tryggva* cf. OHG *triuwa*, ‘troth’; ON *tveggia* cf. OHG *zweii* ‘of two’ (Scardigli, 2002: 557). This change also took place at a time when only small groups of speakers would have been involved.

(2) Diphthongisations took place in the period 1350-1550 (Haugen, 1976: 256) which gave rise to forms such as /luyk/ from earlier /li:k/ ‘like’. Note that some of these diphthongisations gave rise to mergers:

i: > ui

y: > ui

u: > yu

e: > æɑ

æ: > æɑ

ø: > øe

o: > ou

å > åɑ

(3) ð was lost, and g was lost intervocalically and finally, by about 1600. This gave rise to many new instances of vowel-vowel hiatus. Subsequently a new “intrusive glide” developed in many such

cases of hiatus, with the identity of the glide depending on the quality of the two vowels in contact:

maður > [mɛa:vʊɪ] ‘man’
bláir > [blɔa:jɪɪ] ‘blue’ (pl. masc.)
skógur > [skou:wʊɪ] ‘forest’.

Again, the development of the intrusive consonants /j/, /w/, and especially /v/, is not so expected as the earlier loss of /ð/ and /g/.

How might we explain this contrast between ‘normal’ and ‘non-normal’ sound change?

“*Exorbitant phonetic developments*”

Andersen discusses a type of sound change which does indeed seem odd. This is the historically unconnected development of parasitic velar consonants out of high or mid vowels in several isolated areas of Europe in dialects of a number of languages, including Romansch, Provençal, Danish, German and Flemish – changes which appear to be absent from metropolitan varieties. The Danish dialects Andersen cites are spoken in out of the way places including “the extreme western, most isolated parts of Funen and Jutland” (p. 70). Examples include [bik] *bi* ‘bee’; [figl] *fil* ‘file’ (= the tool), [hekl] *hel* ‘whole’ (Nissen 1945, Nielsen 1947, Søndergård 1970).

This particular fortition strikes many historical linguists as unusual – it has been referred to by Mortensen (ms. a) as “surprising” and in some cases “maladaptive”, and Mortensen (ms. b) also describes this kind of development as “both formally and functionally aberrant”. And it does appear to be confined in western Europe to small communities in geographically remote and/or peripheral areas. In Romansch, for instance, parasitic consonants occur in three separate and non-contiguous dialects – suggesting independent development – in the upper reaches of three separate river basins, namely the Inn, the Albula, and the Oberhalbstein branch of the Rhine. The dialect of Bergün on the Albula, for instance, has forms such as /ʃkregver/ ‘to write’ cf. /ʃkrever/; /krekʃta/ ‘ridge’ cf. /kresta/; /voks/ ‘you (pl.)’ cf. /vos/.

It may be the case, then, that isolated communities may be more likely to produce changes that could be labelled, in Henning Andersen’s (1988) words, “slightly unusual”. Andersen points out that these

dialects “are located in peripheral dialect areas, away from major avenues of interdialectal communication” and his hypothesis is that “there is a connection between the limited socio-spatial function of a dialect, its relative closeness, and its ability to sustain exorbitant phonetic developments” (p.70). He also argues that socially and geographically peripheral speech communities are more likely to develop phonologies with elaborate phonetic norms and the proliferation of low-level pronunciation rules: “dialects that serve predominantly local functions are more prone to elaborate phonetic detail rules than dialects with a wider sphere of use”. The Asian languages studied by Mortensen are also spoken in relatively small, insular communities. For example, the Huihu language, a Tibeto-Burman language of Manipur, India, is spoken by a speech community which consists of less than 1000 people living in a single village which was historically very insular, and was in a perpetual state of conflict with neighbouring villages. And Mortensen says (p.c.) of the languages he knows of with this feature “none are spoken primarily by urban populations”.

And there is no reason to suppose that this will be confined to phonology. We noted above that language contact in Scandinavia led to the simplification of the system of grammatical gender. The three-way gender system still survives in Norwegian and in some eastern Danish dialects, of course. But notice what has happened in West Jutland. Haugen p. 61 points out that this area has developed an entirely idiosyncratic system unparalleled anywhere else in Germanic, in which non-count/mass nouns are “neuter”, and all other nouns are common.

Æ egetræ i vor have, *den* er stor.

BUT

Egetræ, *det* er bedst til møbler.

This new system actually represents a simplification in one sense, namely that gender is now semantically based rather than arbitrary. But crucially for our purposes it represents a complication in that it signifies the growth of a new morphological category. The extent to which this system is unusual can be seen from the fact that Haugen (p. 288) actually uses an exclamation mark when he points out that not only is the noun *melk* “neuter” but *barn* is “common”.

So it seems that small isolated dialects change more slowly but that changes which do occur are more likely to be unusual or “exorbitant” in some way. Why should this be? Recall the point made earlier that strong ties, which inhibit change, are more typical of dense social networks, which are in turn more common in small, stable communities, with few external contacts, and a high degree of social cohesion. I now hypothesise that small isolated communities might be more able, because of their network structures, to push through, enforce and sustain linguistic changes which would have a much smaller chance of success in larger, more fluid communities. These would be changes of a relatively non-natural or at least unusual or unexpected type, and/ or changes that are relatively complex in some way (see Bailey 1982). I suggest that complexification is more typical of smaller, close-knit societies.

In smaller, tighter communities, I would want to argue, it is easier for the community to enforce and reinforce the learning and use of complexities by children and adolescents. Grace (1990) has written:

“A language exists in the people who speak it, but people do not live very long, and the language goes on much longer. This continuity is achieved by the recruitment of new speakers, but it is not a perfect continuity. Children (or adults) learning a language learn it from people who already speak it, but these teachers exercise considerably less than total control over the learning process” (p. 126).

So there will always be limits on how far an individual can diverge linguistically from the group (Chambers, 1995, p. 100). *But* – the thesis I am pushing here is that in some communities the “teachers” may have more control over individuals than in others. Small, tightly-knit communities are more able, it seems, to encourage continued adherence to norms from one generation to another, however complex they may be, and it is therefore not unreasonable to suppose that the *production* of unusual changes will be favoured precisely in such communities.

The correct generalisation would therefore indeed seem to be that in small isolated communities, change will be slower, but is also more likely to be exotic, and more likely to lead to complexification, just as high contact leads to rapid change and simplification.

Conclusion

Above I posed the question: to what extent can we expect to see the development of irregularity, redundancy, and lower transparency, in low contact languages? And to what extent can we expect to see the development of morphological categories in low contact languages?

I suggest that the answer is reasonably clear. We are forced to assume that it is in precisely in low-contact situations that we most likely shall find the development of such features, otherwise none of the world's languages would have them.

Given that language contact is becoming an increasingly important fact in the modern world, and given that small isolated communities are becoming less and less common, this opens up an intriguing but depressing possibility. One of the fundamental bases of modern historical linguistics has been *the uniformitarian principle* (Labov, 1992). It states that “knowledge of processes that operated in the past can be inferred by observing ongoing processes in the present”. In other words, we can suppose that language structures in the past were subject to the same constraints as language structures in the present. And the principle also implies that we can suppose that the mechanisms of linguistic change that we see operating around us today are the same as those which operated even in the remote past.

However, there is one very important respect in which the present is not like the past at all. This has to do with demography, and, as a consequence, social network structure. There are many, many more of us human beings on the planet now than there have ever been. Increasing populations and increasing mobility will lead to more and more language and dialect contact, and larger and larger language communities, so that languages and dialects spoken in small, isolated, communities with tightly-knit social networks will become less and less common. I have argued that small community size and isolation may promote the growth of morphological categories, and the growth of irregularity, redundancy, and low transparency. It is possible now, however, that with the disappearance of such communities we will also see the disappearance of such changes and the disappearance of such structures. We may never see, that is, the development of highly inflectional, fusional languages again.

This in fact seems to be coming true before our eyes. Faarlund says:

Dativ har holdt seg bedre i de fleste dialekter, men også den er altså i tilbakegang. På Toten er den fremdeles i bruk hos den eldre generasjon. Blant yngre folk finnes den særlig i de sørøstlige deler av bygda (f.eks. i Totenvika).

And Braunmuller (2001: 74) reports a number of ongoing developments in Faroese which also point in the direction of simplification:

“Der findes en vis tendens til at reducere både stamme- og suffiks-allomorfi, i hvert fald ved en del af feminina-formene. Der er en chance for, at der før eller senere opstår en ny type, som vil føre til regelmæssige pluralisformer. Disse former kan forekomme allerede i dag.”

He then cites some examples, including the regularisation of plurals such as: *kúgv* - *kýr* > *kúgvir*. This type of regularisation represents a reduction in stem allomorphy and hence opacity. He then talks of:

“Denne aktuelle udviklingstendens i retning af **mere regularitet** står eksemplarisk for en graduel overgang fra den højtfllekterende til en mere agglutinerende sprogtype i moderne færøsk i det hele taget. Denne sprogtypologiske forandring kan nemlig konstateres ved alle ordklasser med fleksion.”

For example, the genitive has more or less been eliminated from the spoken language and being replaced by prepositional constructions. This loss of the genitive, Braunmüller points out (2001: 75) also reduces opacity since it leads to the disappearance of those inflected forms which diverge most strongly from the nominative forms.

Faarlund (2005: 1149) writes of “the well-known drift from a synthetic to an analytic type”. Now, there is a tendency for us to regard this kind of development as normal because we are so familiar with changes of this type in the histories of many of the Indo-European languages, as well as in the Semitic languages. In comparing English with Old English, French with Latin, Bulgarian with Old Slavonic, we *expect* to find features such as reduction in overt case-marking; reduction in conjugations, declensions, and inflections; loss of the dual number; increase in periphrastic verb forms; and so on.

But maybe it is not that normal. If it were normal, all languages in the world would by now have been highly regular and maximally transparent. What has perhaps been normal throughout human history

is the morphological cycle, whereby languages go from fusional to isolating to agglutinating and then back again. But now we have to face the possibility that, if small isolated communities disappear and high levels of language and dialect contact become the norm, this cycle may be halted. Fusional languages will continue to become more isolating. Perhaps isolating languages may tend, like Chinese, to continue to become more agglutinating. But whether we will ever again see the development of new, genuinely fusional languages seems to me to be in doubt. Perhaps we should be sure to enjoy the beautiful complexities of Icelandic and Faroese while we can.

Acknowledgements:

My thanks for help with earlier versions of this paper go to Torben Arboe, Kurt Braunmüller, Lars-Olof Delsing, Jan Terje Faarlund, Karen Margrethe Pedersen, and Helge Sandøy.

Selected references:

- Árnasson, Kristjan (1980): *Quantity in historical phonology: Icelandic and related cases*. Cambridge.
- Árnasson, Kristjan (2005): The standard languages and their systems in the 20th century I: Icelandic. In: Bandle (ed.) (2005). 1560-73.
- Andersen, Henning (1988): Center and periphery: adoption, diffusion, and spread. In: J. Fisiak (ed.): *Historical dialectology: regional and social*. Berlin. 39-84.
- Askedal, J.O. (2005): The typological development of the Nordic languages I: morphology and syntax. In: Bandle (ed.) (2005). 1872-86.
- Bailey, Charles-James (1982): *On the yin and yang nature of language*. Ann Arbor.
- Bandle, Oskar (ed.) (2005): *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages II*. Berlin.
- Barnes, Michael (2005): The standard languages and their systems in the 20th century II: Faroese. In: Bandle (ed.) (2005). 1574-84.
- Bauer, Laurie (1988): *Introducing linguistic morphology*. (2nd ed. 2003). Edinburgh.
- Braunmüller, Kurt (1995): Morphologische Undurchsichtigkeit – ein Charakteristikum kleiner Sprachen. In: K. Braunmüller (ed.): *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo.
- (1996): Forms of language contact in the area of the Hanseatic League: dialect contact phenomena and semicommunication. In: *Nordic Journal of Linguistics* 1966. 144 ff.
- (2001): Morfologisk typologi og færøsk. In: K. Braunmüller & J.L. Jacobsen (eds.). 67-88.

- & Jogvan I Lon Jacobsen (eds.) (2001): *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. Oslo.
- Chambers, J.K. (1995): *Sociolinguistic theory*. Oxford.
- Faarlund, Jan Terje (2000): *Totenmålet*. Lena.
- (2005): Syntactic developments from Old Nordic to Early Modern Nordic. In: Bandle (ed.) (2005). 1149-61.
- Grace, George (1990): The ‘aberrant’ (vs. ‘exemplary’) Melanesian languages. In: Baldi, P. (ed.): *Linguistic change and reconstruction methodology*. Berlin. 155-173.
- Haiman, John (1980): Rhaeto-Romance. In: M. Harris and N. Vincent (eds.): *The Romance languages*. London. 351-90.
- Haugen, Einar (1976): *The Scandinavian languages*. London.
- Hawkins, John (1998): A typological approach to Germanic morphology. In: J.O. Aske-
dal (ed.): *Historische germanische and deutsche Syntax*. Frankfurt.
- Jahr, Ernst Håkon (1995): Nedertysk og nordisk: språksamfunn og språkkontakt i Hansa-
tida. In: E H Jahr (ed.): *Nordisk og nedertysk: språkkontakt og språkutvikling i Nor-
den i seinmellomalderen*. Oslo. 9-28.
- (1998a): Sociolinguistics in historical language contact: the Scandinavian languages
and Low German during the Hanseatic period. In: E.H. Jahr (ed.): *Language
change: advances in historical sociolinguistics*. Berlin. 119-39.
- (1998b): Kontakten nedertysk-nordisk i hansatida: mer enn bare lån? In: *Norsklæreren*
1998-1. 34-43.
- (2001): Historical sociolinguistics: the role of Low German language contact in the
Scandinavian typological split of the late Middle Ages. In: *Lingua Posnaniensis* 43.
95-104.
- Küspert, Klaus-Christian (1988): *Vokalsysteme im Westnordischen: Islandisch,
Faroisch, Westnordisch. Prinzipien der Differenzierung*. Tübingen.
- Labov, W. (1994): *Principles of linguistic change*. Oxford.
- McWhorter, J. (2001): The world’s simplest grammars are creole grammars. In: *Lin-
guistic Typology* 5.
- Milroy, J. and L. Milroy (1985): Linguistic change, social network and speaker innova-
tion. In: *Journal of Linguistics* 21.
- Milroy, Lesley (1980): *Language and social networks*. Oxford.
- Mortensen, David (ms. a): Maladaptive sound change: the emergence of obstruents after
high vowels.
- (ms. b): The emergence of dorsal stops after high vowels in Huishu.
- Mørck, Endre (2005): Morphological developments from Old Nordic to Early Modern
Nordic. In: Bandle et al. (eds.) (2005). 1128-48.
- Nesse, Agnete (1998): Mellom lån og hjemlig utvikling: den såkaltte garpegenitiven som
språkkontakt resultat. In: E.H. Jahr (ed.): *Språkkontakt i Norden i middelalderen,
særlig i Hansatiden*. Copenhagen. 121-38.
- Nissen, Gunhild (1945): Konsonanterne i Rømmålet i historisk belysning. In: *Danske
Folkemål* 14. 97-119.
- Nielsen, Gunhild (1947): Glidning og lukning i Rømmålets høje vokaler (‘Klusil-
spring’). In: *Danske Folkemaal* 15. 41-65.
- Norde, Muriel (2001:) Deflexion as a counterdirectional factor in grammatical change.
In: *Language Sciences* 23.
- Pedersen, Karen Margrethe (1999): Genusforenkling i Københavnsk. In: *Danske Folke-*

- mål* 41. 79-106.
- Sandøy, Helge (2001): Færøysk i vestnordisk språkhistorie. In: Braunmüller, Kurt and Jógvan í Lon Jacobsen (eds.): *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. Oslo. 125-154.
- Sandøy, Helge (2005): The typological development of the Nordic languages I: phonology. In: Bandle (ed.) (2005). 1852-61.
- Scardigli, P. (2005): Nordic-Gothic linguistic relations. In: Bandle (ed.) (2005). 553-8.
- Schulte, Michael (2005): Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic I: West Scandinavian. In: Bandle (ed.) (2005). 1081-96.
- Skjekkeland, Martin (2005): *Dialektar i Noreg*. Kristiansand.
- Søndergaard, Bent (1970): Det såkaldte klusilspring, specielt i morsingmål. In: *Sprog og kultur* 26. 61-8.
- Trudgill, Peter (1994): Language contact and dialect contact in linguistic change. In: U.-B. Kotsinas & J. Helgander (eds.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring in Norden*. Stockholm. 13-22.
- (2003): The uniformitarian principle and the Ausbau sociolinguistics of mediaeval Bergen. In: *Norsk Linguistisk Tidsskrift* 2003/2. 216-20.
- (2004): On locating the boundary between language contact and dialect contact: Low German and continental Scandinavian. In: E.H. Jahr (ed.): *Språkkontakt: innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk*. Copenhagen. 71-86.
- Werner, Otmar (1984): Morphologische Entwicklungen in den germanischen Sprachen. In: J. Untermann and B. Brogyanyi (eds.): *Das Germanische und die Rekonstruktion der Indogermanischen Grundsprache*. Amsterdam. 181-222.

Øystein Alexander Vangsnes

Universitetet i Tromsø

ScanDiaSyn

Prosjektparaplyen *Nordisk dialektsyntaks*

1. Innleiing

I den 575 sider lange konferanserapporten frå *Sjuande nordiske dialektologkonferansen* på Voss i august 2002 (Akselberg et al. 2003) handlar eitt av dei i alt 32 bidraga om syntaks. Gerd Eklunds bidrag “De svenska dialekternas formlära och syntax: Om sammanställning av en deskriptiv grammatik” diskuterer rett nok ikkje spesifikke grammatiske fenomen, men peiker snarare på mangelen av og behovet for syntaktiske dialektstudiar i Sverige, og artikkelen blir samanfatta på følgjande vis:

“Det föreligger ett klart behov av en sammanställning av de svenska dialekternas böjningsmorfologi och syntax. En sådan vore av största betydelse för framtida forskning om talspråk, i vilka dialekter utgör en central del. Datorernas kapacitet att i dag kunna lagra ett stort material och göra det sökbart är en god förutsättning för en svensk dialektgrammatik.” (Eklund 2003: 315).

I dei fire åra som har gått mellom det sjuande og det åttande nordiske dialektologmøtet, har det vokse fram eit samnordisk forskingssamarbeid om kartlegging, dokumentasjon og forskning på syntaktisk variasjon i det nordiske dialektkontinuet som langt på veg vil imøtekomma Eklunds ønsker og forslag, men altså ikkje berre på svensk grunn. Og på det åttande møtet i Århus i august 2006 vart det arrangert ein workshop om syntaktisk variasjon med i alt 8 føredrag om ulike dialektsyntaktiske fenomen.

Mot slutten av 2002 gjekk i alt ni nordiske forskargrupper saman om å søkja om planleggjingsmiddel til det som etter kvart er blitt prosjektparaplyen *Nordisk dialektsyntaks* (heretter *ScanDiaSyn* etter det engelske namnet *Scandinavian Dialect Syntax*). Det ville vera feil å seia at ScanDiaSyn har komme i stand som eit direkte utslag av Eklunds bidrag på konferansen på Voss. Snarare spring samarbeidet ut frå ein generell konsensus om at studiet av grammatikk har vore lite påakta i nordisk dialektologi. I det følgjande skal eg gjera greie for målsetjingane og organiseringa av samarbeidet. Eg skal også gi eit historisk oversyn og gjera opp status for kor langt ein har komme så langt.

2. Målsetjingar

Dei overordna målsetjingane med ScanDiaSyn er:

- (i) å på ein systematisk og samordna måte utforska den syntaktiske variasjonen i dei nordiske dialektane, eit forskingsfelt som har vore lite påakta i tidlegare dialektforskning.
- (ii) å oppretta ein database med transkribert og tagga materiale som skal vera allmennt tilgjengeleg for forskarar og andre gjennom eit brukarvennleg grensesnitt mot internett.
- (iii) å initiera og stimulera til teoretisk forankra forskning på dialektal syntaktisk variasjon i Norden og elles.
- (iv) å knyta prosjektet opp mot eksisterande dialektsyntaksprosjekt i Europa og andre stader og med det auka forståinga av språkleg mangfald og mikrovariasjon generelt.

Innanfor prosjektet skal materiale frå heile språkområdet samlast inn og tilretteleggjast i ein database ved Tekstlaboratoriet ved Universitetet i Oslo og der gjerast tilgjengeleg for forskarar gjennom brukarvennlege grensesnitt mot internett (sjå nedanfor).

3. Emne

Sjølv om klassisk talemålsforskning har vore meir oppteken av andre sider ved språket enn syntaks, er det slett ikkje slik at ein ikkje finn studiar av syntaktiske fenomen i dialektlitteraturen. Bibliografien i Vangnes (1996) skulle vera eit uttrykk for dette, og då ScanDiaSyn starta

opp, kjende vi allereie til ein del aktuelle emne som kunne studerast. Men ein prosess med å finna fram til endå fleire variasjonspunkt vart igangsatt tidleg i prosjektet, og denne prosessen har avdekka eit vell av variasjon allereie før utbreiinga er blitt kartlagt. I organiseringa av dei mange fenomen har vi operert med følgjande fem overordna emnefelt:

1. Forfeltssyntaks (venstreperiferi, CP), t.d.:
Subjekt/verb-inversjon (V2), spørsmålssyntaks, subjunksjonar, topicalisering osv.
2. Midtfeltssyntaks (IP), t.d.:
Verbflytting, letledsregelen, adverb- og partikkelplassering, samsvarsbøying mellom subjekt og verb, ekspletivkonstruksjonar osv.
3. Slutfeltssyntaks (VP), t.d.:
Verbpartikkelsyntaks, VP-syntaks, komplementering, subkategorisering osv.
4. Ekstraposisjon, t.d.:
Ekstraponering av tunge ledd, venstredislokering, taggar og pragmatiske partiklar osv.
5. Nominalfrasesyntaks og nominale uttrykk:
Artikkelsyntaks, possessorkonstruksjonar, pronomensystem, binding osv.

I prinsippet er det ikkje noka grense for kva og kor mykje som er interessant og relevant for prosjektet, men av praktiske grunnar vil vi måtte fokusere på nokre bestemte emne. Prosessen med å gjera eit utval av emne som skal studerast inngåande og systematisk er enno ikkje avslutta (jf. nedanfor).

4. Organisasjon

Heilt sidan starten har det vore ni samarbeidande forskargrupper i ScanDiaSyn. Desse ni gruppene er fordelt mellom alle dei fem nordiske landa og det er også ei gruppe på Færøyane. Tanken har vore å få satt i gong nasjonale delprosjekt der gruppene tek på seg hovudansvaret for å samla inn materiale i sitt land. Som vi skal sjå nedanfor har vi så langt berre delvis nådd denne målsetjinga.

Dei ni gruppene spring ut frå følgjande institusjonar:

1. Universitetet i Tromsø
2. Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet (Trondheim)
3. Universitetet i Oslo
4. Háskóli Íslands
5. Fróðskaparsetur Føroya
6. Aarhus Universitet
7. Københavns Universitet
8. Lunds universitet
9. Helsingfors universitet

Desse ni forskargruppene har vore dei same heilt sidan den første søknaden om støtte vart send i slutten av 2002, og sjølv om nettverket kan seiast å vera dominert av generative syntaktikarar frå den chomskyan-ske tradisjonen, inkluderer det også meir generelt nordistisk orienterte dialektologar og grammatikarar, konstruksjonsgrammatikarar og data-lingvistar. Meir detaljert informasjon om samansetjinga av kvar gruppe finn ein på heimesida til prosjektet (<http://uit.no/scandiasyn>).

Formelt sett har gruppene vore organisert i eit nettverk med støtte frå NordForsk i perioden 2005-2007. Til dette nettverket er også tre ikkje-nordiske grupper tilknytta, nærmare bestemt grupper ved:

10. Università di Padova (Italia)
11. Meertens Instituut (Nederland)
12. University of Edinburgh (Storbritannia)

Eksisterande atlas- og databaseprosjekt for dialektsyntaks i andre europeiske land har vore ei viktig inspirasjonskjelde for ScanDiaSyn (sjå nedanfor) og særleg gjeld dette prosjekta som er og blir gjennomført for italienske og nederlandske dialektar, leia frå høvesvis Padova og Meertens Instituut. Den viktigaste grunnen til å knyta desse gruppene til nettverket, har vore å gi ScanDiaSyn god og direkte tilgang til den erfaringa og kompetansen desse gruppene sit på.

Gruppa i Edinburgh vart på si side invitert med i nettverket sidan ho består av forskarar som er spesielt opptekne av å studera syntaktisk variasjon i færøysk. Den færøyske gruppa i nettverket har for øvrig ei noko spesiell samansetjing. For det første er denne gruppa leia av Höskuldur Thráinsson ved Íslands universitet og for det andre har gruppa fleire andre medlemmer som i utgangspunktet soknar til andre grupper i nettverket enn den færøyske. Bakgrunnen for dette er at det språkvitskaplege miljøet på Færøyane er lite med mange oppgåver og

difor treng støtte utanfrå i samband med dette spesifikke forskingsprosjektet. Den færøyske delen av ScanDiaSyn er elles delvis dekkja av det islandske delprosjektet både når det gjeld finansiering og når det gjeld involverte forskarar (sjå Thráinsson et al. 2007).

Gruppa ved Universitetet i Oslo har òg ei spesiell stilling i nettverket i og med at denne gruppa har fått hovudansvaret for å utvikla dei tekniske sidene ved prosjektet, dvs. databasen og dei ulike datamaskinelle verktya i samband med denne. Gruppa, som i realiteten utgjør Tekstlaboratoriet ved institusjonen, har solid ekspertise og erfaring med lingvistiske korpus og med automatisk prosessering av språklege data. Eit nytt verkty som er under utvikling for å dekkja behova i ScanDiaSyn-databasen, er eit elektronisk inter-nordisk leksikon. Eit slikt leksikon, eller ordliste, vil gjera det muleg å søkja på tvers av dei ulike nordiske språka. Til dette delprosjektet, kalla *ScanLex*, har ein fått noko støtte frå fellesnordiske kjelder (Nordens Språkråd og Nordplus Språk) og frå Universitetet i Oslo, og nokre resultat frå prosjektet er presenterte i Hrafnbjargarson (2007).

5. Metodologi

Sjølv om eksisterande arkivert og digitalisert materiale i nokon mon kjem til å bli inkludert i ScanDiaSyn-databasen, er innsamling av nytt materiale nødvendig for å muleggjera systematiske og koordinerte undersøkingar av syntaktisk variasjon. Ein viktig grunn til dette er at eksisterande materiale for det aller meste er fri tale: sidan mange syntaktiske konstruksjonar og fenomen er lite frekvente i vanlege samtalar, treng ein normalt eit mykje større korpus for å utføra syntaktiske undersøkingar enn kva som er tilfelle med studiar av fonologiske og morfologiske emne. Dette vil ikkje seia at fri tale er heilt utan interesse for syntaksstudiar, men elisiteringsteknikkar (t.d. spørjeskjema, skriftlege og/eller munnlege oppgåver m.m.) gir ofte ein meir direkte tilgang til dei dataa ein er ute etter.

Eit spørjeskjema med testsetningar kjem såleis til å bli brukt på målepunkt fordelte over heile det nordiske språkområdet. Spørjeskjemaet har ein felles kjerne, men det vil også vera rom for spørsmål om konstruksjonar og eigenskapar som ein på førehand veit har ei avgrensa geografisk utbreiing. Ein klar fordel med eit felles spørjeskjema er at det, ut over å bringa fram mengder av data, vil gi direkte samanliknbare resultat i heile språkområdet.

Dette spørjeskjemaet vil alltid bli munnleg presentert til informantane, anten av ein feltarbeidar som snakkar den same eller ein liknande dialekt eller av ein lokal medarbeidar som blir trent opp av feltarbeidaren. Det er òg aktuelt å bruka ferdig innspelte opptak for å ha betre kontroll med intonasjon og anna. I tillegg til det munnlege intervjuet vil det vera både munnlege og skriftlege elisiteringsoppgåver utforma til å utløyse produksjonen av bestemte syntaktiske konstruksjonar eller gi bestemt morfologisk informasjon. Dessutan vil det ved kvart målepunkt bli gjort eit opptak med fri tale, normalt ved bruk av videokamera og (trådlause) myggmikrofonar.

Når det gjeld desse metodologiske sidene, er det fleire kjelder vi kan støtta oss på, ikkje minst kunnskapane til dei tilknytta nettverksgruppene nemnt ovanfor som har gjennomført tilsvarande dialektsyntaksprosjekt i det italienske og nederlandske språkområdet (sjå Barbiers og Bennis 2007, Benincà og Poletto 2007). I tillegg har den islandske nettverksgruppa tilegna seg verdifull erfaring gjennom ein pilotstudie av datainnsamling gjennomført i 2004 (sjå Thráinsson 2007). Oslo-gruppa har dessutan nyleg gjennomført ei større datainnsamling til eit talemålskorpus for målet i Oslo-området (*NoTa Oslo*) der videoopptak blei nytta, og deira erfaring på området vil sjølv sagt også bli utnytta i ScanDiaSyn-prosjektet.

Når det gjeld målepunkt og representativitet kjem det til å vera noko variasjon i området sett under eitt, men også her vil det vera ein felles kjerne: Ved alle målepunkt skal det minst vera ein eldre informant med lite eller inga utdanning som er oppvaksen på staden og som har budd der heile eller det meste av livet sitt.

I dei fleste tilfella vil det likevel vera eit mykje breiare utval av informantar. For det norske området er til dømes målet at kvart målepunkt skal ha fire informantar, ein ung mann, ei ung kvinne, ein eldre mann og ei eldre kvinne. Sjølv om dette ikkje er nok til å utføra fullverdige sosiolingvistiske studiar av variasjon, vil det i det minste muleggjere pilotstudiar med eit slikt perspektiv. Og i det islandske delprosjektet har dei ei endå breiare sosiolingvistisk dekning. Bakgrunnen for det er at førebelse resultat syner at variasjonen ein finn på Island, i mykje større grad er knytta til alder enn til geografi (sjå Thráinsson et al. 2007). Målet for det islandske delprosjektet er difor å ha fire alderskategoriar med minst fire informantar kvar for kvart einskilt målepunkt.

Eit kriterium om lite eller inga utdanning kan vera vanskeleg å leggja til grunn i delar av Norden, særleg når det gjeld dei yngre generasjonane. Men i staden kan det vera like relevant å rekruttera talarar som har eit praktisk og lite prestisjefylt yrke. Erfaringane frå *NoTa Oslo* tilseier til dømes at handverkarar gjerne held seg til mindre prestisjefylte normer for talespråk trass i at dei gjerne har fleire års skulegang etter grunnskule.

Talet på målepunkt kjem ikkje til å vera jamnt i heile området, verken geografisk eller demografisk sett. Målet er å ha ca. 100 målepunkt i Noreg (dvs. omlag 5-6 i kvart fylke) og eit liknande tal i Sverige medan det vil vera omlag 30 punkt i Island og berre 11 i Danmark. I det finlandssvenske området vil det vera eit titals målepunkt. Dialektnivellering har nok kome ulikt langt i dei forskjellige delane av Norden: Dialektutjamninga synest størst i Danmark men skjer truleg i lågare tempo i Noreg og i delar av det svenskspråklege Finland, og kor tett målepunkta skal liggja, bør kunna sjåast i samanheng med slike faktorar.

6. Databasen

Databasen, som no vert utvikla innanfor ScanDiaSyn, vil bli den første fellesnordiske dialektsamlinga nokonsinne. Ho kjem til å innehalda transkribert og tagga dialektmateriale knytta opp mot lydfilar. Materialet vil bestå av både fri tale og resultat frå spørjeskjema innsamla frå dei ulike målepunkta i heile det nordiske dialektkontinuet, og så langt det let seg gjera, vil også eksisterande materiale bli inkludert i databasen (jf. ovanfor).

Databasen skal bli allment tilgjengeleg for forskarsamfunnet og andre ikkje-kommersielle aktørar gjennom eit brukarvennleg grensesnitt mot internett. Grensesnittet vil muleggjera søk etter både ordformer og grammatiske kategoriar og dessutan ulike ikkje-lingvistiske variablar. *ScanLex*-prosjektet (jf. ovanfor) skal elles gjera det muleg å søkja på tvers av dei individuelle nordiske språka, altså skriva søk på eit av språka og få tilslag i dei andre.

Tekstlaboratoriet i Oslo har lang røynsle med å byggja opp korpus og å gjera dei tilgjengelege. Nyttige og velfungerande funksjonar i dei eksisterande korpusa (særleg *NoTa Oslo*) vil bli inkluderte i ScanDiaSyn-databasen. Databasen vil vidare bli strukturert og gjort kompatibel med den nederlandske dialektsyntaksdatabasen *Dyna-*

SAND (sjå Barbiers og Bennis 2007), og ein særleg interessant og nyttig funksjon i *DynaSAND* er den dynamiske kartapplikasjonen som gjer det muleg for den individuelle forskaren å generera kart i høve til sine egne behov eller ønskjer. Denne funksjonen, som m.a. tillet ei effektiv visualisering av ko-variasjon mellom grammatiske fenomen, vil bli overført til ScanDiaSyn-databasen.

7. Historikk

Ein kan godt seia at det i løpet av dei siste par ti-åra har bygd seg opp ein generell konsensus om at studiet av grammatikk har vore lite påakta i nordisk dialektologi. På slutten av 80-talet skriv til dømes Sandøy (1987:100) i si lærebok om norsk dialektkunnskap at “[d]en syntaktiske variasjonen er lite kartlagt i norsk”. Deretter følgjer fire sider om dialektsyntaktiske emne.

På same tid ser ein innanfor teoretisk, generativ syntaksforskning nokre arbeid som tek føre seg dialektale fenomen. På norsk grunn finst det ikkje minst ein del arbeid om manglande V2 i *kv*-spørsmål frå denne tida (sjå t.d. Nordgård 1985, Taraldsen 1986 og Åfarli 1986). Den gryande interessa for dialektsyntaks må i sin tur sjåast i samanheng med dei mange komparative studiane av dei nordiske standard-språka ein finn frå slutten av 70-talet og framover. Lars-Olof Delsings avhandling frå 1993 om den nordiske nominalfrasen er elles eit av dei første større arbeida som inneheld ein god del dialektdata, og omtrent på same tid gjennomførte Anders Holmberg og Görel Sandström i Umeå eit fleirårig prosjekt om nominalfrasestruktur i nordsvenske dialektar, noko som resulterte i fleire internasjonalt velkjende arbeid (sjå m.a. Sandström og Holmberg 1994, Holmberg og Sandström 1996; sjå også arbeida i Vangsnes et al. 2003).

Det er òg fleire einskildhendingar som på sett og vis leier fram til etableringa av det strukturerte og samla nettverket som eksisterer i dag. Innanfor ramma av det nemnde prosjektet i Umeå arrangerte Anders Holmberg ein workshop i september 1992 om nordisk nominalfrasestruktur, og fleire av innlegga fokuserte på dialektale skilnader i nordiske språk (sjå Holmberg 1992). I november 1995 arrangerte så underteikna dugnadsgruppa (workshopen) *Syntaktisk variasjon i norske målføre* under det 6. Møtet om norsk språk (MONS) i Bergen (sjå Vangsnes 1996). To år seinare, på MONS 7 i Trondheim, vart Tor A. Åfarli invitert til å halda eit plenarføredrag om dialektsyn-

taks (sjå Åfarli 1998), og det vart elles arrangert ei kombinert dugnadsgruppe om dialektsyntaks og historisk syntaks på konferansen. Fleire av dei forskarane som no er aktive i ScanDiaSyn og NORMS deltok på ein eller fleire av desse aktivitetane, forutan namn som allereie er nemnde ikkje minst Peter Svenonius som no er ansvarleg prosjektleiar for *Nordic Center of Excellence in Microcomparative Syntax* (NORMS). Det er òg verdt å nemna at ein god del av forskarane involverte i ScanDiaSyn tidlegare har jobba saman i nettverksprosjektet *Intercomprehension in Germanic Languages Online* (IGLO), også leia av Svenonius.

Det er heilt klart fleire vitskaplege arbeid, hendingar og ikkje minst formelle og uformelle faglege relasjonar mellom grupper og ein-skildforskarar som ville fortent å bli nemnt i ein detaljert historisk framstilling av grammatisk orientert dialektforskning i Norden dei siste par tiåra, men det må liggja i denne samanhengen. Nokre meir direkte utløysande faktorar umiddelbart i forkant av danninga av ScanDiaSyn-samarbeidet er at Christer Platzack og underteikna i 2002 allereie var blitt inviterte til å delta som representantar for nordiske språk på ein planleggjingsworkshop (“exploratory workshop”) for europeisk dialektsyntaks støtta av ESF (European Science Foundation) i Padova i september 2003, og i november 2002 hadde vi saman med Lars-Olof Delsing eit uformelt møte der vi drøfta tanken om å dra i gang eit nordisk dialektsyntaksprosjekt. Det blei då bestemt å senda søknader om støtte til planleggjingsmøter, og ni nordiske forskargrupper blei inviterte til å delta i søknadene. Desse ni gruppene utgjer framleis i dag kjernenettverket i ScanDiaSyn. Ein søknad vart send til *Nordisk forskerutdannings akademi* (NorFA; seinare omdanna til Nord-Forsk) i desember 2002, ein annan til *Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk forskning* (NOS-H; seinare slege saman med den tilsvarende samfunnsvitskaplege nemnda til NOS-HS) i januar 2003. Begge vart innvilga. Dei viktigaste milepælane etter dette kan no listast år for år som følgjer.

2003:

- Det første planleggjingsmøtet blir halde i Lund i april 2003 med støtte frå NorFA. Deltakarar frå alle dei ni forskargruppene er til

stades. Dei grunnleggjande målsetningane og organiseringa av prosjektet blir i grove trekk utarbeida allereie då.

- I september deltek Christer Platzack og underteikna på den ESF-støtta planleggjingsworkshopen for europeisk dialektsyntaks i Padova der vi presenterer planane for det nordiske dialektsyntaksprosjektet.
- I oktober vert det andre planleggjingsmøtet for nordisk dialektsyntaks halde i København med støtte frå NOS-H.

2004:

- I januar arrangerer Jan-Ola Östman og underteikna workshopen *Syntactic Microvariation* under *Scandinavian Conference of Linguistics 20* i Helsingfors. Sjef Barbiers frå Meertens Instituut er invitert føredragshaldar. Ytterlegare planleggjingsmøter med deltakarar frå nokre av gruppene vert halde i samband med konferansen.
- I februar mottek Höskuldur Thráinsson og hans gruppe støtte frå det islandske forskningsinstituttet (RANNIS) til å utføra ein pilotstudie av metodar for innsamling av syntaktiske dialektdata. Nokre av resultata frå prosjektet er presenterte i Thráinsson et al. (2007).
- I mai blir ScanDiaSyn løyvd noko støtte frå Nordplus Språk som gjer det muleg å byrja arbeidet med databasen i prosjektet.
- I byrjinga av juni løyver NOS-HS ein større sum til prosjektadministrasjon og -koordinering i perioden 2005-2007.
- I oktober kunngjer NordForsk at dei støttar det utvida ScanDiaSyn-nettverket med i alt tolv forskargrupper i 2005-2007 med 300.000 NOK årleg.
- I november vert det kjent at Vetenskapsrådet kjem til å gi støtte til den svenske delen av ScanDiaSyn, også i perioden 2005-2007, rett nok med kutt i forhold til søknadsbeløpet.
- Frå 28. november til 2. desember arrangerer Janne Bondi Johannessen og underteikna eit forskarkurs med tittelen *Methods and tools for the study of grammatical variation* i Oslo. Det er omtrent 35 registrerte deltakarar på kurset og hovudførelesarar er Leonie Cornips, Cecilia Poletto og Jan-Ola Östman.
- I desember 2004 vert det elles klart at søknaden om NORMS-prosjektet går vidare til andre runde.

2005:

- I januar 2005 mottok ScanLex-prosjektet støtte tilsvarende åtte månadsverk frå Nordens Språkråd under føresetnad at prosjektet samarbeider med det parallelle prosjektet *Netordbogen* som også blir løyvd pengar under Nordisk Ministerråd.
- Same månad blir det klart at det islandske forskingsinstituttet støttar det islandsk-færøyske delprosjektet i perioden 2005-2007.
- I februar blir det første ordinære prosjektmøtet for ScanDiaSyn halde i Lund med alle leiarane for dei ni kjernegruppene og nokon fleire til stades. I løpet av dette vårsemesteret vert det halde lokale møte i dei ulike gruppene der det blir føreslått og diskutert kva for emne og fenomen det er som bør undersøkjast i prosjektet. Eit mindre møte blir avvikla i Tromsø i juni der dei mange forslaga blir organisert og strukturert.
- I slutten av mai 2005 kunngjer NOS-HS at NORMS-prosjektet er eitt av i alt fire prosjekt som vil få støtte i perioden 2005-2010. Den offisielle oppstartsdatoen for NORMS er 1. september, men ferdigstillinga av kontraktar og overføring av pengar er ikkje på plass før mot slutten av året.
- Det første *Stormøte for Nordisk dialektsyntaks* finn stad på Leikanger i Sogn. Det er i alt 50 deltakarar på møtet. Hovudfokus er organiseringa av prosjektet, og det blir halde fleire føredrag med vekt på erfaringar frå liknande prosjekt (sjå Barbiers og Bennis 2007, Benincà og Poletto 2007, Corver et al. 2007 og Sandøy 2007). Porteføljen av potensielle dialektsyntaktiske emne blir behandla vidare i gruppearbeid. Under møtet blir det dessutan arrangert ein workshop for doktorgradsstudentar og yngre forskarar (sjå ytterlegare bidrag i Bentzen og Vangsnes 2007).

2006:

- I slutten av januar 2006 vert den første tematiske NORMS workshopen halden i Tromsø. Emnet er *Inversjon og V2*. Seinare på året blir ytterlegare tre tematiske workshopar haldne: *Pragmatiske partiklar* (Helsingfors, juni), *Subjekt og mikrokomparativ variasjon* (Trondheim, august), og *Negasjon* (Oslo, november). (I januar 2007 vert det så arrangert to workshopar til, ein om *Objektsposisjonar* (Århus) og ein om *Verbplassing* (Reykjavík).

- I mars 2006 blir *Workshop on Syntactic Doubling in European Dialects* organisert ved Meertens Instituut i Amsterdam i regi av det ESF-støtta EURYI (European Young Investigator)-prosjektet *European Dialect Syntax*. Fem av presentasjonane handlar om nordiske dialektar og vert alle haldne av forskarar i ScanDiaSyn/NORMS.
- I byrjinga av juni finn det første dialektfeltarbeidet i regi av NORMS stad i Norra Österbotten i Finland og går over fem dagar (sjå nedanfor).
- Umiddelbart etter feltarbeidet blir det andre *Stormøte for nordisk dialektsyntaks* halde i Solf utanfor Vasa med 38 deltakarar frå alle dei tolv gruppene i nettverket. Hovudemne for stormøtet er *Dialektar og syntaktiske teoriar*. Også her blir det arrangert ein workshop for doktorgradsstudentar og yngre forskarar, og emneporteføljen blir igjen behandla i gruppearbeid.
- I august 2006 finn så den Åttande nordiske dialektologkonferansen stad i Århus. ScanDiaSyn-paraplyen blir presentert i eit plenarføredrag og i alt åtte dialektsyntaktiske føredrag blir haldne innanfor ramma av ein workshop.

Det er truleg uproblematisk å seia at på dei fire åra som har gått sidan forrige nordiske dialektologmøte, har studiet av syntaktisk variasjon for alvor komme på dagsordenen innanfor nordisk språkvitskap. Det betyr ikkje at alle måla som er definerte for ScanDiaSyn er nådd eller med visse vil bli nådd. Eg kjem tilbake til status for prosjektet nedanfor og vil der peika på nokre hindringar for prosjektet. Først skal vi sjå nærmare på NORMS-prosjektet.

8. NORMS – Nordic CoE in Microcomparative Syntax

Hausten 2004 lyste NOS-HS ut middelinnanfor eit nyoppretta spissforskningsprogram. Søknadsprosessen hadde to stadier. Dei i alt 39 søknadene blei reduserte til 18 i den andre runden, og NORMS-prosjektet stod att som ein av fire søknader som til slutt blei støtta. Det nordiske spissforskningsprogrammet til NOS-HS finansierer i realiteten større nettverksprosjekt: Den årlege løyvinga til NORMS er 465.000 EUR. Ein føresetnad for å søkja var at partnerar ved institusjonar i minst tre nordiske land deltok i samarbeidet.

Hovudtanken bak NORMS er å skapa ein synergi mellom det eksisterande ScanDiaSyn-nettverket og Tromsøs spissforskningscenter i

teoretisk lingvistik, *Center for Advanced Study in Theoretical Linguistics* (CASTL). Kort sagt vil meirverdien liggja i å kombinera CASTLs målsetjing om å betre forstå korleis den menneskelege språkevna verkar, med ScanDiaSyns overordna målsetjing om systematisk kartlegging av syntaktisk variasjon i det nordiske dialektkontinuumet. Sju av dei ni hovudgruppene i ScanDiaSyn deltek i NORMS: (i) Helsingfors, (ii) Tromsø, (iii) Lund, (iv) Oslo, (v) Trondheim, (vi) Århus og (vii) Reykjavík. Den ansvarlege leiaren for NORMS er Peter Svenonius, og prosjektet blir administrert av Svenonius og underteikna.

Nærmare femti forskarar er for tida lista som medarbeidarar i NORMS. To forskarar på postdoktornivå har så langt blitt tilsett i kortare mellombelse stillingar, og fleire medarbeidarar vil bli tilsette i løpet av 2007. Omtrent halvparten av totalbusjettet er sett av til dette formålet medan resten for det meste skal gå til diverse aktivitetar i nettverket samt til administrasjon. Det er strenge mobilitetskrav i høve til tilsetjing av vitenskapleg personale: Ein NORMS-forskar kan berre bli tilsett av ein partner i eit anna land enn der denne har vore basert.

Sjølv om NORMS spring ut fra det eksisterande ScanDiaSyn-nettverket, er det blitt definert meir fokuserte forskingsmål for NORMS slik at det dannar eit sjølvstendig og koherent forskingsprosjekt. I hovudsak kan ein seia at NORMS er meir teoretisk forankra og ikkje orientert mot å samla inn materiale frå ei gitt mengde målepunkt som er jamnt fordelte over heile det geografiske området. Dette teoretiske fokuset var opprinneleg delvis eit strategisk val for å nå opp i konkurransen om dei spesifikke nordiske spissforskningsmidla, og som vi skal sjå nedanfor betyr dette valet i realiteten at det framleis er delar av det totale ScanDiaSyn-prosjektet der finansiering enno ikkje er på plass.

Empiriske undersøkingar utgjer likevel ein viktig del også av NORMS. Dei viktigaste fellesaktivitetane i nettverket er definerte som høvesvis *områdefokusert* og *formfokusert*. Dei områdefokuserte delprosjekta er utforma til å dokumentera eigenskapane til bestemte dialektar, og kvart semester vil det bli arrangert ein dugnad/feltarbeid på omtrent ei veke der ein bestemt dialekt eller dialektområde blir studert av ei gruppe med deltakarar frå dei forskjellige partnerane i nettverket.

I dei formfokuserte delprosjekta er ein oppteken av bestemte syntaktiske fenomen som oppviser variasjon. Desse delprosjekta er organiserte rundt ti tverrinstitusjonelle tematiske grupper som er sett

saman på basis av kompetansen og interessarne til den einskilde forskar. For tida er gruppene inndelte som følgjer (leiar oppgitt i parentes): (i) nominalfrasesyntaks (Lars-Olof Delsing), (ii) verbplassering i hovud- og leddsetningar (Höskuldur Thráinsson), (iii) forfelts-/venstreperiferisyntaks (Øystein A. Vangsnes), (iv) Object Shift/letledsregelen (Sten Vikner), (v) verbpartikkelkonstruksjonar (Peter Svenonius), (vi) vP/VP-syntaks (Christer Platzack), (vii) subjektstypar (Tor A. Áfarli), (viii) binding (Helge Lødrup), (ix) pragmatiske partiklar (Jan-Ola Östman), og (x) negasjon og negativ polaritet (Janne Bondi Johannessen). I gjennomsnitt vil kvar gruppe komma saman ein gong i året til eit møte eller ein workshop.

Dei formfokuserte delprosjekta skal mate dei områdefokuserte i den forstand at det innanfor dei tematiske gruppene skal etablerast konkrete empiriske spørsmål ein vil ha svar på for dei ulike dialektane. Gruppa av deltakarar på feltarbeidet vil variera frå gong til gong, men ideelt sett vil den einskilde feltarbeidar ha ansvaret for eitt eller fleire spesifikke emne som blir studert innanfor ramma av dei tematiske gruppene. På denne måten er det forventa at vi får meir detaljerte resultat som med ein gong kan gis internasjonal relevans i og med at den teoretiske diskusjonen i dei tematiske gruppene knyter an til aktuell internasjonal forskning.

Omlag eitt år etter at NORMS-prosjektet for alvor starta er denne innovative forskingsstrategien gradvis i ferd med å komma på plass. Samspelet mellom dei formfokuserte og dei områdefokuserte delprosjekta er endå under utvikling, men med så mange partnerar involvert er det uunngåeleg med ein viss innkøyringsperiode, ikkje minst sidan dei fleste av dei individuelle forskarane bidreg til prosjektet med si eiga forskningstid.

I slutten av januar 2007 var det arrangert seks tematiske workshopar og to feltarbeid. Det tredje feltarbeidet finn stad i Älvdalen i slutten av mai 2007. Under det første feltarbeidet i Norra Österbotten deltok i alt åtte medarbeidarar og dei vitja fem stader i den nordligaste delen av det svenskspråklege Finland. Under det andre feltarbeidet deltok 15 forskarar som vitja fire stader på Senja og snakka med godt over 70 forskjellige informantar.

Dei to første feltarbeida har vore svært læringsrike i høve til metodologi. På det siste feltarbeidet var det medarbeidarar frå alle dei ti tematiske gruppene så nær som ein, og kvar einskild forskar konsen-

trerte seg om ei begrensa mengd spørsmål i møtet med dialektalarane. Emna som blei undersøkt strekte seg frå spørsmål knytta til dublering av ubestemt artikkel og partisippbøying til verbplassering og verbpartikkelsyntaks. Eigne rapportar frå feltarbeida er under utarbeiding, og i tillegg til dette vil mange av resultata inngå i dei vitskaplege arbeida til dei som deltok, både i doktoravhandlingar og i artiklar m.m.

9. Status for prosjektet, mars 2007

Så langt er det liten tvil om at dei to siste hovudmåla for ScanDiaSyn i del 2 er på god veg til å bli nådd: Teoretisk basert forskning på dialektal syntaktisk variasjon i det nordiske språkområdet er til gangs blitt initiert, så langt toppa av NORMS-løyvinga, og sterke operasjonelle band er blitt og blir stadig knytte til eksisterande forskning på mikrokomparativ syntaks utanfor Norden.

Når det gjeld dei to første punkta er det framleis eit stykkje fram før måla vil bli nådd. Inntil mars 2007 var det ikkje løyvd nemneverdige middel til å utvikla databasen og tilhøyrande applikasjonar. Noregs forskingsråd har avvist søknader tre år på rad som gjeld denne delen av prosjektet og dessutan også innsamling av materiale i det norske språkområdet. Men i mars 2007 vart det klart at Universitetet i Oslo løyver nesten 2 mill NOK i eitt år framover både til dette formålet og til at innsamlinga av materiale i Noreg kan starta.

Løyvinga gjeld rett nok berre for eitt år framover og er ikkje nok til å fullføra dette arbeidet, verken utviklinga av databasen eller innsamlinga av materiale i det norske området. Fullfinansiering av datainnsamling er så langt ikkje på plass i alle andre delar av Norden heller. Den islandske prosjektløyvinga dekkjer i prinsippet innsamlinga på Island og Færøyane, og i november 2006 fekk dei to danske gruppene i nettverket beskjed om at dei får støtte frå deira nasjonale forskingsråd til å utføra den relativt begrensa innsamlinga som skal skje på dei totalt 11 danske målepunkta.

Den svenske løyvinga blei derimot avkorta så mykje at ein tidleg bestemte seg for å konsentrera seg om å transkribera materiale frå SweDia 2000-prosjektet og utsetja innsamlinga av data basert på spørjeskjema. SweDia 2000-materialet, som var samla inn rundt tusenårskiftet, inneheld opptak frå 107 målepunkt i Sverige og dei svensk-språklege delane av Finland med minst tolv informantar på kvart

punkt. Materialet er blitt stilt til fri rådvelde for ScanDiaSyn og det ville sjølvsagt vera meiningslaust å ikkje prosessere det slik at det kan integrerast i den felles databasen.

Dette betyr då at ytterlegare finansiering må skaffast til datainnsamlinga i Sverige og Noreg og til utviklinga av databasen. Og sjølv om tidsramma for dei islandske og svenske delprosjekta er 2005-2007, kan NordForsk-nettverket bli søkt forlenga i 2008-2009 og NORMS-prosjektet vil løpa ut år 2010 (med atterhald om at det blir fornya etter midtvegsevalueringa våren 2008). Såleis vil det uansett vera eit sterkt fokus på syntaktisk mikrovariasjon i Norden i åra som kjem.

Eit viktig aspekt når det gjeld påstanden om at ScanDiaSyn har hatt suksess med å styrka interessen for dialektsyntaks, er at mange mikrokomparative studiar no blir utførte av einiskidforskarar. Eit oversyn over aktuelle arbeid ligg på heimesida til ScanDiaSyn og blir jamnleg oppdatert. Fleire doktorgradsstudentar og yngre forskarar er blitt rekrutterte til ScanDiaSyn-samarbeidet og utfører no individuelle prosjekt med mikrokomparative perspektiv. Ein god del ScanDiaSyn-medarbeidarar har elles vore aktive med å presentera deira mikrokomparative forskning på konferansar, workshopar og i gjesteførelesingar i Europa og elles.

På det meir konkrete planet er det islandske delprosjektet det som har komme lengst. Dei islandske medarbeidarane er godt i gang med datainnsamlinga, og dei har identifisert dei mest interessante variasjonspunkta i det islandske og færøyske området. Det siste gjer at gruppa ikkje har vore like avhengig av at eit felles spørjeskjema. Å ferdigstillast dette spørjeskjemaet har teke lenger tid enn forventast, men vil etter alt å dømma bli ferdigstilt våren 2007 før datainnsamlinga i Danmark og Noreg tek til. Noko oppfølgjingsinnsamling på Island og Færøyane må då påreknast.

Ein dynamisk og søkbar bibliografisk database for nordisk dialektsyntaks er blitt oppretta på heimesida til ScanDiaSyn med utgangspunkt i nokre eksisterande bibliografiar, bl.a. bibliografien i Vangsnes (1996) og ein annotert bibliografi om dansk dialektsyntaks sett saman av Karen Margrethe Pedersen. Alle som vil bidra med informasjon om relevant litteratur, kan gjera det via eit nettskjema. Ein kan også leggja til samandrag eller kommentarar til postane i bibliografien eller peikarar til nedlastbare elektroniske versjonar av arbeida.

Når det gjeld ScanLex-prosjektet har Oslo-gruppa utvikla meto-

dar for å generera fleirspråklege ordlister automatisk på basis av fleirspråklege korpus. Dette arbeidet har delvis føregått i samarbeid med søsterprosjektet *Netordbogen* og med kontaktar ved Universitæt Leipzig. Ein versjon av ordlista slik ho no føreligg, finst på adressa http://ordbok.nada.kth.se:8070/ordbog_module/ordbog. Lista inkluderer ein beta-versjon av ScanLex avgrensa til pronomeren og modalverb, og denne kan i sin tur testast via heimesida til ScanDiaSyn.

10. Konklusjon

Totalt sett er det grunn til å vera nøgd med det som er utretta innanfor ramma av dette fellesnordiske tiltaket for studiet av dialektal syntaktisk variasjon. Det er klare fordelar med å setja i gang storskala samarbeid av denne typen: Ein oppnår meirverdi både for einskildforskarane som i større grad får høve til å utveksla erfaringar og kunnskap og for disiplinen som så sidan forskinga blir meir fokusert. Dessutan er, som Sandøy (2007) påpeiker, den kulturelle identiten som rår i Norden truleg noko som underlettar forskingssamarbeid i området og såleis noko som ScanDiaSyn nyt godt av.

Eit anna godt grunnlag for samarbeidet i prosjektet er studieobjektet. Det nordiske språkområdet blir normalt betrakta som eitt samanhengande dialektområde, og det er i så måte noko merkeleg at ingen slike større fellesnordiske dialektundersøkingar har vore utført tidlegare. I praksis er dei eksisterande dialektarkiva og -samlingane nasjonale eller til og med regionale (innanfor einskildlanda). Vidare har større dialektundersøkingar sjeldan kryssa dei nasjonale grensene, og dei klaraste døma på dette er dei store ordboksprosjekta som finst i alle landa. Og sjølv om til dømes det nyleg avslutta SweDia 2000 inkluderer svenske dialektar i Finland, var ramma for prosjektet likevel det området der svensk er standardspråket.

Ein viktig grunn til denne situasjonen har truleg å gjera med måten forskning er finansiert på: Dei “store pengane” til forskingsprosjekt er for det meste tilgjengeleg på nasjonalt nivå. Den sterke nordiske samkjensla har heldigvis også manifisert seg på politisk nivå, og samarbeid om forskingspolitikk og forskingsutdanning finst. Dette har vore ein viktig fødselshjelpar for ScanDiaSyn i og med at det fanst slike nordiske pengar til prosjektførebuing i den første fasen. Vidare har nettverksløyvinga frå NordForsk og løyvinga til prosjektadmini-

strasjon frå NOS-HS vore svært viktig for å halda nettverket saman.

Men slik prosjektet er organisert, er det avhengig av nasjonal støtte i alle landa. Som vi har sett ovanfor har det teke tid å oppnå finansiering i nokre av dei involverte landa og fullfinansiering er heller enno ikkje på plass. I det perspektivet kunne ein ønskja at meir fellesnordisk forskingsfinansiering var tilgjengeleg enn kva tilfellet er i dag, ikkje berre nettverkspengar og ikkje berre pengar bunde opp i teoretisk orienterte spissforskningsprogram. Den same problemstillinga er diskutert i Sandøy (2007) i samband med det fellesnordiske prosjektet *Moderne importord i Norden*. Begge prosjekta kan såleis seiast å byggja opp under rådande tankar om å etablere eit felles nordisk forskingsråd og å styrka Norden som ein samla forskingsregion innanfor Europa.

Under alle omstende vil samarbeidet innanfor *Nordisk dialekt-syntaks* fortsetja i fleire år enno og det er god grunn til å tru at samarbeidet vil styrka vår innsikt i dei strukturelle sidene ved dialektane i det nordiske språkområdet monaleg.

Litteratur:

- Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal og Helge Sandøy (red.) (2003): *Nordisk dialektologi*. Oslo.
- Barbiers, Sjef og Hans Bennis (2007): The Syntactic Atlas of the Dutch Dialects: a discussion of choices in the SAND-project. i: Bentzen og Vangsnes (2007). 55–72.
- Benincà, Paola og Cecilia Poletto (2007): The ASIS enterprise: a view on the construction of a syntactic atlas for the Northern Italian dialects. i: Bentzen og Vangsnes (2007). 35–52.
- Bentzen, Kristine og Øystein A. Vangsnes (red.) (2007): *Scandinavian Dialect Syntax 2005*. *Nordlyd* 34. Universitetsbiblioteket i Tromsø (<http://www.ub.uit.no/baser/nordlyd/>).
- Corver, Norbert, Marjo van Koppen, Huib Kranendonk og Mirjam Rigterink (2007): The Noun Phrase: Diversity in Dutch DP Design (DiDDD). i: Bentzen og Vangsnes (2007).
- Delsing, Lars-Olof (1993): *The internal structure of noun phrases in the Scandinavian languages*. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- Eklund, Gerd (2003): De svenska dialekternas formlära och syntax: Om sammanställning av en deskriptiv grammatik. i: Akselberg et al. (2003).

- Holmberg, Anders (red.) (1992): *Papers from the Workshop on the Scandinavian Noun Phrase*. DGL-UUM-R-32. Umeå Universitet.
- Holmberg, Anders og Görel Sandström (1996a): Scandinavian possessive constructions from a Northern Swedish viewpoint. i: James R. Black og Virginia Motapanyane (red.): *Microparametric Syntax and Dialect Variation*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 95–120.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2007): Generating a lexicon of Scandinavian Modals. i: Bentzen og Vangsnes (2007). 183–199.
- Nordgård, Torbjørn (1985): Word order, Binding and the Empty Category Principle. Hovudoppgåve. Universitet i Trondheim.
- Sandström, Görel og Anders Holmberg (1994): Adjective incorporation and the syntax of the Scandinavian noun phrase. i: DGL-UUM-R-35. Umeå universitet.
- Sandøy, Helge (1987): *Norsk dialektkunnskap*. Oslo.
- Sandøy, Helge (2007): Experiences from Nordic research collaboration in linguistics. i: Bentzen og Vangsnes (2007). 25–33.
- Taraldsen, Knut Tarald (1986): On Verb Second and the functional content of syntactic categories. i: Hubert Haider og Martin Prinzhorn (red.): *Verb Second Phenomena in Germanic Languages*. Dordrecht. 7–25.
- Thráinsson, Höskuldur, Ásgrímur Angantýsson, Ásta Svavarsdóttir, Þórhallur Eythórs-son, Jóhannes Gísli Jónsson (2007): The Icelandic (Pilot) Project in ScanDiaSyn. i: Bentzen og Vangsnes (2007). 87–124.
- Vangsnes, Øystein A. (ed.) (1996): *Syntaktisk variasjon i nordiske målføre*. Artiklar frå ein dugnad under MONS 6 i Bergen, 24. november 1995. Særnummer av *Nordica Bergensia* (nr. 9). Universitetet i Bergen.
- Vangsnes, Øystein, Anders Holmberg, and Lars-Olof Delsing (eds.) (2003): *Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen*. Oslo.
- Áfarli, Tor A. (1986): Some syntactic structures in a dialect of Norwegian. *University of Trondheim Working Papers in Linguistics* 3. 93–111.
- Áfarli, Tor A. (1998): Dialektsyntaks. i: Jan Terje Faarlund, Brit Mæhlum og Torbjørn Nordgård (red.): *MONS 7. Utvalde artiklar frå det 7. Møtet Om Norsk Språk*. 270–293.

Lars-Gunnar Andersson

Göteborgs Universitet

När ordvariationen är som störst – om ett språkligt reservat

Den här artikeln behandlar ett fall av omfattande språklig variation, nämligen olika språkliga uttryck för betydelseinnehållet ‘gnida in snö i ansiktet på någon’. Jag har hittat 95 olika ord för denna sysselsättning, *mula* är det mest spridda ordet.

Ordvariation är inget nytt eller ovanligt fenomen i språket. Om vi till exempel skulle samla in olika ord för byxor, skulle vi enkelt hitta ett par hundra: *byxor*, *brallor*, *jeans*, *manchesterbyxor*, *frackbyxor*, *tjafs*, *kortbyxor*, *shorts*, *äppelknyckarbyxor*, *clam diggers* och så vidare. Men det är annorlunda med byxorden. För det första handlar det i nästan samtliga fall om olika typer av byxor; det är alltså olika semantiskt innehåll. För det andra kan var och en utan större ansträngning producera ett tjugotal olika byxord.

Vad det gäller *mula* och dess synonymer, är det tvärtom. Dels är det i stort sett fråga om ett och samma semantiska innehåll, dels har varje enskild individ bara tillgång till ett eller ett par av orden.

Vad är det då som är speciellt och spännande med de här orden för att gnida in snö i ansiktet? Jo, ett par olika saker.

1. De här orden finns nästan uteslutande i talspråket, inte i skriftspråket.
2. De här orden lever utanför standardspråkets och skolans (och förmodligen också föräldrarnas) språkliga normering.
3. De här orden tillhör den lokala verksamhetsanknutna språkanvändningen.
4. De här orden (liksom den sammanhängande sysselsättningen) är bundna till en viss åldersgrupp (5-15 år). Inte sällan får sjuåringen på ett handgripligt sätt lära sig av tioåringen vad det heter, dvs. samtidigt som frasen *ska jag sylta dig, din jävel* uttalas, utförs handlingen.

Orden för mulning utgör ett slags språkligt reservat som säger en del om hur den språkliga variationen kunde se ut i gamla tider innan den språkliga normeringen och skriftspråket hade samma inflytande som i dag. Punkterna 1-3 ovan beskriver ganska väl normaltillståndet för ord i äldre tider; det var så språket var en gång i tiden. Nu hör detta till ovanligheterna.

Materialet

Undersökningen baseras på en språkbruksenkät som jag genom radioprogrammet Språkets och Sveriges Radios försorg kunde lägga ut på programmets webbsida sen våren 2005 (enkäten ligger för övrigt fortfarande kvar på webbplatsen (december 2006)). Ett par månader senare stängde vi enkäten och då hade vi fått in 5705 svar. Enkäten innehöll cirka 30 frågor och de flesta var av flervalstyp (säger du *hade sönder*, *gjorde sönder*, *tog sönder* eller något annat?).

Frågan om uttryck för att gnida in snö i ansiktet var mer öppet formulerad: "Vilket/vilka ord använde du som ung som beteckning för att "gnida in snö i ansiktet på någon"? ("Mula" är väl det mest standardspråkliga ordet.)"

Genom att använda ordet *mula* i parentes och säga att det var det mest standardspråkliga alternativet, kan jag naturligtvis ha snedvridit resultatet, men jag tror inte att det spelar så stor roll. Om man har använt ett mer lokalt uttryck för mulning, så har man förmodligen inget emot att uppge det. Det finns en del som svarar "sådant där sysslade vi verkligen inte med"; däremot finns det ingen som säger att "det heter *mula*, det låter hemskt att säga *sylta*". Den som är finkänslig eller mån om barnens fostran vill åt verksamheten, inte ordvalet. Såväl *mula* som de andra varianterna tillhör det inofficiella språkbruket. Det är på ett helt annat sätt med orden *äta* och *käka* eller *hus* och *kåk*, där de båda alternativen hör hemma inom olika sfärer av ordförrådet.

Alla 5705 personer som besvarat enkäten har inte svarat på frågan om mulning, men nästan alla har gjort det. Några svarar att de inte minns, andra svarar att de inte minns men att det i alla fall inte var *mula* de sa. Åter andra svarar genom att ange ett par olika uttryck. En rimlig uppskattning är att cirka 6000 uppgifter ligger till grund för de resultat som presenteras här.

Vilka är nu dessa 5700 personer och hur representativa är de? Ja, de har alla själva valt att fylla i enkäten, och för att göra det måste de

ha lyssnat på Sveriges Radio program 1 och dessutom ha tillgång till en dator med Internetuppkoppling. Självklart måste de dessutom ha intresse och lust att svara på en enkät, som tar mellan 15 och 30 minuter att fylla i. Med ett vagt uttryck kan vi säga att det är människor ur den språkintresserade allmänheten som besvarat frågorna. Och de har förvisso inte övat sig på fonetisk transkription.

Informanterna kategoriserades i fyra åldersgrupper enligt följande.

Födda före 1930:	150
Födda 1930-1949:	2.409
Födda 1950-1969:	1.943
Födda efter 1969:	1.186

Den här kategoriseringen leder att gruppen 1930-1949 dominerar ganska kraftigt, vilket inte alls var överraskande. Jag ser det som glädjande att över tusen personer födda på 1970-talet och senare fyllde i enkäten. Gruppen födda före 1930 blev väldigt liten och visar att äldsta gruppen borde ha vidgats.

Dessutom ombads alla att ange vilket landskap de växte upp i. Enkäten innehåller en lista där man kan rulla fram sitt landskap och markera det. Jag hade också lagt till de tre största städerna Stockholm, Göteborg och Malmö i listan. Därutöver har alla haft möjlighet att med egna ord skriva in något om sin språkliga bakgrund och här finns massor av detaljer om hemorten. I resultaten har jag bortsett från dessa detaljer och enbart gjort analysen utifrån vilket landskap man vuxit upp i.

Som avslutning på den här artikeln finns en bilaga på fyra sidor där jag går igenom mulningsorden landskap för landskap med början i söder och avslutning i de svensktalande delarna av Finland. Nedan följer en del kommentarer till resultaten.

Stad och land

I ett landskap som Skåne dominerar *mula* med 267 belägg medan *kröna*, som är det näst vanligaste uttrycket, har 53 belägg. I Malmö är *mula* det helt dominerande uttrycket med bara enstaka belägg på andra ord. Detta är kanske vad man kan vänta sig vad det gäller stadsdialekter. Det sker en förenkling och regularisering av de omgivande dialekternas språkliga mönster vid bildningen av stadsdialekterna. Denna process har till exempel beskrivits i Trudgill (1986) med termerna sim-

plification och levelling, men då handlar det om grammatiska och fonologiska fenomen snarare än lexikala. Men det finns inget som hindrar att vi anlägger det här perspektivet också på ordvariationen. Skåne som helhet består av en mängd större och mindre språkgemenskaper, vilket en stad som Malmö också gör – men rimligtvis i mycket mindre utsträckning. Utifrån det här perspektivet verkar det intuitivt riktigt att ordvariationen är mindre i staden än i det omgivande landskapet.

Stockholm tycks vara ett ovanligt bra exempel på detta. I staden dominerar *mula* fullständigt (98 procent anger detta uttryck). Söder om Stockholm har vi Södermanland med 126 *mula*, 87 *pula* och 23 *pöla*. Norr om staden har vi Uppland med 153 *mula*, 62 *mulla* och 24 *pula*. En bit västerut har vi Västmanland med 64 *pula* och 35 *mula*. Slutsatsen är att ordvariationen är ganska omfattande runt staden men i det närmaste obefintlig inom staden. Här har den språkliga utjämnningen varit minst sagt påtaglig.

Stockholm och Malmö beter sig enligt hypotesen, men det gör inte den tredje staden i materialet. I Göteborg är ordvariationen ungefär lika stor som i de omgivande landskapen Västergötland, Bohuslän och Halland. Därmed inte sagt att det är precis samma ord som visar sig i staden som i omgivningen. Det halländska *molla* och det bohuslänska *mulla* saknas i Göteborg. Dessutom har göteborgskan en del egna uttryck som inte alls eller nästan inte återfinns runt omkring staden, nämligen *gura*, *gira* och *sylta*.

Man kan fundera över varför de här tre städerna uppför sig så olika i det här avseendet. Ligger förklaringen i att Göteborg är eller har varit ett mindre enhetligt språkområde än Stockholm, som är dubbelt så stort, och Malmö, som är hälften så stort? Så vitt jag vet finns det ingen oberoende evidens för ett sådant antagande. En annan förklaring är att det beror på slumpen; det råkade bli så. En liknande undersökning av andra begrepp skulle kunna ge en antydning om huruvida det här mönstret går igen eller inte. Den rimliga slutsatsen så här långt är att det inte är en undantagslös princip att stadsdialektens ordvariation är mindre än omgivningens.

Ordgrupper

Påståendet att det finns 95 olika ord för att gnida in snö i ansiktet, som jag gjorde ovan, är en aning vagt. Människor skriver ner ordformer

som de förmodligen aldrig skrivit ner förr eller nånsin sett i skrift. Ibland representeras samma uttal på olika sätt. Jag gissar att *mälla* och *molla* är två sätt att beskriva samma uttal. En del skriver *bryna*, andra *bryne*; en del skriver *kröna*, andra *kröne* och åter andra *krône*. De här variationerna har jag inte betraktat som olika ord, utan jag har tolkat dem som olika stavningar av ett visst uttal eller som olika uttal av samma ord. Men det finns också många gränsfall. Det typiska är att orden grupperar sig i ordgrupper med snarlika ordformer.

Mula är det i särklass vanligaste ordet i undersökningen, men det finns många andra ordformer som har uppbyggnaden *m-l-*, nämligen *mula*, *mjula*, *mjöla*, *mola*, *molla*, *mulla*, *myla*, ***myla***, *myllra*, *mylsa*, *möla* och *mölja*. Vi ser att såväl vokalkvalitet som vokalkvantitet kan variera. Dessutom finns det en variation mellan tunt och tjockt *l* som inte visar sig i stavningen. Gissningsvis bör vi i de allra flesta fall tänka oss ett tjockt *l* i uttalet för de former vi hittar norr om Sydsverige. Vi kan kanske utöka den här ordgruppen med följande ordformer som börjar på *m* men som saknar ett efterföljande *l* i andra stavelsen: *mobba*, *mora*, *mosa*, *mubba*, *mudda*, *muddra*, *muka*, *mura*, *myra*, *måda* och *mösa*. Det är ingen lätt uppgift att tala om hur många olika grundord vi har i den här uppställningen. Det verkar naturligt att betrakta *mulla*, *mjula* och *myla* som fonologiska förändringar av *mula*, liksom det verkar naturligt att se *muddra* och *mosa* som andra grundord. Men i en del andra fall är det betydligt svårare.

En väl sammanhållen ordgrupp utgör Göteborgsorden *göra*, *gura* och *gira*. Originalen och det mest använda ordet är *göra*, som också är vanligt i Västergötland. *Göra* finns över hela Göteborgsområdet. De båda andra formerna är mer lokalt begränsade inom staden: *gura* i östra Göteborg och *gira* med sitt kärnområde på Hisingen. En liknande väl sammanhållen grupp är *kryna*, *kröna* och de mer ovanliga *krina* och *kryla*.

En grupp ord börjar på *gn*: *gni*, *gni(da) in*, *gnegga*, *gno (in)*, *gnogg*, *gnola*, *gnosa*, ***gnuugga***, *gnussa*, *gnäir* och *gnögge*. De här varianterna med initialt *gn* finns lite överallt i landet från Skåne i söder till Lappland i norr utan att vara riktigt frekventa någon stans.

Slutligen finns det en stor grupp av ord som bygger på sammansättningar med *snö*: *snöbada*, *snöballa*, *snöbryna*, *snödoppa*, *snödränka*, *snödöpa*, *snögnugga*, *snömjöla*, *snömora*, *snömula*, *snöpudra*, *snöpula*, *snöpurra* och *snötvätta*. I samtliga fall utom fyra (*snöballa*, *snö-*

doppa, *snödränka* och *snömurra*, varav inget är speciellt frekvent) kan också det andra ledet i sammansättningen ensamt användas i den avsedda betydelsen, alltså både *snödöpa* och *döpa*, både *snötvätta* och *tvätta*. Sammansättningar med *snö-* finns på olika håll i landet men de blir vanligare ju längre norrut i landet man kommer.

Sammanfattning

För en nutida språkanvändare ger en sådan här variation ett förbryllande intryck. För den som är bekant med dialektuppteckningar och dialektordböcker är det inget konstigt alls. Ett titt i Rietz dialektlexikon från 1867 säger snarast att det är variation av det här slaget (vokalbyten, konsonantinskott och kvantitetsförändringar) som är det normala och enhetlighet det som är udda.

Det kan också finnas ett skäl till att ordvariationen just vad det gäller ord för verksamheten att gnida in snö i ansiktet på en medmänniska är extra stor, och det är att omsättningshastigheten i ordförrådet skulle kunna vara dubbelt eller tre gånger så hög här som i ordförrådet i övrigt. I vanliga fall lär den äldre generationen ut ordförrådet till den yngre. 30-åriga föräldrar talar om för tvååriga barn vad ekorrar, hasselnötter, elvispar och mobiltelefoner är för något. I det här fallet är det snarare tio- eller femtonåringarna som eventuellt handgripligt talar om (eller illustrerar) för femåringarna vad som menas med att mula, göra eller pula någon. Här blir det inte så många år mellan de språkliga generationerna. Utgångspunkten för det här resonemanget är förstås att såväl verksamheten att mula som användningen av ordet är något som upphör under de äldre tonåren.

Det som är mest spännande med allt detta är ändå att se hur det här ordförrådet lever vidare som ett språkligt reservat, som ännu tycks klara sig undan normering och skriftspråksanvändning. De två fenomenen hänger naturligtvis ihop med varandra.

Landskap för landskap

Här följer en genomgång landskap för landskap (och med de tre största städerna) från söder till norr och med de finlandssvenska varianterna sist. För varje landskap tar jag som regel bara med de ord som har ett par belägg.

Malmö

Malmö är ointressant i det här avseendet. 80 personer uppger att de säger *mula*. Därutöver finns det bara enstaka belägg på några få ord.

Skåne

I Skåne dominerar *mula* men inte alls lika klart som i Malmö.

Mula 267, kröna 53, tvätta 17, salta 10, mosa 7, sylta 4, gnida in 4, gnugga 3

Vi kan säga att *kröna* är typiskt för Skåne.

Blekinge

Här finns ett eget och typiskt uttryck, nämligen *mora*.

Mula 32, mora 24, gno 7, mosa 5, döpa 2

Det är värt att lägga märke till hur annorlunda svaren är i Skåne och Blekinge.

Halland

Också halländskan håller sig med ett eget uttryck: *molla*.

Mula 91, molla 29, möla 13, klena 4, göra 4, kröna 3

Småland

Först bör det väl sägas att Småland, liksom många andra landskap, långt ifrån är ett enhetligt språkligt område.

Mula 311, mylla 79, bryna 19, myla 16, mosa 12, gno 11, mulla 6, myra 2

Lägg märke till hur orden klumpar ihop sig i grupper som med all säkerhet speglar hur en form gått över i en annan. Det gäller till exempel *mula*, *mulla*, *myla*, *mylla* och *myra*. Vokalen kan förlängas och vokalen kan ersättas med en snarlik. Vid sidan om *mula* är *mylla* det typiskt småländska.

I den yngsta åldersgruppen (födda efter 1970) är det nästan bara *mula* och *mylla* som anges. Ett uttryck som *mosa* försvann nästan helt med dem födda mellan 1930 och 1950.

Öland

Mula 14, mylla 4, pula 2

Sammanfattningsvis kan vi säga att Öland ansluter sig till Småland.

Gotland

Bryna 19, mula 12, bröine 3

Gotländskan går sina egna vägar. *Bryna* är det typiska ordet. Jag har slagit ihop svaren *bryna* och *bryne*, liksom *mula* och *mule*. Skälet är att infinitiverna typiskt slutar på *e* i gotländskan. Detta är något som inte har med snögnidandet att göra. Däremot har jag tolkat *bröine* som en egen ordform, eftersom vokalen är helt annorlunda. Nu är det antagligen så att några personer skrivit det standardmässiga *bryna* även om de själva har uttalet *bröine*.

Östergötland

Myla 148, mula 142, pula 5, mylla 3

Myla är alltså det typiskt östgötska. Det är också intressant att se att vi bara hittar tre *mylla*, vilket var det typiska uttrycket i Småland strax söder om Östergötland. Här liksom på andra ställen norr om Småland kan vi utgå ifrån att både *mula* och *myla* uttalas med tjockt *l* av väldigt många. En del skriver att det är så. En person skriver *myrla*, vilket gissningsvis snarare är ett sätt att skriva tjockt *l* än en ny ordform.

Södermanland

Mula 126, pula 87, pöla 23, snöpula 5, möla 4

I Södermanland finner vi bara ett belägg på *myla*, som ju var det typiska i Östergötland strax intill. Det är fascinerande hur starka dialektgränserna är på en del ställen. I stället hör Södermanland till ett större *pula*-område, vilket vi kommer att se när vi kommer till Närke, Västmanland och angränsande landskap.

Västergötland

De närmare 500 informanterna i Västergötland åstadkommer tillsammans hela 25 olika ordformer, vilket är några snäpp mer än värmlänningar och norrbottningar gör.

Mula 206, göra 86, grosa 23, möla 18, tvätta 16, gnosa 12, pula 9, gno 8, mylla 6, snötvätta 5, gni(da) 5, gnugga 4, sylta 4

Här ser vi att *mula* leder statistiken, men jag tror att många av dessa egentligen avser formen *möla* (med öppet ö och tjockt *l*). Det finns en hel del som skriver saker som: ”Vi sa *mula* men på västgötska, alltså *môla*).

Det typiska för Västergötland får väl annars sägas vara *göra* (med hårt *g*) och de originella formerna *grosa* och *gnosa*.

Göteborg

Mula 159, göra 69, gira 43, môla 36, sylta 34, gura 16, salta 3

Det typiska för Göteborg är dels *mula* och *môla*, dels gruppen *göra*, *gira*, *gura* och till sist *sylta*. *Gura* och *sylta* har minskat kraftigt i den yngsta gruppen medan *göra*, *gira* och *môla* står sig bra.

Vi såg tidigare hur den språkliga variationen var i stort sett obefintlig i Malmö. I Göteborg är den däremot avsevärd.

Bohuslän

Mula 66, môla 11, mulla 9, mölla 7

Alla de fyra vanligaste ordformerna är variationer på *mula*, dels vokalförändring, dels vokalförkortning (och för *mölla* båda delarna).

Dalsland

Mula 17, môla 7, tryna 7

Den sista formen, *tryna*, kommer vi att se fler belägg på i Värmland.

Värmland

Kryna 81, mula 45, tryna 27, krôna 14, bryna 11, mölla 7, mölja 7, pula 5, snöbryna 3

Det typiska för Värmland är formerna *kryna*, *tryna*, *bryna* och *krôna*. Tillsammans är dessa tre gånger så vanliga som *mula*. När generationerna jämförs med varandra verkar tendensen vara att *mula* och *tryna* är på frammarsch medan *kryna*, *bryna* och *krôna* är på tillbakagång.

Närke

Pula 56, mula 35, snöpula 6, snötvätta 5

I Närke dominerar uppenbarligen *pula*.

Västmanland

Pula 64, mula 35, snöpula 6, bryna 2, tryna 2, snöpudra 2

Likheterna mellan Västmanland och Närke är slående

Uppland

Mula 153, mulla 62, pula 24, snöpula 5, mudda 5, snömulla 3

Det originella och typiska med Uppland är *mulla*. En intressant sak som märks när man jämför generationerna är att *mulla* ökar bland de yngre medan *pula* minskar. För 30-40 år sedan torde skillnaderna följaktligen ha varit mindre mellan Uppland och Västmanland.

Stockholm

Mula 800, pula 8

Stockholm är sensationellt homogent. Förutom *mula* och *pula* finns det enstaka belägg på andra ordformer. Det finns en stor mängd informanter från Stockholm, totalt 843. Alla har inte besvarat frågan men de flesta har det och 98 procent anger *mula*. Det vore ju inte konstigt om landskapen närmast Stockholm hade påverkat lite mer. Södermanland och Uppland är ju på inget sätt homogena *mula*-områden.

Gästrikland

Purra 18, pula 18, mula 15, snöpula 11, snöpurra 9, snötvätta 2
 Det typiska för Gästrikland är alltså *purra* och *pula*. Speciellt tydligt blir det när om man lägger till varianterna med snö som första led.

Hälsingland

Pula 31, mula 27, snöpula 9
 Som vi ser tillhör även Hälsingland *pula*-området.

Medelpad

Mula 58, pula 2
 Vid gränsen mellan Hälsingland och Medelpad tycks *pula* i stort sett göra halt. Bruket av *mula* är tämligen homogent.

Dalarna

Mula 55, pula 45, snöpula 13, myla 6, möla 3, mulla 3, snötvätta 3
 Dalarna tillhör också *pula*-området. För övrigt kan man fundera över de sex beläggen på *myla*. Är det en tillfällighet eller finns det något samband med Östergötland på den här punkten?

Härjedalen

Mula 5, enstaka förekomster av andra former
 Det är få belägg från Härjedalen och därför inte så mycket att kommentera.

Jämtland

Mula 45, purra 21, pula 8, döpa 7
 Det typiska för Jämtland är *purra* vid sidan om *mula*. Det är alltså i Jämtland och Gästrikland som *purra* är flitigt använt, trots att områdena inte gränsar till varandra. Det bör också påpekas att en del anger uttal som *pu'ul* i stället för *pula*. Många jämtländska dialekter skiljer sig avsevärt från standardsvenskan, vilket betyder att det kan vara svårt att förstå vilket uttal ordet har utifrån skriftbilden. Detta gäller förstås även andra dialektområden än de jämtländska.

Lappland

Mula 11, pula 7, möla 3, myla 2, snödöpa 2

Dessutom finns det enstaka belägg som *mosa*, *döpa*, *mjöla*, *snögnögg* med flera. Ingen större enhetlighet, med andra ord.

Ångermanland

Mula 78, mjula 6, mjöla 4, pula 3

En påfallande stor dominans för *mula*.

Västerbotten

Mula 78, mubba 10, möla 7, snödränka 6, mobba 5, möla 3, pula 3, snödöpa 3, snömula 3, döpa 2, tvätta 2, mööl 2

Det näst vanligaste ordet, *mubba*, är originellt. Det är med ett undantag bara personer födda mellan 1950 och 1970 som säger sig ha använt det här ordet. En av dem skrev så här: "Det låter inte klokt men vi sa *mubba*". Varifrån den varianten kom och vart den tog vägen är höljt i dunkel. Däremot kan vi nog gissa att *mobba* är en variant av *mubba*, en form man hittar på för att kunna tolka ordet.

Norrbotten

Mula 47, snöbada 29, snödöpa 7, snödoppa 4, gnida 4

Det typiska för Norrbotten är uppenbarligen sammansättningar med *snö*, varav *snöbada* är den klart vanligaste varianten. 21 olika former rapporteras från Norrbotten, till exempel *måda*, *mosa*, *gnugga*, *gnogg* och från Överkalix *gnäir*.

Finska varianter

Österbotten: mula 3, pesa 3, tvätta 2, tåväl 1, såvla 1, dövla 1, myla 1 (och några till)

Nyland: mula 6, pesa 6, tvätta 3, snötvätta 2 (och ett par till)

Åboland: mula 5, pula 2, snötvätta 2 (och ett par till)

Åland: måda 5, skura 2, mula 1, gnosa 1, gno in 1

Åland är intressant med det egna uttrycket *måda*. I Österbotten och Nyland märks ett finskt inflytande med *pesa*, som helt enkelt är det finska ordet för 'tvätta' med svensk infinitivform.

Litteratur:

Rietz, Johan Ernst (1862-1867): *Svenskt Dialektlexikon*. Lund.
Trudgill, Peter (1986): *Dialects in Contact*. Oxford.

Torben Arboe

Aarhus Universitet

Dialekt taler vi med "de gamle" – en sprogholdningsundersøgelse blandt unge i Thy

Min spørgeskemaundersøgelse fandt sted i november-december 2005 og blev foretaget i 9. klasserne på 5 skoler i Thy, nemlig Hanstholm (2 klasser, ca. 30 elever), Thisted Østre skole (4 klasser, ca. 70 elever), Snedsted skole (4 klasser, ca. 70 elever), Koldby skole (1 klasse, ca. 25 elever) og endelig Vestervig skole (1 klasse, ca. 25 elever).

Der er fra Hanstholm kommune medtaget 1 skole, mens der fra både Thisted og Sydthy kommuner er medtaget 2 skoler (jf. de stiplede linier, der betegner kommunegrænser). De to store skoler, Snedsted og Thisted Østre, ligger i Thisted kommune; Snedsted må betegnes som landskole, Thisted som byskole med opland mod øst; Hanstholm som blandet by- og landskole. De to skoler, der er taget med fra Sydthy, Koldby og Vestervig, må betegnes som landskoler. Alle 5 skoler er offentlige skoler; de må formodes at give det mest muligt repræsentative billede af en ungdomsårgangs sammensætning. Der findes også 9. klasser i friskoler og efterskoler; men disse klasser må

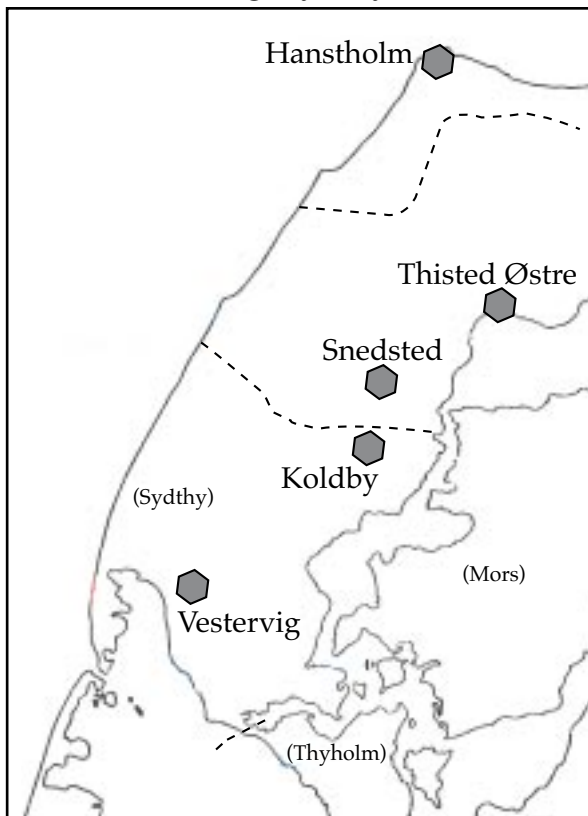

Fig. 1: De 5 skolars placering.

forventes mere specielt sammensat, bl.a. med elever fra andre områder end Thy. – Det skal bemærkes, at de 3 kommuner Hanstholm, Thisted og Sydthy ikke omfatter hele det geografiske og dialektgeografiske område Thy: den allersydligste del, Thyholm, blev ved den første kommunalreform i 1970 administrativt skilt fra Thy og Viborg amt og i stedet henlagt til Struer-området og Ringkøbing amt mod syd.

Baggrunden for min undersøgelse var, at jeg havde lovet at skrive en artikel om thybomålet til en bog, der skulle udgives i efteråret 2006 i et samarbejde mellem de daværende 3 kommuner i Thy – som en særlig markering, inden de blev slået sammen til en ny storkommune pr. 1/1 2007. I denne artikel ville jeg ud over en beskrivelse af den klassiske thy-dialekt give et bud på udsigterne for dialektens overlevelse, og hertil måtte jeg have en pejling på de unges holdning til brug af dialekt (jf. Arboe (2006)). At jeg valgte 9. klasser (dvs. især 15-årige), skyldtes først og fremmest, at det er de unge, der er afgørende for, hvilken sprogform der vil blive anvendt i fremtiden: har de allerede nu opgivet dialekten, begynder de næppe at tale den igen senere. Desuden må man antage, at 9. klasse er god at spørge: her er eleverne mest reflekterede, de har tænkt over flere sproglige forhold end elever i 7.-8. klasse, eller de vil hurtigere kunne gøre det, når de bliver spurgt.

Men hvad kan man overhovedet betegne som dialekt i dag? For ikke at gøre besvarelsen af spørgeskemaerne til et indviklet problem for de unge anvendte jeg kun modsætningen rigsdansk kontra dialekt, og jeg nøjedes med følgende 3 hovedtræk som konstituerende det, jeg i denne sammenhæng ville kalde thy-dialekt: 1) 'æ' i stedet for 'jeg' som 1. persons personlige pronomen; her har de fleste andre dialekttalende jyder 'a' (undtagen sønderjyder, der også har 'æ'); 2) foransat artikel ved substantiver, fx 'æ mand' i stedet for 'manden', 'æ hus' i stedet for 'huset'; 3) vestjysk stød i udtalen af visse ordtyper, fx *kjæ"p* (= kæppe), *ha"t* (= hatte), *stå"k* (= stokke). De to første træk er meget nemme at høre, mens det kan være lidt vanskeligere med det tredje. Da jeg præsenterede og forklarede de tre træk (de to sidste med et par yderligere eksempler), nikkede nogle elever genkendende til dem. Disse og andre dialekttræk kendes og bruges stadig i varierende omfang og mange steder med tillempninger; de bruges dog mindre i Thisted, som er den gamle administrationsby, og i Hanstholm, der som Thys store fiskerihavn mv. har fået mange tilflyttere fra andre landsdele og udlandet i de seneste 30-40 år.

Spørgeskemaet

Skemaet omfatter 28 spørgsmål, fordelt på 5 sider. Spørgsmålene er formuleret med udgangspunkt i tilsvarende undersøgelser, især Nyberg (1981) og Pedersen (1977), endvidere ud fra diskussioner i 2005 med forfatteren af sidstnævnte på baggrund af mellemliggende dialektundersøgelser. For 20-30 år siden blev der foretaget udførlige undersøgelser, især ved hjælp af omfattende båndoptagelser, af skolebørns brug af dialekt og rigsdansk, fx på Hirtshals-egnen samt Fjerritslev- og Skiveegnen (jf. Hansen og Lund 1983, Bengtson 1985, Kristensen 1979), men desværre ikke i Thy. Tilsvarende grundige undersøgelser havde jeg slet ikke mulighed for at udføre nu, men måtte nøjes med det nævnte spørgeskema. Undersøgelsen indgik ikke i et dansktime-forløb el. lign.; jeg indledte blot med en kort præsentation af thy-dialekten over for rigsdansk ud fra de tre hovedtræk ovenfor, så de unge kunne have en fornemmelse af, hvad der hørte ind under ordet 'dialekt' i skemaet. Det fik flere af dem til at bemærke, at de nok ikke talte "rigtigt rigsdansk", men heller ikke "rigtig dialekt". Hertil var svaret, at det heller ikke var afgørende i denne sammenhæng, blot de skrev, hvad de selv vurderede deres sprog som i de enkelte situationer mv., der nævnes på skemaet; jeg ville ikke komplicere situationen ved at introducere begrebet "regionalsprog" for dem, så jeg satte et klart skel mellem dialekt på den ene side og rigsdansk på den anden. På de mindre skoler, Hanstholm, Koldby og Vestervig, fik jeg hvert sted 20-25 besvarelser, og på så vel Snedsted som Thisted Østre skole 55-60 stk., i alt 184 besvarelser; heraf var 86 fra drenge, 98 fra piger. De fleste af eleverne er født 1990, enkelte 1989 eller 1991. Af de 184 er 14 født uden for Thy, heraf 5 i udlandet. Den mest internationale er nok en pige fra Hanstholm: mor fra Island, far fra Filippinerne; hun betegner sig rimeligt nok som "ikke dialekttalende".

Nogle af de første spørgsmål vedrører, om den unges forældre stammer fra samme kommune som den unge selv, og om forældrene taler dialekt. Relationer mellem de unges og deres forældres sprog har jeg ikke undersøgt, men det kan gøres senere. I spørgsmål 4 svarer 55 af de unge, dvs. ca. 30%, ja til, at de taler dialekt derhjemme og for ca. halvdelen vedkommende også i skolen. 108 mener, de ikke taler dialekt, altså ca. 60%, og 21, dvs. ca. 11%, har ikke besvaret spørgsmålet. Deler man det op på drenge og piger, er der 33-34 drenge, der svarer

ja, dvs. ca. 40% af drengene, mens kun 22-23 af pigerne svarer bekræftende, dvs. ca. 25%.

I besvarelserne af spørgsmål 7 er der kun 2 af de 184, der betegner sig som udelukkende dialekttalende. 79 anfører, de kun taler rigsdansk; 50 markerer, at de kan tale både dialekt og rigsdansk, mens 62 mener, de taler en blanding af rigsdansk og dialekt; 9 elever har afkrydset begge de to sidstnævnte muligheder. I alt 105, dvs. 57%, anfører altså, at de bruger dialekten mere eller mindre. Igen kan vi se på fordelingen mellem drenge og piger: 64 af drengene, dvs. ca. 75%, bruger dialekten i en vis udstrækning, mens det for pigernes vedkommende kun er 41, svarende til ca. 44%. Altså endnu mere udtalt tendens til, at drengene holder mest fast i dialekten, end i spørgsmål 4.

Familie og omgangskreds

Med skemaets spørgsmål 8 prøver jeg at få præcise oplysninger om, hvilke personer de unge taler dialekt med: familie, venner og naboer.

8. Hvis du taler både dialekt og rigsdansk: Hvad taler du med følgende mennesker?			
	Dialekt	Rigsdansk	Lige meget dialekt og rigsdansk
Mor	☐	☐	☐
Far	☐	☐	☐
Yngre søskende	☐	☐	☐
Ældre søskende	☐	☐	☐
Mormor	☐	☐	☐
Morfar	☐	☐	☐
Farmor	☐	☐	☐
Farfar	☐	☐	☐
Venner i fritiden	☐	☐	☐
Skolekammerater	☐	☐	☐
Lærere	☐	☐	☐
Naboer	☐	☐	☐

Fig. 2: Skemaets spørgsmål 8.

Spørgsmål 8 er altså en systematisk gennemgang af, hvem de unge taler dialekt hhv. rigsdansk med. Som fig. 2 lægger op til, er svarene blevet meget omfattende, og jeg kan ikke her gå i detaljer med dem. Men hovedresultatet er, at det i størst omfang er bedsteforældre, de unge udelukkende taler dialekt med: 25-30 (ca. 15%) har i felterne her sat kryds ved "dialekt", 40-50 (ca. 25%) ved "lige meget dialekt og rigsdansk".

dansk”, ligeledes 40-50 ved “rigsdansk”. De resterende ca. 30% har ikke besvaret spørgsmålet. (At dette tal ikke når op på ca. 42% (77/184), skyldes, at nogle, der i foregående spørgsmål har sat kryds ved “rigsdansk”, også sætter kryds i et felt vedr. dialekt her). Med forældre taler 15-20 (ca. 10%) dialekt, 60-65 (ca. 35%) blandet dialekt og rigsdansk, ca. 75 (40%) rigsdansk. Tallene vedr. brug af dialekt sammen med naboer er af samme størrelsesorden. Ved søskende (yngre hhv. ældre) falder tallet for “dialekt” til 3-7 (ca. 2-4%), mens det ved “lige meget dialekt og rigsdansk” ligger på 30-45 (ca. 16-24%) og ved “rigsdansk” på 70-74 (ca. 40%). Ved “venner i fritiden” og “skolekammerater” er rigsdansk-tallet oppe på 94 hhv. 99, altså 51-54%; her taler 47-54 (25-29%) blandet dialekt og rigsdansk, mens 6 hhv. 3 (dvs. 2-3%) kun taler dialekt.

Det er her lidt overraskende, at brugen af (kun) “dialekt” indenfor familien aftager så meget med generationerne: fra ca. 15% med bedsteforældre til ca. 10% med forældre og til ca. 4% med søskende. Til gengæld stiger andelen af “lige meget dialekt og rigsdansk” fra ca. 25% med bedsteforældre til ca. 35% med forældre, men falder så markant til kun ca. 20% med søskende. Samlet set angiver altså 40-45%, at de taler mere eller mindre dialekt med bedsteforældre og med forældre, men kun ca. 25%, at de anvender dialekt sammen med søskende. Da det samlede tal ovenfor vedr. brug af “dialekt” og “lige meget dialekt og rigsdansk” med venner og skolekammerater bliver ca. 30%, ser det således ud til, at brugen af dialekt de unge imellem samlet set falder til et niveau på 25-30%, mens det mellem de unge og de voksne (bedsteforældre, forældre, naboer) ligger på 40-45%. Et fald, der tyder på ret kraftig tilbagegang i brugen af dialekt fra de voksne generationer til den unge generation, idet man må antage, at de unge taler dialekt med de grupper, der i forvejen taler dialekt.

Dette er baggrunden for foredragets titel, “Dialekt taler vi med ‘de gamle’”, hvor ‘gamle’ må forstås som ‘generationerne før os’, herunder især ældste generation, bedsteforældrene – men også i den specielle, lidt respektløse betydning af ‘de gamle’ i dialekten, nemlig ‘mine/vore forældre’, jf. artiklen ¹*gammel* 2.1.2 i Jysk Ordbog. Betegnelsen “lige meget dialekt og rigsdansk” omfatter bl.a. rigsdansk med brug af dialektale ord samt dialektalt eller regionalt farvet udtale, dvs. sprogvarianter, der ofte betegnes “regionalsprog”. Som antydnet oven-

for var nogle af de unge opmærksomme på problemet vedr. en skarp afgrænsning af dialekt over for rigsdansk; dermed kan også nogle, der har afkrydset "rigsdansk", formentlig betragtes som regionalsprogstalende. I spørgsmål 4 gav f.eks. 2 drenge fra Thisted, der begge svarede nej til at være dialekttalende, kommentarerne: "Men folk fra andre steder kan høre, hvor jeg kommer fra", henholdsvis: "Men vi har jo vores egen dialekt i forhold til andre steder i landet". Tilsvarende bemærkede en pige fra Vestervig, der heller ikke mente at være egentlig dialekttalende: "Nogle ord siger jeg jo nok med lidt dialekt".

Person, emne, sted mv.; problemer ved brug af dialekt

Hvis man taler både rigsdansk og dialekt, hvad er så mest afgørende for, hvilket sprog man anvender i en given situation? Fig. 3 viser de unges svar på dette spørgsmål.

Spørgsmål 10: Hvis du taler både dialekt og rigsdansk, hvad afgør så, hvilket sprog du anvender?							
	person		emne		sted		
	ja	nej	ja	nej	ja	nej	
HD1-7	0	1	0	0	0	0	
HP1-15	5	2	1	5	4	3	1 har nej til alle 3 parametre
KD1-13	9	4	9	4	8	5	4 har ja til alle
KP1-12	9	1	6	4	6	4	5 har ja til alle
SD1-32	22	3	9	12	10	9	4 har ja til alle
SP1-28	10	3	4	4	3	7	1 har ja til alle, 2 nej til alle
TD1-26	12	3	5	8	5	6	2 har ja til alle, 2 nej til alle
TP1-31	9	4	3	6	4	4(+1)	1 har ja til alle, 2 nej til alle
VD1-8	6	0	2	3	4	2	1 har ja til alle
VP1-12	<u>4</u>	<u>1</u>	<u>3</u>	<u>0</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>1 har ja til alle</u>
	86	21	43	44	45	41	19 har ja til alle, 7 nej til alle

Fig. 3: Optælling af besvarelser af spørgsmål 10. – Her betegner HD til VP opdeling efter skole og køn, idet H = Hanstholm, K = Koldby, S = Snedsted, T = Thisted og V = Vestervig; D = dreng og P = pige. Tallene lige efter HD etc. er de numre, jeg har tildelt besvarelserne i den pågældende kategori. Undersøgelsen omfatter altså fx 28 besvarelser fra piger i Snedsted skoles 9. klasser.

De fleste udpeger personen som den vigtigste parameter: 86 af de 107, der har taget stilling til dette spørgsmål, svarer bekræftende her, altså 80%. Samtalens emne eller det sted, den foregår, mener derimod kun ca. 50% er afgørende for, om man vælger rigsdansk eller dialekt. Adskillige, nemlig 19, mener, at alle 3 parametre spiller ind – mens 7

har svaret, at ingen af dem gør. Hvad der så skulle betinge valget, er vanskeligt at se. De sidstnævnte svar afspejler måske snarest mangel på konsekvens: man har svaret på spørgsmålet, selv om man ikke skifter mellem dialekt og rigsdansk.

De næste spørgsmål angår dialektens rolle i dagligdagen for de unge, spørgsmål 11 således, om de har haft problemer med at blive forstået af andre, når de brugte dialekt, og spørgsmål 13, om de har haft problemer med at udtrykke sig ved hjælp af dialekten. Spørgsmål 12 går ind på, om de føler, at brug af dialekt betragtes som mindre "fint" end brug af rigsdansk. Spørgsmål 14 vedrører brug af dialekt specielt i skolen: om dialekten har været en hindring for dem i nogle af fagene, specielt i dansktimerne. Tilsvarende i spørgsmål 15, om de mener man bliver vurderet anderledes i skolen, når man taler dialekt, end når man taler rigsdansk, og i spørgsmål 18 helt specifikt, om dansklærerne retter eller accepterer brug af dialekt i timerne. De fleste besvarelser af disse spørgsmål går på, at brug af dialekt ikke giver problemer eller anledning til nedvurdering fra andres side. I spørgsmål 12 svarer 77 nej til, at brug af dialekt i visse situationer er mindre "fint", mens 35 mener, det ofte er tilfældet, og 52, at det kan være det, men kun sjældent. I spørgsmål 15 svarer 112 nej til, at man bliver anderledes vurderet i skolen, når man taler rigsdansk frem for dialekt; men halvt så mange, nemlig 57, mener, at det giver en anderledes vurdering. I spørgsmål 16 er der overvældende flertal for, at brug af dialekt i timerne bør være tilladt: 133 mod 29, og det gælder både land- og byskoler. Spørgsmål 18 viser, at dansklærerne efter elevernes mening accepterer, at de bruger dialekt: kun 11 mener, at dansklæreren straks retter dialektord mv., mens 110 svarer, at læreren ikke synes, det gør noget, at eleverne bruger dialekt. 21 har oplevet det positive, at læreren tager brug af dialekt som udgangspunkt for at forklare om forskellene på dialekt og rigsdansk.

Erhvervsønsker og dialekt; person og dialekt

Spørgsmål 19 drejer sig om fremtiden: sprogets eventuelle betydning i den enkeltes fremtidige job.

Over halvdelen, nemlig 110, dvs. ca. 60%, mener det nødvendigt for deres fremtidige arbejde, at de kan tale rigsdansk, også selv om de regner med at blive på egnen: "kunderne skal jo kunne forstå, hvad

man siger", svarer en dreng fra Snedsted, der vil være elektriker (SD 5) og regner med, at mange kunder vil være rigsdansktalende. De hyppigst anførte ønskede erhverv er: pædagog (8), mekaniker (7), ingeniør, kok, politibetjent (5), journalist, læge (4), arkitekt, fysioterapeut, psykolog, revisor (3); mange svarer "ved ikke (endnu)". Der kan i øvrigt iagttages en karakteristisk forskel mellem drenge og piger, parallelt med besvarelserne af spørgsmål 4 og 7: flere piger end drenge finder det vigtigt for deres fremtidige job, at de kan tale rigsdansk. I Koldby er der hos pigerne 10 ja mod 1 nej, i Vestervig 9 mod 1, i Snedsted og Thisted 16 mod henholdsvis 9 og 8, mens drengenes svar er delt næsten lige over i dette spørgsmål: Koldby 7 ja mod 6 nej, Vestervig 4 – 4, Thisted 11 – 11, Snedsted dog afvigende: 22 ja, 9 nej. (Hanstholt ikke nævnt, da de fleste elever der som nævnt er rigsdansktalende).

Skemaets næste spørgsmål (20-22) angår privatsfæren: hvor meget brugen af dialekt betyder for den enkelte og familien. Hvis den unge begyndte at tale rigsdansk derhjemme, ville forældre og søskende finde det unaturligt, mener 35; andre 13 mener, at forældre og søskende ville føle, at man tog lidt afstand fra dem, mens 9 tværtimod mener, at de ville være stolte af, at man skiftede over til rigsdansk (spørgsmål 20). Til spørgsmål 22 svarer 31 elever, at det ville betyde noget for dem, hvis de skulle holde op med at tale dialekt, mens 40 svarer, at det ville være uden betydning. Blandt de positive er begrundelserne bl.a.: "Alle i min familie taler det" (SD1), "Det hører til her i Nordvest Jylland" (HP9), "Det er, som om man er hjemme, når man taler dialekt" (SD27), "Det er da en del af ens opvækst og baggrund" (SP18), "Jeg er stolt af at kunne jysk" (VD2); desuden, lidt mere reflekteret: "Hvis man ændrer sin talemåde, ændrer man også på sig selv som person" (SP5), underforstået: og det ønsker jeg ikke. Endelig den helt voksne udtalelse: "Synes lidt, at jeg fører vores dialekt videre, når mine forældres generation ikke er her længere!" (SP4).

Medier og dialekt

Dernæst beder skemaet de unge vurdere brug af dialekt i det offentlige rum: hører dialekten hjemme der, specielt i medierne, eller bør den undgås? Det er et af de spørgsmål, der har fået flest til at tage stilling, se fig. 4.

Her har fra 172 til 180 af de 184 unge i undersøgelsen givet deres

Spørgsmål 25: Synes du, at man gerne må tale dialekt i								
	a) landsdæk- kende TV?		b) TV/ Midt-Vest?		c) landsdæk- kende radio?		d) Radio/ Midt-Vest?	
	ja	nej	ja	nej	ja	nej	ja	nej
HD1-7	3	4	5	2	3	4	5	2
HP1-15	1	11	6	6	1	11	6	6
KD1-13	7	5	9	4	7	6	9	4
KP1-12	4	8	8	5	4	8	8	4
SD1-32	18	14	25	7	18	16	26	6
SP1-28	10	17	18	10	11	17	18	10
TD1-26	16	9	20	5	13	11	18	5
TP1-31	12	16	19	11	11	17	16	14
VD1-8	3	5	7	1	3	5	7	1
VP1-12	2	9	10	2	1	9	9	2
	76	96	127	53	72	104	122	54

Fig. 4: optælling vedr. spørgsmål 25.

mening til kende. Det ses, at et stort mindretal, 76 mod 96, dvs. ca. 44%, mener, at man godt må tale dialekt i landsdækkende TV, mens lidt færre finder det OK at bruge dialekt i landsdækkende radio: 72 mod 104, dvs. knap 41%. Men ved de regionale kanaler er forholdet det modsatte: her mener et stort flertal på ca. 70% af eleverne, at der gerne må tales dialekt, nemlig 127 ja mod 53 nej for TV/Midt-Vest, 122 ja mod 54 nej for Radio/Midt-Vests vedkommende. Hvis vi sammenholder dette med, at der i besvarelserne af spørgsmål 4 kun var 55, der betegnede sig som dialekttalende, mens 108 afviste at være det, ser vi en afgjort positiv indstilling til brug af dialekt i de regionale TV- og radiokanaler også hos de ikke-dialekttalende; men adskillige af dem finder det også acceptabelt at bruge dialekt i landsdækkende TV og radio. Den positive indstilling kan også ses i sammenhæng med svarene på spørgsmål 7 og 8, hvoraf det fremgik, at 105-110 brugte dialekten mere eller mindre (skønt kun 55 i spørgsmål 4 anså sig selv for at tale som dialekt): mange accepterer dialekten som en væsentlig del af egnens sproglige baggrund og ønsker dels, at den fortsætter med at være det, dels, at dialekten også bliver hørt i landsdækkende medier.

Dialekt og regionalsprog i fremtiden

Til sidst kan man overveje, hvor meget der kræves for, at de unge betegner deres sprog som dialektalt eller delvis dialektalt i besvarelserne.

Som nævnt var flere af dem under introduktionen af spørgeskemaet klare over, at de nok ikke talte "rigtig dialekt" eller "rigtigt rigsdansk", jf. også bemærkningen om, at "folk fra andre steder kan høre, hvor jeg kommer fra" – det er altså snarest et nordvestjysk regionalsprog, der her er tale om. I den uformelle snak, vi havde efter besvarelsen af skemaerne, nævnte eleverne på flere skoler, at de var kommet til at tænke mere over, om det egentlig var rigsdansk, de talte fx i timerne, og om det var dialekt, de talte uden for skoletiden: "vi taler vist dansk på en jysk måde", som en udtrykte det, og som en anden bemærkede: "vi snakker nok jysk, men ikke bondejysk". Det, jeg hørte talt på gangene, når jeg kom til de enkelte skoler, ville jeg også uden videre karakterisere som nordjysk el. nordvestjysk regionalsprog. Det ville kræve båndel. MP3-optagelser af adskillige elever fra de enkelte skoler at fastlægge nærmere, hvilke dialekttræk der har været resistente ud over de 3 hovedtræk, jeg er gået ud fra her, og hvor resistente disse tre egentlig er. Desværre har jeg ikke kunnet nå sådanne opfølgende optagelser, skønt flere elever gav udtryk for, at de gerne ville være med til det.

Hvis undersøgelsen her kan tages som et repræsentativt udtryk for de unges holdninger til sproget i Thy generelt (hvilket jeg naturligvis har tilstræbt), ser det ud til, at dialekten fortsat vil blive svækket, især fordi de unge ikke taler den så meget med søskende og jævnaldrende som med forældre og andre voksne. Men det bliver kompensert via et nordvestjysk regionalsprog med visse thy'ske udtalesærtræk; måske kan man tale om en særlig thy'sk sprogtoner, der sandsynligvis vil sætte sig igennem langt ind i fremtiden.

Denne konklusion gælder i hvert fald, hvis vi går ud fra de bevidste sprogholdninger udtrykt ovenfor; inddrager man også de unges underbevidste holdninger, bliver billedet måske mindre positivt. Adskillige undersøgelser med brug af dialektmasketest mv. har nemlig vist, at de underbevidste holdninger til dialekt og regionalsprog er temmelig negative: de unge ser ikke disse som sproglige normidealer, som det fx er påvist vedr. dels sydsjællandsk (Kristiansen 1992 s. 234ff.), dels sønderjysk, der (især dialekt, men også regionalsprog) hos unge sønderjyder scorer markant lavere end københavnsk med hensyn til, om den talende lyder "intelligent", "ambitiøs", "effektiv" (Mægaard 2001 s. 143ff.), hvorfor sønderjysk måske ikke vil bestå "ret længe som andet end intonation" (smst. s. 157).

En væsentlig faktor for bibeholdelse af regionalsproget kunne være de nævnte lokale medier, Radio/- og TV/Midt-Vest: hvis nordvestjysk regionalsprog bruges dér og bliver accepteret af lytterne, kan dette antagelig medvirke til at gøre det til et normideal, i konkurrence med midtvestjysk regionalsprog. Men på dette punkt kan et andet normideal virke modsat, nemlig et dynamisk ideal repræsenteret ved "hurtigtsnakkende studie- og programværter" – disse "kappes om at fremtræde så selvsikkert og afslappet", som det måske kun kan gøres på københavnsk af den type, der betegnes som "hovedstadens traditionelt lavstatusprægede sprogbrug"; unge lyttere/seere over hele landet kan dermed måske nemt komme til at tage københavnsk som dynamisk normideal (Kristiansen, Bruun Clausen og Havgaard 2002 s. 56, hvor det modstilles lollandsk regionalsprog).

En anden faktor kunne være, at områdets største by, Thisted, måske kunne virke som sprogligt normcenter. Denne type antagelser vedr. nærmeste større bys indflydelse har været nævnt i flere undersøgelser, fx for Odenses vedkommende: sproget her kunne "formodes at fungere som lokalt prestigesprog" for beboerne i mindre byer som Vissenbjerg i 10-15 km's afstand (Pedersen 1986 s. 30). En tilsvarende status synes sproget i Svendborg at have for beboerne på Langeland: det er "de samme dialekttræk, der viser sig resistente i Svendborg og på Langeland", hvilket kan ses som udtryk for, "at Svendborg fungerer som lokalt normcenter for langelænderne" (Pedersen og Hornemann Hansen 1996 s. 262). Omvendt synes Århus ikke at virke som sprogligt normcenter for Odder 20 km sydligere, formentlig på grund af "Odder-områdets relativt selvstændige karakter i økonomisk og kulturel henseende" (Jul Nielsen 1998 s. 77). Parallelt med sidstnævnte er det nok tvivlsomt, om Thisted vil have tilstrækkelig tyngde til at sætte sig igennem som regionalsprogligt normcenter for hele det langstrakte Thy, hvor især Hanstholm-området antagelig har en lignende relativt selvstændig karakter i hvert fald i økonomisk henseende.

Litteratur:

- Arboe, Torben (2006): Dialekt og regionalsprog. i: Knud Holck Andersen (m.fl., red.): *Thy – landet mod nordvest*. Thisted. 279-288.
- Bengtson, Kim Daniel Bjarne (1985): Yngre regionaldansk. En kvantificerende, sociofonetisk analyse af sprogbrugsvariationen i Øster Hanherred. i: *Danske folkemål*. bd. 27. København. 25-102.
- Hansen, Elisabeth og Jørn Lund (red.) (1983): *Skolen, Samfundet og Dialekten*. Frederikshavn.
- Jul Nielsen, Bent (1998): Talesprogsvariationen i Århus – en sociolingvistisk redegørelse og en sammenligning med sproget i Odder. i: *Danske folkemål*. bd. 40. København. 51-78.
- Kristensen, Kjeld (1979): Variationen i vestjysk stationsby-mål. i: *Dialektstudier*. bd. 4. København. 29-109.
- Kristiansen, Tore (1992): Har regionalsprog en fremtid i Danmark? i: *Danske folkemål*. bd. 34. København. 203-247.
- Kristiansen, Tore, Tina Bruun Clausen og Merete Havgaard (2002): Sprogholdninger hos unge i Nakskov. i: *danske talesprog*. bd. 3. København. 17-70.
- Mægaard, Marie (2001): 'Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde – altså sådan forholdsvis'. Om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge. i: *danske talesprog*. bd. 2. København. 77-166.
- Nyberg, Magda (1981): Findes der dialektbarrierer i Danmark? i: *Danske folkemål*. bd. 23. København. 69-130.
- Pedersen, Inge Lise (1986): Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. En undersøgelse af holdninger til dialekt og dialekttalende på Fyn. i: *Danske folkemål*. bd. 28. København. 11-36.
- Pedersen, Karen Margrethe (1977): *Dialekt – regionalsprog – rigssprog*. Aabenraa.
- Pedersen, Karen Margrethe (Kbh.) og Lise Hornemann Hansen (1996): En provinsby som sprogligt normcenter? Sammenligning af sprogbrugen på Langeland og i Svendborg. i: Bent Jul Nielsen og Inge Lise Pedersen (red.): *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt*. København. 252-263.

Margaret J. Blake

Aarhus Universitet

Jeg begynner å snakke for pent: Attitudes towards dialect change among migrants to Oslo

1 Introduction

I have recently become intrigued by the Norwegian sociolinguistic situation, and found myself wondering what happens to those Norwegians who have grown up speaking their local dialect, but subsequently move to Oslo as adults. I set out to study internal migrants' opinions about their dialect, the changes they have perceived in it, and what reaction this change evokes in themselves and their peers. My research project consisted of an online questionnaire, designed to elicit overt opinions about the migrants' experiences and attitudes as dialect speakers in the capital, and personal interviews, designed to further refine the insights gained in the questionnaire. Due to space constraints, I will not address the interview data in this article. The full text of the original paper, including appendices, is located at <http://mickey.raeder.dk/dialect/>.

2 Background

There has been a moderate number of earlier studies on the topic of language change and attitudes among internal migrants to the larger cities in Norway. I will treat them briefly in this section.

Olaug Rekdal (1971, cited in Akselberg 2003) studied the changes in spoken language among migrants from Sunndalen (in Møre og Romsdal *fylke*) to Oslo. According to Akselberg (*ibid.*), "Konklusjonen til Rekdal er at det i ein dialektmøtesituasjon finst ein tendens til å

markera avstand, ein tendens til å oppnå betre kommunikasjon, og ein tendens til å oppnå ein viss likskap med den andre varietetten.”

Brit Mæhlum (1996) performed quantitative analysis of ten linguistic variables in an in-depth study of four migrants from Nordre Land *kommune* (Oppland *fylke*, ca. 150 km north of Oslo). She found a great deal of individual variation both within and between her informants, and explains these tendencies both within the framework of accommodation theory and social network theory.

Omdal (1994) studied language changes among Setsedøler (Norwegians hailing from Setsedal in Aust-Agder *fylke*) who had moved to Kristiansand. He retrofitted diverse interview responses to a few ordinal variables regarding self-identification, self-perception of changes in the informants' speech, and attitudes towards language change associated with migration from *bygd* to *by*. He then investigated the relationship between those results and the standard sociolinguistic variables such as age and sex. He concluded that, “it is difficult to come to a single, generally-applicable conclusion regarding the strength of the relationship between language modification and language attitudes” (1994).

Kerswill performed an in-depth study of migrant Stril (a group from a nearby rural area) in Bergen (1994). He performed extended analysis of social variables on the informant group, as well as researching linguistic variables such as morpho-lexical variation, schwa-lowering, and tonemicity. He attempted to reconcile these linguistic variables with a large number of social factors, and found a high correlation between normalization to the Bergen dialect, and age and sex.

Røyneland performed quantitative analysis of the variation of twelve linguistic variables in a study of four Sunnmøringer (from Ulstein *kommune* in Møre og Romsdal *fylke*) (1994). She found that, overall, the informants displayed the Ulstein-variant roughly three-fourths of the time, and the Oslo-variant roughly one-fourth of the time.

3 Research Methods and Aims

This project examined the language attitudes and experiences of internal migrants to Oslo. The investigation was two-pronged, consisting of an anonymous, web-based questionnaire and follow-up interviews.

3.1 Motivation

A wide-scale investigation of language attitudes among internal migrants to Oslo has never before been undertaken. Such a study could play an important role in understanding the effect that urbanization and mobility have not only on the greater linguistic landscape in Norway, but also on the individual migrants themselves. According to Nordberg (1994), variationist sociolinguistics “has not very often studied the conflict of linguistic norms experienced by internal migrants”. He adds that “in-depth studies of the process of linguistic integration of urban migrants, in both behavioral and attitudinal terms, are rare” (ibid.).

Røsstad (2002) sees studies of this nature as being too long absent in Norwegian linguistics:

“Å studere kva folk seier om språk, er altså ikkje nokon ny idé. I Noreg og Norden elles har det likevel i liten grad vore gjort til no, slik ein her tenkjer seg det, og derfor kan det vere gode grunnar til å i alle fall gjere visse forsøk. For å komme vidare i jakta på kunnskap, må ein som kjen stille nye spørsmål, og sosiolingvistikken treng å komme vidare.”

Unlike previous studies in this area, I did not limit my respondent pool to those who grew up in a rural area, but to those who grew up anywhere outside the greater Oslo area. As Omdal (1994) points out, “Urbaniseringsbegrepet rommer også andre aspekter end flytting fra landet til byen.”

3.2 Informants

Informants were solicited via the “snowball” method (Milroy and Gordon, 2003). As the network activated for finding participants was primarily that of my contacts in the Institute for Linguistics and Nordic Studies at the University of Oslo, the subject group should by no means be considered to be representative of migrants to Oslo as a whole.

Informants were asked to self-select based on three criteria: that they had grown up outside Oslo *fylke*, that they had moved to Oslo as adults, and that they had lived in Oslo for at least two years. The possibility that the participants had since moved away from Oslo was allowed for, and addressed in the information elicited in the question-

naire. Forty informants gave responses that were valid based on the self-selection criteria. Each was assigned a unique, semi-consecutive ID number by the software back-end for the web-based questionnaire.

3.2.1 Sociolinguistic Data

The informant group consisted of twenty-nine women and eleven men. The lowest informant age was twenty-two, the highest sixty-four; the group had a mean age of thirty-six. Nearly all of the participants were either college- or university-educated, or in the process of studying at the university level. None listed “grundskole” as their highest completed educational level.

3.2.2 Geographic Data

Participants came from 12 of the 18 *fylker* outside of Oslo *fylke*. Due to the solicitation of informants by network-activation, they are not geographically representative of Norway as a whole, nor are they likely to be representative of a geographic breakdown of internal migration to Oslo. It is interesting to note that 19 of the informants had hometowns with a population of less than 2.500 inhabitants, and only three came from cities with 50.000 inhabitants or more. Despite the fact that I did not impose a restriction on my informants' hometown size, I nevertheless ended up with an informant group which primarily consists of rural residents migrating to the capital.

3.3 Questionnaire

The questionnaire was delivered as an anonymous web-based survey. It consisted of background information and seven scale-questions, designed to elicit explicit attitudes about the informants' attitudes towards their dialect and their perceptions of their own dialect change, two of which had follow-up free response questions.

The scale questionnaire is a common means of eliciting data about language attitudes (Ryan, Giles and Hewstone 1987), and is a convenient way of quantifying non-nominal data. My primary motivation with the questionnaire was to gain a broad overview over general trends among internal migrants to Oslo.

3.4 Research Questions

In this project, I set out to answer the following questions: What attitudes do internal migrants to Oslo have towards their dialect? Do they think that they normalize their dialect to Standard Eastern Norwegian? Do they speak differently in Oslo than they do in their hometown, or are any changes in their dialect pervasive?

3.5 Hypotheses

In answer to my research questions, I made the following hypotheses: that migrants to Oslo would have a very positive attitude towards their dialect, and that they would not think that they normalize their dialects at all. I also hypothesized that they would speak in Oslo the same way they would speak in their hometown.

4 Questionnaire Data

For each of the questions, the available responses are shown, as well as the number of informants choosing each response.

Question 1/1A: Hvor mye synes du ditt talemål har endret seg siden du flyttet til Oslo?

Response	#
Jeg snakker akkurat som jeg gjorde, da jeg vokste opp	2
Mitt talemål er nesten uendret	24
Mitt talemål er en blandning av min dialekt og Oslomål	10
Jeg høres nesten ut som en som har vokst opp i Oslo, men ikke helt	3
Jeg høres ut som om jeg har vokst opp i Oslo	0

This result fits with my hypothesis – in that it was heavily tilted to the “pure” dialect side – but is in a way somewhat surprising. I would have expected something more closely resembling an even mix of informants choosing the first response and the second. I was surprised to see that so few chose the first response, and that there were so many who chose the third and fourth responses, given my hypothesis and my pre-conception of the Norwegian dialect speaker.

Of the informants who answered the follow-up question, “Hvis du har lagt merke til at ditt talemål har endret seg, forklar hvordan så mye som mulig:”, most expressed that they had made only small changes to their dialect. Many mentioned avoiding words and phrases that are specific to their dialect, as well as changing tense endings on verbs and article endings on nouns. A few mentioned changes in tone and speech rhythm. Several mentioned normalizing to Bokmål or Osломål, but a few said that they normalized to spoken Nynorsk.

Informant #66 describes the degree to which she experiences her dialect change as an unhappy necessity:

“Min dialekt forandrer jeg i jobb-sammenheng, fordi mange ikke forstår ord og uttrykk fra min dialekt... Min dialekt er en stor del av min identitet, og endre min måte å prate på, blir å miste en del av meg selv. Jeg er dessverre nødt til å prate en del bokmål på jobb, siden jeg er lærer her i Oslo og må gjøre meg forstått blant elevene. Men jeg synes det er litt trist – for jeg føler meg litt tilgjort og falsk.”

One strikingly different response, is given by informant #34, who hails from Lillehammer:

“Ikke endret sig særlig, kanskje heller blitt mer dialektnært end de noen gang har vært. I sær når det er humor og tull og fjas pågår tyr man, eller jeg, gjerne til dialekt. Vel og merke en dialekt jeg aldri har snakket selv...”

Question 2/2A: Har det vært vanskelig for dig å holde fast ved dialekten din siden du flyttet til Oslo?

Response	#
Veldig vanskelig	1
Litt vanskelig	6
Hverken vanskelig eller lett	7
Lett	19
Veldig lett	5

I was somewhat surprised by the responses to this question, as I had a preconception that one has to work to some degree to maintain one’s dialect in the face of competing influence from other varieties. However, it would seem that such is not the case for the overwhelming majority of the informants.

As most of the informants did not consider it at all difficult to maintain their dialect, only a few opted to answer the follow-up question, “Hvis det har vært vanskelig, kan du forklare på hvilken måte det har vært vanskelig?” The responses given by two of the informants fit well with my preconceptions about dialect maintenance. Informant #56, who chose “litt vanskelig” as her reply to question two, thinks that it is “ikke så enkelt å skille et østnorsk ord fra et nordnorsk” because she’s been exposed to so much Oslomål through the media, and because her written language is closer to Oslomål than it is to her own dialect. Informant #62, who also chose “litt vanskelig”, comments, “Når du omgåast andre med Oslo dialekt heile dagen må ein vere bevisst å ikke ta etter.”

Two respondents, both of whom came from areas nearby Oslo, commented on the low-prestige nature of their dialect as a negatively-contributing factor in maintaining their dialect. Informant #28, who hails from Vestfold *fylke*, chose “veldig vanskelig”, and described her own speech as “knotede” in question 1A, cites this as her reason: “Fordi vestfolddialekt er så lik standard-østlandsk / ‘talt bokmål’, bare ‘styggære’ / ‘breiære’ og likner østfolddialekt som ofte blir latterliggjort.” Informant #14, who chose “litt vanskelig”, explains it thusly: “Østfolddialekt har en svært lav status ellers i Norge og spesielt i Oslo. Østfoldinger opplever ofte å ikke bli tatt seriøst når de snakker dialekt. De blir oppfattet som naive og dumme.”

One informant cites a history of difficulty with being understood by Oslo-natives, while another seems to have a case of linguistic uncertainty: “Jeg klarer ikke å kontrollere språkbruken. Jeg... skifter etter hvem jeg snakker med...Jeg blir veldig usikker overfor enkelte når jeg skal bruke dialekten min, jeg er nesten redd for at de skal si ‘hæ’, derfor forfiner jeg enkelte ord...Tonefallet har jeg ingen kontroll over i det hele tatt, det er noe som har skjedd ubemerket.”

Most surprising of all with respect to my hypothesis was the commentary by informant #70, who did not choose a response for question two: “Jeg har ikke forsøgt å ‘holde på dialekten’. Tvert om liker jeg at dialekten min utvikler seg.”

Question 3: Tenk gjennom hvordan du snakker til en som er vokst opp i Oslo og hvordan du snakker med noen som kommer fra ditt hjemsted. Hvor likt er ditt talemål i de to tilfellene?

Response	#
Helt likt	3
Veldig likt, men ikke helt	16
Litt forskjell	17
Mye forskjell	4
Veldig mye forskjell	0

This result was surprising. The impression I'd received from the literature was that, nowadays in Norway, one can use their dialect in any context with any hearer. However, this result suggests that there is at least some difference between how the informants speak with their hometown networks and their Oslo networks.

Question 4: Synes du det er vanskelig å bruke din dialekt når du snakker med noen som bruker Oslomål?

Response	#
Veldig lett	11
Ganske lett	15
Hverken lett eller vanskelig	4
Litt vanskelig	9
Veldig vanskelig	1

Question 5: Synes du det er vanskelig å bruke din dialekt når du snakker med noen i Oslo, som *ikke* snakker din dialekt men heller ikke snakker Oslomål?

Response	#
Veldig lett	16
Ganske lett	14
Hverken lett eller vanskelig	7
Litt vanskelig	1
Veldig vanskelig	2

Both the questions and the responses for numbers four and five are sufficiently similar that I prefer to address them simultaneously. These

results were consistent with my hypothesis, and reflect the preconceived picture I had of the Norwegian linguistic landscape: one where “polylectal” communication is the norm (Røyneland forthcoming) and where interdialectal comprehension is quite high. A few of the informants who responded “litt vanskelig” to question four were among those interviewed, and I attempted to elicit further explanation from them.

Question 6: Hvor viktig er det for deg å holde fast ved dialekten din?

Response	#
Veldig viktig	19
Viktig	13
Hverken viktig eller uviktig	6
Lite viktig	2
Veldig lite viktig	1

The responses to this question were well in line with my hypothesis: that their dialect is very vital to most of the informants, and maintaining it, despite having moved to the capital, is very important for most of them. The only great surprise for me with this question was the number of informants who expressed some measure of apathy towards maintaining their dialect.

Question 7: Er du stolt av dialekten din?

Response	#
Veldig stolt av den	18
Lite stolt av den	9
Verken stolt eller flau av den	13
Litt flau av den	0
Veldig flau av den	0

These responses were also indicative of the level of pride in one’s dialect that I have come to expect from Norwegians. Even those who come from the relatively low-status dialect areas in Østfold and Vestfold are not embarrassed by their dialect per se, perhaps just somewhat apathetic towards it, having chosen the third response.

5 Conclusion

Speech accommodation strategies are a part of most people's linguistic repertoire, and internal migrants to Oslo are no different in this respect, despite my hypothesis to the contrary. Many internal migrants, although holding their dialects in very high esteem, do make moderate accommodations to the listeners in their Oslo networks. It is my hope that this study has given a clearer picture of the linguistic experiences and attitudes of internal migrants to Oslo.

Literature:

- Akselberg, G. (2003): Talevariasjon, register og medvit. i: B. Mæhlum, G. Akselberg, U. Røyneland & H. Sandøy, eds. (2003). 125-144.
- Kerswill, P. (1994): *Dialects Converging: Rural Speech in Urban Norway*. Oxford.
- Milroy, L. & Gordon, M. (2003): *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford.
- Moen, I., H.G. Simonsen, A. Torp & K.I. Vannebo (eds.) (2002): *MONS 9: Utvalgte artikler fra Det niende møtet om norsk språk i Oslo 2001*. Oslo.
- Mæhlum, B., G. Akselberg, U. Røyneland & H. Sandøy (eds.) (2003): *Språkmøte: Innføring i sosiolingvistikk*. Oslo.
- Mæhlum, B. (1996): Codeswitching in Hemnesberget – Myth or reality? i: *Journal of Pragmatics* 25. 749-761.
- Nordberg, B. (ed.) (1994): *The Sociolinguistics of Urbanization: The Case of the Nordic Countries*. Berlin.
- Omdal, H. (1994): From the Valley to the City: Language Modification and Language Attitudes. i: B. Nordberg (ed.) (1994). 116-148.
- Rekdal, O. (1971): *Modifisert dialekt. En undersøkelse av to språkvarianter hos innflyttere i Oslo*. Unpublished Master's Thesis. Universitet i Oslo.
- Ryan, E.B., H. Giles & M. Hewstone (1987): The Measurement of Language Attitudes. i: A. Ulrich (ed.) (1987). 1067-1081.
- Røsstad, R. (2002): Å undersøke oppfatningar om endring of variasjon i eigen dialekt. i: I. Moen, H.G. Simonsen, A. Torp & K.I. Vannebo (eds.) (2002). 193-197.
- Røyneland, U. (1994): *Når bygdemål møter bymål. Ein individsentrert eksempelstudie av fire sunnmøringer i Oslo*. Unpublished Master's Thesis. Universitet i Oslo.
- Røyneland, U. (Forthcoming): *Dialects in Norway -- catching up with the rest of Europe?* *International Journal of the Sociology of Language*.
- Ulrich, A. (ed.) (1987): *Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society*. Berlin.

Magnus Brenner, Leila Mattfolk & Jan-Ola Östman

Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors

Finlands svenska dialekter i tvärvetenskaplig kontext

Inledning

I dagens teknologi- och mediasamhälle har alla och envar allt större tillgång till olika typer av material – även till dialektmaterial – bl.a. tack vare korpusar, databaser och webbplatser. Men detta betyder också att den faktiska tillgängligheten till relevant material för både forskare och amatörer har försvårats – vi omges av ett allt “starkare brus” som är svårt att filtrera. En förutsättning för att fokuserad forskning ska kunna göras är visserligen tillgången till (osystematiska) lager med information, men lagret i sig självt kan i en kaotisk form lika väl leda till att det viktiga hölls i dunkel, som att det lyfts fram för att hjälpa oss att förstå människan och det sammanhang hon lever i.

I ett försök att avhjälpa denna situation har forskare vid flera institutioner vid Helsingfors universitet gått samman och utvecklat en interdisciplinär och till vissa delar interaktiv webbplats, som ska fungera som ett tvärvetenskapligt webbaserat undervisningsverktyg. Verktuget heter *Finland kors och tvärs* (på finska *Halki, poikki ja pinoon*) och är ett samarbetsprojekt mellan Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur (Nordica), Institutionen för finska språket och litteraturen, Geografiska institutionen och Institutionen för tillämpad pedagogik samt delar av Institutionen för datavetenskap. Dessutom är Forskningscentralen för de inhemska språken (Focis) och Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) samarbetspartner i projek-

tet.¹ Det grafiska användargränssnittet för *Finland kors och tvärs* är i skrivande stund under utveckling och finns tillgängligt i en råversion på webbadressen <http://hpp.finnish.helsinki.fi/>.

I den här artikeln nöjer vi oss med att presentera verktyget i dess nuvarande form samt de idéer som legat till grund för utvecklandet av det – som inspiration för andra att utarbeta liknande verktyg eller att i samarbete med oss vidareutveckla det vi påbörjat till ett gemensamt nordiskt dialektverktyg.

Projektet i ett nötskal

Finland kors och tvärs består i det här skedet av en materialbank med många olika nivåer av material om och från både det finska och det svenska Finland.

Idén till *Finland kors och tvärs* föddes vid en kurs i undervisningsteknologi. Kursdeltagare från institutionerna för geografi och finska vid Helsingfors universitet började fundera på om de två disciplinerna kunde förenas kring ett interaktivt undervisningsverktyg: vilka geografiska data fanns om en ort där man talar på ett visst sätt, och hur kunde dessa data presenteras? Idén växte till ett samarbetsprojekt – eftersom svenska är det andra nationella språket i Finland kom Nordica med, och eftersom det är fråga om ett pedagogiskt verktyg inbjöds även representanter för Pedagogiska institutionen. En fungerande prototyp framställdes och projektet kom på delad första plats i en tävling som Centret för undervisningsteknologi vid Helsingfors universitet ordnade år 2004. Projektmedlemmarna tog sig då an att producera ett pilotprogram vars första fungerande version fanns tillgänglig sommaren 2005. Under slutet av det året samlade tre forskningsassistenter² in ytterligare material från sina respektive forskningsområden. År 2006 körde projektet på halvfart, dels p.g.a. att vi inte hade speciell finansiering för det, dels p.g.a. vissa tekniska problem.

I korthet kan projektet beskrivas på följande sätt: Vi samlar in och producerar interaktiv och mångfasetterad information som länkas till orter i Finland. Informationen görs tillgänglig som multimedie-material som kan användas vid självstudier eller som stödmaterial för undervisning (t.ex. i skolan, vid universitet, på kvällskurser). Materialet åtföljs av övningsuppgifter för olika studienivåer.

Både lärare och andra registrerade användare kan (relativt fritt) ladda ner materialet till sina egna datorer. Registrerade lärare kan skapa nytt material och ladda upp det på servern så att andra användare får tillgång till det. Det material som projektet hittills producerat fungerar som grundplåt, som vi hoppas ska generera nytt material och på det sättet ska verktyget få så mycket stöd att det kan fungera på egen hand: användningen ökar behovet och vetenskapssamfundets stöd och genom detta hoppas vi uppnå en synergieffekt. Tapani Lehtinen har liknat den stomme som nu är klar vid en julgran som sedan kan kläs med pynt av olika slag i all oändlighet.

Projektets långsiktiga mål är att lärare på olika nivåer med hjälp av verktyget ska kunna kombinera och utnyttja information och metoder från olika ämnesområden i undervisningen – antingen konkret i en undervisningssituation eller genom att erbjuda det som extra material för självstudier. Genom att göra det möjligt för olika studieämnen att använda samma material kan vi skapa möjlighet för forskare att holistiskt närma sig studieobjekten och också öka möjligheterna för tvärvetenskaplig forskning. Digitalt undervisningsmaterial som tidigare varit överskådligt kan samlas till en koherent helhet samtidigt som lärare och forskare bearbetar materialet och producerar nya, pedagogiskt tilltalande helheter.

Dialekterna står i fokus för den språkvetenskapliga delen av projektet – men även material om namnskick, språkhistoria, sociolingvistik och diskurs kommer att produceras för verktyget.

Projektets framtida mål är att utveckla *Finland kors och tvärs* till ett slags geografiskt informationssystem. Ett sådant system består av en databas med olika typer av information med lägesanknytning (såväl visuell som auditiv) samt en digital karta som denna information är kopplad till. Informationen indexeras och lagras på en server för att användaren via Internet snabbt ska få fram relevant information om en viss ort.

Tvärvetenskap, målgrupper och innehåll

Som redan har framgått är *Finland kors och tvärs* ett tvärvetenskapligt projekt med speciellt fokus på undervisning och faktiskt tillgängliggörande. Samarbetet med Focis och SLS ger dessutom tillgång till språkligt, historiskt och kulturellt viktigt material som gör undervisningsverktyget än mer heltäckande.

Ett nära samarbete mellan olika institutioner och organisationer öppnar nya möjligheter (delad expertis) och sparar resurser (materialkostnader). Projektet utgör nu en helhet som lätt kan utvidgas till andra vetenskaper, t.ex. till historia, arkeologi, geologi, biologi och kulturhistoria. Undervisningsmaterial som har knutits till kartor över Finland kan skräddarsys för att möta de varierande behov som olika målgrupper har.

Meningen är att studenterna ska kunna ta del av tvärvetenskaplig information om en viss ort, och att de kan lyssna både på en inspelad ljudfil med en person från orten i dag och på äldre inspelningar från samma ort, att de ska kunna se bilder av orten och också tillägna sig geografisk information om orten och på så sätt få en mångsidig kunskap om studieobjektet.

Den primära målgruppen för det webbaserade undervisningsverktyget är lärare – främst på universitetsnivå, men även inom olika områden på alla utbildningsnivåer. Projektet förväntas också vara användbart för forskare som söker forskningsmaterial (t.ex. dialektprov och fotografier) från ett område som fokuserats. Studerande och elever hör naturligtvis även till dem som med fördel kan använda materialet – antingen via självstudier eller så att de får uppgifter som kräver att de bekantar sig med olika typer av material. Men programmet kan också användas av andra som är intresserade av Finland och finländska förhållanden – både i Finland och utomlands. *Finland kors och tvärs* kan på det här sättet ses som en materialbank för finska och svenska skolor utomlands och vara en tillgång t.ex. vid undervisning av immigranter i Finland. Andra som kan tänkas vara intresserade av programmet är hembygdsforskare med anknytning till de fokuserade orterna.

Inom pilotprojektet har ett tjugotal orter runt om i Finland fokuserats. De har valts på grund av intressanta geografiska aspekter eller på grund av intressanta språkliga drag, men kanske främst på grund av tillgången på material från orten. De svenska orter som vi hittills har samlat material om är Solf och Närpes i Österbotten; Kökar på Åland; Pargas i Åboland; Snappertuna, Ingå och Helsingfors i Nyland och Liljendal i Östra Nyland.

Det material som kan laddas ner kommer att ha ett mycket varierande innehåll. Förutom ljudfiler med inspelningar med äldre och yngre informanter – här har vi tillgång till både äldre material och ny-

inspelat material – kan materialet bestå av videoinspelningar med informanter eller videor som är intressanta ur geografisk synvinkel. I anslutning till ljudfilerna kan man också finna transkriptioner. Naturligtvis har vi också med kartor av olika ålder och annan geografisk information. En hel del fotografier – äldre och yngre – kommer också att gå att ladda ner och dessutom olika typer av animationer, t.ex. en animerad karta som visar hur andelen svenskspråkiga i “Svenskfinland” har ändrat sedan 1880-talet. I materialet ingår också övningsuppgifter, länkar till relevanta Internetsidor, elektroniska artiklar och så vidare.

Det dialektgeografiska materialet

Det dialektmaterial som vi hittills sammanställt för *Finland kors och tvärs* består av dialektkartor, ljudfiler och videoinspelningar med dialektprover, samt övningsuppgifter för dem som vill testa sin dialektkunskap. Denna typ av material finns både för finska och för svenska dialekter i Finland, men vi koncentrerar oss här på de svenska dialekterna.

Ett viktigt redskap för forskning om och spridning av information om de svenska dialekterna i Finland är noggranna dialektkartor. För att systematisera den information vi har om dialekterna har MB gått igenom den publicerade dialektlitteraturen 1939–2002 och plockat ut användbar geografisk information och kartbilder och med dessa som bas (med vektorritprogram) ritat nya kartor.

Även om den litteratur som finns tillgänglig innehåller mycket dialektgeografisk information har uppgifterna visat sig vara så inexakta att det är svårt att på basis av dem rita systematiska och detaljerade kartor. För att rita en karta med dialektgränser – även flexibla gränser – krävs relativt precisa uppgifter. MB har dock försökt filtrera den information som ges och återge den i kartform. Det som vi vill presentera med dessa kartor är således dels en tillgänglig “litteraturöversikt” i kartform, dels också – och som ett logiskt krav på att detta ska kunna göras – en systematisering av den information som finns nedskrivet i litteratur om tidigare språkperioder.

Som ett exempel på hur kartor kan göra information mer tillgänglig, kan tre indelningar av det svenska dialektområdet i Finland presenteras på följande sätt (kartorna 1–3).

Karta 1. Den indelning som används i dag (från 1976) av redaktörerna för Ordbok över Finlands svenska folkmål.

Karta 2. Olav Ahlbäcks perspektiv på dialekterna år 1971.

Karta 3. O. F. Hultmans förslag till indelning från 1939.

Som vi kan se är skillnaderna mellan dialektindelningarna inte stora, men även det att de indelningar som föreslagits har en hel del gemensamt är viktig information.

Förutom dessa allmänna kartor över indelningen av dialektområdet har MB även ritat en hel rad mer specifika kartor för *Finland kors och tvärs*: kartor över (historiska) drag inom ljudläran och morfologin (apokope – *kast'*; artikelsynkope – *stol'n*; gamla, primära diftonger – *heim*; bevarat kort *i* – *viku* 'vecka'; norrländsk förmjukning – *bättjin* 'bäcken'; nya, sekundära diftonger – *smied* 'smed'; o-mål – *boss* 'buss'; stavelsekvantiteter – *bek, beek, bekk*; tjockt *l* och *rd* – *gåld* 'gård', *ol* 'ord'; förlängning av *a* – *haald* 'håll(a)'; vokalbalans – *viku* ~ *bytto*), kartor över morfosyntaktiska drag (t.ex. särskild form för adjektivattributet – *en liiten-an skoola*, och dess kongruens i genus (jfr karta 4); imperativ pluralis – *Gaa-in heim!*; avsaknad av grammatiskt genus (i norra Österbotten) – *en hus*) och utbredningar av enskilda dialektala ord.

Karta 4. Kongruensböjningen hos adjektivattributet i Österbotten enligt Barbro Wiik 2002.

Det är viktigt att påpeka att vårt huvudsyfte här är att göra en sammanställning av den information som finns tillgänglig och presentera den i form av kartor. Tillförlitligheten hos dessa kartor är alltså beroende av de källor de baserar sig på och en karta avspeglar därför inte heller nödvändigtvis läget i dag. De olika kartorna kan också vara sinsemellan motstridiga, något som inte endast är en nackdel utan det återspeglar den forskning som ligger bakom kartorna, och kan bidra till att väcka diskussion. Det här är det utgångsläge vi vill etablera för att forskningen ska kunna gå vidare.

Genom att göra kartor av den här typen tillgängliga på nätet söker vi även respons på dem, både vetenskaplig respons av dialektologer och respons från dialekttalare. På det sättet hoppas vi också kunna uppdatera kartorna för att ge en bild av läget i dag.

En viktig aspekt på de svenska dialekterna i Finland som tidigare inte undersökts systematiskt är deras relation till de finska (närliggan-

de) dialekterna. I *Finland kors och tvärs* har vi enkelt tillgång till (kartbaserad) information om både de svenska och de finska dialekterna i Finland och vi ges nu möjlighet att ställa systematiska frågor på ett relativt direkt sätt: genom att jämföra olika kartor med varandra och försöka hitta korrelationer, t.ex. mellan svenska och finska dialektdrag. På det här sättet kan man hitta hypoteser för samband som inte genast skulle synas i en traditionell databas.

Erfarenheter, problem ...

Under projektets gång har vi mött i synnerhet tre typer av problem. Det första problemet är välkänt och behöver inte diskuteras mera: finansieringen. Här gäller prioriteringar, och utvecklandet av ett webbaserat undervisningsprogram står inte alltför högt på prioritetslistorna i den akademiska världen.

Det andra problemet är teknik och it-stöd. Vi kan med facit i hand säga att en för liten satsning på datateknik och teknisk personal i början av ett dylikt projekt skapar stora problem senare; kartläggning av befintliga webblösningar bör prioriteras i början av projektet, konkreta aspekter som användarvänlighet inte att förglömma. Tekniken ställs ganska snabbt inför de krav som forskare har och därför bör tekniska lösningar sökas gemensamt av forskare och tekniskt kunniga från första början. Att få tag i engagerad teknisk personal är dock kanske det största praktiska problemet.

Det tredje problemet är mer ideologiskt, men anknyter direkt till de två redan nämnda. Finns det förutsättningar för att upprätthålla något "eget", eller ska man underordna sig ett system som någon annan instans utarbetat (och som fungerar) – med den möjliga påföljd att det man som forskare vill göra inte längre kan göras? Det här har inte bara att göra med att man "säljer sin själ" eller låter bli att utveckla en idé, utan det har också att göra med i vilken utsträckning man kan räkna med att andra (forskare, lärare etc.) är villiga att bidra och producera material för undervisningsverktyget.

... och möjligheter

Språk, kultur och samhälle hör samman – det är den grund som detta projekt vilar på. Tack vare projektets tvärvetenskapliga karaktär kan

det relativt lätt utvidgas till andra vetenskaper. Den helhetssyn vi får på detta sätt ger oss möjlighet att ställa nya typer av frågor. Kan t.ex. utbredningen av ett visst dialektdrag korrelera med detaljerad information från någon annan vetenskap?

Kartor har alltid varit dialektforskarna till hjälp; en ny boom på detta område tycks vara på väg i och med att undersökningar av dialektsyntax (SAND-projektet i Nederländerna och Belgien; ScanDiaSyn-projektet i Norden; det nya europeiska dialektprojektet Edisyn) ständigt understryker vikten av geografisk information. Nästa steg är otvivelaktigt att ett webbaserat undervisningsprogram av detta slag ska omfatta hela Norden.

Noter:

- ¹ Den arbetsgrupp som hittills arbetat inom projektet består av Magnus Brenner, Leila Mattfolk, Mirja Saari och Jan-Ola Östman från Nordica; Joni Kukkola, Antti Leino, Päivi Salo, Tanja Stepanova och Tapani Lehtinen från Finska institutionen; projektledare Tino Johansson samt Pirjo Hellemaa, Katariina Kosonen, Hannu Linkola och Arttu Paarlahti från Geografiska institutionen och Toni Suutari från Focis. Mattfolk är även forskare vid Focis och Leino är forskare vid Focis och vid Institutionen för datavetenskap. Medlemmarna i arbetsgruppen har olika befattningar vid sina respektive institutioner; i gruppen ingår bl.a. professorer, universitetslektorer, forskare, planerare, it-stöd, doktorander och forskningsassistenter.
- ² Magnus Brenner, Hannu Linkola och Päivi Salo.

Litteratur:

- Ahlbäck, Olav (1971): *Svenskan i Finland*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15. Stockholm.
- Harling-Kranck, Gunilla (1981): De finlandssvenska dialekternas regionala indelning – förslag till gränsdragningar. i: Bengt Loman (red.): *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion*. Åbo. 65–80.
- Hultman, O.F. (1939): *Efterlämnade skrifter II*, utg. av Rolf Pipping och Olav Ahlbäck. Helsingfors.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål* (1976-). Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors.
- Wiik, Barbro (2002): *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Studier i nordisk filologi 80. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.

Gösta Bruce

Lunds Universitet

Accentuering i svenska sammansatta ord

Studieobjekt

Det finns en intressant dialektal variation i svenska vad gäller accentuering av sammansatta ord. Med sammansatta ord avser jag här inte bara sammansättningar i egentlig mening utan också en del avledningar som liknar sammansättningar så till vida att de har två betonbara stavelser, ex. *hyper-farlig*, *odlings-bar* samt även s k formella sammansättningar som prosodiskt fungerar som sammansatta ord, ex. *äventyr*, *paradis*. Standardmönstret i svenska är att 'tonvikten' ligger i början av ett sammansatt ord och att ordet genomgående får accent II (grav accent), ex. *bàndy-boll*, *sòmmar-lov*, *ùte-servering*, *betòng-mur*. I förhållande till detta standardmönster finns det två typer av variation. Så ligger i en hel del sydsvenska varieteter 'tonvikten' också tidigt i ordet, men det sammansatta ordet kan få antingen accent I (akut) eller accent II (grav) beroende på ordets interna struktur, ex. *bándy-boll*, *sòmmar-lov*, *ùte-servering*, *betóng-mur* (Bruce 1973, 1974). I en del norrländska varieteter är istället tonvikten variabel, så att den antingen kan ligga tidigt i ordet och ha accent II liksom i standardspråket eller ligga sent i ordet med accent I beroende på den interna strukturen, s k slutledsbetoning, ex. *bandy-bóll*, *sommar-lóv*, *ute-servéring*, *betòng-mur* (Bruce 1975, 1982).

Prosodisk struktur i sammansatta ord

I den här uppsatsen ligger fokus i första hand på fonologisk och morfologisk struktur hos sammansatta ord, dvs. på distributionen och inte på

den fonetiska realisationen. Vi kan närmare beskriva den prosodiska strukturen hos svenska sammansatta ord som uppdelbar i två typer av prominens, nämligen rytmisk och tonal. Den rytmiska prominensen avser fördelningen av betonade och obetonade stavelser. I sammansatta ord får vi vanligtvis två betoningar, en i första och en i sista sammansättningsled, medan övriga stavelser är obetonade. Till denna grundläggande, rytmiska prominens kommer tonal prominens i form av accentuering. Så tilldelas i typfallet det första sammansättningsledet en accent. Svenska ord, inkluderande sammansatta ord, har just EN accent. Det är alltså ETT led i ordet som blir accentuerat, medan övriga led är oaccentuerade. Det ska påpekas att *accent* och *accentuerad* som det används här är ospecificerat med avseende på distinktionen accent I / accent II. Det finns ju svenska varieteter, särskilt finlandssvenska, som inte har denna distinktion men som ändå har tonal prominens i form av accent på ett av sammansättningsleden. I de flesta sverige-svenska varieteter tillkommer alltså dessutom en differentiering av denna accent i accent I / accent II, låt vara att denna i standardfallet är accent II just i sammansatta ord. När accenten ligger tidigt i ordet, talar vi om förledsaccentuering, och när den ligger sent om efterledsaccentuering (eller slutledsbetoning).

Förledsaccentuering ('tonvikten' tidigt i ordet)

[+acc]

#... [+bet] ... + ...[+bet] ... # *tele'fòn-kata₁log*

Efterledsaccentuering ('tonvikten' sent i ordet)

[+acc]

#... [+bet] ... + ...[+bet] ... # *₁ylle-'strúmpor*

Denna 'tonvikt' i sammansatta ord beskrivs vanligen som en fördelning i huvudtryck och starkt bitryck, där kombinationen [+bet], [+acc] svarar mot huvudtryck och bara [+bet] mot starkt bitryck.

Vid förledsaccentuering hamnar i standardfallet huvudtrycket genomgående på det första sammansättningsledet. Motsvarande placering för det starka bitrycket är på det sista ledet oavsett ordets interna struktur, ex. *poj₁k-lands₁lag* (enkel förled); *folk₁dans-₁lag* (sammansatt förled). Detta tycks gälla de flesta svenska varieteter och även i norska. Vi finner dock specifikt i finlandssvenska en annan regelbundenhet. I flerledade sammansatta ord är det istället efterledets första led som

uppbär det starka bitrycket, ex. *silver-₁armband*, *poj-₁landslag*, *folk-dans-₁lag*. Samma regelbundenhet för bitryckets placering i sammansatta ord som i finlandssvenska tycks gälla också i danska och tyska. Det handlar alltså i dessa tre fall om icke-tonala germanska språk eller dialekter. Den fråga man ställer sig är om det kan finnas ett djupare samband bakom denna olikhet i bitrycksplacering i tonala varieteter jämfört med icke-tonala varieteter, eller om det bara rör sig om en intressant tillfällighet.

Den regelbundenhet som styr accentueringen av sammansatta ord i de flesta sverige-svenska varieteter, den 'allsvenska regeln', nämligen att denna typ av ord får förledsaccentuering med accent II oavsett ordets interna struktur, har få undantag. Det finns ett begränsat antal, starkt lexikaliserade sammansättningar som får accent I, ex. *ríksdag*, *trädgård*, *styrman*, samt även särskilda undergrupper med t ex namn på *-sta* och *-by*, *Tensta*, *Farsta*, *Täby*, *Wårby*. Som illustreras i Figur 1 är det alltså främst i söder och norr som vi finner andra regler för accentuering i sammansatta ord, variabla accenter respektive variabel 'tonvikt'. I den här uppsatsen är inriktningen främst på variabla accenter.

Figur 1.
Den geografiska utbredningen av accentuering i sammansatta ord.

Motiv och intresse

Ett viktigt skäl till att jag tar upp accentuering av sammansatta ord till diskussion igen, ett ämne som jag behandlade redan för ca. 35 år sedan, är att jag ombetts skriva en artikel i ämnet för Sveriges National-atlas, som är i färd med att ge ut ett särskilt språkband. Ämnet har sedan dess också behandlats av svenska (Delsing & Holm, 1988; Riad, 1998, 2006; Frid, 2003) och norska (Kristoffersen, 1992, 2000) forskare. Ett ytterligare skäl är att taldata-basen från forskningsprojektet SweDia 2000 (Engstrand et al. 1997), specifikt spontantalsdelen, nu erbjuder möjligheten att studera accentuering i sammansatta ord i ett 100-tal svenska dialekter.

Min avsikt är här inte bara rent deskriptiv utan är ett försök att också ta ett mera panskandinaviskt grepp om saken. Det finns en intressant variation dialektalt främst i norska och svenska men också i danska, som föranleder frågor om möjliga samband mellan geografiskt åtskilda dialekter och hur den historiska utvecklingen av accentueringen har varit.

Distributionen i sydsvenska

Att ha tonvikten tidigt i sammansatta ord men variera accenten (accent I eller accent II) är förknippat med sydsvenska. Detta mönster förekommer mer i södra och västra Skåne och avtar mot norr och öster. Det är vanligt i t ex Ystad, Malmö och Helsingborg, medan det inte är lika vanligt i t ex Kristianstad och relativt ovanligt i t ex Halmstad. Gränsen för dess förekomst norrut och österut är mellersta Halland, södra Småland och västra Blekinge.

Huvudregeln för sydsvenska är att accenten hos ett flerstavigt första led (som enskilt ord) bestämmer accenten. Så får t ex *bándy-boll* accent I men *sòmmar-lov* accent II, i och med att *bándy* och *sòmmar* har accent I respektive accent II. Denna regel har fullt genomslag i Malmö, medan den i Halmstad gäller enbart vid första led som slutar på en obetonad stavelse. Exempelvis får *banan-skal* accent I i Malmö och accent II i Halmstad. I Kristianstad varierar accenten mellan accent I och accent II i just sådana ord. För ord med enstavig första led (accent I som enskilt ord) är bilden mera komplex. Det generella är att dessa ord får accent II, t ex *gàs-spis*, *krìg-förìng*, men det finns flera specifi-

ka villkor som kan ge accent I. Detta gäller foge-s i första led, t ex *skógs-bruk*, *krígs-fånge*, enstavigt första led följt av obetonad stavelse i andra led, t ex *gás-pedal*, enstavigt förled + sammansatt efterled, t ex *pójk-landslag* (men däremot *fòlkdans-lag*), perfekt particip av sammansatt verb, t ex *ín-kapslad* och flera andra, särskilda undergrupper. I Malmö resulterar sådana specialfall i accent I, medan endast enstavigt första led med foge-s ger accent I i Kristianstad och inget av fallen i Halmstad.

En specifik undergrupp är här substantiv som slutar på obetonat *-er*, *-el*, *-en* där vokalen är flyktig. När ett sådant ord står som första led i ett sammansatt ord, är ju huvudregeln att sammansättningen ska få samma accent som förstaledet som enskilt ord. Vi finner detta hos en hel del ord med accent I i denna grupp, såsom t ex *tíger-skinn*, *cýkel-stáll*, *póllen-regn*, medan för andra ord med accent I det blir accent-sifte i det sammansatta ordet, t ex *vínter-rock*, *sègel-båt*, *vàpen-vård*. För en möjlig förklaring till denna olikhet se Bruce (1973). Denna möjlighet till olika accent i sammansatta ord i denna undergrupp leder till att vi kan få olika accent såsom i följande exempel på minimala par.

accent I

Falster-bo (dansk öinvånare)
Öster-backen (fotbollsspelaren)
Säter-jänta (Hedemora-granne)

accent II

Falsterbo (Skanörs tvilling)
öster-backen (soluppgångsslänten)
säter-jänta (fäbodstös)

I den testning av produktiviteten hos de antagna reglerna för accent I / accent II i sammansatta ord som jag genomförde med hjälp av nybildade sammansättningar, där de enskilda leden är existerande ord men sammansättningen en neologism, kunde man iakttaga systematiska skillnader för de tre sydsvenska orterna Malmö, Kristianstad och Halmstad (Bruce 1974). I följande tabell visas accenterna för åtta (av tio) testade underkategorier. Det verkar här finnas ett intressant implikationsförhållande mellan olika undergrupper. Så tycks man kunna förutsäga att, om en talare (av en viss dialekt) har accent I i en sammansättning med EN viss typ av rytmisk struktur, så har samma person också accent I i en sammansättning med en viss annan typ av rytmisk struktur. Så finner vi implikationen *lax-choklad* > *banan-kust* > *taxigris* (- + u - > u - + - > - u + -), medan man inte kan göra någon förutsägelse i motsatt riktning (se tabell 1).

<i>förstaledet</i>	<i>ORD</i>	ORT Malmö	Kristianstad	Halmstad
<i>táxi</i>	<i>taxi-gris</i>	acc I	acc I	acc I
<i>skóg</i>	<i>skogs-hals</i>	acc I	acc I	acc II
<i>banán</i>	<i>banan-kust</i>	acc I	acc I/acc II	acc II
<i>lax</i>	<i>lax-choklad</i>	acc I	acc II	acc II
<i>búrk</i>	<i>burk-handduk</i>	acc I	acc II	acc II
<i>blód</i>	<i>blod-prins</i>	acc II	acc II	acc II
<i>skrätt-mås</i>	<i>skrattmå-sylt</i>	acc II	acc II	acc II
<i>sòmmar</i>	<i>sòmmar-träsk</i>	acc II	acc II	acc II

Tabell 1. Accentdistributionen för några underkategorier av sammansatta ord (neologismer) i tre sydsvenska varieteter.

Figur 2. Den geografiska placeringen av orter som nämns i texten.

Distributionen i östnorska och danska

I norska, specifikt östnorskt standardspråk (typ Oslo), är huvudregeln för accentdistributionen den att förstaledets accent styr accenten i det sammansatta ordet (Haugen, 1967; Kristoffersen, 1992, 2000). Detta gäller fullt ut, om vi har att göra med ett flerstavigt förstaled. Vi finner alltså samma accent i sammansättningen som den accent förstaledet har som enskilt ord. Om förstaledet är enstavigt, finner vi en mera komplex situation för accentueringen i det sammansatta ordet. Det finns i norska bl a en tendens till att sonoriteten spelar in med större andel accent II vid mera sonoritet hos den betonade stavelsen och större andel accent I vid mindre sonoritet. Nedan ges några exempel för östnorska (Kristoffersen, 1992).

accent I

mängel-lapp

spórts-utstyr

fést-plass

accent II

hjerte-sorg

finger-vanter

tràn-flaske

Accentdistributionen i sammansatta ord i norska påminner alltså starkt om situationen i sydsvenska men skiljer sig tydligt från den allsvenska regeln. Enligt uppgift (Kristoffersen, muntligt) är accentueringen i sammansatta ord relativt enhetlig över det norska språkområdet. Det finns en tendens att i nordnorska dialekter accentdistributionen i sammansatta ord är något mera 'svensk' än i övriga varieteter.

Även i danska finns det ett tydligt samband mellan distributionen av stød och icke-stød i enkla och sammansatta ord (Basbøll, 1985, 2005). Vi utgår då från den vedertagna korrespondensen att stød historiskt sett svarar mot accent I och icke-stød mot accent II. Den huvudregelbundenhet som styr distributionen av stød i sammansättningar är i princip densamma (mutatis mutandis) som för accenterna i norska. Det innebär att om förstaledet är flerstavigt, så bibehålls dess stød / icke-stød i det sammansatta ordet. Om förstaledet är enstavigt och har stød som enskilt ord, finns det en viss tendens till förlust av stød i sammansättningen. Det är att märka att stød är en egenskap hos betoningen, så att det till skillnad från accent I / accent II i norska och (syd-)svenska kan finnas flera förekomster av stød i ett och samma sammansatta ord i danska. Nedan ges några exempel, där förstaledet som enskilt ord genomgående har stød.

<u>stød</u>	<u>icke-stød</u>
<i>ko'-stal'd</i>	<i>vin-glas</i>
<i>kam'mer-pige</i>	<i>sol-skin</i>
<i>vå'ben-handler</i>	
<i>dan'sk-vand</i>	
<i>svo'ger-ska'b</i>	

Distributionen i 'västsvenska'

Det är bekant att en del svenska varieteter nära svensk-norska gränsen tenderar att ha variabla accenter i sammansatta ord. Jag kommer här att rapportera från en undersökning som jag påbörjat av accentdistributionen i ett antal 'västsvenska' dialekter. Jag redovisar de preliminära fynden från EN sådan dialekt, nämligen Köla i Värmland, som har relativt stor förekomst av accent I i sammansättningar (se tabell 2). Min genomgång hittills omfattar både äldre och yngre, män och kvinnor, som jag har valt att behandla tillsammans. Min subkategorisering av dessa ord ger vid handen att accent I här kan förekomma i ord med både enstavigt och flerstavigt förstaled under liknande kontextvillkor som i norska och sydsvenska. Det är att märka att accent I visar sig förekomma endast i en del av de ord där de nödvändiga kontextvillkoren föreligger. Min preliminära beräkning visar att ca 15% av de sammansatta orden i den undersökta databasen får accent I, vilket utgör ca 2/3 av de fall som maximalt skulle kunna få denna accent. I och med att en del av de sammansatta orden i databasen är mer eller mindre lexikaliserade, är det oklart hur produktiva de antagna reglerna för accenternas distribution egentligen är.

Geografi och historia

Vi kan konstatera att de regelbundenheter som gäller för accentueringen i sammansatta ord i svenskt och norskt standardspråk idag är klart olika. Vi kan också slå fast att, även om det finns skillnader i detalj för accentdistributionen i östnorska och sydsvenska, dessa båda skandinaviska varieteter är påfallande lika i fråga om accentdistributionen i sammansatta ord. Den fråga som inställer sig är hur de båda varieteterna kan vara så pass lika med tanke på det stora geografiska avståndet dem emellan. En kopplad fråga är vilken regelbundenhet som är

Köla (Värmland)				
Enstavigt förstaled			Flerstavigt förstaled	
Verb	Foge-s	Annat	Finalbetonat	Annat
av-rtängd	lands-bygda	fri-tia	bensin-mack	beställar-ombud
an-rtälld	lands-vägen	fri-spark	ingenjör-s-trupper	smögen-brygga
in-riktat	köks-soffa(n)	från-timmer	igen-växt	mekaniker-prov
opp-köpta	köks-fönstret(i)	kust-jägare	dressyr-kurs	studer-bidrag
in-födda	mans-kör(e)n	jakt-läge(t)	ruste-verk	semester-ersättning
om-sytt	dö(d)s-sjuk	jakt-rätt	gemen-skap	cykel-styre
ner-öras	går(d)s-går	jakt-lotten		bandy-final
opp-född	går(d)s-lotten	plast-tak		bandy-match
ner-sjunkte(t)	Fryks-dalen	flagg-stänga		kaffe-korg
hem-jagad		mor-mor		border-ocillie
		far-mors		foto-klubben
		topp-luvs		mikro-film
		trick-skidor		
		blå-bär		
		lo-djar		
		två-skift		
		två-månaders		
		när-beta		
		stor-leks		
		mi(d)-sommars		
		rör-mokare		
ca 15% sms med accent I ≈ 2/3 av de möjliga fallen				

Tabell 2. Sammansatta ord med accent I (från spontantalsdelen av SweDia-databasen) i Köla uppdelade på olika underkategorier.

mera ursprunglig, den allsvenska regeln med genomgående accent II, eller den västskandinaviska (norska/sydsvenska) regeln med samma accent som förstaledet plus ytterligare subregulariteter. Det förefaller vara en rimlig hypotes att likheten mellan sydsvenska och östnorska kan förklaras av att den västskandinaviska regeln tidigare kan ha haft en vidare geografisk utbredning. Man kan tänka sig att den prosodiskt generella, allsvenska regeln senare har brett ut sig över det svenskspråkiga området på bekostnad av den morfologiskt och fonologiskt mera komplexa regelbundenheten, som vi idag finner i norska, 'västsvenska' och sydsvenska. De parallella förhållandena för danskt stödger ytterligare näring åt denna hypotes. Vi kan här också hänvisa till Axel Kock såsom han beskriver situationen under senare delen av 1800-talet (1885:161):

'Akc. 2 har i rspr. – företrädesvis i stockholmskan och i mellersta Sverges språk – genom analogiinflytande från den stora mängden komposita med denna akcentuering vunnit terräng under den nysvenska tiden, så att numera (nästan) alla komposita kunna få akc. 2'.

Litteratur:

- Basbøll, Hans (1985): Stød in modern Danish. i: *Folia Linguistica* XIX/1-2. 1-50.
- Basbøll, Hans (2005): *The phonology of Danish*. Oxford.
- Bruce, Gösta (1973): Tonal accent rules for compound stressed words in the Malmö dialect. i: *Working Papers* 7. Lund. 1-35.
- Bruce, Gösta (1974): Tonaccentregler för sammansatta ord i några sydsvenska stadsmål. i: C. Platzack (ed.): *Svenskans beskrivning* 8. Lund. 62-75.
- Bruce, Gösta (1975): Regler för accentplacering i sammansättningar i Luleå. i: *Stadsmål i övre Norrland*, nr. 3. Umeå.
- Bruce, Gösta (1982): Reglerna för slutledsbetoning i sammansatta ord i nordsvenskan. i: Elert C.-C. & S. Fries (eds.): *Nordsvenska*. Umeå. 123-148.
- Delsing, Lars-Olof & Lisa Holm (1988): Om akut accent i skånskan. i: *Sagt och skrivet* (Festskrift till David Kornhall). Lund. 27-33.
- Engstrand, Olle, Robert Bannert, Gösta Bruce, Claes-Christian Elert & Anders Eriksson (1997): Phonetics and phonology of Swedish dialects around the year 2000: a research plan. i: *Reports from the department of phonetics*. Umeå. 97-100.
- Frid, Johan (2003): *Lexical and acoustic modelling of Swedish prosody*. Travaux de l'institut de linguistique de Lund 45. Lund.
- Haugen, Einar (1967): Rules for Norwegian tonality. i: *Language* 43. 185-202.
- Kock, Axel (1878-1885): *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent* I-II. Lund.
- Kristoffersen, Gjert (1992): Tonelag i sammensatte ord i østnorsk. i: *Norsk lingvistisk tidskrift* 10. 39-65.
- Kristoffersen, Gjert (2000): *The phonology of Norwegian*. Oxford.
- Riad, Tomas (1998): Towards a Scandinavian accent typology. i: Kehrein, W. & R. Wiese (eds.): *Phonology and morphology of Germanic languages*. Tübingen. 77-109.
- Riad, Tomas (2006): Scandinavian accent typology. i: *Sprachtypologie und Universalienforschung* 59. 36-55.

Kristin M. Eide og Tor A. Åfarli

NTNU, Trondheim

Flerspråklighet – en utfordring for det generative rammeverket? – Om dialektsyntaks og parallelle grammatikker

I vårt moderne samfunn vil levende dialektbruk nesten alltid implisere en spesiell type flerspråklighet hos språkbrukeren, ettersom språkbrukeren nærmest uten unntak også vil beherske en standardnorm i tillegg til sin lokale dialekt. Dermed kan det umiddelbart synes som om rammeverket Prinsipp- og parameterteori (heretter P&P; se for eksempel Chomsky 1986, 1988, 2000) er heller dårlig egnet for å beskrive det syntaktiske systemet hos en aktiv dialektbruker; dette rammeverket og dets forløpere er nemlig eksplisitt utformet med tanke på et idealisert ettspråklig individ. Følgende formulering finner vi bl.a. i Chomsky (1965: 3): “Linguistic theory is concerned with an ideal speaker-listener in a completely homogeneous speech community.” Ulike typer blandingsystemer, med enkelte glidende overganger mellom f.eks. dialekt og standard norm, vil også være ekskludert som forskningsobjekt for teoridannelsen, ettersom “The language of such a speech community would not be “pure” in the relevant sense because it would not represent a single set of choices among the options permitted by U[niversal] G[rammar] but rather would include “contradictory” choices for certain of these options” (Chomsky 1986: 17). Slike glidende overganger (for eksempel i grammatikalitetsvurderinger) støter en ofte på når en studerer de syntaktiske trekkene i dialekter; noe som er godt dokumentert bl.a. i Cornips’ (2006) ferske studie av dialekter i Nederland.

Et viktig spørsmål blir altså om en skal forkaste P&P som en adekvat teori for studiet av dialektbrukeres syntaks, eller om en tvert i

mot bør modifisere teorien til å kunne beskrive også ulike typer av flerspråklighet, inklusive potensielle gradvise overganger en finner mellom ulike syntaktiske systemer internt i en og samme språkbruker. Vi vil her argumentere for at sistnevnte strategi er den mest fornuftige.

Faktisk vil vi hevde at en modifisering av enkelte fundamentale antagelser er en forutsetning for at P&P skal være en adekvat teori, ikke bare for de særlige problemstillinger en står overfor i dialektforskningen, men i det hele tatt for den språklige variasjon en finner hos ett og samme individ. I en viss forstand er nemlig ethvert individ massivt flerspråklig, og som det sies hos Cook (2007, kap. 6): “The issue is really whether it is proper to set universal bilingualism to one side in linguists’ descriptions of competence or whether it should in effect form the basis of the description from the beginning.”

Nå er det urimelig å forstå chomskyansk teori dithen at den fornekter flerspråklighet, eller at teorien ikke kan gjøre greie for flerspråklighet hos ett og samme individ. Tvert i mot, Chomsky (2000: 59) betoner igjen at “Whatever the language faculty is it can assume many different states in parallel”. Videre er det også slik at en flerspråklig språkbruker vanligvis uten nevneverdige problemer eller interferens kan koble riktig språk mot riktig situasjon. Som svar på et spørsmål om nettopp dette faktum svarer Chomsky (1988: 187):

...This is a very important question which I have been pretending all along does not arise. The question is a very mysterious one. ...The child learns different languages, say Spanish at home and English in the streets. But in fact, the problem is really more general, because every human being speaks a variety of languages. We sometimes call them different styles or dialects, but they are really different languages, and somehow we know when to use them, one in one place and another in another place. Now each of these different languages involves a different switch setting...Somehow, young children have a theory of society and a theory of language, and they are able to link them up in some fashion to indicate that you speak this language in this social situation.

Denne typen “flerspråklighet”, til vanlig kalt *register*, er nettopp den typen flerspråklighet som står i fokus i dialektforskningen og (annen) sociolingvistisk forskning. I syntaksforskningen blir derimot denne typen flerspråklighet altfor ofte ignorert, etter vår mening. Det kan ha sin årsak i en formening om at valg av register kun er aktuelt på det leksikalske nivået, og altså i første rekke angår det enkelte ord språk-

brukeren velger. Imidlertid er det en kjensgjerning at også ulike syntaktiske trekk hører til blant de fenomen vi må betrakte som valg av register. For eksempel gjelder det én type regler i skriftspråklig syntaks, en annen i andre kontekster. I en standard prosatekst vil en norsk språkbruker nærmest aldri utelate subjektet i en setning (**Fortsetter bombingene*), mens dette tvert imot vil være svært vanlig dersom vedkommende arbeider som journalist og skriver overskrifter i avisen (se Fjeldstad 2000). Også i såkalt “dagboksyntaks” (Haegeman & Ihsane 2002) er det svært vanlig å utelate subjektet selv i språk hvor dette i ordinær prosa er ugrammatisk (*Traff ham igjen i dag*), og i uformelt talespråk kan både subjektet og hjelpeverbet lett utelates, (*[Har du] Sett'n Ola nå?*) eller objektet, for den del (*[Den filmen] Så æ i går.*) (se Nygård 2004). Mer oppsiktsvekkende er det kanskje at norske salmer utmerker seg med en utstrakt bruk av “tysk” ordstilling, med sluttstilt finitt verb i undersetninger (*Om du deg skjuler når angsten meg plager*, se Barstad 2000). Tilsvarende trekk finner vi dessuten i noe vi kan kalle “festsyntaks”, i hilsninger og gratulasjoner i avisen (*Hurra for Mia som på Elveng bor!*). Sluttstilt finitt verb, eller mer generelt brudd på regelen om at verbet skal stå som andre konstituent (*Den 8.8. Stina fyller 8 år!*) oppfattes altså åpenbart som “festligere” enn den ordinære ordstillingen, og slik syntaks godtas i bestemte kontekster, men avvises i andre. I poesi kan en også finne uvanlige ordstillinger internt i fraser (*Tre katter små*), og alle slike syntaktiske fenomen er ofte blitt buntet sammen under begrepet “dikterisk frihet”. Det blir imidlertid fort klart, når en trenger inn i datamaterialet, at denne “dikteriske friheten” slett ikke åpner for et slags syntaktisk anarki. Tvert imot er for eksempel salmesyntaks strengt regelbundet. Det er simpelthen en annen syntaks som ligger til grunn (Barstad 2000). En annen syntaks kan også sies å ligge til grunn for den aktive dialektbruker. Det finnes for eksempel en rekke syntaktiske trekk ved norske dialekter som språkbrukeren kun vil godta nettopp i en dialektisk kontekst, og som ville framstå som direkte avvikende og ugrammatisk når konstruksjonen ikles ord fra standardspråket (*Kåin du lika best? *Hvem du likte best?*; se Åfarli 1986, se også nedenfor).

Det vi ønsker å fokusere på her, er altså det høyst interessante faktum at enhver språkbruker kjenner, godtar og til og med aktivt bruker mange slike “sekundære syntaktiske system” i spesifikke kontekster.

En teori om universell flerspråklighet: Roeper (1999)

Ifølge en relativt ny teori utviklet av Thomas Roeper, er alle mennesker massivt flerspråklige. Faktisk er begrepet flerspråklighet her utvidet til å dekke ikke bare det å kunne flere enn ett nasjonalspråk, eller en eller flere dialekter i tillegg til ett eller flere nasjonalspråk (slik det også hevdes i Chomsky 1988, se ovenfor). Det er i stedet mulig å liste opp en rekke områder med “skjult flerspråklighet”, mener Roeper. I ethvert tilfelle hvor andre teorier opererer med begrepet valgfrihet (eller opsjonalitet) mellom to grammatiske muligheter, vil Roeper argumentere for at det i realiteten er snakk om to kontradiktoriske grammatikker. Som ett eksempel bruker han “opsjonell V2-regel” i engelsk. I engelsk er det som kjent ikke noen obligatorisk V2-regel, tvert imot vil det ofte gi et ugrammatisk resultat å sette verbet på andre plass i setningen (**He read often Nietzsche.*) Derimot finnes det en spesiell kontekstbestemt V2-regel i eventyrfortellinger, som finnes ved de fleste utsagnsverb (“*I am melting*”, *shrieked the witch.*). Utsagnsverb utløser altså andre grammatiske regler enn andre verbtyper (f.eks. andre intensjonale verb) i denne spesielle konteksten. Slike eksempler, mener Roeper (1999: 6), illustrerer at

... A person has numerous grammars: every lexical class with rules that are incompatible with another class should constitute a separate grammar. It sounds unwieldy and implausible to argue that a person has a dozen grammars. The essence of this assertion may, nonetheless, be true. It implies that the notion of a grammar should change to a more local conception.

Språkutvikling er et annet område hvor flere ulike grammatikker eksisterer samtidig, ifølge Roeper. De fleste engelskspråklige barn har en periode hvor setninger med akkusativt subjekt i hovedsetninger (*Me want*) eksisterer samtidig med den “voksne grammatikken” (*I want*). I realiteten er det ikke her snakk om en “opsjonalitet med hensyn til subjektskasus”, mener Roeper. I stedet er det mer korrekt å snakke om to ulike grammatikker som konkurrerer, hvor den ene er spesifisert slik at subjektet alltid får akkusativ (i den relevante setningstypen), mens den andre grammatikken alltid har nominativt subjekt (i tilsvarende setningstype). All utvikling av denne typen må anses som konkurrerende grammatikker, faktisk kan også diakrone studier betraktes under samme synsvinkel (s. 4):

I proceed from the assumption that wherever one finds a continuum, or historical gradualism, a more refined level of analysis will reveal discrete phenomena.

Et tilsvarende syn deles også av Vivian Cook (også nevnt innledningsvis). I sin nye bok (som utkommer 2007) refererer han til sin egen forskning for studier av et fenomen vi her kan kalle *kontaminering*. Dette skal betegne en situasjon hvor en språkbrukers grammatikalitetsvurderinger innenfor en grammatikk blir influert av innlæringen av en annen grammatikk (Cook 2007, kapittel 6):

Multi-competence has raised the issue of how the second language knowledge in the [final state] affects the other component of the final state – the first language [...]. French speakers who know English react against French sentences using the middle voice, compared to those who don't know English:

- a. *Un tricot de laine se lave à l'eau froide.*
- b. **A wool sweater washes in cold water.*

Tilsvarende kontaminering kan selvfølgelig finne sted mellom ulike standarder og dialekter av det vi kaller samme nasjonalspråk. Dette stemmer godt med funnene til Leonie Cornips (se spesielt 2006), som har forsket i en årrekke på hollandske dialekter. Mange informanter rapporterer at en gitt konstruksjon eksisterer i deres lokale dialekt, mens studien ellers viser at dette faktisk er en konstruksjon som ikke hører hjemme i denne dialekten, men i standardnormen. Dette betyr at informanter godtar faktiske fremmedelementer som hjemmehørende i sin egen dialekt, og en god forklaring på slike fenomen kan være at språkbrukeren råder over en rekke sub-grammatikker (dialekt, standardnorm, andre kontekstbestemte sekundærgrammatikker), og at han som informant ikke er i stand til å sortere hvor han henter sine grammatikalitetsvurderinger fra.

Et slikt syn impliserer altså at et sett med produserte data (opptak, skrift) fra en og samme informant i realiteten kan inneholde trekk fra mange ulike sub-grammatikker. Dette må vi som språkforskere i så fall ha klart for øye. I motsatt fall vil det å konstruere en og bare en koherent grammatikk for en språkbrukers morsmål, fortone seg som å legge ett eneste puslespill av en eske med puslespillbrikker, hvor brikkene i realiteten tilhører kanskje ett dusin forskjellige puslespill. Det sier seg selv at dette vil være en temmelig utfordrende oppgave.

Dialektsyntaks

En dialekt forstås i dagligspråket først og fremst som en språklig varietet som er felles for en gruppe mennesker på et geografisk (eller sosialt) avgrenset område. Denne forståelsen gjør en dialekt til et kollektivt fenomen, altså noe som er felles for en gruppe mennesker. Men i generativ grammatikk er språk definert som et individuelt fenomen. Det er noe som er generert av en individuell I-grammatikk (internalisert grammatikk), og det innebærer selvsagt at også en dialekt er et individuelt fenomen, en idiolekt, noe som i ytterste konsekvens betyr at det finnes like mange dialekter som det finnes individer. Richard S. Kayne tar konsekvensen av dette synet i følgende passuser fra Kayne (1996: xiv-xv), våre kursiveringer:

[I]t is often estimated that the number of languages presently in existence is 4000-5000. Such estimates must evaluate the contribution of Italy as one. [...]

[...] that in Northern Italy alone one can individuate at least 25 syntactically distinct languages/dialects solely by studying the syntax of subject clitics. [...]

A very conservative estimate would be that present-day Italy has at least 500 syntactically distinct languages/dialects. 500,000 would in consequence, I think, then be a very conservative extrapolation to the number of syntactically distinct languages/dialects in the world at present.

It is possible to arrive at a much more radical reevaluation based on the following question: Can anyone think of another person with whom they agree 100 percent of the time on syntactic judgements (even counting only sharp disagreements)? [...]

[I]t is entirely likely that no two speakers of English have exactly the same syntactic judgements. In which case there must be many more varieties of English than is ususally assumed.

Med utgangspunkt i denne forståelsen av en dialekt som et I-språk eller idiolekt vil en dialekt oppfattet som et kollektivt fenomen rett og slett være et vilkårlig avgrenset sett av I-språk/idiolekter som har visse fellestrekk. Dette harmonerer med den måten en dialekt er karakterisert på i Chambers & Trudgill (1998: 5): “‘Dialect’ [...] refers to varieties which are grammatically (and perhaps lexically) as well as phonologically different from other varieties.”

Definisjonen av en dialekt som et individuelt I-språk/idiolekt gjør det også naturlig å inkludere andrespråksvarieteter under dialektbegrepet, jf. følgende sitat fra Berggreen & Tenfjord (1999: 21):

Det gjør det rimelig å omtale mellomspråk som varieteter [...]. Mellomspråk er imidlertid ikke gruppespråk, de er unike for hver innlærer. Slik sett har de karakter av idiolekter. Dette aspektet ved mellomspråk lå til grunn for Corders gamle omtale av mellomspråk som “idiosynkratiske dialekter”.

Mellomspråk er med andre ord I-språk/idiolekter som det ikke er så naturlig eller formålstjenelig å gruppere sammen i klasser, fordi de individuelle forskjellene ofte er mer interessante enn likhetene.

En dialekt er altså et individuelt I-språk/idiolekt. Samtidig er dialekten et av flere I-språk som eksisterer i den individuelle språkbrukers register av I-språk/idiolekter, slik at et sett med data fra en og samme informant i realiteten kan inneholde trekk fra mange ulike sub-grammatikker. Det å skille mellom ulike sub-grammatikker i ett og samme individ kan være relativt greit når det gjelder multilingualitet m.h.t. språk som klart er ulike, for eksempel fordi de har ulikt leksikalsk inventar (som for eksempel norsk og engelsk), men det kan være svært vanskelig når det gjelder en standarddialekt sammenlignet med en lokal dialekt, der de to varietetene langt på vei har det samme leksikalske inventaret og der uttalen av den lokale dialekten ikke nødvendigvis skiller seg vesentlig fra uttalen av standarddialekten (for eksempel slik at man uttalemessig lett kan “oversette” standarddialekten til den lokale dialekten). Dette forholdet blir særdeles interessant når det gjelder spørsmålet om parametrisering.

Parametrisering

Henry (1996: 79) sier følgende om den klassiske parameterteoriens forventning når det gjelder dialektstudier:

[C]lassical parameter theory, under which the effects of parameter setting are seen in a range of areas of the grammar, predicts that differences between dialects will be comparatively large-scale at the surface level; a difference in the setting of one parameter will have a range of effects throughout the grammar.

Men i dialektstudier finner man sjelden slike storskalaforskjeller. Det synes heller å være slik at det er svært få eller bare én parameter som skiller dialekter av samme “språk”, jf. Kayne (1996: xiii):

To the extent that one can find languages that are syntactically extremely similar to one another, yet clearly distinguishable and readily examinable, one can hope to reach a point that the number of observable differences is so small that one can virtually see one property covarying with another.

Videre sier Kayne (1996: note 11): “In the extreme case, one may find an isolated property distinguishing two very close dialects [...]” Som Henry (1996: 79-80) påpeker, passer ikke dette særlig godt inn i den klassiske parameterteorien:

The possibility of two dialects differing from one another in that one applies a process (for example verb raising) obligatorily while in the other it is optional, sits uneasily with current approaches.

Selv om slik småskalavariasjon ikke umiddelbart passer inn i parameterteorien, er det ikke et prinsipielt problem, for det er ingenting i veien for at to I-språk kan variere m.h.t. bare én egenskap.

Derimot reiser eksistensen av flere parallelle sub-grammatikker i ett og samme individ et alvorlig metodisk problem for parameterbegrepet anvendt i dialektstudier. Man kan nemlig ikke være sikker på om gitte syntaktiske mønstre som individet produserer, egentlig tilhører samme eller to ulike grammatikker, i siste tilfelle for eksempel den lokale dialektens I-språk eller den strukturelt nesten identiske standarddialektens I-språk. Med andre ord: Tilhører brikkene ett eller to puslespill?

Problematikken er illustrert i (17)-(19), der (17) illustrerer mønstret for leddstilling i *hv*-spørsmål i standardnorsk (obligatorisk verbflytting), her illustrert med nynorsk rettskrivning.

- (17) a. Kven likte du best?
 b. *Kven du likte best?

Se så på eksemplene i (18).

- (18) a. Hvem likte du best?
 b. Kåin du lika best?

Dialektene på Østlandet har typisk (18a), som er samme leddstilling som standardnorsk, mens mange andre dialekter kan ha (18b), uten verbflytting (her illustrert med et eksempel fra dialekten i Halså på Nordmøre, jf. Åfarli 1986: 98). Det viser seg likevel at mange av de dialektene som ikke trenger ha verbflytting, kan ha *både* (18a) og

(18b), dvs. at de kan ha opsjonell verbflytting. Det gjelder f. eks. dialekten i Halså på Nordmøre, som vist i (19).

- (19) a. Kåin lika du best?
b. Kåin du lika best?

Problemet når det gjelder (19), er hvordan en skal tolke slike data. Har vi her genuin opsjonalitet m.h.t. den relevante parameteren i denne dialekten, eller er det heller snakk om to ulike grammatikker, der (19a) egentlig er en effekt av standarddialektgrammatikken som interferer?

Det siste alternativet, nemlig at det er snakk om to ulike grammatikker, harmonerer med moderne generativ teori, som generelt antar at grammatikker er deterministiske og ikke tillater opsjonalitet. I stedet for å regne med at vi potensielt har tre ulike grammatikker (en deterministisk som har verbflytting, en deterministisk som ikke har verbflytting, og en ikke-deterministisk som tillater begge deler), velger man den mer restriktive hypotesen at man potensielt har bare de to deterministiske alternativene. Det synes derfor som om rent teoriøkonomiske hensyn favoriserer den deterministiske løsningen.

Dersom dette er på riktig spor, har det som konsekvens at de to mønstrene i (19) tilhører to ulike sub-grammatikker, noe som er en stor utfordring for dialektsyntaksen. Kayne (1996: xii) er svært optimistisk når det gjelder potensialet til dialektsyntaktiske studier, jf. følgende sitat.

Comparative work on the syntax of a large number of closely related languages can be thought of as a new research tool, one that is capable of providing results of an unusually fine-grained and particularly solid character. If it were possible to experiment on languages, a syntactician would construct an experiment of the following type: take a language, alter a single one of its observable syntactic properties, examine the result to see what, if any, other property has changed as a consequence. If some property has changed, conclude that it and the property that was altered are linked to one another by some abstract parameter.

Vi vil bifalle denne optimismen, men samtidig understreke at alle som driver med dialektsyntaks, må være oppmerksomme på det spesielle problemet som eksistensen av parallelle grammatikker i ett og samme individ reiser for dialektsyntaktiske studier.

Litteratur:

- Barstad, Å. (2000): Salmers syntaktiske struktur: en analyse av leddstillingen i norske salmevers, hovedoppgave, NTNU. Trondheim.
- Berggreen, H. & K. Tenfjord (1999): *Andrespråklæring*. Oslo.
- Chambers, J.K. & P. Trudgill (1998): *Dialectology* (2. utg.). Cambridge.
- Chomsky, N. (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts.
- Chomsky, N. (1986): *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York.
- Chomsky, N. (1988): *Language and Problems of Knowledge*. Cambridge, Massachusetts.
- Chomsky, N. (2000): *The architecture of Language*. New Delhi.
- Cook, V. (2007): *Chomsky's Universal Grammar: An Introduction*. Malden.
- Cornips, L. (2006): "Intermediate Syntactic Variants in a Dialect-Standard Speech Repertoire and Relative Acceptability". i: G. Fanselow & al. (red.): *Gradience in Grammar. Generative Perspectives*. Oxford.
- Fjeldstad, M. (2000): 'Drept av krimlige'. En syntaktisk og pragmatisk analyse av fragmentariske avisoverskrifter i norsk, hovedoppgave, NTNU. Trondheim.
- Hageman, L. & T. Ishane (2002): "Adult null subjects in the non-pro-drop languages: two diary dialects". i: *Language Acquisition* 9. 329-346.
- Henry, A. (1996): "Imperative inversion in Belfast English". i: J. Black & V. Motapanyane (red.): *Microparametric Syntax and Dialect Variation*. Amsterdam.
- Kayne, R. (1996): "Microparametric Syntax: Some Introductory Remarks". i: J. Black & V. Motapanyane (red.): *Microparametric Syntax and Dialect Variation*. Amsterdam. (Også trykt i R. Kayne (2000): *Parameters and Universals*. Oxford).
- Nygård, M. (2004): Talespråkssyntaks: en analyse av elliptiske konstruksjoner i talespråk, hovedoppgave, NTNU. Trondheim.
- Roeper, T. (1999): "Universal Bilingualism".
http://www.people.umass.edu/roeper/online_papers/Universal%20bilingualism%20June,99%20final.pdf (også publisert i *Bilingualism* 2: 169-186).
- Åfarli, T.A. (1986): "Some syntactic structures in a dialect of Norwegian". i: *Working Papers in Linguistics*. University of Trondheim.

Charlotte Gooskens og Karin Beijering

Rijksuniversiteit Groningen

Kan danskere identificere nordiske dialekter?

1. Indledning

Vi vil i denne artikel beskrive et lytteeksperiment, som er udført med det formål at få indblik i, hvor godt unge københavnere er i stand til at identificere forskellige nordiske dialekter¹ fra Norge, Sverige, Færøerne, Finland og Danmark.

Viden om danskeres evne til at høre, hvorfra en nordbo kommer, giver indsigt i deres kendskab til forskellige nordiske dialekter. Hvor godt er de fx i stand til at høre, om en taler kommer fra Sverige eller Norge, og er der forskelle alt efter, hvilke dialekter de hører? Ved at undersøge, hvilke dialekter de fejlagtigt tillægger et land, kan man desuden få et indtryk af, hvilke lingvistiske og ikke-lingvistiske faktorer, der spiller en rolle ved identificeringen af nordiske dialekter. Vi vil se på, hvor meget kontakt testpersonerne har haft med de forskellige nordiske sprog. Man må rimeligvis forvente, at det er lettest at identificere dialekter, som man har erfaring med. Vi vil også måle de lingvistiske afstande mellem rigsdansk og de undersøgte dialekter, eftersom det fx er sandsynligt, at meget afvigende (og derfor uforståelige) dialekter placeres uden for Danmark, Norge og Sverige. Det er ligeledes sandsynligt, at norske og svenske dialekter, som ligner hinanden, i nogle tilfælde placeres i nabolandet, hvorfor vi også vil måle afstandene mellem dialekterne i disse to lande.

2. Metode

En del af materialet, som blev brugt til lytteeksperimentet, var allerede indsamlet. Det drejer sig om optagelser af fabeln *Nordenvinden og solen* på mere end 50 forskellige norske dialekter.² Vi valgte otte af disse dialekter ud fra to kriterier, nemlig geografisk spredning og spredning på det norske dialektkort. Vi gik ud fra, at disse faktorer har betydning for identificeringen af dialekterne, eftersom det skandinaviske sprogområde udgør et dialektkontinuum. Som det fremgår af Fig. 1, er dialekterne rimeligt fordelt over det norske sprogområde. Desuden er de en god repræsentation af den dialektologiske inddeling af landet (se fx Skjekkeland 1997). Der er to nordnorske (Tromsø og Rana), to vestlandske (Gaular og Fyresdal), to trønderske (Bjugn og Oppdal) og to østlandske (Trysil og Oslo) dialekter.

Fig. 1. De 18 dialekters placering i Norden.

For at kunne sammenligne identificeringen af de norske dialekter med identificeringen af andre dialekter i Norden lavede vi ekstra optagelser af færøsk (Thorshavn), rigssvensk (Stockholm) og fire svenske dialekter, som repræsenterer de største svenske dialektgrupper (se Bergman 1968), nemlig Gryttinge (sydsvensk), Lidköping (götamål), Storliden (nordlandsk) og Helsinki (østsvensk), samt rigsdansk (Lyngby) og tre jyske dialekter, nemlig Høgsted (vendelbomål), Katrad (vestjysk) og Hjordkær (sønderjysk).

Ni talere var kvinder, og ni var mænd. Deres gennemsnitsalder var 43 år. Den yngste var 24 år og den ældste 66 år. De norske dialekter er optaget i et lydstudie og har en lidt bedre kvalitet end de øvrige optagelser, som er indspillet på minidisk på talernes hjemsted. Talehastigheden var gennemsnitligt 0,33 sekund pr. ord. Taleren fra Thorshavn talte langsomst (0,42 sekund/ord). De øvrige talere havde talehastigheder mellem 0,28 sekund/ord (Hjordkær og Rana) og 0,38 sekund/ord (Lidköping). Uvedkommende lyde og fortalelser blev fjernet fra optagelserne, og teksterne blev klippet i seks stykker svarende til historiens seks sætninger.

Eftersom testpersonerne fik hver af fablens 6 sætninger at høre på en anden dialekt, kunne hver gruppe testpersoner kun testes i 6 dialekter. Derfor blev de 18 dialekter opdelt i tre grupper. Dialekterne fra hvert land blev fordelt så ligeligt som muligt over disse tre grupper. For hver gruppe af dialekter lavede vi 6 forskellige tests, således at identificeringen af hver dialekt kunne blive testet med alle 6 sætninger. Dette resulterede i 18 forskellige versioner af lytteprøven. Inden for hver version blev sætningerne og dialekterne præsenteret i vilkårlig rækkefølge.

Testpersonerne var elever fra 18 københavnske gymnasieklasser, en klasse pr. testversion. I alt deltog 351 elever i undersøgelsen, 112 drenge og 224 piger samt 15 elever, som ikke opgav deres køn.³ Deres alder varierede mellem 15 og 20 år (gennemsnitsalderen var 17,5 år). Vi var kun interesserede i, hvor godt unge mennesker med dansk som modersmål var i stand til at identificere dialekterne, og derfor blev elever, der angav at de talte et andet sprog end dansk hjemme, udelukket fra analysen. Vi gik ud fra, at alle testpersonerne talte en rigssprogsvariant eller i hvert fald havde grundigt kendskab til rigsdansk, eftersom de boede i København.

Testpersonerne blev for hver sætning bedt om at angive, hvilket land de troede, at taleren kom fra ved at sætte et kryds ved et af landene (Færøerne, Norge, Sverige, Finland eller Danmark). Efter testen fulgte en liste med spørgsmål vedrørende testpersonernes alder, køn sprogkendskab samt sprogholdninger.⁴

3. Resultater

I Tabel 1 gives en oversigt over testpersonernes svar i procent. Tallene med fed skrift viser procentdelen af korrekte identifikationer af landet, hvor talerne kommer fra, samt gennemsnittet over alle dialekter inden for givet et land. Disse resultater omtales i Sektion 3.1. De øvrige tal viser, hvor ofte dialekterne er placeret i et andet land, end de tales i virkeligheden. I Sektion 3.2 vil vi se nærmere på disse forkerte identifikationer.

Dialekt	Identifikation					
	Norge	Sverige	Finland	Danmark	Færøerne	intet svar
Hjordkær				95,5		
Høgsted	0	1,8	0	78,2	1,8	0,9
Katrad	1,5	2,3	3,0	66,7	12,8	2,3
rigsdansk (Kbh.)	2,8	2,8	2,8	98,1	23,6	1,9
DANMARK	0	0	0	84,6	0,9	0,9
Bjugn	7,3	2,7	49,1	0,9	37,3	2,7
Fyresdal	30,8	25,6	18,0	0,8	21,8	3,0
Gaular	32,7	50,9	3,6	0	11,8	0,9
Oppdal	23,6	13,6	28,2	0,9	27,3	6,4
Rana	21,3	41,7	13,0	0,9	17,6	5,6
Tromsø	32,3	40,6	12,0	0	11,3	3,8
Trysil	50,9	19,4	13,9	0	13,9	1,9
Oslo	60,2	29,3	2,3	2,3	1,5	4,5
NORGE	32,4					
Lidköping	19,5	66,9	3,8	0,8	6,8	2,3
Gryttinge	191,	40,9	12,7	4,5	19,1	3,6
Storliden	19,4	23,1	37,0	0	15,7	4,6
rigssvensk (Stkh.)	42,7	47,3	0	0,9	7,3	1,8
SVERIGE		44,6				
Helsinki	21,3	53,7	12,0	0	9,3	3,7
Thorshavn	3,0	5,3	53,4	0	34,6	3,8

Tabel 1. Procentdel identifikationer af land for de 18 nordiske dialekter samt gennemsnit pr. land. Korrekte identifikationer er gengivet med fed skrift.

Faktorer som kan forklare resultaterne

Som nævnt i indledningen er der tre slags information, som vi vil bruge til at forklare resultaterne. For det første vil vi undersøge, hvor meget erfaring testpersonerne har med de forskellige sprog fra Norden. I Fig. 2 vises testpersonernes svar på spørgsmålet om, hvor ofte de hører sprogene, som tales i hvert af landene i undersøgelsen.

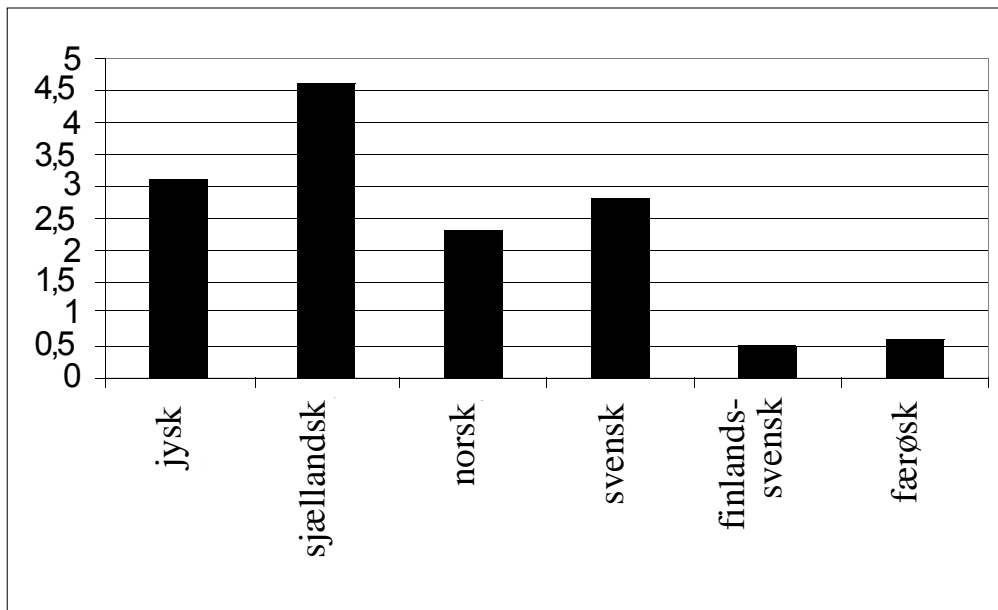

Fig. 2. Gennemsnitligt svar pr. land(sdel) på spørgsmålet 'Hvor ofte hører du...' på en skala fra 0=aldrig til 5=hver dag.

For det andet vil vi undersøge sproglige afstande mellem dialekterne. Disse afstande er målt med den såkaldte Levenshtein-metode og baseres på fonetiske transskriptioner af de 18 dialekter. Levenshtein-afstande mellem rigsdansk og en af de 17 andre dialekter er omkostningerne ved at ændre et ord på rigsdansk til det samme ord på den pågældende dialekt. Jo flere omkostninger, desto større afstande. Basisomkostningerne er tilføjelser, fjernelser og erstatninger af fonetiske symboler. Der findes flere versioner af metoden (se Heeringa 2004). Grundet pladsmangel kan vi ikke gå i detaljer med den version, som vi har brugt. Vi henviser derfor til Gooskens (indsendt). Resultaterne af afstandsmålingerne præsenteres i Fig. 3.

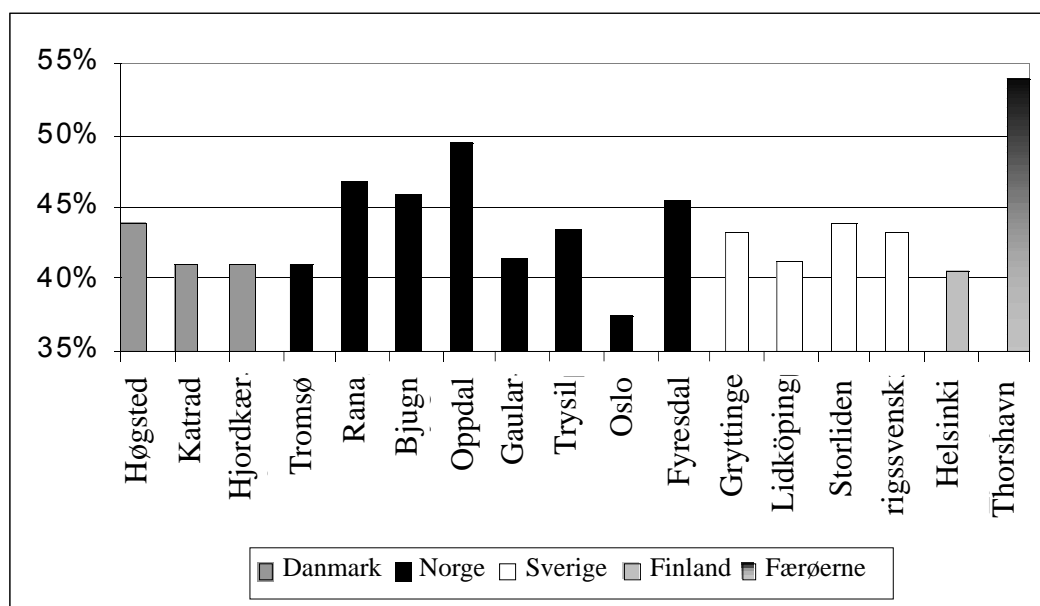

Fig. 3. Levenshtein-afstande fra rigsdansk til de øvrige 17 dialekter i undersøgelsen.

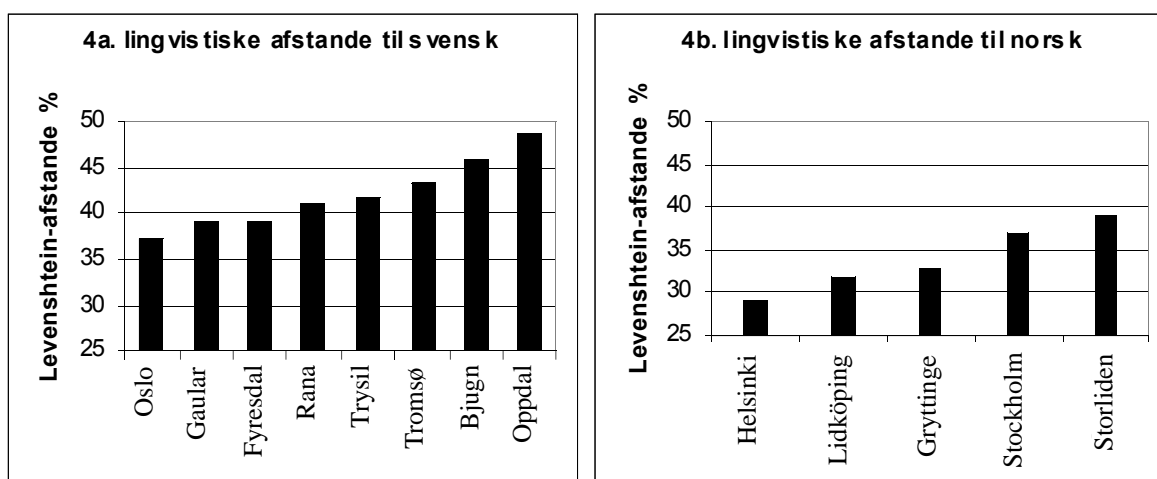

Fig. 4. Rangordnede Levenshtein-afstande fra rigssvensk til de norske dialekter (4a.) og fra norsk til de svenske dialekter (4b.).

Ud over afstandene mellem rigsdansk og de 17 andre dialekter blev også afstandene mellem rigssvensk og de norske dialekter samt mellem norsk⁵ og de svenske dialekter regnet ud med Levenshtein-metoden (se Fig. 4). Resultaterne af disse målinger kan forklare, hvilke norske og svenske dialekter, man især forveksler.

3.1 Korrekte identificeringer

Testpersonerne er bedst til at lokalisere de danske dialekter (gennemsnitligt 84,6% korrekte identifikationer, se Tabel 1). Det gælder især rigsdansk (98,1%) og sønderjysk (Hjordkær 95,5%). Vendelbomål (Høgsted 78,2%) er lidt sværere, og den vestjyske dialekt fra Katrad er der kun 66,7% af testpersonerne, der identificerer som en dansk dialekt. Som det fremgår af Fig. 2, har testpersonerne ikke meget mere erfaring med jysk end med svensk. En stor del af testpersonerne ved således ikke, hvordan jysk lyder, og det gælder tilsyneladende især vestjysk, selvom denne dialekt ikke er specielt afvigende (se Fig. 3).

Gennemsnitligt har testpersonerne svært ved at identificere norske dialekter (32,4%). Dialekten fra Oslo identificeres bedst (60,2%), hvilket man også kunne forvente. Denne dialekt er den norske dialekt, som danskere oftest hører via medierne. Trysil, der ligesom Oslo hører til den østnorske dialektgruppe, identificeres også som en norsk dialekt af halvdelen af testpersonerne. Sværest er det at identificere de trønderske dialekter fra Bjugn og Oppdal (7,3 og 23,6%) samt den nordnorske dialekt fra Rana (21,3%). Disse dialekter lyder tilsyneladende ikke norske i danske ører. Den anden nordnorske dialekt fra Tromsø identificeres korrekt af næsten en tredjedel. Denne dialekt er ikke så afvigende fra Oslo-dialekten (se Gooskens & Heeringa 2004). Gennem historien har der været en del kontakt mellem Nordnorge og områderne sydpå, ligesom Nordnorge var påvirket af daniseringsprocessen. Desuden er der sket en dialektudjævning i Nordnorge, og bokmål har været oplæringsprog i skolerne (se Jahr & Skare 1996). Alle disse faktorer har sandsynligvis været medvirkende til, at de nordnorske dialekter ligner de sydnorske mere, end man skulle forvente ud fra den geografiske afstand, hvilket gør det lettere for testpersonerne at identificere dem som norske dialekter end de trønderske dialekter.

Generelt set havde testpersonerne lettere ved at identificere de svenske dialekter end de norske dialekter (44,6 versus 32,4%). Dette kan måske forklares med, at testpersonerne kom fra København og oftere hører svensk end norsk (se Fig. 2). Desuden tyder afstandsmålingerne i Fig. 3 på, at der er større sproglige variation i det norske sprogområde end i det svenske. Dette gør det givetvis sværere for testpersonerne at danne sig et tydeligt billede af, hvordan norsk lyder,

mens de har en bedre fornemmelse af, hvorledes svensk lyder. Man kunne forvente, at de ville have lettest ved at identificere rigssvensk, som de formodentlig kender bedst fra medierne eller den skånske dialekt fra Gryttinge, fordi den ligger geografisk tæt på København, men det viser sig at Lidköping er lettere at identificere (66,9%) som en svensk dialekt end Gryttinge (40,9%) og rigssvensk (47,3%). Storliden-dialekten er som forventet sværest at identificere (23,1%). Den ligger geografisk og lingvistisk (se Fig. 3) fjernest fra Danmark.

Finlandssvensk (Helsinki) identificeres dårligt (12,0%). Det er muligt, at testpersonerne ikke ved, at der tales svensk i dele af Finland. Testpersonerne har åbenbart heller ikke nogen tydelig ide om, hvordan færøsk lyder. Kun en tredjedel af testpersonerne er i stand til at identificere dialekten fra Thorshavn som færøsk.

3.2 Forkerte identificeringer

Fig. 5. Dialekter som blev forvekslet med andre lande i mere end 20% af tilfældene. Forvekslingerne angives med pile fra dialekterne til de lande, hvor de blev placeret.

I Fig. 5 gives en oversigt over de forkerte identifikationer, som er over chanceniveauet (20%). Ved at se på disse fejlagtige identifikationer kan man i en vis udstrækning få information om testpersonernes strategier, da de placerede de 18 nordiske dialekter.

De danske dialekter blev identificeret så godt, at der ikke er tale om systematiske forvekslinger. En undtagelse er den vestjyske dialekt fra Katrad, som i 23,6% af tilfældene forveksles med færøsk. Det er ikke, fordi denne dialekt er specielt afvigende lingvistisk set (se Fig. 3). Tilsyneladende lyder den dog fremmed i testpersonernes ører, og derfor placerer de den i et land, hvor der tales et sprog, som de ikke kender særligt godt.

Fem af de norske dialekter blev identificeret som svenske dialekter. Det er rimeligt at forvente, at disse dialekter ligner svensk mest. Derfor er det nyttigt at se på en oversigt over den lingvistiske afstand mellem svensk og de norske dialekter i undersøgelsen (se Fig. 4). Heraf fremgår det, at de dialekter, som ligner svensk mest, også er dem, der oftest bliver identificeret som svenske dialekter. De to dialekter, Bjugn og Oppdal, som ligner svensk mindst, bliver ikke forvekslet med svensk. Af Fig. 3 fremgik det, at disse to dialekter også er meget afvigende fra dansk. De er altså så afvigende, at man ikke længere opfatter dem som hverken norske eller svenske. Konsekvensen er, at de er blevet placeret på Færøerne og i Finland. Sandsynligvis fungerer disse lande som en 'ved ikke' kategori, ligesom det var tilfældet med det vestjyske Katrad.

I Sverige er rigssvensk den eneste dialekt som i mere end 20% af tilfældene placeres i et andet land, nemlig Norge. Som det fremgår af Fig. 4b, kan dette ikke forklares ud fra lingvistiske afstande til norsk. Bortset fra Storliden er Stockholms-dialekten den dialekt i vores undersøgelse, som ligner norsk mindst. På den anden side ligner rigssvensk dialekten i Oslo mest af alle de norske dialekter (se Fig. 4a), og eftersom det sandsynligvis er denne norske dialekt, som testpersonerne er mest fortrolige med, og som derfor repræsenterer Norge for dem lingvistisk set, kan det være forklaringen på, at stockholmsk så ofte placeres i Norge.

Det er ikke overraskende at finlandssvensk hyppigt placeres i Sverige. Som nævnt ovenfor lader det til, at de fleste testpersoner er uvidende om, at der tales svensk i dele af Finland. De hører, at der er tale om en svensk dialekt og placerer den derfor i Sverige.

Færøsk placeres i over halvdelen af tilfældene i Finland. Her gælder formodentlig – ligesom ved de meget afvigende norske dialekter fra Bjugn og Oppdal – at testpersonerne hører en dialekt, der er uforståelig for dem. De vælger at placere disse dialekter i Finland, hvor de ved, at der tales et sprog, som er uforståeligt for skandinaver.

4. Konklusion

Denne undersøgelse har vist, at unge danskere fra København har svært ved at høre, i hvilket land forskellige nordiske dialekter tales. Der er dog stor variation fra den ene dialekt til den anden. Især de lingvistisk mest afvigende dialekter havde testpersonerne svært ved at placere korrekt. Svenske dialekter placerede de generelt set bedre end norske dialekter, formodentlig fordi de oftere hører svensk end norsk samt på grund af den store sproglige variation i norske dialekter.

I et stort antal tilfælde har testpersonerne svært ved at høre forskel på svenske og norske dialekter. Især forveksler de ofte svensk dialekt med norsk dialekt. Mange dialekter identificeres fejlagtigt som færøsk eller finsk. Sandsynligvis har disse to lande fungeret som en slags 'ved ikke' kategori. Det ville have været brugbart at tilføje en sådan svarkategori, idet vi nu ikke ved, hvornår testpersonerne virkeligt troede, at de hørte en dialekt fra Færøerne eller Finland.

Der ser ud til, at dialekter, som ligner nabosproget mest, oftest placeres i det pågældende naboland. Dette gælder især for de norske. Der er altså en tydelig sammenhæng mellem lingvistiske faktorer og dialektidentificering. Vores undersøgelse giver ikke nogen information om, hvilke sproglige kendetækn, der især bevirker, at man kan identificere en dialekt. Det er muligt, at det er tilstrækkeligt for testpersonerne at høre enkelte typiske ord eller udtalefænomener for at kunne placere en dialekt. Tidligere undersøgelser (Van Bezooijen & Gooskens 1999, Gooskens 2005) har desuden vist, at især intonationen er vigtig for identificeringen af dialekter.

Det ville være interessant at gentage undersøgelsen i de andre nordiske lande. Efter al sandsynlighed ville de fleste andre nordboere være bedre til opgaven end danskerne. Danskerne er ikke vant til at høre dialektal variation, og derfor har de ikke så megen erfaring med at placere folk efter deres sproglige kendetegn. Desuden ville opgaven nok være lettere for nordmænd og svenskere, eftersom de ikke vil have

de samme problemer med at høre forskel på norsk og svensk, som danskerne har, mens danske dialekter er så afvigende, at man ikke vil forveksle dem med hverken norsk eller svensk.

Noter:

- ¹ I virkeligheden drejede det sig om både dialekter og standardsprog. For nemheds skyld henviser vi til alle 18 sprogvarianter med termen 'dialekt' i resten af artiklen.
- ² Optagelserne blev lavet af Jørn Almberg i samarbejde med Kristian Skarbø fra NTNU. De er tilgængelige via <http://www.ling.ntnu.no>, hvor man også kan finde de fonetiske transskriptioner samt oplysninger om informanternes baggrund. Vi vil gerne takke for tilladelsen til at bruge materialet.
- ³ Analysen af resultaterne viste, at der ikke var nogen signifikant forskel mellem drengenes og pigernes procentdel korrekte svar. Derfor behandles de samlet.
- ⁴ Denne undersøgelse var del af et større studium af skandinavisk sprogforståelse. Før identificeringseksperimentet blev testpersonerne bedt om at oversætte de seks sætninger (se Gooskens indsendt).
- ⁵ Som bekendt findes der intet standardsprog i Norge. Norsk repræsenteres her af taleren fra Oslo.

Litteratur:

- Bergman, Gösta (1968): *Kortfattad svensk språkhistoria: en översikt över det svenska språkets utveckling från de äldsta nordiska runinskrifterna fram till vår egen tid*. Stockholm.
- Bezooijen, Renée & Charlotte Gooskens (1999): Identification of language varieties. The contribution of Different Linguistic Levels. i: *Journal of language and social psychology* 18 (1). 31-48.
- Bø, I. (1978): *Ungdom og naboland*. Rogalandsforskning (rapport 4). Stavanger.
- Börestam, U. (1987): *Dansk-svensk språkgemenskap på undantag*. Uppsala.
- Delsing, Lars-Olof & K. Lundin Åkesson (2005): *Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska*. København.
- Gooskens, Charlotte (2005): How well can Norwegians identify their dialects? i: *Nordic Journal of Linguistics* 28 (1). 37-60.
- Gooskens, Charlotte (indsendt): Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv. – Sammenhængen mellem lingvistiske afstande og forståelsen af forskellige skandinaviske dialekter blandt unge danskere. i: *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 2006*.
- Gooskens, Charlotte & Wilbert Heeringa (2004): Perceptive evaluation of Levenshtein dialect distance measurements using Norwegian dialect data. i: *Language variation and Change* 16 (3). 189-207.
- Heeringa, Wilbert (2004): *Measuring dialect pronunciation differences using Levenshtein distances*. Groningen.
- Jahr, Ernst Håkon & Olav Skare (1996): Oversyn over nordnorske dialekter – kart og målprøver. i: Ernst Håkon Jahr & Olav Skare (eds.): *Nordnorske dialekter*. Oslo. 9-79.
- Maurud, Øyvind (1976): *Nabospråksforståelse i Skandinavia: en undersøkelse om gjensidig forståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige*. Stockholm.
- Skjekkeland, Martin (1997): *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand.

Asgerd Gudiksen

Københavns Universitet

“Tilbøjeligheds-Lideart” og andre s-former

Indledning

Anna Pedersen, en af dansk dialektforskningens flittigste optegnere, skriver i 1927 om sin egen østsjællandske dialekt, og kommer bl.a. ind på “tilbøjeligheds-lideart”:

Der er i dialekten mange ord, der faar tilføjet et “s” (kakkellovnen *bräns*, hunden *bjs*, katten *rjws*, tornen *sdegs*). Jeg prøvede engang at forklare, at naar vi sagde “hunden *bjs*” saa mente vi jo: hunden bider. Nej, sagde en 40-aarig mand, det er da ikke det samme. Jeg maatte give ham ret. Der ligger sommetider i dialektord “noget”, som er vanskeligt at forklare, og som ikke opfattes af andre end den, der taler dialekt. Vi har som børn hørt advarslen: *hun’ij bjs* (og andre lignende); for os er udtrykket: hunden bider, af mindre Virkning end det andet (Pedersen 1927:142).

Eftersom artiklen er fra 1927, må den 40-årige altså være født omkring 1890 ligesom for øvrigt Anna Pedersen selv. Og den gang var udtryk som *katten rivs* altså stadig levende, i hvert fald hos nogle sprogbrugere. Det er de ikke i dag, og det er altså ikke muligt at diskutere de finere betydningsnuancer med en meddeler, men derfor er man jo ikke afskåret fra at få noget at vide. Der er for det første en række beskrivelser af dialekttalende som Anna Pedersen, bl.a. af en lollandsk skolelærer Balthasar Christensen, som er den der har lanceret termen “tilbøjeligheds-lideart” i artiklens titel (Christensen 1930, 1931, 1936, jf. endvidere Kryger 1881-87, Nielsen 1902, Thorsen 1894, Bennike og Kristensen 1898-1912:174). Desuden er s-formerne omtalt kort i be-

skrivelser af rigsmålet (Wiwel 1901:135, Diderichsen 1962:115f., Aage Hansen 1967.3:62). For det andet er der utrykte optegnelser i Ømålsordbogens samling. Det er en gammeldags seddelsamling, opdelt i en række undersamlinger, så det er noget vanskeligt at finde frem til det relevante materiale. Jeg har derfor gennemgået Ømålsordbogen fra *a* til *ka-* (fra *isrør* til *ka-* i manuskript). Jeg har endvidere suppleret materialet fra de trykte kilder ved at slå verber herfra efter *k-* op i ordbogssamlingerne. Excerpteringen er altså noget usystematisk og tilfældig fra *ka-*.

Foredraget er disponeret sådan at jeg først giver en nærmere karakteristik af “tilbøjeligheds-lideart”, typen *katten rivs*. Derefter går jeg over til en anden type *s*-former, typen *mælken skils*. Og til sidst vil jeg diskutere hvordan typen *katten rivs* kan være blevet udviklet.

Typen *katten rivs*

Jeg har brugt termen “tilbøjeligheds-lideart” lidt som blikfang. Men som Balthasar Christensen (1931) også selv lægger ud med, er termen ikke dækkende. Afløsningsordet *lideart* betyder passiv, og verbalformerne ligner ganske vist passivformer på udtrykkssiden ved at ende på *-s*, men adskiller sig fra passiv ved normalt at være enstavede, ved at have aktiv betydning, og ved at subjektet er agentivt.

Konstruktioner med denne verbalform angiver oftest at den eller det som subjektet refererer til, er tilbøjelig til, er disponeret for at gøre det som verbet udsiger. Subjektet er typisk en person eller et dyr:

du må ikke gå over til Oles dreng, for hans karle bands så ledt
(Østsjælland, Hårlev)

du skal ikke sætte dig til at spille med ham, for han snyds
(Lolland, Radsted)

den hund, han bids (Nordsjælland, Tikøb)

kom nu ikke for nær til bierne, husk de stiks (Møn, Stege Landsogn)

Men der er også eksempler på konstruktioner med inanimat subjekt:

de brænds nok de nælder der (Nordsjælland, Lille Lyngby)

træskeer var gode at spise med, metalskeer de brænds (Møn, Keldby)

av, av kniven bids (advarende replik til et barn) (Lolland, jf. Jørgensen 1943)

I mit materiale er der 13 verber med *s*-form af denne type. Alle er transitive med undtagelse af *bande* og *lyve*. *bande* kan ganske vist bruges transitivt i ømålene med betydningen ‘tale ondt om én (under brug af eder)’, ‘forbande én’, især i forbindelser som *bande én ned i helvede, langt væk*, men *s*-formerne har alle den mere almindelige intransitive betydning ‘bruge eder, bandeord’, jf. fx den konventionaliserede sammenligning *han bands som en tyrk*.

Alle de øvrige verber er som sagt transitive, men *s*-formerne tager aldrig objekt. Det er dog tydeligt at der er tale om verbalhandlinger rettet mod andre end subjektet til trods for at objektet ikke er repræsenteret. Anna Pedersen skriver som nævnt at der i fx *hunden bids* er “noget” der ikke kan udtrykkes med *hunden bider*, noget emotionelt må det vel være. Det fremgår dog også at betydningsindholdet kan gengives med verbet i aktiv form brugt absolut: *hunden bider, katten river* osv. Konstruktionerne med verberne i aktiv form kan imidlertid godt tage objekt og samtidig angive at verbalhandlingen sker habituelt, men der kræves en særlig type objekter, nemlig ikke-individualiserede objekter som fx *folk, alle og enhver* (Levin 1993:39, Lundbladh 1993:108). Og det må også være den typer objekter der underforstås i konstruktionerne med *s*-form, normalt underforstås i hvert fald. For der er enkelte eksempler på at konstruktioner med *s*-form er brugt om en specifik, singulær situation. Det gælder fx en replik som *mor, Jens kilds* (Lolland, Radsted), hvis underforståede objekt også må have specifik reference, nemlig *mig* eller *os*. Også et eksempel som *strygejernet brænds* (Sydvestsjælland, Ørslev) kan tænkes at være brugt om en specifik, singulær situation, men det er måske snarere brugt parallelt med *av, de stiks de tidsler*, som jeg tolker som noget i retning af: ‘jeg konstaterer herved at disse tidsler har den egenskab at stikke’.

Her må jeg indskyde at eksempler fra en samling som Ømålsordbogens kan være vanskelige at fortolke fordi de ofte fremstår løsrevet fra enhver form for kontekst. Det hænger bl.a. sammen med at mange af eksemplerne ikke er autentiske eksempler, men har karakter af redaktionelle eksempler i en ordbog, dvs. at det er eksempler som meddelelsen har konstrueret enten spontant eller på opfordring, fx som svar på et spørgsmål om det pågældende udtryk kendes (Hovmark 2004:7f.). På den måde kan eksemplerne få et lidt stereotypt præg, og man må antage at meddelelsen ofte vil fokusere på den prototypiske betydning. Der er også den fejlkilde at *s*-formerne i nogle tilfælde ikke

tilhører meddelerens dagligsprog på optegnelsestidspunktet, men kun er nogle han husker fra sin barndom, og måske endda kun som noget "de gamle" sagde. Og selv den bedste meddeler kan jo huske forkert. Samtidig vil jeg straks tilføje at mange meddelere var gode til at danne eksempler, og at de ofte har taget udgangspunkt i en konkret situation. Hvilken situation fremgår bare sjældent af optegnelserne.

Men for at vende tilbage til betydningen af disse *s*-former, så tør jeg på grundlag af materialet kun sige at det er sikkert at de har været brugt med habituel betydning. Derimod er det usikkert om former der refererer til en singulær begivenhed, har karakter af undtagelser eller om de også har været almindeligt brugt.

Typen *katten rivs* forekommer kun i dialekter øst for Storebælt, og endda ikke overalt. Eksempler på typen er optegnet spredt på Sjælland, Møn og Østlolland. Også mht. udbredelse udgør *bands* dog en undtagelse. Den er som den eneste også afhjemlet på Falster.

Jeg har som sagt kun 13 forskellige verber i materialet med *s*-form af denne type, og kun 8 af dem har en vis udbredelse. Foruden *bands*, drejer det sig om *bids*, *brænds*, *nivs*, *rivs*, *spræts*, *støds* og *skærs*. De øvrige, *drils*, *kilds*, *lyvs*, *snyds* og *sparks*, er kun optegnet i et eller to sogne, og bortset fra *sparks* (der virker noget tvivlsom) stammer de alle fra Balthasar Christensens østlollandske samling, undertiden støttet af yderligere et østlollandsk belæg. *drils* er formodentlig ikke en gammel form, eftersom selve verbet *drille* ser ud til at være et nyere ord i lollandsk (jf. Ømålsordbogen). Men typen er næppe produktiv inden for den periode samlingerne primært dækker, nemlig perioden 1850-1920. Som nævnt har materialeindsamlingen efter *k*- været noget tilfældig, men det er dog ikke mit indtryk at en systematisk gennemgang af Ømålsordbogens samlinger ville have forøget materialet væsentligt. Det er også et spørgsmål om typen nogensinde har været produktiv. Det vender jeg tilbage til i det afsluttende afsnit.

Typen *mælken skils*

I Ømålsordbogen og dens samlinger kan finde eksempler som:

det væltes for mig (travesættet på marken) (Nordvestsjælland)

det flakts for mig (om et træ ved fældning) (Nordvestsjælland, Kværkeby)

så nu brænds sulet (Nordvestsjælland, Grandløse)

I disse eksempler finder vi en anden slags verber og hermed også en anden slags subjekter end før. Verberne er intransitive, ergative verber, og subjekterne er afficerede subjekter. Der er altså ikke nogen agent for verbalhandlingen, og verbalhandlingen går ud over subjektet.

Eksemplerne ovenfor adskiller sig også fra dem vi så før, ved at have inkoativ betydning og ved at referere til en singulær begivenhed. Og de to sidste eksempler kan umuligt betegne noget habituel på grund af verbernes leksikalske betydning. De betegner en gennemgribende, kvalitativ ændring af subjektet, og der er tale om en irreversibel begivenhed. Når subjektet refererer til en specifik entitet, kan disse verber derfor ikke angive noget habituel. Men restriktionen gælder ikke ergative verber som sådan. Der er fx ikke noget underligt ved:

den vogn duer ikke, den vælter i stormvejr (konstrueret)

fordi *vælte* ikke nødvendigvis medfører at vognen bliver ødelagt. Og der er heller ingen problemer hvis subjektet ikke referer til en specifik entitet, men har generisk reference som i:

fløden skils ad (når der dannes smør i kærnen) (Nordsjælland, Smørum)

(olietøj) *det bræks jo om vinteren* (Nordsjælland, Melby)

eller kogebogseksemplet:

Suppen (med æggeblommejævning) *maa stax opheldes, ellers skiller den let* (Const.Kogeb., ODS II. *skille* 6.2)

I modsætning til typen *katten rivs* kan s-formerne ikke kun variere med aktiv form, men også i enkelte tilfælde med reflektiv:

den hævs godt (dejen) (Østsjælland, Strøby)

nu kan vi se de hæver dem (Lolland, Horslunde)

eller

faar Køerne godt Kraftfoder, mælks de (Falster, N. Alslev)

koen mælker sig (Nordvestsjælland, Grevinge)

Denne brug af s-former (og refleksive former) svarer til anvendelser af medium i sprog hvor medium er en egentlig bøjningskategori, fx oldgræsk (jf. Hynding 1968:99, Klaiman 1992:47).

Typen er mest almindelig øst for Storebælt, men er optegnet i hele ømålsområdet, og der er også enkelte eksempler i rigsmålet (Diderichsen 1962:115f., Aage Hansen 1967.3:62).

Inden jeg helt forlader typen *mælken skils*, bør jeg måske lige nævne at der også forekommer tostavede former med denne betydning, fx *fløden grynes*, *såret læges*. Og de tostavede forekommer i alle danske dialekter og i rigsmålet.

Om terminologien

Diderichsen kalder typen *mælken skils* for intensivt medium og definerer intensivt medium som en diatese der betegner et forhold “der hverken er klart Aktiv eller klart Passiv” (1962:116). Og den karakteristik passer på de eksempler han nævner i hovedteksten: *mælken skils*, *han var ved at kvæls i det*. Længere nede på samme side er det som om han har glemt sin egen indledende definition, for så inkluderer han også udtryk som *hesten bids* og *tidslen stiks* “i østdanske og svenske Dialekter”. Og de er, som vi har set, klart aktive og også på andre måder forskellige fra *mælken skils*-typen. Det er derfor hensigtsmæssigt at kunne skelne terminologisk, hvad de fleste da også gør, bl.a. er der i svensk en vis tradition for termen absolut *s*-form (overfor medial *s*-form) (Sundman 1987:323ff., Lundbladh 1993:107f.). Dyvik (1980:95) skelner i sin diskussion af *st*-former i gammelnorsk mellem intransitiverende brug og medial brug. Hans term intransitiverende er motiveret af at der ikke bliver “refereret til den objektive deltager med noe nominalt led” (i modsætning til når *st*-formerne bruges reflektivt og reciprokt hvor objektet så at sige er indeholdt i subjektet). Jeg selv har tidligere forsøgt mig med termen habituel medium (Gudiksen 1999), men den har jeg nu kasseret, fordi habituel betydning ser ud til ikke at være den eneste betydning, men den mest fremtrædende. “Absolut *s*-form” angiver en karakteristik egenskab ved de fleste af verbalformerne, men *bands* og *lyvs* er ikke omfattet af termen, og man kan ikke udelukke at også andre intransitiver kunne forekomme med *s*-form. Heller ikke denne term er altså helt uproblematisk. Mit nyeste forslag, som jeg vil lægge frem til diskussion, er “pseudo-medium”. Pointen med termen skulle være at den markerer den udtryksmæssige lighed med de egentlige mediumsformer, samtidig med at den også antyder den semantiske forskel.

Oprindelsen til pseudo-medium

Der er også andre enstavede s-former end dem jeg nu har beskrevet, bl.a. former der indgår i upersonlige konstruktioner med især statisk betydning, fx: *det gælds*, *det behøvs ikke*. Den største og mest ensartede gruppe verber er dog verber med reciprok betydning, fx:

se hvor de hunde bids (Falster, Systofte)

skal vi bryds (Tåsinge, Bjerreby)

hestene står og gnubs (Lolland, Horslunde)

køerne har støds hele dagen (Falster, Skelby)

I forbindelse med en undersøgelse af verber med reciprok betydning diskuterer Skautrup oprindelsen til “tilbøjeligheds-lideart”. Han antager at udgangspunktet er s-former med reciprok betydning, og at “frigørelsen fra den reciproke konstruktion er foregået gennem eller støttet af en konstruktion med consubjekt” (Skautrup 1964:151), dvs. konstruktioner som *A bides med B*. Jeg synes det er en sandsynlig hypotese, bl.a. fordi omkring halvdelen af de verber der forekommer i pseudo-medium også forekommer med reciprok betydning, nemlig *bands*, *bids*, *nivs*, *rivs*, *spræts*, *støds*; og de øvrige af verberne ville vel kunne bruges med reciprok betydning undtagen *brænde* og *skære*.

Jeg forestiller mig altså at de fleste pseudo-mediumsformer er oprindelige reciproke former der er blevet omtolkede. Derudover er der nogle der er dannet analogisk, i hvert fald *brænds* og *skærs* og måske også nogle af de øvrige.

Det skitserede forløb kan måske også forklare den overraskende store lighed mellem de verber og de eksempler jeg har fra Ømålsordbogens samlinger og de eksempler man finder i svensk – standard-svensk bør jeg tilføje, for jeg udtaler mig primært ud fra Noreens fyldige eksempelsamling i Vort Språk (Noreen 1904:584 og 597). Vi møder her igen vores gamle venner *den bidende hund*, *den rivende kat* og *nælderne*, *nässlorne bräns* også i Sverige. Men at dømme ud fra Levander (1928:168) er det samme tilfældet i dalmål. Og i bornholmsk if. Espersens bornholmske ordbog (Espersen 1908:<144>). De bornholmske s-former adskiller sig ganske vist fra de ømålske ved at være tostavede, men verberne er enten identiske med eller (næsten) synonyme med verberne fra ømålene.

Litteratur:

- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen (1898-1912): *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København.
- Christensen, Balthasar (1930 og 1931): "Tilbøjeligheds-Lideart". i: *Danske Folkemaal* 4. 114-115 og 5. 58-59.
- Christensen, Balthasar (1936): *Lollandsk Grammatik – Radstedmålet*. København.
- Diderichsen, Paul (1962): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. København.
- Dyvik, Helge Jakhelln (1980): Har gammelnorsk passiv? i: Even Hovdhagen (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980. Oslo. 81-107.
- Espersen, I.C.S. (1908): *Bornholmsk Ordbog*. Med indledning og tillæg. Fotografisk optryk 1975. København.
- Gudiksen, Asgerd (1999): Om mediopassiv i de danske øsmål. i: Peter Widell og Mette Kunøe (red.): *7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus. 129-138.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne dansk 1-3*. København.
- Hovmark, Henrik (2004): Jagten på det autentiske citat. *Danske Talesprog* 5. 3-22.
- Hynding, Hans Chr. (1968): *Græsk Formlære med sproghistoriske forklaringer*. 2. udg. København.
- Jørgensen, J. (1943): *Lollandsk Ordbog (Thoreby-målet)*. København.
- Klaiman, M.H. (1992): Middle verbs, reflexive middle constructions, and middle voice. i: *Studies in Language* 16. 35-61.
- Kryger, J.K. (1881-87): Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære. i: *Blandinger til Oplysning om dansk Sprog* 1. København. 347-397.
- Levander, Lars (1928): *Dalmålet. Beskrivning och historia II*. Uppsala.
- Levin, Beth (1993): *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, London.
- Lundblad, Carl-Erik (1993): Verbens s-former: En följd och yttring av svag objektsbetødelse. i: *Ord och lexikon*. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993. Stockholm. 102-117.
- Nielsen, S.P. (1902): Sproget i Tågeby. i: *Dania* 9. 25-51.
- Noreen, Adolf (1904): *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Bind 5 Betydelselära (semologi). Lund.
- Ordbog over det danske Sprog* 1-28. (1919-1954). København. [ODS]
- Pedersen, Anna: Gammelt og nyt i Strøbydialekten. i: *Danske Folkemål* 1. 138-142.
- Skautrup, Peter (1964): At bukkes Pande. i: *Danica. Studier i dansk sprog*. Århus. 145-152.
- Sundman, Marketta (1987): *Subjektval och diates i svenskan*. Åbo.
- Thorsen, P.K. (1894): *Sprogarten på Sejerø*. København.
- Wiwel, H.G. (1901): *Synspunkter for Dansk Sproglære*. København.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. (1992-). Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København.

Kristina Hagren

Uppsala Universitet

***Till* och *till å* i förbindelse med infinitiv**

– särskilt med avseende på förhållandet i de sydsvenska målen

I min pågående undersökning av infinitivkonstruktioner i svenska dialekter består materialet av en mängd språkprov hämtade ur samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter (OSDs) och vissa övriga samlingar i Institutet för språk och folkminnen samt ur ett fåtal tryckta verk.¹ Huvudsyftet är att kartlägga användningen av infinitivmärke i olika konstruktioner, t.ex. när infinitivfrasen utgör subjekt, objekt,² rektion eller attribut eller ingår i ett adverbial.

En infinitivfras består av ett verb i infinitiv och eventuellt ett infinitivmärke. Jag räknar med tre olika infinitivmärken, *å*, *till* och *till å*.³ Alla tre uppträder i växlande form och i växlande omfattning i dialektuppteckningar från alla delar av Sverige. Inom en och samma sats kan olika varianter förekomma, t.ex.:⁴

dä ä bra å ha te kränga på-sse (Alseda, Småland) ‘det är bra att ha att kränga på sig’

har-n skritji å bett te få nôge å drickâ (Skuttunge, Uppland) ‘har han skriket och bett att få något att dricka’

sjwårrt dil o fa-ne dil briinn (Edefors, Norrbotten) ‘svårt att få det att brinna’

Är denna variation godtycklig eller är den avhängig av hela den konstruktion som infinitivfrasen är en del av? Finns i så fall några iakttagbara mönster och är dessa mönster desamma i alla dialekter?

En första preliminär undersökning av ett mindre material, nämligen det som står att finna under uppslagsorden *att*, *till* och *till att* i OSDs, visar en kraftig eller tämligen kraftig dominans för *å* i å ena sidan sydligaste och *å* andra sidan nordligaste Sverige.⁵ I dessa två områden är *till å* främsta alternativa infinitivmärke, men även *till* förekommer om än i liten utsträckning.⁶

Däremot överväger *till* kraftigt som infinitivmärke i sveamålen och i Härjedalen med *å* som främsta alternativ. I götamålen är fördelningen mellan *å* och *till å* jämnare och *till* förekommer i högre utsträckning än i Sydsverige. I Medelpad, Jämtland och Ångermanland är proportionerna mellan de tre varianterna jämnare än i områdena söder och norr därom. De gotländska målen ansluter sig närmast till sveamålen med en oerhört liten andel *till å*, medan *till* och *å* är näst intill lika frekventa.

Av denna undersökning framgår inte hur vanligt det är att infinitivmärke saknas. För att utröna detta och variationen mellan å ena sidan infinitivmärke och utelämnat infinitivmärke och å andra sidan de olika varianterna av infinitivmärke, har jag alltså använt ett större material.⁷

Ett problem är huruvida *till* verkligen ingår i infinitivfrasen eller i själva verket är preposition. Jag kommer i det följande att ta upp ett antal konstruktioner där *till* kan vara preposition. Först behandlas verb + infinitivfras, en kombination där *till* i de flesta fall är sällsynt. Ett av undantagen är *komma* som hjälpverb som diskuteras för sig. Vidare kommer jag att belysa hur infinitivfrasen ter sig i förbindelse med adjektiv och substantiv. Jag kommer huvudsakligen att beröra förhållandena i de sydsvenska dialekterna.

Infinitivfras som objekt till enkla verb

När infinitivfrasen utgör objekt till verb som *behöva*, *bruka*, *börja*, *försöka*, *glömma*, *hinna*, *orka*, *råka*, *slippa*, *sluta*, *tänka* utelämnas i regel infinitivmärket obligatoriskt eller optionellt i nutida svenska (jfr Lagervall 1999 s. 129 ff.; SAG 2 s. 540 ff. och 3 s. 573 ff.). I de fall infinitivmärket är optionellt tycks *att*-lös infinitiv dominera.

Benägenheten att använda infinitivmärke vid de här verben är olika stark i olika delar av landet och när infinitivmärke förekommer är detta oftast *å*. Benägenheten att använda *å* är mycket stark i de sydsvenska målen och det är belagt efter alla de vanligaste verben⁸ utom *orka*

och *råka* (jfr nedan). Förhållandet är i stort sett detsamma i götamålen. Även i de mellansvenska målen har infinitivfras med *å* en relativt stark ställning. I övriga mål dominerar infinitivfras utan infinitivmärke rent generellt, men vid verben *försöka* och *sluta* finns inom alla dialektområden en stark tendens att använda *å*.

Till och *till å* är vid nästan alla verb i stark minoritet och uppträder framför allt i götamålen (främst *till å*), sveamålen (främst *till*) och de gotländska målen (endast *till*). De saknas helt i målen i övre Norrland och är ytterst sällsynta i de sydsvenska målen. Störst geografisk spridning visar *till* och *till å* vid verben *försöka* (och *söka*), *råka* och *tänka*. I förbindelse med *behöva*, *bruka* och *orka* förekommer de inte alls i mitt material.

Av de av verben som kunnat beläggas med underordnad infinitiv föregången av *till* eller *till å* är det två, *råka* och *tänka*, som avviker från de övriga. Vid dem förekommer *till* och *till å* i hög utsträckning, vid *råka* i 95 % av samtliga språkprov och vid *tänka* i 46 %.⁹ Detta kan jämföras med *försöka/söka* där andelen är 12 %. Möjligen är *till* här en preposition som optionellt kan knytas till *råka* och kanske också till *tänka* på liknande sätt som prepositionen *med* optionellt kan knytas till *börja*, *försöka* och *sluta* i konstruktioner med underordnad infinitivfras.¹⁰

Infinitivfras som objekt till verbet *komma*

I konstruktioner med *komma* som hjälpverb har prepositionen *till* ursprungligen ingått men så småningom kommit att försvinna (Falk 2002 s. 89). I underordnad infinitivfras har *att* länge kvarstått (jfr Thorrell 1973 s. 155; Reinhammar 1991b s. 95) men är i nutida svenska inte längre obligatoriskt vid futuralt *kommer* (jfr SAG 4 s. 244; Christensen 1997 s. 46 f.; Språkriktighetsboken s. 360).

I mitt dialektmaterial förekommer antingen *å*, *till* eller *till å* i samtliga belägg på *komma* + infinitivfras. Konstruktionen med ren infinitiv har alltså inte varit etablerad i de svenska dialekterna (jfr Reinhammar 1991a s. 93). Däremot förekommer *till* antingen ensamt eller i kombinationen *till å* i så mycket som 91 % av alla belägg i min materialsamling. Förbindelsen *komma till* tycks alltså ha bevarats långt fram i tiden. Om *till* verkligen är preposition eller har kommit att ingå i infinitivfrasen är svårt att avgöra. Kanske varierar detta över landet.

Dominansen för *till* och *till å* är särskilt påfallande i de sydsvenska målen där ju dessa varianter endast undantagsvis förekommer i infinitivfras som objekt. *Till* uppträder här i 11 % och *till å* i 81 % av beläggen på hjälp verbet *komma*. Alla exempel på ensamt *till* hänför sig till icke-futural kontext, bland dem följande:

så kom hon ti dulma ti litt (Östra Vemmenhög, Skåne) ‘så kom hon att slumra till lite’

°kåem en bara te tala mä dåmm (Kristianopel, Blekinge) ‘kom man bara att tala med dem’

ja kum te sä nôt oe sôm stötte an (Kläckeberga och Dörby, Småland) ‘jag kom att säga något ord som stötte honom’

När *komma* inte har futural innebörd är betydelsen ofta ‘råka’ och den betydande dominansen för *till* och *till å* vid verbet *råka* kan jämföras med den vid *komma*.

Infinitivfras i kombination med adjektiv

Infinitivfras förekommer i samband med adjektiv i tre olika slags konstruktioner:

1) Satser där infinitivfrasen utgör komplement till adjektiv och där den tänkta agenten för infinitivens aktion har samma referent som subjektet, t.ex.:

han e så redi ti å sjonga (Hörup, Skåne) ‘han är så duktig (redig) att sjunga’

di va tvongna te bränna åpp skogana (Väckelsång, Småland) ‘de var tvungna att bränna upp skogarna’

Adjektivet kan ingå i ett gradaverb, t.ex.:

di e får snåla ti tenna jus (Ljunits hd, Skåne) ‘de är för snåla för att tända ljus’

såmlia ä dymma nåkk te o meina pao at (Torsås, Småland) ‘sommiga är dumma nog att hävda det’

2) Satser där infinitivfrasen utgör komplement till adjektiv och där den tänkta agenten för infinitivens aktion är underförstådd,¹¹ medan subjektets referent utgör objekt för infinitivens tänkta aktion, t.ex.:

denn hum e kånnsti å stella (Smedstorp, Skåne) ‘den (dvs. klockan) är konstig att ställa’

°*så ä dä fädit te å spinna* (Aringsås, Småland) ‘så är det färdigt att spinna’

3) Satsar där ett adjektiv utgör predikativ och infinitivfrasen postponerat subjekt med expletivt *det* på subjektets ordinarie plats, t.ex.:

de e best å tija (Östra Vemmenhög, Skåne) ‘det är bäst att tija’

dä så avit å innte kunna nytta tommen (Ronneby, Blekinge) ‘det är så avigt att inte kunna använda tummen’

I de sydsvenska målen skiljer sig de tre typerna åt vad gäller val av infinitivmärke. Skillnaden kan sägas bestå i huruvida *till* förekommer eller ej. Vad gäller typ 1 anträffas *å* i 30 % av beläggen, *till* i 11 % och *till å* i 55 %.¹² Här finns alltså en väsentligt större benägenhet att använda *till* och *till å* än vad som gäller generellt för området. Ännu tydligare blir denna tendens om man räknar bort sådana uttryck som *vara (så) god å (göra ngt)* och liknande, där *och* med samordnad verbfras är det normala i standardsvenskan (SAOB G 712 f.; Wellander 1973 s. 30, 174), t.ex.:¹³

varren nu snella å gån (Stora Herrestad, Skåne) ‘var nu snälla och gå’

°*så få du allt va så grönögd o börja i rätt änne* (sydöstra Blekinge) ‘så får du allt vara så god och börja i rätt ände’

°*döu faur va snällår å hogga i här* (Slättåkra, Halland) ‘du får vara snäll och hugga i här’

Om sådana uttryck räknas bort blir andelen belägg med *å* i stället endast 18 %.¹⁴

I typ 2 är förhållandet helt annorlunda. Här förekommer *å* i 83 %, *till å* i 14 % och utelämnat infinitivmärke i 3 % av de sydsvenska beläggen. Ännu starkare är benägenheten att använda *å* i typ 3 där detta förekommer i 97 % av beläggen.¹⁵

Emellertid är det inte något i dessa två konstruktioner som särskilt gynnar *å*. Förklaringen ligger snarare i det faktum att det i typ 1 finns ett flertal uttryck där en preposition är möjlig och i standardsvenskan stundom obligatorisk framför infinitiven. I dialektbeläggen kan *till* vara den preposition som används. Ibland motsvarar den i så

fall *till* i standardsvenskan, t.ex. efter *tvungen*, men mycket ofta motsvarar den *på* som i t.ex.:¹⁶

han va så farli ti eda (Örsjö, Skåne) 'han var så väldig på att äta'
 °*grauspörvana ä raint galena i aur te å rökka app ärtårna*
 (Slättåkra, Halland) 'gråsparvarna är rent galna i år på att rycka upp ärterna'

I vissa uttryck är den standardsvenska motsvarigheten *för*, t.ex.:¹⁷

°*ja ä fö gammal te å danssa pôllka* (Rydaholm, Småland) 'jag är för gammal för att dansa polka'

Till och *till å* förekommer i majoriteten av språkprov där en preposition kan infogas, även om exempel på ensamt *å* inte helt saknas, bl.a. i samband med *tvungen*. Däremot tycks *till* vara obligatoriskt i samband med uttryck som *för gammal (för att)* o.d. Eventuellt är alltså *till* att betrakta som preposition. Även i flertalet av de få beläggen på *till* och *till å* i typ 2 kan *till* tolkas som preposition, t.ex.:

°*äj inte heldas-ättemiddas-skonket bra nock te o fara te staen mä en hvarda* (sydöstra Blekinge) 'är inte helgdagseftermiddagskjolen bra nog (till) att fara till staden med en vardag'

I fråga om de tre exemplen av typ 3 (se not 15) måste dock förklaringen vara en annan. Den kan vara att språkproven härrör från socknar som ansluter till områden där *till* och *till å* förekommer i högre grad än i det sydsvenska området.

Infinitivfras i kombination med substantiv

I samband med substantiv förekommer infinitivfras huvudsakligen i tre olika slags konstruktioner som i princip motsvarar dem som förekommer i samband med adjektiv:

1) Satser där infinitivfrasen är bestämning till ett subjektspredikativ eller till ett objekt och där den tänkta agenten för infinitivens aktion har samma referent som subjektet, t.ex.:

de e en jäkår te å kamma i hu (Ekeby, Skåne) 'det är en jäkel på att komma ihåg'

han hade så många rå å je fålk (Hedeskoga, Skåne) 'han hade så många råd att ge folk'¹⁸

2) Satser där infinitivfrasen är komplement till ett substantiv som utgör objekt för infinitivens tänkta aktion och där den tänkta agenten för infinitivens aktion är underförstådd, t.ex.:

°åjn stoå krok fanns ingvänditt å lausa mä (Göteryd, Småland) ‘en stor krok fanns invändigt att låsa med’

de e dau redia fåodaplag te å gau i dynga å vann mä (Spannarp, Halland) ‘det är då rediga skodon att gå i dynga och vatten med’

3) Satser där ett substantiv utgör predikativ och infinitivfrasen postponerat subjekt med expletivt *det* på subjektets ordinarie plats, t.ex.:

°fårr de e ett helt arbej å bårra gå rakt åver gadan (Lilla Bedinge, Skåne) ‘för det är ett helt arbete att bara gå rakt över gatan’

°dä va jyv å tämmja stutana reditt (Fryele, Småland) ‘det var omöjligt att tämja stutarna ordentligt’¹⁹

de åä enga nötta te u sprenga u ställa te ureda (Södra Hestra, Småland) ‘det är ingen nytta att springa och ställa till oreda’

Här är det huvudsakligen i typ 1 som *till* och *till å* förekommer. I två slags uttryck är dessa allenarådande. Det gäller satser där predikativet anger antingen subjektets kapacitet att utföra infinitivfrasens aktion eller vem eller vilka som ska utföra infinitivfrasens aktion (ofta med angivande av antal), t.ex.:

han va en trägen mann ti å gå po arbete (Smedstorp, Skåne) ‘han var en trägen man på att gå på arbete’

°va inte mänska te å fau launa hus (Urshult, Småland) ‘var inte människa till att få låna hus’

vi vøre fämm frunntimmer te å ta ôpp (Villstad, Småland) ‘vi var fem kvinnor till att ta upp’

Även i standardsvenskan föredras i dessa fall en preposition framför infinitivfrasen, vanligen *på* eller *till*, och *till* kan därmed även i de sydsvenska målen vara preposition.

Till och *till å* förekommer även i andra slags uttryck av typ 1 men inte med samma dominans och oftare i Småland och Halland än i Skåne och Blekinge. Även här kan en preposition i flera fall optionellt infogas i standardsvenskan, t.ex.:

° *du ha ti te å bia* (Nävlinge och Vinslöv, Skåne) ‘du har tid (till) att vänta’

senare hadde di klyngôr te lassa hö mä (Östra Torsås, Småland)
‘senare hade de klykor (till) att lassa hö med’

Sammanfattning

Det visar sig att den variation mellan *å*, *till* och *till å* framför infinitiv som kan observeras inom ett dialektområde inte nödvändigtvis är godtycklig. I de sydsvenska dialekternas förekommer ensamt *å* i mycket hög utsträckning vid infinitiv i de konstruktioner som jag har belyst i min framställning ovan, närmare bestämt infinitivfras som objekt till enkla verb samt infinitivfras i kombination med adjektiv och med substantiv. Vid en närmare granskning av de exempel på *till* och *till å* som ändå förekommer framträder dock ett tydligt mönster. De två varianterna tenderar att *till* övervägande del uppträda i förbindelser där *till* eller någon annan preposition kan vara optionellt knuten till det överordnade ledet. Det gäller *komma* som hjälpverb, som när det kom i användning under fornsvensk tid konstruerades med prepositionen *till* framför infinitivfras. Det gäller vidare i uttryck av följande slag: *vara duktig på att göra ngt*, *vara för gammal för att göra ngt*, *vara en jäkel på att göra ngt*, *(inte) vara människa (till) att göra ngt*, *ha ngt (till) att göra ngt med*.

Det förhåller sig inte bara så att *till* och *till å* huvudsakligen förekommer i dessa uttryck utan de är också i dessa fall betydligt vanligare än ensamt *å*. Det ser därmed ut som om *till* då skulle vara prepositionen *till* som i så fall används i delvis andra sammanhang än i standardsvenskan. Om *till* inte kan räknas som infinitivmärke (eller del därav), betyder det att infinitivmärke saknas i de språkprov där ensamt *till* står framför infinitiven. Eftersom utelämnat infinitivmärke är relativt sällsynt i de sydsvenska målen, t.o.m. vid modalliknande hjälpverb som *börja*, *slippa* m.fl., vore detta tämligen anmärkningsvärt. Möjligen ska *till* och *till å* trots allt ses som varianter av infinitivmärken som har gynnats av att förekomma i uttryck där en preposition med fördel kan infogas framför infinitiven.

Här har endast ventilerats problemet med *till* och *till å* i de sydsvenska målen. I övriga dialektområden råder andra förhållanden.

Noter:

- 1 De östsvenska dialekterna ingår inte i undersökningen. Alla språkprov i denna artikel härrör ur OSDs.
- 2 Infinitivfras som är underordnad ett hjälpverb som i princip aldrig förekommer med efterföljande infinitivmärke, främst *böra, få, kunna, måste, skola, vilja*, ingår inte i denna undersökning.
- 3 Bakgrunden till dialektala former som *å, o, og* o.d. som infinitivmärke, ensamt eller i kombinationen *till å*, är inte till fullo klarlagd. I vissa fall sammanfaller formen med den enskilda dialektens form för *och* men avviker från den för ursprungligt *at* (jfr Eaker 1997). Former som *att, ätt, åt* o.d. förekommer mycket sparsamt och nästan bara i övre Norrland. I vissa fall kan infinitivmärket ha lånats in i dialekten antingen med bibehållen form (sannolikt då vanligen *å*) eller substituerat med dialektens form för *och*. Jag betecknar alla former som kan sägas motsvara *att* eller *och* med *å*.
Även *till*, med former som *te, tä, ti, till, dill* o.d., kan ha lånats in i vissa dialekter, men eftersom detta infinitivmärke oftast har samma form som prepositionen *till* betecknar jag alla dessa former med *till*.
- 4 Alla språkprov återges i grov beteckning. Angående principer för överförande från landsmålsalfabetet hänvisar jag till min kommande avhandling. Språkprov som upptecknats med grov beteckning återges i uppteckningens form med vissa justeringar, t.ex. normalisering av alla tecken för tjockt *l* till *l* och av alla tecken för *u*-haltigt *ö* till *ô*. Alla språkprov med ursprungligen grov beteckning föregås av tecknet °.
- 5 Skåne, Blekinge, Kronobergs län och Halland respektive Västerbotten, Lappland och Norrbotten.
- 6 *Till* är ytterst sällsynt i Blekinge, Halland och Lappland. I Norrbotten förekommer däremot *till* i fler språkprov än *till å*.
- 7 Eftersom infinitivfraser inte är direkt sökbara i OSDs har jag blivit tvungen att välja någon ingång till dess material. Jag har velat få belägg på alla de vanligaste konstruktionerna utan att få ett allt för stort och svårhanterligt material. Jag har därför valt att gå in på vissa uppslagsord och där excerpera alla infinitivfraser lämpliga för min undersökning.
- 8 I min materialsamling är följande de mest frekventa enkla verben med infinitiv som objekt: *begynna, behöva, bruka, börja, försöka* (och *söka*), *gitta, glömma, hinna, idas, lova, orka, råka, slippa, sluta, tåla, tänka*. Även *komma* förekommer i hög utsträckning, men detta verb behandlas i nästa avsnitt.
- 9 Materialet är ojämnt fördelat i fråga om såväl geografisk spridning som frekvens av de olika konstruktionerna. Procenttalen ger därför endast en viss fingervisning om förhållandena.
- 10 Sannolikt medför det en betydelsenysans att infoga *med* framför infinitivfrasen vid de nämnda verben. En sådan betydelsenysans tycks inte finnas hos *råka till* och *tänka till* i förhållande till *råka* och *tänka*.
- 11 I enstaka fall refereras till infinitivens predikationsbas genom ett adverbial av typen *för mig*.
- 12 I 4 % av beläggen förekommer inget infinitivmärke alls.
- 13 Det rimligaste är också att bortse från dessa exempel, men infinitiv har kunnat förekomma i svenskan, liksom i danskan i uttryck som dessa (SAOB A 2596; Hulthén 1944 s. 243). Medan belägget från Stora Herrestad, Skåne, visar tydlig samordning, är formen som står efter adjektiv + *å* ambiguös i de två övriga återgivna språkproven eftersom *vara* där uppträder i infinitiv.

- ¹⁴ Andelen med *till* blir då 13 % och med *till å* 64 %.
- ¹⁵ Återstående 3 % utgörs av ett belägg på *till* från Småland och två belägg på *till å* från Halland.
- ¹⁶ Se även språkprov ovan från Hörup, Skåne.
- ¹⁷ Se även språkprov ovan från Ljunits hd, Skåne.
- ¹⁸ Huvudordet i satsens objekt är också objekt för infinitivens aktion.
- ¹⁹ *Ljug* har här en näst intill adjektivisk innebörd (jfr Ljunggren 1939 s. 43).

Litteratur och källor:

- Christensen, Lisa (1997): *Framtidsuttrycken i svenskans temporal system*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 52.)
- Eaker, Birgit (1997): Infinitivmärket *att* i dialektalt perspektiv. i: *Studier i svensk språkhistoria* 4. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk (MINS) 44). Stockholm. 45–54.
- Falk, Cecilia (2002): Hjälpp verbet *komma*. i: *Folkmålsstudier* 41. (Studier i svensk språkhistoria 6). Helsingfors. 89–98.
- Hulthén, Lage (1944): *Studier i jämförande nunordisk syntax*. (Göteborgs Högskolas årsskrift L 1944:3).
- Lagervall, Marika (1999): Jakten på det försvunna infinitivmärket. Om definitionen av modala hjälpverb och infinitiv utan *att*. i: *Från dataskärm och forskarpärm*. Språkliga studier tillägnade Birgitta Ernby i juni 1999. (Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket (MISS) 25). Göteborg. 126–134.
- Ljunggren, Karl Gustav (1939): *Adjektivering av substantiv i svenskan. Undersökningar i svensk ordbildnings- och betydelslära*. (Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 35. Nr 3.)
- OSDs = Samlingar till Ordbok över Sveriges dialekter.
- Reinhammar, Maj (1991a): Kommer-kosta-konstruktionen. i: Aniansson, Eva (red.): *Eget språk och andras. Ett urval artiklar ur Språklådan i Uppsala Nya Tidning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 22). Uppsala. 91–93.
- Reinhammar, Maj (1991b): Att på glid. i: Aniansson, Eva (red.): *Eget språk och andras. Ett urval artiklar ur Språklådan i Uppsala Nya Tidning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 22). Uppsala. 94–95.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–. Lund.
- Språkriktighetsboken = *Språkriktighetsboken*. Utarbetad av Svenska språknämnden. 2005. Stockholm.
- Thorell, Olof (1973): *Svensk grammatik*. Stockholm.
- Wellander, Erik (1973): *Riktig svenska*. Fjärde omarbetade uppl. Stockholm.

Karin Hallén

SOFI, Uppsala

Franska lånord – försvarar de sin plats i ett nytt svenskt dialektlexikon?

Inledning och syfte

Språk och dialekter är under ständig förändring. En rad faktorer inverkar på denna process som kan beröra alla delar av ett språksystem. Tidigast sker påverkan på språkens eller dialekternas lexikon (Edlund & Hene 1992:9 ff.). Ett språk med hög prestige har ofta stort inflytande på ett språk som har lägre status och kan då lämna efter sig ord som antingen assimileras i det låntagande språket eller med tiden används mindre frekvent och helt eller delvis försvinner. En del av de ord som anpassas och blir kvar får förändrade former eller utvecklar nya betydelser. Detta är kända fakta inte bara för språkvetare.

Det underliggande temat för mitt föredrag har varit att undersöka spår som kontakten mellan franskan och svenskan under ett par århundraden (ca 1650-1850) avsatte i de svenska dialekterna. Mer preciserat vill jag redogöra för resultatet av en mindre undersökning av franska lånord som jag företagit i anslutning till ett pilotprojekt vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala. Pilotprojektet, som är begränsat till bokstaven e, består i att en redaktion på dialektavdelningen vid institutet är i färd med att utarbeta formerna för ett kortfattat dialektlexikon, med det preliminära namnet Svenskt dialektlexikon (SDL). Basen för lexikonet är ett mycket omfattande dialektmaterial som i huvudsak utgörs av samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter (OSDs). Det gäller alltså att hitta kriterier för att underlätta urvalet av ord till lexikonet. Eva Thelin och jag har redogjort för detta vid den lexikografiska konferensen i Sønderborg 2005 (Hallén & Thelin 2006:165 ff.).

I diskussionerna kring urvalskriterierna har också frågan om de franska lånordens vara eller inte vara inställt sig. Eftersom det är bokstaven e som är under luppen har jag inventerat de franska lånorden på e i dialektmaterialet för att ta reda på vilka som är av sådant intresse att det är motiverat att ta upp dem i SDL. Jag har i min undersökning jämfört med förhållandena i danska, norska och finlandssvenska dialekter utifrån uppgifter i de tryckta dialektordböckerna, dvs. Ømålsordbogen, Norsk ordbok (NO) och Ordbok över Finlands svenska folkmål samt Jysk Ordbog på nätet. Bokstaven e ligger ju tidigt i utgivningen, vilket har underlättat mitt arbete. Jag är väl medveten om att det i de nordiska grannländernas fall är fråga om ordboksverk i flera band till skillnad från det enbandslexikon som vi på dialektavdelningen i Uppsala satsar på.

Franskt inflytande på svenska språket och dialekterna

Frankrikes dominerande ställning i Europa under några århundraden inverkade också på de nordiska ländernas kultur och språk, men på olika sätt och olika mycket. Så t.ex. var det franska inflytandet på danska förhållanden inte tillnärmelsevis så omfattande som på de svenska (Pedersen 2006:160). Jag kan inte här redogöra för skeendena i varje nordiskt land men eftersom jag utgår från situationen i Sverige sammanfattar jag kort de fransk-svenska förbindelserna under de två århundraden dessa var som mest intensiva.

Under 1600-talet blev de politiska kontakterna mellan Sverige och Frankrike allt tätare och franska influenser märktes främst inom områden som det militära, den civila förvaltningen, handel och industri, vetenskap och konst. Från mitten av 1600-talet talades franska vid drottning Kristinas hov (Ståhle 1982:5 ff.). En mängd ord och uttryck upptogs i svenskan direkt från franskan utan förmedling av något annat språk.

Det franska inflytandet kulminerade under Gustav III:s tid. Kungen inrättade efter franskt mönster en rad akademier, bl.a. Svenska Akademien. Konst, litteratur och teater påverkades starkt av franska stilideal. Från aristokratiska kretsar spred sig det franska inflytandet till borgerskapet och i många fall via högrestånds- och herrgårdskulturen vidare ut till landsbygdsbefolkningen.

Fortfarande fram till mitten av 1800-talet behöll franskan sin ställ-

ning. I övriga europeiska länder avtog intresset för det franska i mycket snabbare takt. I Sverige berodde franskinsresset i hög grad på påverkan från ledande personer, i synnerhet de svenska monarkerna. Spår som visar att de franska lånorden även nådde ut till folk på landsbygden finner vi i uppteckningar i våra dialektarkiv. Ordens former är inte alltid lätta att känna igen och deras betydelser har i många fall förändrats eftersom orden traderats muntligt. I institutets dialektordssamlingar är de äldsta beläggen på franska lånord från 1700-talet, men ännu så sent som 2000 har t.ex. ordet *exprä* 'enkom, särskilt' upptecknats på Öland.

Något om urvalskriterierna till SDL

SDL, som främst riktar sig till den intresserade allmänheten, ska presentera ett antal *särdialektala ord*, dvs. ord som bara förekommer i dialekterna. Vi försöker ringa in dessa ord med hjälp av Nationalencyklopedins ordbok (NEO), Svenska Akademiens ordlista (SAOL) och i vissa fall Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Om orden inte finns i de nämnda ordböckerna eller om bruklighetsangivelsen *provinssiellt* eller motsvarande anges, tas orden upp i SDL. Dialektmaterialet innehåller också *ord som är gemensamma för standardspråk och dialekter*; i första hand kommer då *ord som utvecklats nya betydelser i dialekterna* med, i några fall även *ord vars uttal förändrats i dialekterna* liksom *ord som utifrån redan befintliga ord nybildats i dialekterna*. Vid urvalet av franska lånord har jag i min undersökning använt ytterligare ett kriterium, *ord med utbredning i nordiska dialekter*. Ett ord med liten utbredning i de svenska dialekterna kan ha ingått i ett större dialektgeografiskt område oavsett nuvarande landsgränser. En användbar hållpunkt vid urvalet är också att endast ord som omfattas av *minst tio* belägg ur oberoende källor alternativt har belagts från *minst tre landskap* bör tas upp. Emellertid har vi uppmuntrats att inom rimliga gränser välja ut ord som inte på varje punkt uppfyller kraven men som kan antas vara av intresse för läsekretsen, t.ex. fornvästnordiska ord, växtbenämningar och lånord av olika slag.

Franska lånord på e i dialekterna

Vilka franska lånord på e har jag då hittat i dialektordsamlingarna? Jag har fått fram 39 ord med fransk bakgrund eller anknytning till frans-

kan. Deras etymologi har prövats mot NEO, i en del fall har jag konsulterat SAOB.

eau de cologne s.	emploj s.
eau de luce s.	emplojera v.
échappera v. (schappera)	enorm adj.
echauffourée s.	ensuite adv.
egalt adv.	entré s.
ekipage s.	entreprenad s.
ekipera v.	entreprenör s.
ekivok adj.	epåletter s.pl.
elegans s.	eskimå s.
elegant adj.	estim s.
elev s.	estimera v.
emalj s.	etage s.
emaljera v.	etapp s.
emballage s.	etikett s.
emballera v.	exercis s.
embarras s.	existens s.
emblem s.	exkyser s.pl.
embouchure s.	expediera v.
emigrant s.	express/exprä adv. o. adj.
emigrantera v.	

Med ledning av våra urvalskriterier har jag sållat bort 23 ord, som i de flesta fall bara belagts en gång och inte kan anses ha fått fäste i dialekterna. I en schematisk uppställning visar jag nedan de utmönstrade orden och jämför med hur det ser ut i de nordiska dialektordböckerna för att ta reda på om de möjligen ingår i ett större nordiskt utbredningsområde. Orden är placerade i fallande skala efter förekomst i dialekterna. Jag vill än en gång påminna om att jag inte känner till hur utgångsmaterialet vid de olika dialektarkiven ter sig; ordboksredaktörerna där har ju redan tagit ställning till de ord som finns med i ordböckerna.

sv. dial.	da. dial.	no. dial.	fi.sv. dial.
emplojera v.	+	+	+
etage s.	+	+	0
emballage s.	0	+	0
emballera v.	0	+	0
epåletter spl.	0	+	0

etapp s.	0	+	0
entreprenör s.	0	0	+
entré s.	+	0	0
estim s.	+	0	0
eau de luce s.	0	0	0
echauffourée s.	0	0	0
egalt adv.	0	0	0
ekipera v.	0	0	0
ekivok adj.	0	0	0
elegans s.	0	0	0
elegant adj.	0	0	0
emblem s.	0	0	0
embouchure s.	0	0	0
emigrant s.	0	0	0
emigrantera v.	0	0	0
enorm adj.	0	0	0
eskimå s.	0	0	0
existens s.	0	0	0

Orden består av 15 subst., 4 verb (varav 1 nybildning), 3 adj., 1 adv.

Flera ord i uppställningen är alltså solitärer i de svenska dialektord-samlingarna; jag ska kort kommentera några av dem. För det mesta är det klart vilket franskt ord som ligger bakom, men när uppslagsordet i fransk form *echauffourée* (fra. 'slagsmål, tumult') dyker upp på ett enda belägg och uttalsformen *skiföre* med betydelsen 'förödelse, kalabalik' presenteras från Högsjö i Ångermanland, kan man möjligen misstänka att ordet är resultatet av en fantasifull och djärv tolkning. Om den är riktig så är ordet ett exempel dels på att främmande ord gärna anknyts till något tidigare känt ord i dialekterna, dels på att en obetonad stavelse, ofta den första i ett flerstavigt franskt lånord, faller.

Det är tydligt att de franska lånorden för det mesta hör hemma i en annan miljö än i bondesamhället, så t.ex. *eau de luce*, *ekipera*, *ekivok*, *elegans*, *elegant*, *emblem*, *embouchure* (med förklaringen: disposition för att blåsa mässings- eller andra blåsinstrument), *estim*, *existens*. Till ord som representerat en realitet hör *emigrant* (med några få belägg från Skåne, Öland och Småland) liksom den dialektala nybildningen *emigrantera*, som upptecknats från Småland.

I materialet finns ett belägg från Piteå i Norrbotten på vad som antas vara ordet *emplojera* (fra. *employer*), med dialektuttalet *ampre-*

djä´ra och betydelsen ‘handha, hålla i’. Enligt kriterierna skulle ordet knappast komma ifråga, men det är inte utan intresse eftersom det belagts både i danska, norska och finlandssvenska dialekter. Ordet hör till den kategori av ord som skulle kunna vara del av en större nordisk utbredning och därför komma ifråga för SDL. Till detta kommer att substantivet *emploj* i svenska dialekter har större utbredning. I Ømåls-ordbogen hittas ordet *emplojera* under bokstaven a, *ampligere* (jfr Ejskjær 2006:24 ff.). I NO har ordet placerats under e, *emplojera*, men uppvisar former på både a och e, *ampløyere*, *empløyere*. *Emplojera* är också uppslagsord i Ordbok över Finlands svenska folkmål, men uttalsformerna börjar vanligen på a, i några fall föregånget av h, t.ex. *hampplojera*. Den svenska dialektformen *ampredjä´ra* påminner en hel del om finlandssvenska dialekters *amprodje:ra*, men det geografiska avståndet mellan Piteå i norra Sverige och Liljendal i östra Nyland talar inte för påverkan genom nära kontakt.

Under jämförelse med de nordiska dialektordböckerna redovisar jag 16 av de 39 franska lånorden som omfattas av *minst 10 belägg* eller har belagts från *minst tre landskap*. De har (delvis) fått ändrade betydelser, i en del fall är uttalsvarianterna påfallande många.

sv. dial.	da. dial.	no. dial.	fi.sv. dial.
eau de cologne s.	+	+	+
emploj s. (+ emplojera)	+	+	+
estimera v.	+	+	+
exercis s.	+	+	+
expediera v.	+	+	+
express/exprä adv. o. adj.	+	+	+
elev s.	+	+	0
emalj s.	0	+	+
embarras s.	+	0	+
etikett s.	+	0	+
exkyser s.pl.	+	0	0
ekipage s.	0	0	+
emaljera v.	0	0	+
ensuite adv.	0	0	+
entreprenad s.	0	0	+
echappera (schappera) v.	0	0	0

Orden utgörs av 10 subst., 4 verb, 1 adj. o. adv., 1 adv.

Här ser vi flera överensstämmelser mellan svenska, danska, norska och finlandssvenska dialekter. Tydligast är detta i fråga om orden *eau de cologne*, *emploi*, *estimera*, *exercis*, *expediera* och *express/exprä*.

Utifrån tre typer av utbredningar ska jag kommentera ett begränsat antal ord, dels 1) ord med relativt (och i vissa fall) stor utbredning i svenska dialekter i Sverige och Finland och i danska och norska dialekter, dels 2) ord som återfinns i sverigesvenska och finlandssvenska dialekter inklusive danska eller norska dialekter, dels 3) ord som tycks finnas enbart i de svenska dialekterna i Sverige och Finland och slutligen 4) ord som bara förekommer i sydsvenska och danska dialekter.

1) Till den första gruppen hör *eau de cologne*, *emploi*, *estimera*, *exercis*, *expediera* och *exprä*. Eftersom utrymmet inte medger att jag går in på varje enskilt ord lämnar jag tills vidare *eau de cologne*, *estimera* (se Hallén 2001), *exercis* och *expediera* därhän.

Emploi (fra. *emploi*) har som nämnts tagits upp i de danska, norska och finlandssvenska dialektordböckerna och har belagts också i sverigesvenska dialekter från Skåne, Bohuslän och Uppland. Från Skåne uppges uttalet *emploi*, men från Bohuslän finns flera belägg på *am-* och *anplöj*. Formen *hannplöj* har belagts från Uppland, att jämföra med formen *handplöj* från Nykarleby i norra Österbotten. Ordets betydelse är 'befattning, anställning' med en betydelseglidning mot 'sysselsättning, något att ha för händer'. *Ja ska no skaffa dä hannplöj ja* är ett något hotfullt yttrande till en person som sitter sysslolös; associationen till *hand* är tydlig.

Express/exprä, franska *exprès*, kan vara både substantiv, adjektiv och adverb. I svenska dialekter finns ytterst få belägg på *express* som substantiv. Däremot är ordet väl belagt som adverb från Öland, Småland, Halland, Västergötland, Östergötland, Södermanland, Närke, Värmland och Västmanland. Uttalet har inte förändrats särskilt mycket. Ordet betyder vanligen 'direkt, raskt, hastigt', vilket stämmer med danska och norska betydelseuppgifter, men det kan också betyda 'enbart för en viss saks skull, enkom'. Ett exempel: *Da (de) hade a tavla (bord) äkspré te å äksekvera dellekvänten* (bestraffa den olydige). Som adjektiv har *exprä* belagts från flera socknar i Småland, angränsande områden i Östergötland och från några socknar i Södermanland. Då betyder *exprä* 'bestämd (i sättet), rakt på sak, rättfram'; 'punktlig, noga, pålitlig'; 'häftig, ivrig, impulsiv'.

2) Exempel på lånord som hör till den andra gruppen är *emalj*, *embarras*, *etikett* m.fl.

Här väljer jag att ta upp ordet *embarras* (fra. *embarras* ‘oreda, förvirring’; ‘besvär, förlägenhet’). Det finns få belägg på ordet men det har upptecknats från åtminstone tre landskap med uttalsformerna *ambará* (Småland), *amberá* (Östergötland) och *amberå´d* (Gotland). Betydelseuppgifter är ‘oförmodat bestyr, förvirring, oreda’, ‘bråk’ o.d. Ett verb, *åmbira*, från västra Dalarna med betydelsen ‘grubbla intensivt’, antas i Ordbok över Sveriges dialekter (OSD) vara en bildning till det franska *embarras*. I Ømålsordbogen har ordet placerats under bokstaven a, *ambrás* i uttrycket *ikke gøre ambras* (väsen) *af noget*. Ordbok över Finlands svenska folkmål har tagit upp ordet under uppslagsformen *embarra* och betydelseerna motsvarar i stort sett de sverigesvenska dialekternas.

3) Exempel på ord i den tredje gruppen som bara tycks finnas i svenska dialekter i Sverige och Finland är *ekipage*, *emaljera*, *ensuite* och *entreprenad*. Jag redogör här för *ekipage* och *entreprenad*.

Ekipage (fra. *équipage*) har använts i sverigesvenska och finlandssvenska dialekter men enligt ordböckerna inte i de norska och danska. Både i svenska och finlandssvenska dialekter har ordet anslutits till verbet *åka* och uppvisar former som *åkepasj* o.d. Ordet har i dialekterna använts ironiskt om sämre åkdon och har också varit en beteckning för s.k. sämre folk.

Ordet *entreprenad* med stor utbredning i svenska och finlandssvenska dialekter tycks inte ha någon motsvarighet i de danska och norska dialekterna. Ordet har bildats till verbet *entreprenera* (fra. *entreprendre*) i äldre svenska (ca 1750-tal) och är en typ av nybildning som brukar kallas pseudolån (jfr Edlund & Hene 1992:31 f., 113 f.); i franskan motsvaras *entreprenad* av *entreprise*. Betydelsen hos *entreprenad* har inte ändrats men uttalsvarianterna är många. I svenska dialekter förekommer förlederna *anti-*, *anke(r)-*, *entre-*, *äntår-* och senarelederna *-p(r)enál*, *-pinál*, *-pipinál*. På ett bohuslänskt belägg uppges också formen *trepinal*, ett exempel på att den obetonade förstaveln har fallit (jfr *skiföre* ovan). Enligt den finlandssvenska dialektordboken varierar förleden mellan *ante(r)-*, *antri-* och *enter-*; efterleden mellan *-prenad*, *-pinad* och *-penal*. Särskilt de sverigesvenska dialektformer-
na visar anknytning till ordet *pinal* ‘sak, grej’ o.d.

4) Ett exempel på ord som bara förekommer i sydsvenska och danska dialekter.

Exkyser s.pl. har belagts från ett större område i Skåne. Ordet förekommer också i danska dialekter enligt Ømålsordbogen och Inger Ejskjær (2006:65 f.). *Exkyser*, som alltid uppträder i pluralis i de skånska dialekterna, går tillbaka på franskans *excuse* 'ursäkt'. Skånska dialektformer som i mångt och mycket liknar de danska är, t.ex. *eksekysor*, *häkksekysor*, *häksenkysor*. Betydelsen är 'artiga fraser', 'ursäkter' o.d., vilket ju ligger nära den franska betydelsen; andra betydelser som uppges är: 'krumbukter, spratt, sjäser, dumheter' o.d. Ett skånskt exempel: *Inte fler äkksekysor nu udan fram mä äraned* (ären-det).

Bland de sammanlagt 39 orden med franskt ursprung eller anknytning måste i första hand de förordas som är intressanta både på grund av uttalsvariationen och på de vidareutvecklingar av betydelsen som skett i dialekterna. Följande ord skulle då komma i fråga: *ekipage*, *embarras*, *emploj* (+ *emplojera*), *estimera*, *exercis*, *exkyser*, *express/exprä*. Det är möjligt att också ett ord som *entreprenad* med intressanta förändringar av uttalet kan komma att tas upp i SDL.

Det är inte så säkert att mina medredaktörer är ense med mig om att de ord som jag anser har kvalificerat sig för en plats i SDL faktiskt är så intressanta för läsekretsen att de i slutändan kommer med i lexikonet. Det ska ju vägas mot de ord som övriga redaktörer finner av särskilt intresse. Vi befinner oss i början av redigeringsarbetet men närmar oss alltmer en uppsättning kriterier som rent allmänt ska underlätta urvalet dels av de särdialektala orden, dels av de ord som är gemensamma för standardspråk och dialekter och som utvecklats nya betydelser och skiftande uttalsvarianter i dialekterna. Den samlingen av kriterier ska vara vägledande också när det gäller s.k. intressanta dialektord som i just det här fallet de med fransk anknytning.

P.S. Har någon lagt märke till att ordet *echappera* av franskans *échapper* 'undkomma, fly' o.d., försvunnit i hanteringen (echapperat mig)? Ordet tycks bara förekomma i sverigesvenska dialekter. I OSDs finns ett sextiotal belägg som uppvisar flera uttalsvarianter och en del förändrade betydelser. Materialet över *echappera* har hittills varit placerat under uppslagsordet *schappera*, en normaliserad form utifrån

dialektuttalet; förstavelserna har enligt känt mönster fallit. Jag skulle vilja förordas att *echappera* tas upp i SDL, men om det ska behandlas som ett ord på e eller s är tills vidare en öppen fråga.

Litteratur och källor:

- Edlund, Lars-Erik & Birgitte Hene (1992): *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. 2 uppl. Stockholm.
- Ejskjær, Inger (2006): Franske låneord i de danske dialekter. i: *Danske talesprog* 7. København.
- Hallén, Karin & Eva Thelin (2006): Ett svenskt dialektlexikon i startgröparna. i: *Nordiske Studier i Lexikografi* 8. København.
- Jysk Ordbog*. www.jyskordbog.dk. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Århus.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. 1995. Höganäs.
- NO = *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* 1–. 1950 ff. Oslo.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål*. 1976 ff. Helsingfors.
- OSD = *Ordbok över Sveriges dialekter* 1–. 1991 ff. Uppsala.
- OSDs = *Samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter*. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.
- Pedersen, Inge Lise (2006): Sociolingvistiske betragtninger over franske låneords vej ind i danske dialekter. i: *Danske talesprog* 7. København.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien* 1–. 1898 ff. Lund.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 13 uppl. 2006. Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar (1982): Foreign Influence on the Swedish Language in the 17th Century. Social and Professional Stratification. i: *Nysvenska studier* 62.
- Ømålsordbogen*. Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. Københavns Universitet 1–. 1992 ff. København.

Inger Schoonderbeek Hansen

Aarhus Universitet

Rigsmål i en dialektordbog – om redaktionen af ordet *hvad*

Indledning

Danske dialekter indeholder ud over specifikt dialektale særgloser en stor del gloser der også er kendt fra rigssproget, de såkaldte fællesdanske gloser. I mange tilfælde er det ord og vendinger som stadig er gængse i rigssproget, fx ord som *barn*, *gøre*, *han*, og vendinger som fx *have med at gøre*, *om aftenen*. Selv om de fællesdanske gloser er velkendte og derfor umiddelbart skulle være lette at redigere, medfører de næsten altid problemer under redaktionen af Jysk Ordbog.

Fonetik/Udtale: Et ord kan (i et bestemt område) have en fra rigsmål afvigende udtale der er mere eller mindre svær at forklare; her skal det besluttes om der ved siden af opslagsordet skal oprettes en eller flere sideformer. Det var fx tilfældet ved ordet *hind·bær*¹ der i Sønderjylland har former med *m*, fx *hem(’)bær* – formentlig påvirket af neder-tysk *himber* eller tysk *Himbeere*; artiklen har derfor fået sideformen *him·bær*.

Morfologi: Et ords bøjningsformer kan afvige fra rigssprogets hvilket kræver særlig redegørelse. Fx angives substantivers køn, der i visse dele af Jylland enten kan være maskulinum, femininum eller neutrum, fx ved et ord som *dreng*: “genus: mask./fk.” med en henvisning til et kort der viser dette særlige forhold. Ordets bøjningsform kan også afvige i bestemte faste forbindelser, fx ved et ord som ¹*aften* hvor bestemt form ofte (og normalt i forb. *om aftenen*) erstattes af sideformen *aftning/afting*.

Etymologi: Et ords oprindelse kan afvige fra rigssprogets. Denne afvigelse er ofte kombineret med afvigende udtale og bøjning. Dette er fx tilfældet ved konjunktionerne ³*end* (= eller) og ⁴*end* (= men (nu)).

Semantik: Et ords betydning kan afvige fra rigssprogets, som fx ved ovennævnte eksempel. Det er så for redaktøren at afgøre hvilken betydning der stemmer overens med rigsdansk (og dermed ikke behøver helt så meget eller måske slet ingen plads i ordbogen), og hvilken betydning der er specifikt dialektal. Et andet eksempel på det er adjektivet ¹*gammel* med dets mange betydninger, fx substantiveret i betydningen 'det sidste neg'.

Syntaks: Endelig kan ordets brug afvige fra den i rigssproget almindelige, fx ved brug af en anden eller slet ingen præposition: *fryse sine fingre* (i stedet for *fryse om fingrene*) (jf. *fryse 2*), eller den velkendte jyske brug af genitivformen *hans/hendes* i stedet for rigsmålets reflexiv *sin*: *Han tog hans hat og gik hans vej* (jf. ²*han 1.3.2*).

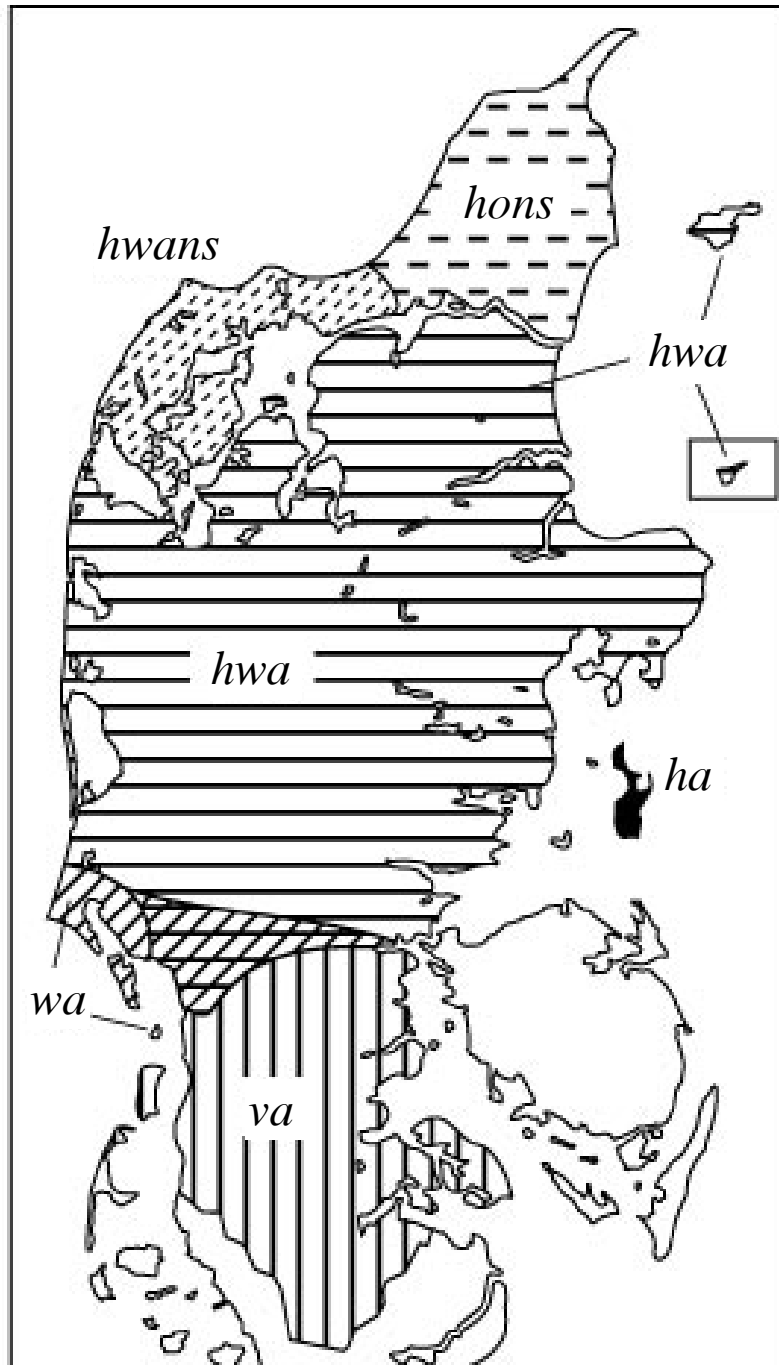
Alle disse områder skal redaktøren forholde sig til og vurdere hvordan informationerne bedst kan præsenteres for Jysk Ordbogs læsere.

En del af ovenstående og lignende problemer meldte sig under redaktionen af det fællesdanske ord *hvad*, hvilket gav anledning til dette foredrag. Her vil jeg først komme ind på arbejdet med artiklens opslagsform og sideformer, herunder også sideformernes etymologi. Derefter vil jeg belyse ordets semantik som hænger tæt sammen med ordets etymologiske baggrund. Til sidst vil jeg komme ind på et syntaktisk aspekt, nemlig ordets brug som spørgende pronomen og som relativt pronomen.

Hvad* og sideformerne *hons*, *hvans*, *hvas* og *ha

Som det stort set gælder for redaktionen af enhver artikel til Jysk Ordbog, bygger redaktionen af artiklen *hvad* på et kildemateriale der stammer dels fra *ordbogskartoteket* (med optegnelser fra dialektlitteraturen, topografiske og lokalhistoriske værker, folkeminder og folkekultur samt fra dialektoptegnelser og dialektbeskrivelser), dels fra *spørge-listesamlingen* (med indberetninger fra et meddelernetværk spredt over hele Jylland) og endelig fra *båndsamlingen* (der består af optagelser fra ca. hvert tredje sogn i Jylland; båndene er dog kun delvis udnyttet og indgår derfor sporadisk i kildematerialet).

På basis af dette materiale har jeg kunnet tegne et kort der viser hvordan ordet *hvad* udtales i de forskellige egne i Jylland. Som det ses på kortet, udtales *hvad* i store områder *hwa* eller *wa* (det sidste syd for linjen Varde-Kolding, hvor *h*'et i bogstavforbindelserne *hv-* og *hj-* ikke udtales); længere sydpå udtales det med enkelt *v*: *va*. I udkantsområderne mod nord siger vendelboerne *hons*, mens de siger *hwans* i Han herred, Thy og på Mors, og på Samsø siger man overvejende *ha*. De sidste tre udtaler afviger så markant fra opslagsordets almindelige udtale (*h*)*wa* (mht. vokalen i *hons*, eller forekomst af et *n* i både *hons* og

hwans) at jeg har måttet oprette sideformer til opslagsordet, nemlig *hons*, *hvans* og *ha*. Artiklens fjerde sideform, *hvas*, dækker udtalen *hwas* der optræder spredt afhjemlet i Thy, dvs. mindre udbredt dér (og yngre) end *hwans*. I ordbogsartiklen optræder *hwas* derfor i det tilhørende noteapparat, hvor en række mindre frekvente udtaleformer er placeret.²

Men hvad ligger der bag disse fire noget afvigende sideformer? Det er langt fra altid let at finde fuldt ud dækkende etymologiske forklaringer til alle opslagsord og sideformer i Jysk Ordbog. Vi forsøger at komme med en eller måske flere mulige forklaringer, men formulerer os i artiklens etymologiske parentes ofte noget forbeholdent ved at bruge ord som 'muligvis' og 'formentlig'. Formerne på *-ns*, *hons* og *hwans*, kan muligvis forklares ved at de kan være reducerede former af forbindelsen *hwars kyns*, (ved assimilation:) *hwaskuns* (= hvad slags) i gammeldansk (jf. Brøndum-Nielsen s. 378). Og formen *hvas* kan formentlig forklares som fremkommet af gammeldansk genitiv af *hwat*, *hwas*, *hwes* (jf. Brøndum-Nielsen s. 387).

For formerne med svind af *v/w*, *hons* (Vendsyssel) og *ha* (Samsø) kan det oplyses at lignende former optræder i Ømålsordbogen for bl.a. Vestfyn, *ho*, og Øst- og Sydfyn, *hoe*, *haae*; *hå*. I Jysk Ordbog ses også pronomenet *hvem* udtalt uden *v* på Samsø: *hæm*.³ Ifølge sproghistorien er der lighed at finde med *hvo*, nominativ singularis maskulinum og femininum af oprindelig *hwā*. I tidlig middelalder var formen *ho* uden *v/w* meget almindelig, men *w*'et blev senere restitueret i analogi med andre *hv*-pronominer til sin nuværende form (jf. Hansen s. 126 og Brøndum-Nielsen s. 382 ff.).

Så vidt etymologien bag artiklens fire sideformer. I det følgende inddrages etymologien yderligere til at forklare hvorfor kildematerialet under *hvad* er blevet fordelt på to homonymer: ¹*hvad* og ²*hvad*.⁴

¹hvad og ²hvad – nordisk og tysk

Ordet *hvad* kan i jysk bruges i mange forskellige sammenhænge. Det kan fx have en noget anden semantik i (dele af) Sønderjylland end i det øvrige Jylland. I kildematerialet illustreres det bedst af følgende eksempelsætninger: *en karl og en pige hvad der* (= som) *ville giftes, havde ikke mange penge til et bryllup* (kilde fra området mellem Ribe

og Tønder); *da spurgte han, ob hun ikke havde hvad* (= noget) *smør til ham* (kilde fra Sydslesvig); *jeg ved ikke, hvad* (= om) *jeg skal komme* (kilde fra Sydslesvig).

Især betydningen noget viser at ordet næppe er det samme som det almindelige fællesdanske *hvad*, men snarere det tyske *was*, nedertysk *wat*. De sønderjyske sprogbrugere må dog have forvekslet det med det danske *hvad* som også bruges almindeligt i området. Ordet udtales nemlig *va* (spor. *vå* eller *var*); det mangler helt det tyske *s* eller det nedertyske *t*. I vores hovedkilde til nedertysk, Otto Mensings *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*, kan man genfinde disse sønderjyske anvendelser af ordet *wat* (jf. Mensing s. 539f.).

I hovedparten af kildematerialet anvendes *hvad* dog som i fællesdansk; etymologien bag ordet må derfor være den samme, nemlig oldnordisk *hwā*, med neutrumsformen *hwat*. Ordet bruges for det meste ligesom i fællesdansk, nemlig som spørgende pronomen (*Hvad er klokken?*) og som relativt pronomen (*Han blev rasende, hvad jeg ikke kunne forstå*). Enkelte kilder fra Sønderjylland og Sydslesvig afspejler dog (i tryksvag stilling) en sammenblanding med *hvor*: *Hvad er den vej dog smørret* (dvs. mudret, Flensborg-egnen). Og det kan (litterært) bruges som konjunktion med betydningen 'hvis' i sætninger af typen: *Hvad han ikke havde elsket hende før, så elskede han hende nu* (Vendsyssel). Denne brug optræder fortrinsvis i skriftlige kilder spredt optegnet fra Midtvest- og Midtøstjylland samt sporadisk fra Vendsyssel og Sundeved.

Vi skal nu se lidt nærmere på *hvad* som spørgende og som relativt pronomen.

¹hvad – syntaktisk

Ved redaktionen af ordets fællesdanske betydninger syntes jeg det var problematisk at adskille de tilfælde hvor *hvad* bruges som indledning til en spørgende ledsætning (*Hun spurgte formanden, hvad han dog var ude på*) fra de tilfælde hvor *hvad* bruges som relativt pronomen i en underordnet ledsætning, der enten er restriktiv (*Jeg gjorde, hvad jeg troede var rigtigt*) eller parentetisk (*Hun åd alle æblerne, hvad jeg synes var træls*) (jf. fx Diderichsen s. 51; mht. relativsætninger jf. Becker-Christensen s. 103). I dansk bruges *hvad* mest som spørgende

pronomen og noget mindre som relativt pronomen (jf. fx Allan m.fl. s. 205f.). Eksemplerne giver måske ikke et klart billede af problemet; de er eksempler fra ordbøger og grammatikker hvor de skal have en illustrativ og pædagogisk funktion. Eksempelmaterialet i Jysk Ordbogs samlinger – og sikkert også i andre dialekt- eller talesprogssamlinger – indeholder aldrig helt så entydige, enkle eksempler. Fx kan sætnings-elementerne være forskelligt placeret, ordet kan bruges noget anderledes end på rigsmål, eksemplerne på sedlerne kan til tider være klippet ud af deres kontekst, så man ikke umiddelbart får overblik over hele sætningssammenhængen mv. Herunder følger nogle eksempler på begge ledsætningstyper fra Jysk Ordbogs seddelsamling (gengivet i normaliseret skriftsprog), først *hvad* i spørgende ledsætning: *han spurgte nabomanden, hvad der vel kunne være i vejen med dem* (Vendsyssel); *se lige efter, hvad klokken er* (Silkeborg-egnen); *jeg ved nok, hvad det betyder* (Varde-egnen); dernæst i relativsætning: *hun er rask til, hvad hun bestiller* (Ebeltoft-egnen); *efter hvad jeg ved, er begge hendes børn uægte* (Vendsyssel); *det er ikke sandt, hvad du siger* (Sydslesvig); *han bad om kaffe og brød, hvad han også fik* (Århus-egnen).

Trods det ofte brogede eksempelmateriale skal præsentationen i Jysk Ordbog af de forskellige typer ledsætninger der indledes med *hvad*, imidlertid være klar og tydelig for læserne. Og hvordan skelner man så mellem spørgende og relativ brug?

Diderichsen skelner mellem de to typer ved at de spørgende ledsætninger kan kløves (jf. Diderichsen s. 189): *han spurgte nabomanden, hvad **det** vel **var** der kunne være i vejen med dem*. Det kan relative ledsætninger ikke: **hun er rask til, hvad **det er** hun bestiller*. Omvendt kan man i de relative ledsætninger erstatte *hvad* med synonymer, i bestemmende sætning med *det som*: *det er ikke sandt hvad/**det som** du siger* – tydeligere kan dog et *alt* tilføjes hvis sætningen er habituel: *Hun er rask til **alt** hvad hun bestiller*; i parentetisk sætning kan *hvad* erstattes med *hvilket*: *han bad om kaffe og brød, hvad/**hvilket** han også fik*.

Hermed er ledsætningstyperne adskilt for redaktøren. I betydningdelen af artiklen ¹*hvad* præsenteres læserne først (som betydning 1) for ordets spørgefunktion, med særskilt redegørelse for substantivisk brug: *Hva han mee hedt, de hows Æ itt* (= hvad han mere hed (dvs. til efternavn), det husker jeg ikke, Aabenraa-egnen), hhv. adjek-

tivisk brug: *hwa slaw wel do ha?* (= hvad slags vil du have? Vendsyssel). Derpå følger (som betydning 2) ordets relativfunktion, med særskilt redegørelse for bestemmende anvendelse: *en knep ær hwa en ka buæn i en 'hal·m₁bu'æn* (= et knippe er det, som man kan båndе (dvs. binde sammen) i et halmbånd, Skive-egnen) eller (habituel): *hun 'stri', va hun 'kuŋ*: (= hun stred (egl. stridede), (alt) hvad hun kunne, Tønder-egnen), hhv. parentetisk anvendelse: *de ... ga ham nåt o eer, hwa han nåk trænd håt te* (= de gav ham noget at spise (egl. æde), hvad han nok trængte hårdt til, Herning-egnen).

Afslutning

Ovenfor har jeg belyst redaktionen af ét af de relativt mange rigsmålsord i Jysk Ordbog. Umiddelbart burde et velkendt ord som *hvad* være ligetil, men jeg synes at ordet var sværere at redigere end en del af de rent dialektale gloser jeg har redigeret før. Vanskeligheden ved at redigere rigsmålsord vil naturligvis afhænge af hvilket ord det drejer sig om. Nogle vil være mere komplicerede end andre, alt efter hvor afvigende udtalen er, i hvor høj grad deres etymologiske baggrund er gennemskuelig, i hvor høj grad deres bøjningsmønster afviger fra rigsdansk, om de har særlige betydninger i jysk, og endelig om deres syntaktiske brug i de forskellige egne i Jylland afviger fra rigsmålets.

Artiklen *hvad* kan i nærmeste fremtid læses på www.jyskordbog.dk. Hvordan ordet bruges i ømålene, kan ses i bind 8 af Ømålsordbogen.

Noter:

- ¹ Opslagsformer er i artiklen skrevet i fed og kursiv. Langt de fleste kan slås op på www.jyskordbog.dk
- ² I ordbogen indeholder udtalekortet også en række noter vedr. mindre frekvente udtaleformer i de forskellige områder. Kortet ovenfor er således en noget forenklet gengivelse af det i ordbogen.
- ³ Der synes i øvrigt at være forskellige kasusformer af *hwā* bag de dialektale udtaler af *hvem*; fx stemmer den syd- og sønderjyske form *hven* overens med den gammeldanske akkusativform *hven* – og ikke den gammeldanske dativform *hvem* (jf. Brøndum-Nielsen s. 384 ff.).
- ⁴ *hvad* i betydningen 'hvadbehager' er (på grund af dets særudtale visse steder) placeret under ³*hvad* interj.

Litteratur:

- Allan, Robin, Philip Holmes & Tom Lundskær-Nielsen (1995): *Danish: A Comprehensive Grammar*. London & New York.
- Becker-Christensen, Christian (2004): *Politikens Ordbøger: Nudansk Syntaks*. København.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1965): *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk fremstilling*. Bd. V. Pronominer. København.
- Den Danske Ordbog*. Bd. II (2004). København. 787f.
- Diderichsen, Paul (1946/71): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udgave, 5. oplag. København.
- Hansen, Aage (1971): *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. Bd. II. Konsonantismen. København.
- Mensing, Otto (1935/1973): *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. Bd. V (Uforandret genoptryk). Neumünster.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig odbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Bd. 8 (2006). Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet & C.A. Reitzels Forlag (udg.). København. 2006.

Jysk Ordbogs seddelmateriale under ¹hvad og ²hvad.

Henrik Hovmark

Københavns Universitet

Danske retningsadverbier og lokal orientering

1. Indledning

Når man på dansk ønsker at udtrykke at man befinder sig et bestemt sted eller skal et bestemt sted hen, er det uhyre almindeligt at bruge de såkaldte retningsadverbier (*op/oppe, ned/nede, ud/ude, ind/inde, hen/henne, over/ovre, om/omme*). Skal man til lægen, kan man fx sige:

(1) jeg tager **ud/ind/op/ned/hen/over/om** til lægen om lidt

Og skal man forklare hvor lægen har sin konsultation, kan man fx sige:

(2) det er **ude/inde/oppe/nede/henne/ovre/omme** ved kirken

Retningsadverbierne kan med andre ord bruges til at markere en bestemt relation mellem en taler (eller handlende) og et sted. Disse relationer vil naturligvis som udgangspunkt give udtryk for den talendes opfattelse og være betinget af de konkrete rumlige forhold. Hvis lægen har sin konsultation på den anden side af en vej set fra talerens synspunkt i talesituationen eller generelt, vil taleren typisk vælge *over/ovre*; og hvis lægen bor på et centralt beliggende sted set fra talerens synspunkt, vil taleren ofte vælge *ind/inde*.

Ofte er der tale om konventionaliserede formuleringer der afspejler bestemte konceptuelle mønstre. Hvis målet er en *strand*, vil den typiske danske sprogbruger vælge *ned/nede* (fordi en strand er konventionaliseret som lavereliggende med hensyn til niveau). Hvis målet er *Norge*, vil man vælge *op/oppe* (fordi retningen 'nord' er associeret til et kompas og landkort, og er konventionaliseret som *op/oppe*).

Disse mønstre vil normalt være baseret på fællesdanske konventionaliseringer og vil for den almindelige sprogbruger forekomme temmelig "indlysende" og "naturlige". Men de kan også være lokalt betingede, udvise større variation og give udtryk for andre konventionaliseringer. Det er der eksempler på i danske dialekter. Fænomenet kommer fx til udtryk i optegnelser i Ømålsordbogens samlinger hvor meddelere fortæller om en lokal norm for hvordan man udtrykker relationen til bestemte steder, typisk i det nære lokalmiljø.

- (3) Jamen vi kan med det samme høre når itte der er nogen der er stedkendt, når de dér tilfældige fiskere der kommer **oppe fra landet**, de siger *vesterude* – det er **over vester** og **sydvestude** og **over på dybet** og **oppe ved Rattet** og **nede i bugten** – sådan er det. Og de dér betegnelser dem kender de fremmede itte (Bagenkop, Langeland, 1997)

Et lignende eksempel viser også at retningen 'nord' ikke altid eller naturnødvendigt er konventionaliseret som *op/oppe* – i det pågældende lokalsamfund sagde man *ned/nede* (på Nordfalster).

- (4) Min svigersøn, sjællænder, har tit undret sig over at vi siger **nede på Nordfalster**, det er mod nord og det er opad, siger han [...] For at tage det gamle Væggerløse Sogn sagde vi **ovre på Hasselø**, **oppe i Væggerløse**, [...] **ovre på Bøtø**, **oppe i Højet**, **nede i Marrebæk**, **oppe i Radbjerg**, [...] **ovre i Idestrup**, **ude i Fiskebæk**, **ude i Nykøbing** (Væggerløse, Falster, 1979)

Jeg vil i denne artikel ganske kort pege på følgende: Valget af retningsadverbier er på den ene side stærkt præget af konventionaliseringer og normeringer på både individuelt, lokalt og overlokalt niveau. På den anden side er retningsadverbiernes betydning og brug dynamisk og kontekstuel bestemt. Konkret vil jeg give eksempler på to ting: 1. At retningsadverbierne har et deiktisk potentiale, og at det deiktiske centrum der kommer til syne, kan være lokalt. 2. At det deiktiske forankringspunkt i brugen af retningsadverbierne kan være specifikt, generaliseret og transponeret.

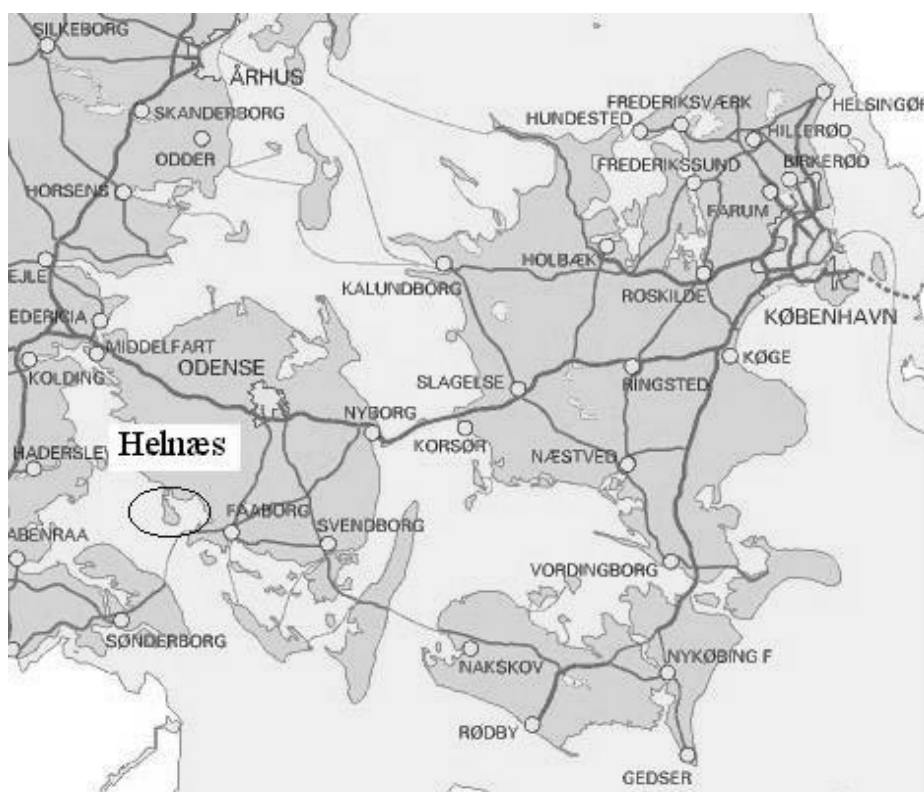
Jeg inddrager kun forekomster af retningsadverbierne ved lokalisering af personer, lokaliteter eller genstande i rum eller landskab. Retningsadverbierne bruges som bekendt i mange betydninger (fx om

tidsforhold: *op igennem århundrederne* eller om hierarkiske forhold: *rykke op i 1. division*). De inddrages imidlertid ikke her. Jeg inddrager heller ikke de retningsadverbier der kun vanskeligt kan bruges om personers bevægelse eller placering (det gælder fx *bort/væk* og *frem*, jf. *?Hans er gået bort til lægen*).

Eksemplerne i artiklen er først og fremmest hentet fra en række interview som jeg foretog i november 2005 på øen Helnæs med ældre lokalbeboere. Interviewene var semistrukturerede og bestod af tre dele: Først en uformel samtale med fokus på informanternes dagligdag, bopæl, uddannelse, fritid, rejser osv. Dernæst en udpegning af omtalte lokaliteter på et kort. Og til sidst spurgte jeg informanterne direkte om hvilke retningsadverbier de mente de brugte ved de omtalte lokaliteter.

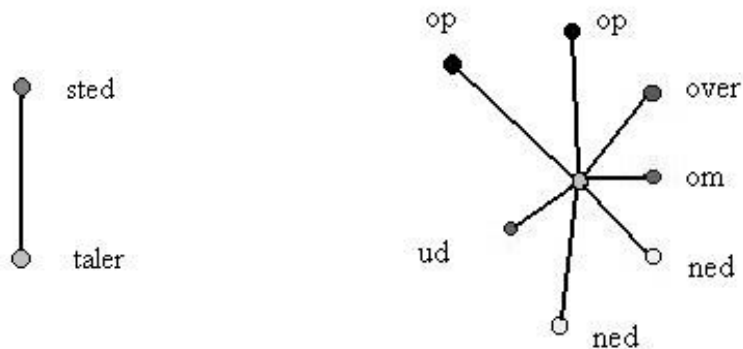
Undersøgelsen er del af et igangværende ph.d.-projekt ved Ømålsordbogen, Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet med titlen “De danske retningsadverbier og rumlig orientering”.

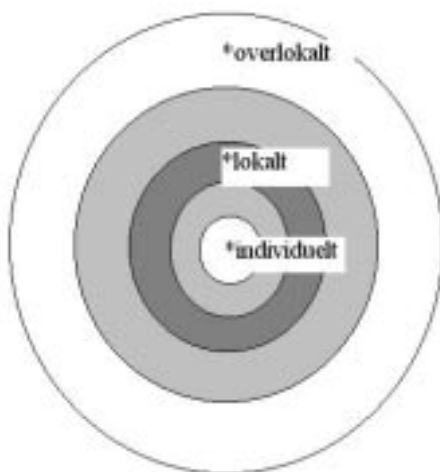
2. Helnæs – et lokalt deiktisk centrum

Retningsadverbierne angiver en relation mellem to punkter, et udgangspunkt og et mål (fx *jeg løb fra kælderen og op på femte sal*). Udgangspunktet er her *kælderen*, men udgangspunktet kan også være

talerens synspunkt, dvs. at retningsadverbierne har et deiktisk potentiale. De kan referere til et deiktisk centrum og konceptualisere et subjektivt synspunkt (fx *hun bor oppe ved kirken*, hvor kirkens placering angives som *oppe* set fra talerens synspunkt, jf. fx Langacker 1998). Hvilket deiktisk centrum der er tale om, kodes imidlertid ikke i selve retningsadverbiet, og det må ofte infereres på pragmatisk niveau.

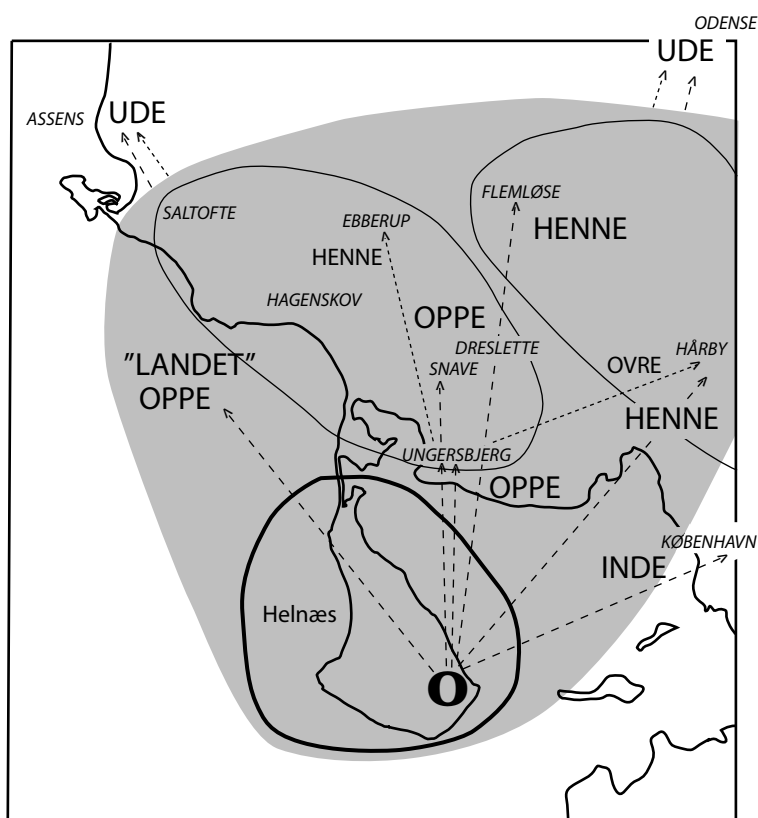
Afkodningen af et deiktisk udtryk, fx etableringen af hvor et deiktisk centrum befinder sig, er pr. definition kontekstuel bestemt (jf. fx Levinson 1983:54-96). I retningsadverbiernes tilfælde er det talerens synsvinkel der skal findes, dvs. det udgangspunkt hvorfra en bestemt relation etableres. Det deiktiske centrum kan være individuelt, dvs. rodfæstet i det enkelte individs opfattelse af verden, og det kan være overlokalt, dvs. basere sig på fælles opfattelser i et større, typisk nationalt sprogsamfund. Men det kan også være lokalt, dvs. være opstået i, opretholdt af og muligvis ligefrem normeret af større eller mindre lokale grupperes sproglige praksis.

Når beboerne på Helnæs relaterer sig til skolen på øen ved brug af retningsadverbier, gør de det på hver deres måde (*ned/op/ind/(hen)/..*). Dette er et individuelt niveau, betinget af den enkelte beboers bopæl på øen. Og når de relaterer sig til et fjerntliggende sted som fx Polen, siger de alle i lighed med danskere i almindelighed *ned/nede*. Dette er et overlokalt niveau. Herimellem befin-

der sig forskellige lokale niveauer. Nogle lokaliteter i det nærmeste lokalmiljø befinder sig som nævnt på det individuelt relaterede niveau (fx skolen). Andre nære lokaliteter omtales imidlertid på samme måde af alle helnæsboere. Det gælder fx møllen (*op*), sportspladsen (*over*) og fyret (*ud*). Her er der altså sket en lokal konventionalisering eller normering. Valget af det enkelte retningsadverbium er ikke specielt påfaldende – motivationen skal ofte findes i prototypiske konventionaliseringer af rumlige formationer (møllen ligger højt, og fyret ligger på øens yderspids). Det interessante er i denne sammenhæng at valget er lokalt forankret, ikke individuelt.

Yderligere lokale niveauer kan føjes til. Der er således enighed om hvordan man med retningsadverbierne skal konceptualisere relationen til en række lokaliteter på det nærmeste fastland på Fyn, typisk steder hvor man jævnligt har ærinde eller kender nogen. Det gælder fx et større område kaldet Landet, som indbefatter indkøbsbyen Ebberup og en række landsbyer som fx Saltofte og Ungersbjerg. Her siger helnæsboerne *op/oppe*. Med hensyn til Hårby, en by på størrelse med Ebberup, er der derimod enighed om at det hedder *hen/henne*. At der er tale om en lokal konventionalisering på Helnæs, ses af en optegnelse i Ømålsordbogens samlinger netop fra Ungersbjerg hvor informanten fortæller at man her siger *over/ovre* ved Hårby og *hen/henne* ved Ebberup.

Dette niveau bærer større lokalt eller dialektalt præg. Relationen til en prototypisk rumlig formation er mindre tydelig, og motivationen kan forekomme uklar. Det samme gælder brugen af retningsadverbierne ved de større købstæder Assens og Odense. Her siges *ud/ude*, og dette er fælles for både Helnæs og Ungersbjerg. At benytte *ud/ude* ved større købstæder, især Odense, er i det hele taget meget almindeligt på Fyn, men til gengæld påfaldende og svært forklarligt for danskere der bor i andre dele af landet. Der er altså tale om en endnu mere omfattende lokalt forankret konventionalisering.

Det er vigtigt at huske at disse cirkler ikke i sig selv er geografisk bestemte. Der er derimod tale om sociokulturelt betingede konceptuelle mønstre (jf. fx Enfield 2003: 86, 88). Det der sker, er at bestemte lokaliteter forankres konceptuelt i et bestemt lokalt deiktisk centrum. Fx ligger København jo længere væk end Odense og burde ud fra en rent geografisk betragtning opføre sig på linje med fx Polen. Men her har der etableret sig en specifik norm på Helnæs om at sige *ind/inde*.

Materialet fra Ømålsordbogen og fra Helnæs afslører således en konventionalisering af bestemte lokale relationer (ud over individuelle og overlokale). Informanterne opererer med et lokalt deiktisk centrum, et lokalt 'vi'. Faktisk opererer sprogbrugerne på Helnæs i deres brug af retningsadverbier med en række forskellige konceptuelle deiktiske centre eller synsvinkler: personens/familiens bopæl, Helnæs by/centrum, Helnæs i forhold til sydvestfynsk nærområde, Helnæs som del af større sydvestfynsk lokalområde – og Danmark som helhed.

At dette kan være tilfældet, er der ikke noget overraskende i. Det bemærkelsesværdige er måske nærmere at der i den sproglige kodning af rumlig orientering, fx med hensyn til brugen af retningsadverbier, tilsyneladende er så stor homogenitet, i hvert fald i det danske sprog-samfund, at det forekommer afvigende og forkert fx at sige *ud til Odense* eller *ud til Assens*.

3. Deiktisk centrum: specifikt, generaliseret og transponeret

Et deiktisk centrum defineres normalt som den specifikke talesituations her og nu, jf. Stephen C. Levinsons klassiske fremstilling: "Deixis concerns the ways in which languages encode or grammaticalize features of the **context of utterance or speech event**" (Levinson

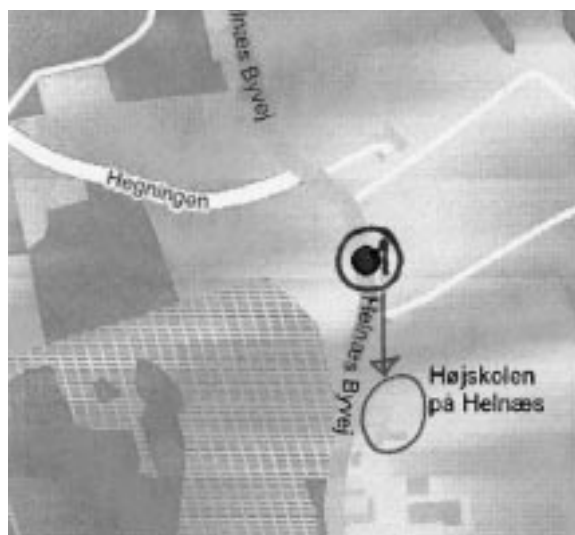
1983:54, Levinsons fremhævelse). Men når beboerne på Helnæs bruger retningsadverbierne, er det ofte ikke den konkrete talesituation der udgør det deiktiske centrum, men derimod talerens bopæl. Det er talerens hjem der udgør den inderste kerne – hvilket bl.a. kommer til udtryk i at modsætningen til *op/ned/ud/ind/hen/over/om*, dvs. bevægelsen tilbage til udgangspunktet, vil være *hjem* (fx *jeg kommer hjem igen* (fra lægen) *sidst på eftermiddagen*, jf. (1) og (2)). Det deiktiske centrum er ikke kun et ‘her’, men et ‘herhjemme’. Man kan kalde et sådant deiktisk centrum generaliseret fordi det kan forekomme i generaliserede ytringer, fx i sætninger af følgende type:

(5) når vi skal købe ind, kører vi op til Spar-købmanden i Ebberup

I mine interview fra Helnæs er det i de allerfleste tilfælde et generaliseret deiktisk centrum der kommer til udtryk i brugen af retningsadverbierne. Der er dog også eksempler på at informanten i den kommunikative sammenhæng finder det mere relevant eller tydeliggørende at benytte sig af den konkrete talesituations ‘her’ (og nu). Det er typisk når den omtalte genstand eller lokalitet befinder sig forholdsvis tæt på, fx inden for synsafstand. I disse tilfælde suppleres kommunikationen ofte med forskellige former for gestik (pegning, nik med hovedet).

(6) HH: der var skole på Helnæs?

X1: ja, der var skole herhenne hvor der er højskole nu; ja du kan kigge herhen, dér

En generaliseret brug af retningsadverbierne er ikke nødvendigvis bundet til talesituationens her og nu. Man behøver ikke ændre *op* i eksem-

pel (5), selvom man ikke ytrer sætningen på sin bopæl – den kan i princippet ytres et hvilket som helst sted. Dette er et eksempel på at et deiktisk centrum kan transponeres i tid og rum, jf. en senere fremstilling af Stephen C. Levinson: “as Bühler noted, many deictic expressions can be transposed or relativized to some other origo, most often the person of the protagonist at the relevant time and place in a narrative” (Levinson 2004:111). Dette kommer fx til udtryk i det følgende eksempel:

- (7) X1: det var jo gerne **ovre ved Poul**, han boede lige ved siden af os jo; så var vi jo gerne ovre; så fulgtes vi jo gerne ad dengang jo, sådan var dét jo .. **Poul, det var jo min nabo dér oppe**

Den første reference til Poul sker i en fortidig, narrativ kontekst, hvor valget af retningsadverbiet (*ovre*) er relateret til og bestemt af informantens tidligere hjem (altså et generaliseret deiktisk centrum, jf. *boede, gerne*). Den anden reference til Poul sker derimod med den nutidige talesituation som deiktisk forankringspunkt. Retningsadverbiet er nu et andet (*oppe*), og det er kombineret med demonstrativt deiktisk adverbium (*dér*).

Eksemplet viser at retningsadverbierne i deres deiktiske brug har indbygget den samme transpositionelle fleksibilitet som andre deiktiske udtryk, altså at udgangspunktet, dvs. både et specifikt og generaliseret deiktisk centrum, kan transponeres i tid og sted i en sproglig fremstilling, typisk en form for narrativ (jf. fx Duchan et al. 1995).

4. Konklusion

De specifikke rumlige forhold i en given ytringskontekst spiller principielt altid en rolle i forbindelse med sproglig kodning af rumlig orientering. Valget af retningsadverbium vil altid skulle relateres til et konkret rum (der ligger en form for "faktiv fordring" i den sproglige kodning af rumlig orientering). Eller mere præcist: Talerens taleposition og synspunkt på, dvs. vurdering eller konceptualisering af relationen til det omtalte sted spiller altid en rolle. Nærværende undersøgelse viser imidlertid at sprogbrugernes brug og valg også er betinget af konventionaliseringer og af kontekstuelle forhold, både sociokulturelle og kommunikative. Den størrelse der sættes som udgangspunkt, dvs. det deiktiske centrum, kan både være individet, familien, et nært lokalsamfund, et større lokalsamfund og hele Danmark – dvs. at et særligt lokalt/dialektalt forankringspunkt i brugen af retningsadverbierne danner udgangspunkt for specifikke konventionaliseringer. Dertil kommer at dette deiktiske centrum kan have flere kommunikativt relaterede betydninger: Det kan være specifikt, dvs. bundet til talesituationen ('her'), det kan være generaliseret, dvs. referere til fx en fast bopæl ('hjem'), og det kan være transponeret i tid og rum, fx i en narrativ.

Litteratur:

- Duchan, Judith F. & Gail A. Bruder & Lynne E. Hewitt, (1995): *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective*. Hillsdale, New Jersey.
- Enfield, Nick (2003): "Demonstratives in space and interaction: data from Lao speakers and implications for semantic analysis". i: *Language* 79(1). 82-117.
- Langacker, Ronald W. (1998): "On Subjectification and Grammaticization". i: Koenig, Jean-Pierre (ed.): *Discourse and Cognition. Bridging the Gap*. Stanford. 71-89 .
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge.
- Levinson, Stephen C. (2004): "Deixis". i: Horn, Laurence R. & Gregory Ward (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. Malden. 97-121
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1992-*. Afdeling for Dialektforskning, København.

Ann-Marie Ivars

Svenska litteratursällskapet, Helsingfors

Expletivt 'det' i sydösterbottnisk dialekt

Expletiva konstruktioner finns med på den lista över syntaktiska företeelser som ägnas intresse inom det nordiska dialektsyntaxprojektet, Scandinavian Dialect Syntax. Med ett föredrag om bruket av expletivt 'det' i sydösterbottnisk dialekt (sÖB) vill jag för min del ge ett bidrag till beskrivningen av variationen inom de nordiska språken.

Beskrivningen bygger på inspelningar från Lappfjärd (Lf) och Närpes (Nä). Informanterna som alla är säkra dialekttalare är födda under en tid som omspannar sex decennier, från 1880- till 1930-tal. Det är den genuina syntaxen jag har ambitionen att komma åt och beskriva; informanterna är följaktligen valda så att jag så vitt möjligt ska komma till rätta med problemet med den dubbla syntaxkompetensen (som Jan Terje Faarlund talade om i sitt föredrag på dialektologkonferensen i Vasa 1982; 1983:150).

Svenska Akademiens grammatik, del 3 Fraser och 4 Satser, bildar utgångspunkt för analysen av expletivt 'det'. I analysen förlitar jag mig dessutom i hög grad på min egen språkkänsla – dialekten är mitt modersmål.

Expletivt *he* som subjekt

I sÖB är det pronomenet *he* 'det', obetonat *e*, som används som expletivt subjekt (FO II *het*). En konstruktion som jag länge har varit på utkik efter är den transitiva expletivkonstruktion som finns i isländskan och dialektalt i färöiskan, men inte i fastlandsskandinaviska (Christensen 1996:18). Följande exempel ges i *Suggested topics for Scan-DiaSyn*, s. 8:

fä. dial. *Tað keypti onkur útlendingur húsið hjá Eivindi.*
 isl. *það keypti einhver útlendingur húsið hans Eysteins.*

För egen del kan jag tänka mig att säga t.ex. *Det har många studenter läst den här boken*, men några belägg på den typen av transitiva expletivkonstruktioner har jag inte hittat i det sÖB materialet. Knappast kommer jag heller att göra det, för normalt uttrycker man sig i sådana fall med utbrytning: *he je ma:ng studentär såm a lie:st hison bo:tjen.*

I sÖB förekommer däremot transitiva expletivkonstruktioner av ett annat slag som fångat min uppmärksamhet. Det är fråga om satsers som när de inleds av satsadverbialen *inte* och *nog* kan (men inte behöver) konstrueras transitivt tillsammans med expletivt subjekt, t.ex. *itt fi:ra he karan ju:len så liengg i* 'inte firade det karlarna julen så länge inte [som kvinnorna]'. Den typen återkommer jag till senare, efter en översiktlig framställning av det normala bruket av expletivt *he* i sÖB tal. Översikten följer SAG 4 Subjekt § 18–24 (s. 53–63).

Översikt

1. Expletivt *he* står som formellt subjekt i aktiv sats som har egentligt subjekt. Satsen utsäger till exempel att det egentliga subjektets referent *finns, färdas, kommer, lever, ligger, sitter, syns, varder* 'blir', *växer, är*. Satsen innehåller ofta också ett rums- eller ett tidsadverbial, vid *vara* och *varda* ett rumsadverbial som här betraktas som kriterium på att satsen konstrueras med formellt och egentligt subjekt. (SAG 3 Eg.subj. § 6–7, s. 391 f.; 4 Subjekt § 19, s. 53; Ivars 2005:75.)

Medan det egentliga subjektet i standardspråket normalt består av en indefinit nominalfras, kan det i sÖB utgöras också av en definit nominalfras. Mest handlar det i sådana fall om ämnesord och plurala substantiv som tar den (nordsvenska) partitiva artikeln (Delsing 2003: 15 f.; Ivars 2005:74–76). Det egentliga subjektet kan vidare bestå av en nominal bisats, och expletivt *he* förekommer också i anaforiska verbfraser. (Exemplen återges med grov ljudbeteckning enligt FO I, s. XII, retroflect *l* här dock med fet stil.)

a) Det egentliga subjektet utgörs av en indefinit nominalfras:

e fannst en tall där 'det fanns en tall där' (Nä)

he sku no: va en ny:on mattå åp gålve 'det skulle nog vara en ny matta på golvet [till jul]' (Lf)

- b) Det egentliga subjektet utgörs av en definit nominalfras:
e blomma sjo:rtronän 'det blommade hjortron' (Nä)
nu böri e veks bjärkan uvi heila hagan 'nu börjar det växa björkar över hela hagen' (Lf)
- c) Det egentliga subjektet utgörs av en nominal bisats:
i maj bru:ka e funu va:l e vi hlefft u:t foå:ren 'i maj brukade det väl bli att vi släppte ut fåren' (Nä; för *he* som konj., se FO II *het* konj.)
- d) Anaforisk verbfras:
 – *nå tå tu vekst opp tå, va e mytjy jemnoå:ri å, boå:n ti lie:k mie: å va i la: mie: tenn* 'nå då du växte upp då, var det mycket jämnåriga och, barn att leka med och vara i lag med där?'
 – *ja:a, visst fanns e he* 'jaa, visst fanns det det' (Nä)

2. Expletivt *he* är subjekt i aktiv sats med postponerad nominal bisats eller infinitivfras (SAG 4 Subjekt § 21, s. 55 f.).

si e va ju viktit e on ska ju inn såde halvti:jti:din 'se det var ju viktigt att den [:kannan till mejeriet] skulle ju in vid sådär halvtiotiden' (Nä)
så e va ju bråttåm ti kåm ila:nd tå 'så det var ju bråttom att komma i land då' (Nä)

3. Expletivt *he* står som subjekt i passiv sats – *s*-passiv eller omskriven passiv – med underförstådd mänsklig agens (SAG 4 Subjekt § 22, s. 57).

- a) Satser utan bestämning som motsvarar objektet i aktiv sats:
nå:ä, mytjy no: oå:test e därinn 'nej, ofta nog åt man inomhus' (Nä)
å tå fo:last e tå ti gra:vuö:le 'och då fördes det [mat] till gravölet' (Lf)
- b) Satser med en bestämning som motsvarar objektet i aktiv sats. Satsen kan också analyseras som en sats med formellt och egentligt subjekt. Med *skulle* + verb i passiv beskrivs gamla sedvänjor.
å int tro:r ja e voltt syö:ma na mäir heldär int 'och inte tror jag det blev sytt något mera [klänningar] heller inte' (Nä)
tå så sku e sjonggas en salm tå 'då så skulle det sjungas en psalm då [när den døde var svept och lades i kistan]' (Lf)
tå sku e ko:kas grynngröitin 'då skulle det kokas gryngröt' (Lf)
- c) Satser med postponerad nominal bisats som objekt:
e va sagt ja ska ga i fålkhyö:gsko:lan hande vintrin 'det var sagt [att] jag skulle gå i folkhögskola den där vintern' (Nä)

men så sa:gest *e* no: tå he hede va sant 'men så sades det nog då att det där var sant' (Lf)

4. Expletivt *he* vid opersonliga predikat som anger händelser och tillstånd och saknar tydlig agens. Verb och adjektiv som tar expletivt *he* förs nedan samman i semantiska grupper.

a) Väderlek, dagsljus och växtlighet:

he haggla ju åm såmarin 'det haglade ju den där sommaren' (Nä)

di va nä:ra ti dronken, tå *e* bloå:st såde 'de var nära att drunkna, då det blåste sådär' (Nä)

å mörkt var *e*, å gåråt 'och mörkt var det, och gyttjigt' (Lf)

natten ba:ket så reina *e* 'natten efter så regnade det' (Lf)

b) Verb för sinnesförmimmelser och för tillstånd eller händelser som registreras med sinnena tar ofta adverbial som anger sätt, grad eller befintlighet för det område där fenomenet konstateras:

e pela allstans 'det kittlade överallt' (Nä)

e bare sma:ldra i kastrullär å låtjär 'det bara slamrade i kastruller och lock' (Nä)

e låfta så gryönt å frikst 'det luktade så grönt och friskt' (Lf)

c) Typen *det är* + adjektiv + befintlighetsadverbial, där adjektivet karakteriserar atmosfären på den plats som anges med adverbialet: å he va inn i brinnaste kri:je tå *e* va såm all värst åp nie:se 'och det var mitt under brinnande krig när det var som allra värst på [Karelska] näset' (Nä)

d) Andra verb för icke-agentiva händelser och tillstånd:

men no: kann *e* ju hie:nd 'men nog kann det ju hända' (Nä)

åm *e* va sjlefuöre jieg *e* ju bra: 'om det var slädföre gick det ju bra' (Lf)

e) Verb för handling när agens inte kan urskiljas av talaren:

(åm hondan sjelld å y:la riktigt hå:t) tå sa: dåm he *he* föribåda '(om hundarna skällde och ylade riktigt hårt) då sade dom att det förerbådade [död]' (Lf)

å *he* lä:ra no: spyö:kas tä:-tå sa:g an 'och det lär nog ha spökat där då sa han' (Lf)

f) Expletivt *he* i sats med anaforiskt *göra*:

blommar kann *e* jie:r *e* kann va rektit allt kvitt 'blommar kan det göra det kan vara riktigt helvitt [av hjortronblom]' (Nä)

5. Expletivt *he* står som subjekt i den överordnade satsen i utbrytningskonstruktioner. Relativsatsen inleds av *som*, men den kan vara oinledd eller inledas av *he* när det underförstådda ledet har adverbialfunktion.

he va vel tollarän såm a täij an i behla:g boå:tin vi ska ha: ‘det var väl tullmännen som hade tagit den i beslag, båten vi skulle ha’ (Nä)

he-e no: presten nu såm a endra hede ‘det är nog prästerna nu som har ändrat det där [:tiden för julottan]’ (Lf)

så *he* va oå: tåmm *he* ja tjö:ft kleningsty:je ‘så det var av dem som jag köpte klänningstyget’ (Nä)

he va bare en li:tinon kåijå *he* vi bodd i: ‘det var bara en liten koja som vi bodde i’ (Lf)

Översikten ovan visar fall där överensstämmelse råder mellan dialekt och standardspråk i användningen av expletivt subjekt. Lite utförligare ska jag behandla ett par fall av transitiva expletivkonstruktioner som kan betecknas som specifika för dialekten.

Transitiva expletivkonstruktioner

I standardspråket måste som känt verb som konstrueras aktivt normalt vara intransitiva för att tillåta egentligt subjekt, men begränsningarna på satser där ett agentivt verb konstrueras med egentligt subjekt är otydliga och en sats som t.ex. *?Det prenumererar många stockholmare på Sydsvenskan* bedöms ofta olika av olika språkbrukare (SAG 3 Eg.subj. § 13, s. 400).

De transitiva expletivkonstruktionerna representeras i sÖB för det första av två verb, *bry sig om* och *fordra*, för det andra av en sats-typ med spetsställt *nog* eller *inte*, dvs. satser med strukturen *inte/nog* + verb + *he* + subjekt (+ objekt).

6. Verben *bry sig om* och *fordra*

Bry sig om i betydelsen ‘befatta sig med’ (FO I *bry* 2) är en verbfras som konstrueras negativt, dessutom ofta expletivt även när den tar objekt. Följande utdrag ur ett samtal om midsommarseder får illustrera konstruktionen. Samtalet handlar om bruket att gå naken i en rågåker för att utröna vem man skulle bli gift med, något som unga flickor i äldre tid sysselsatte sig med under midsommarnatten.

If1: ja nu pra:ta dåm ju åm roågoåkran å tådde no:, hur an sku, ja:, ga i tåmde roågfelten men it

If2: *he* vila it na:r böri bry: se åmm

If1: nä: *he* brydd it na:r se i vånn ti:d åmm tådde

If2: he vo:r så gammalt

(If1: ja nog pratade de ju om rågåkrarna och sådant nog, hur man skulle, ja, gå i de där rågfälten men inte

If2: det ville ingen börja bry sig om

If1: nej, det brydde inte någon sig i vår tid om sådant där

If: det blev så gammalt) (Lf)

Konstruktionen behöver i och för sig inte vara omöjlig i standardspråket; liknande konstruktioner kan även där förekomma när subjektet har en oprecis referens: Det ropade visst *någon* där borta (SAG 3 Eg. subj. § 13, s. 400 – se även exempel med *bry* under 7 c).

Fordra konstrueras i sÖB opersonligt (FO II *fordra* 2) och tar i följande exempel en infinitivfras som objekt:

hede arbete ja ha:r så masie:rar ja ju presi:s fö dagan, *he* fo:drar ju bäin-nen kansji ti sess nie:r na lete tå än stånd kva:r kvie:ld 'det där arbetet jag har så går jag ju precis dagarna i ända, det fordrar ju benen kanske att sätta sig ner lite då en stund varje kväll' (Nä)

7. Satstypen *inte/nog* + verb + *he* + egentligt subjekt (+ objekt)

Fyra typer av satser som inleds av *inte/nog* och konstrueras med expletivt *he* kan urskiljas: För det första en typ med intransitivt verb som på standardspråkligt vis uttrycker emfas (t.ex. *itt kåmm e naon katt fast hör vi låkka* 'inte kom det någon katt hur vi än lockade'; FO II *het* pron. 5), för det andra en typ där en infinitivfras fungerar som objekt till ett hjälpverb, för det tredje en typ som har ett transitivt verb som predikat och saknar uttryck för objektet, för det fjärde en typ som har ett transitivt verb som predikat och objektet uttryckt i talet. De tre senare, dialektspecifika typerna exemplifieras nedan:

a) Satser med infinitivfras som objekt till hjälpverb (SAG 3 Infinitivfraser § 7–8, s. 572–575):

int fie:g *e* ful boå:nån ga så langt tå itt 'inte fick det väl barnen gå så långt då inte' (Nä)

no sku *he* å:slö:nen ha rekk till no: 'nog skulle det årslönen ha räckt till nog [till en cykel]' (Lf)

b) Satser som saknar språkligt uttryck för objektet, som i stället framgår av kontexten:

itt talar *e* vi så grymt brätt na mäir itt 'inte talar det vi [dialekten] så grymt brett mera inte' (Nä)

it tje:ft *he* na:r såde fä:dit tå utan *he*, *he* sku ve:vas 'inte köpte det någon [tyg] sådär färdigt då utan det, det skulle vävas' (Lf)

c) Satser som har språkligt uttryck för objektet:

itt si:r *e* ju na boå:n *he* i dessa ti:där 'inte ser det ju några barn det i dessa tider' (Nä)

å itt veta *e* ju valtär na: å u:no 'och inte visste det ju Valter något och Uno' (Nä)

itt a *e* vi konna skri:v na tåldde itt 'inte hade det vi kunnat skriva något sådant inte' (Nä, avlyssnat i spontant tal 2006)

tå e vo:r femtda:jin it fi:ra *e* karan så lie:ngg ju:len i 'när det blev femtedag jul inte firade det karlarna så länge julen inte' (Lf)

it bru:kar *e* just na:r ha lökkan förr i 'inte brukade det just någon odla lök förr inte' (Lf)

nei no: måta *he* tjenaren bestå: se me:blen sjölv 'nej nog måste det tjänstefolket bestå sig möblerna själva' (Lf)

Typ c) är som synes väl styrkt i materialet, men den är inte begränsad till sÖB utan är i själva verket känd från hela Österbotten (FO I *bry*; II *het* pron. 5), intressant nog också från Houtskär i västra Åboland:

int veit *he* bå:na na: åmm *he* 'inte vet det barnen något om det' (Kb)

å int *bry:dd* *he* papp se na: 'och inte brydde det pappa sig något' (Kh)

ingga *brydd* *e* nain sä åmm te ta nedär in 'inte brydde det någon sig om att ta ned den [:midsommarstången]' (Ho)

Det är ett känt faktum att negationen *inte* påfallande ofta står initialt i österbottniskt språkbruk, liksom i finlandssvenskt språkbruk över huvud taget (Huldén 1995). *Inte* kan i vissa fall placeras som fundament också i sverigesvenskan, när satsen fungerar som en invändning eller uttrycker emfas, t.ex. när flera negerade sakförhållanden ställs mot varandra (*Inte* har hon tvättat och *inte* har jag städlat; SAG 4 Satsadverbial § 71, s. 175 f.). Betecknande för det finlandssvenska bruket är att *inte* kan stå initialt utan att dessa villkor är uppfyllda. Jan Lindström som har jämfört finlandssvenska och sverigesvenska samtal med varandra har påvisat att det rör sig om rätt påtagliga kvantitativa skillnader (2005:129).

När jag först fick ögonen på satstypen *inte/nog* + verb + *he* + subjekt (+ objekt) tänkte jag att det kanske finns en regel som säger att satser med spetsställt *inte/nog* ska ha inskott av expletivt *he*. Sedan fann jag att det förekommer också *inte/nog*-inledda satser utan *he*. Frågan kom då att gälla vilka distinktioner talarna uttrycker genom att i en del fall använda expletivt *he*, i andra fall *inte*. För att belysa den frågan har jag utgått från några autentiska satser *utan* expletivt *he* och för jämförelsens skull konstruerat motsvarande satser *med* expletivt *he*.

itt bry:r *on* se na: (Nä)

itt bry:r *e hon* se na: [Dvs. *hon* bryr sig *inte*, men *vi* bryr oss.]

Vad som händer när ett *he* förs in i satsen är att det egentliga subjektet samtidigt ändrar form. Förändringen märks tydligt vid personliga pronomen, som får den obetonade varianten ersatt av den betonade (så att *ja* blir *ja:g*, *du* blir *tu*, *on* blir *hon* etc.). Satsen får i och med förändringen ett nytt innehåll: medan initialt *inte* normalt har till uppgift att nege- ra satsen, får det vid inskott av *he* till uppgift att fokusera subjektet, dvs. subjektets referent kontrasteras mot någon person eller personer som *inte* nämns explicit i sammanhanget (*hon* mot *vi*, *du* mot *de* etc.). Ett par exempel till på hur betydelsen skiftar när ett *he* skjuts in mellan predikatet och subjektet i en *inte*-inledd sats och strålkastarljuset riktas mot subjektets referent, här i satser med ett bitransitivt respektive intransitivt verb:

it fie *vi* ju dans kvann såm helst i (Lf)

it fieg *e vi* dans kvann såm helst i [Dvs. *Vi* fick *inte* hålla dansgille i vilken gård som helst i byn, men i andra byar kanske man fick göra det.]

sei on ska kām ett de me bi:lin, it kām-bä-*du* ti:t annås i 'säg [att] hon ska komma efter dig med bilen, *inte* kommer du dit annars *inte*' (Lf)

it kām-bär *e tu* ti:t annås i [Dvs. *inte* lyckas *du* ta dig dit utan bilskjuts, fastän *någon yngre* kanske gör det.]

Satserna är således *inte* semantiskt likvärdiga, och det är satsen med expletivt *he* som är den markerade i och med att talaren där framhäver det egentliga subjektets referent som ställs i kontrast till någon annan eller andra personer. Det är förresten bara vid personsjunkt (personliga pronomen, personbetecknande substantiv och egennamn) som den *inte/nog*-inledda expletiva translativkonstruktionen är belagd. Beteck-

nande är att expletivt *he* inte kan användas i satser med det allmänna pronomenet *han* 'man':

int ska *an* bry: se åmm allt hladär an hyö:r 'inte ska man bry sig om allt sladder man hör' (Nä)

*int ska *e han* bry: se åmm allt hladär an hyö:r

Det finns ytterligare en pragmatisk aspekt på bruket av satsinitialt *inte*. För finlandssvenska samtal gäller att satsinitialt *inte* till övervägande del har en responsiv funktion, och att det är just i den funktionen som finlandssvenska varieteter skiljer sig från sverigesvenska (Lindström 2005:130–134). Den negerade satsen kan vara en omedelbar respons på vad en annan talare har sagt, men den kan också vara fördröjd eller analyseras som ett tillägg till vad talaren själv just har sagt.

Hur satsinitialt *inte* i mitt material fördelar sig på olika slag av responser har jag inte undersökt närmare. Det står ändå klart att satserna med spetsställt *inte/nog* och expletivt *he* inte fungerar som omedelbara responser utan påträffas inne i eller i slutet av ett yttrande. De karakteriseras bäst som egenanknytande tillägg, som samtidigt har till uppgift att avrunda och signalera att talaren är i färd med att avsluta en berättelse eller ett yttrande.

Ur slutet av ett samtal om emigrantdialekt

I: Jo: he sa: di no: tå ja va ti:t [till Amerika] å sa: di ”itt talar tu na rektit närpes tå an talar rekti närpesdialekt så ska itt na:r förstoå: a” sa: di, såm na u:tåmsto:end.

If: Hm. Jo:. Presi:s sålis je-e no:. Å så je-e no: så brätt he ti tala. *Itt talar e vi så grymt brätt na mäir itt.* Tykkt no: e lie:t na lete bra:. (Nä)

Ur ett samtal om julmat

I: Nå hede kalvstäck tå förekåmm åp ju:lbo:le he tå?

If: Ja:a. Vi ha: no: hie tå. Å gröitin å, å lu:tfiskan å päronen å smöre å drikka tå. Å pannka:kå-ti all sist tå ti jiet oåp å. Å såles va e no: förr. He va mytjy, he va no: mytjy, bru:k ti hav rivipannka:kår, men *it vill e na:r i:s la: dåm na mytjy meir*, [it] i:sa-vi ri:v päronen heldär. He-e no: såles. (Lf)

Expletiva translativkonstruktioner har således en klar pragmatisk funktion i samtal och är därmed ett av många subtila medel som man i sÖB använder sig av för uttrycka skiftande innehåll i tal.

Litteratur:

- Christensen, Kirsti Koch (1996): Mikrokomparativisme og målføresyntax. i: Øystein Alexander Vangsnes (red.): *Syntaktisk variation i nordiske målføre*. Nordica Bergensia 9 (1996). Bergen. 15–23.
- Faarlund, Jan Terje (1983): Regionale syntaktiske drag og deira plass i standardmåla. i: *Folkmålsstudier* 28. Åbo. 149–158.
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål* I–II. (1982, 1992). Helsingfors.
- Huldén, Lars (1995): Österbottnisk negationslära. i: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1995*. Uppsala. 175–186.
- Ivars, Ann-Marie (2005): Sydösterbottnisk nominalfrassyntax. i: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 2005*. Uppsala. 73–93.
- Lindström, Jan (2005): Initial satsnegation. En responsiv konstruktion i finlandssvenska. i: Muittari, Veikko & Matti Rahkonen (red.): *Svenskan i Finland* 9. Jyväskylä: Meddelanden från institutionen för språk vid Jyväskylä universitet 1. 124–135.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. 2. Fraser. 3. Satser. Stockholm.
- Suggested topics for ScanDiaSyn discussed at the meeting of styregruppera in Tromsø, June 8, 2005.*

Ann-Marie Ivars & Lisa Södergård

Svenska litteratursällskapet, Helsingfors

Spara det finlandssvenska talet

Ann-Marie Ivars redogör för bakgrunden till projektet och Lisa Södergård för själva insamlingen.

Bakgrund

År 1998, när Nordens dialektologer samlades till konferens i Finland, rådde det en rätt dystert stämning bland deltagarna. Det var inte nog med att dialekterna var på väg att försvinna, också dialektologerna såg ut att vara ett släkte i utdöende. Dialektarkiven strukturerades om och avfolkades, och det var en process som inte gick någon arkivanställd oförmärkt förbi. Det kan vi läsa om i Inge Lise Pedersens plenarföreläsning (2000), där hon också pekar på de ungas språkbruk, attityder och beteenden som vägvisare för språkutvecklingen i framtiden.

Dialektologin i Finland förskonades visserligen från omstruktureringar, men nya vindar inom språkforskningen hade på 1970-talet fört med sig ett minskat intresse för dialekter och dialektologi i traditionell tappning. Insamlingen av dialekt utsattes för skarp kritik: det var en insamling som bedrevs för insamlingens egen skull, den dokumentation av dialekterna som insamlingen syftat till var i själva verket slutförd. Kritiken tog skruv. Svenska litteratursällskapet i Finland och Forskningscentralen för de inhemska språken upphörde med att sända ut stipendiater i fält, och arkivpersonalen slutade göra fältarbete. I början av 1980-talet bröts en drygt hundraårig tradition av uppteckning och inspelning av dialekt.

Den insamling som över huvud taget förekom gjordes på 1980- och 1990-talen med sikte på enskilda projekt och utfördes med sociolingvistisk metod, som fallet var med projektet *Finlandssvenska stads-*

mål (Ivars 1996, Gullmets-Wik 2004). Det var när jag arbetade med stadsmålen som jag upptäckte att det inte fanns samtida material att tillgå för den jämförelse jag skulle göra av språket i städerna och dialekterna i omlandet – och som tanken om en ny storinsamling föddes. Jag fick gå tillbaka till inspelningar från 1970-talet för att hitta relevant jämförelsematerial.

Det gick några år innan tanken kunde bli verklighet. Tillfället kom när Svenska litteratursällskapet 2002 fick en ny arkivchef som ville utveckla verksamheten vid Språkarkivet. Av arkivchefen Mikael Korhonen fick jag i uppdrag att skriva en plan för insamling av talspråk för Språkarkivet. Hösten 2004 fick planen *Spara det finlandssvenska talet* grönt ljus av litteratursällskapets styrelse, och 2005 kunde arbetet sätta i gång. Insamlingen pågår i tre år och ska vara i hamn vid utgången av år 2007.

För att skapa mig en bild av situationen började jag arbetet på insamlingsplanen med att kartlägga inspelningarna i litteratursällskapets bandarkiv under en 50-årsperiod, från 1952 då man började spela in dialekt på band och fram till 2002. Översikten visade ett rätt intressant mönster: från 102 inspelningar på 1950-talet (när tumregeln sägs ha varit 2-3 inspelningar per lokal dialekt) ökade antalet på 1960-talet till ca 450 och på 1970-talet, när insamlingen var som livligast, till ca 570. På 1980-talet började aktiviteten avta, för att på 1990-talet stanna under 1950-talets nivå. För 1990-talets del var insamlingen begränsad till stadsmålsprojektet och sällskapets tvärvetenskapliga s.k. Bergö-projekt.

Detta var alltså läget i början av 2000-talet. Det hade då hunnit uppstå ett avstånd på 3-4 generationer från 2000-talets unga vuxna till de informanter som var representerade i insamlingen före 1980 och var födda på ömse sidor om förra sekelskiftet. Något måste göras, om vi inte ville att hålet i kulturarvet skulle växa sig större än det redan var.

Från början var det tänkt att den nya insamlingen till skillnad från den äldre skulle rikta sig mot unga informanter, unga vuxna i åldern 20-30 år. Tanken om ungas språkbruk som vägvisare in i framtiden fick till en del omprövas i ljuset av översikten av den tidigare insamlingen. Om den nya insamlingen intresserade sig bara för unga vuxna, skulle det ha blivit en lucka i vår kunskap om talspråket hos de generationer som är födda under decennierna före och efter andra världskriget. I praktiken arbetar *Spara talet*-projektet därför med två

åldersgrupper, dels en grupp yngre talare födda ca 1975-1985, dels en grupp äldre födda ca 1925-1950, med tyngdpunkten ändå lagd vid den yngre gruppen. Med den uppläggningsplaneringen påminner insamlingen mycket om *SweDia 2000* (Bruce m.fl. 2000), som jag har inspirerats av och även är tack skyldig för synpunkter på insamlingsplanen.

När insamlingen väl är slutförd ska vardagsspråket hos ett tusental informanter ha spelats in på band. Det nya materialet kommer att spegla ett tvärsnitt av språket i stad och bygd och i olika skikt av samhället, inte bara dialekt i landsbygdsmiljö som den tidigare insamlingen var inriktad på. Samtidigt ägnas den stilistiska variationen uppmärksamhet. Frågor vi också söker svar på är nämligen vad som händer med språket när talare från olika delar av det svensktalande Finland möts och hur svenskan i Finland ter sig i formella sammanhang. Lisa Södergård som koordinerar *Spara talet*-projektet fortsätter med att presentera den praktiska sidan av insamlingen i dess olika varianter.

Insamling

Som tidigare nämnts är insamlingen huvudsakligen inriktad på att dokumentera det informella samtalspråket hos informanter ur två åldersgrupper, dvs. yngre och äldre vuxna. Intervjuerna görs både i städerna och på landsbygden. För att insamlingen ska bli så heltäckande som möjligt har vi delat in Svenskfinland i ett 50-tal olika inspelningsområden. Förutom de svensk- eller tvåspråkiga (finska-svenska) kommunerna ingår också två s.k. språköar, Tammerfors och Kotka. Antalet personer som intervjuas per inspelningsområde varierar men från de flesta områden intervjuas 18 informanter, varav 12 tillhör kategorin yngre vuxna och 6 kategorin äldre vuxna.

Intervjuerna görs av inspelningsassistenter som har anknytning till respektive inspelningsområde och själva talar det lokala språket. Goda kontakter till människorna i ett område är en förutsättning för arbetet, eftersom det är assistenterna som, utgående från vissa givna kriterier, väljer vilka personer som intervjuas. En utgångspunkt vid valet av informanter är att personen är född och uppvuxen på orten och har minst en förälder som också är det. Dessutom eftersträvas jämn fördelning mellan könen och, i synnerhet i städerna, spridning med avseende på informanternas utbildning. Studentexamen utgör skiljelinje vad gäller utbildningsnivå.

Intervjuerna, som är ungefär 60 minuter långa, görs med stöd av en frågelista. Frågelistan behandlar ämnen som barndomsminnen, arbete och fritid, framtidsdrömmar och det lokala språket, men informanterna har möjlighet att tala också om andra ämnen som intresserar dem.

Under det första projektåret 2005 gjordes intervjuer med drygt 300 informanter och under 2006 fortsatte fältarbetet och ytterligare 300 informanter intervjuades. Det sista projektåret 2007 görs intervjuer i de återstående områdena så att målet om ett tusental intervjuade uppnås.

Förutom intervjuerna i hemmiljö görs också inspelningar som avser att dokumentera talet i andra situationer och sammanhang. Vad händer när människor från olika regioner i Finland möts? På vilket sätt anpassas språket? För att få svar på sådana frågor görs inspelningar av gruppsamtal mellan studenter från olika håll i landet. Inspelningarna görs på studieorter som lockar studenter från hela det svenska språkområdet och där det är naturligt att umgås med personer från andra delar av landet. En grupp består av fyra studenter och i idealfallet är en person från Österbotten, en från Åland, en från Åboland och en från Nyland. Studenterna får sedan sitta och diskutera på egen hand i en timmes tid medan bandet går.

Hur talar man när man står i talarstolen och håller föredrag? Det mer formella talet ägnas intresse i och med att de föredrag som ges i Svenska litteratursällskapets föreläsningsserier spelas in. Föredragen hålls av inbjudna föreläsare och tillställningarna riktar sig till allmänheten.

Framtida användning

Materialet arkiveras på Svenska litteratursällskapets Språkarkiv och bildar där en naturlig fortsättning till den tidigare dokumentationen av svenskan i Finland. I arkivet är inspelningarna tillgängliga för forskare och andra intresserade. I augusti 2006 öppnades en webbplats där delar av materialet presenteras. I den första versionen finns ljudprov från 16 olika orter, men webbplatsen kompletteras i takt med att insamlingen fortskrider.

Det som gör en insamling av det här formatet så angelägen just i Finland är den aktuella språksituationen. I Finland handlar utveckling-

en ju inte bara om regionalisering, utan i högsta grad även om språkkontakt svenska-finska. Det gör att vi behöver jämförelsepunkter för att kunna hålla oss ajour med utvecklingen i ett längre perspektiv. Tanken är därför den att insamlingar efter samma mönster ska kunna göras om med jämna mellanrum. Förhoppningen är att *Spara talet*-materialet i sinom tid ska tas i bruk för både små och stora undersökningar i språkkontakt och språkförändring, teman som har hög aktualitet inom den internationella forskningen just nu.

Litteratur:

- Bruce, Gösta, Olle Engstrand & Anders Eriksson (2000): De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (SweDia 2000). i: *Folkmålsstudier* 39. Helsingfors. 33-54.
- Gullmets-Wik, Marie-Charlotte (2004): Backa och backe, glader och glad. *Formväxling i talspråket i Jakobstad, Kristinestad, Ekenäs och Lovisa*. Studier i nordisk filologi 82. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie (1996): Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. i: *Folkmålsstudier* 37. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie (2003): Plan för projektet *Spara det finlandssvenska talet*. www.sls.fi/projekt_sparatalet_plan.htm
- Pedersen, Inge Lise (2000): Lille fag hvad nu? i: *Folkmålsstudier* 39. Helsingfors. 257-276.

Tor Erik Jenstad og Gunhild Aamodt

NTNU, Trondheim

Kjelder til lånord i norske dialektar – Ei mogleg utnytting av basane til Norsk Ordbok

Innleiing

Redigeringsprogrammet til Norsk Ordbok gir ein base der det kan gjerast ulike former for søk. Vi har her søkt opp ord som er registrerte med lågtysk, mellomlågtysk eller lågtysk som opphavsspråk og som samstundes er dialektavgrensa. Med dette tilfanget prøver vi ut den tradisjonelle oppfatninga om at hovudtyngda av dei lågtyske lånorda i norsk har komme i vest og nord, og samstundes om sambandet mellom Agderkysten og Nederland let seg påvise i lånorda.

Påverknad frå lågtysk og nederlandsk

Den lågtyske påverknaden på norsk (og andre skandinaviske språk) i seinmellomalderen, og bakgrunnen for dette, er velkjent og mykje omskriven. Språkkontakt fører lettast til endringar på det leksikalske nivået, og det er da også særleg i einskildord og ordlagingsselement ein har kunna påvise lån frå lågtysk. Men også mogleg påverknad på morfologiske og syntaktiske strukturar har vore drøfta.

Kontakten mellom lågtysk og skandinavisk er eit forskingsfelt som dei seinare åra har vorte vitalisert i høg grad, ved at det er teke i bruk nye metodar frå sosiolingvistik og moderne språkkontaktforskning. Særleg er det gjort store framsteg i studiet av språkstrukturelle forhold gjennom slike nye perspektiv (Jahr 1995, Nesse 2002). For oss som leksikografar er det likevel naturleg å halde oss til ordforrådet.

Vi har funne det relevant å sjå på nederlandske lånord i lag med dei lågtyske. Gjennom det sterke handelsveldet som Nederlanda bygde opp frå slutten av 1500-talet er det komme inn ordtilfang derifrå i dei nordiske måla. Mest kjende er nok sjøtermene (*ruff, rigg, dørk* m.m.), som fortel om ein ny, importert sjøfartskultur. I Noreg bør Agder ha vore ein viktig innfallsport for lånord frå nederlandsk, sidan kontakten her var særleg intens gjennom trelasthandelen (Torp 1988:207, Skjekkeland 1999:95 ff). Nederlendarane dominerte trelasthandelen frå Lindesnes og austover, lenger vest var det skottar (pluss folk frå Orknøyane og Shetland) (Rian 1995:92). Men også lenger nordover var det kontakt med nederlendarar. Rian nemner såleis at nederlendarane var dei fremste også på Nordvestlandet. Den vesle tettstaden Torjulvågen i Tingvoll kommune på Nordmøre har heilt opp mot vår tid hatt kallenamnet Hollendervågen på grunn av dette. Og bydelen Ilsvikøra i Trondheim vart kalla Ny-Holland fordi hollendarskutene i gammal tid la til utanfor her (Lund 2004:107).¹

Dei fleste studiane av lågtyske lånord (både i norsk og skandinavisk elles) gjeld standardspråket (såleis t.d. Seip 1915-19). Generelt har ein rekna med at påverknaden på ordforrådet frå lågtysk har vore sterkast i vest og nord (t.d. Indrebø 1951:173). Ein samla analyse av nederlandske lånord i norsk er i det heile ikkje gjort (jf. Skjekkeland 1999:100). A. Austefjord (1991) behandlar i eit stutt oversyn både tyske og nederlandske lånord i norsk.

Søk ved hjelp av basen til Norsk Ordbok (NO) 2014

Kan tilfanget til Norsk Ordbok 2014 vere til nytte i denne samanheng? Ordboka blir redigert i eit program som gjev oss ein base der det kan gjerast ulike slags søk. Mellom anna er det mogleg å søkje på opphavsspråk i etymologidelen. Vi har valt å konsentrere oss om ord som er registrerte med kjeldespråka lågtysk (lty), mellomlågtysk (mlty, perioden ca 1150-1600) og nederlandsk (ndl), og som samstundes har ei geografisk heimfesting (som altså ikkje er rekna som allmenne i norsk), ut frå søk i utvalde delar av basen.² I første omgang vil vi prøve om tilfanget stør den tradisjonelle oppfatninga at hovudtyngda av dei lågtyske låna har komme i vest og nord, og om det spesielt tette sambandet mellom Agderkysten og Nederland let seg påvise på same måten.

På det tidspunktet da innlegget vart utarbeidd, var det mogleg å søkje på kjeldespråk for lånord i bokstavane i, j og store delar av k i basen. Ein kan søkje i etymologidelen, på feltet “språk”, eller på innleiingstekst i feltet “litteratur”.

For å få eit litt større materiale, søkte vi også på tekststreng i Word-versjonen av band 1-4 og i pdf-fila i band 5.

Med dette fekk vi ein total på 209 ord med nederlandsk som kjeldespråk (13,1 prosent), 483 med lågtysk (30,3 prosent) og 901 med mellomlågtsk (56,6 prosent).

Så har vi gått gjennom desse tilslaga og plukka ut ord som har ei avgrensa geografisk heimfesting, altså der redaktøren ikkje har vurdert det som allment. Vi kombinerer altså kjeldespråket i søket med dei geografiske opplysningane frå tydingsbolken i artikkelen. Med dette bør vi ha fått fram eit påliteleg tilfang av dialektale lånord frå desse tre kjeldespråka.

Ord der eitt av desse kjeldespråka har vore formidlar frå andre språk, “siste stasjon” før norsk, er rekna med, t.d. *kalfatra* som er komme gjennom ndl frå arabisk. I vår samanheng ser vi ingen prinsipiell forskjell på slike ord og heimlege nederlandske som er lånt inn i norsk. Dei er del av same kulturstraumdraga.

Nokre vurderingar og avgrensingar

Vi har teke omsyn til heimfestingane under alle tydingane og rekna med ordet i materialet dersom ei eller fleire av tydingane syner dialektheimfesting, jamvel om ordet kan ha ei hovudtyding som er heilt allmenn. Ein kan rekne med at ordet bør ha stått sterkast der det er innkomme først, og at det der også lettast kan ha fått utvikla fleire sekundære tydingar. Mot dette kan det hevdast at avsporingar og tydingsutviklingar helst skjer i periferien av området, der ordet står svakare. Vi har likevel i nokon grad valt å telje med slike ord, og meiner det uansett ikkje vil gi dramatiske utslag. Eit døme, og kanskje av dei mest tvilsame, er *kakerlakk* (frå ndl), som er allment (og utan heimfesting i NO) i insekttyinga. Men så har det ei overført tyding i eldre bergensk som utnamn på gatevektar, og dermed kjem det ut med Vestlandet hos oss.

Vi må elles rekne med spreining frå dialekt til dialekt etter at ordet er innlånt til Noreg. Men tyngdepunktet bør vere der det var innlånt først. Ei slik spreining vil ikkje ha hatt støtte i standardmål.

Dette blir altså ei litt anna undersøking enn det Skjekkeland gjorde av tysk-danske lånord i bygdemåla (1999). Han laga ei liste over ord, i alt nesten 500, som (i hovudsak) må reknast som allmenn-norske (som *antyyde*, *begeistre*, *belysning*) og undersøkte bruken av desse i to forskjellige dialektar, Kvinesdal i Vest-Agder og Bø i Telemark. Det kom fram ein merkbar forskjell, med bruksprosent (ja-prosent) på 55,4 i Kvinesdal og 29,8 i Bø. Slikt vil ikkje vi kunne fange opp her.

Andre reservasjonar

Vi er prisgitt at etymologiane er rette. I NO driv vi elles ikkje sjølvstendig etymologisk gransking, så ein må gå ut frå at opplysningane er henta frå andre kjelder, som Torp 1919 eller Falk og Torp 1910-11. Somt av dette kunne nok ha trengt omvurdering, men det vil venteleg ikkje skiple det store biletet.

I somme høve er det nok vanskeleg å avgjera om eit lån er frå lågtysk eller nederlandsk. T.d. *klyss*, her er begge ført opp, med “el”. Nokre av desse har vi følt oss trygge på å kunne føre til det eine eller det andre språket, men ikkje alle. Vi har derfor oppretta ein eigen kategori for desse, som utgjer i alt 13 ord.

Det kan vere gjort reservasjonar i etymologien, t. d. ved *forstuffa* “kanskje av ndl *versuffen*” og *al(l)o* “kan henda frå lty *allo*”. Slikt er jamt over talt med likevel.

Tilfang som står att

Når vi har filtrert ut ord på bakgrunn av reservasjonane over, og fjerna dei som er allmenne i Noreg, eller av andre grunnar ikkje har heimfesting (og difor ikkje reknast som dialektord), står vi att med eit materiale på 41 ord som er lån frå nederlandsk, 54 frå lågtysk, og 78 frå mellomlågtysk. 13 ord er anten frå nederlandsk eller lågtysk, og det er vanskeleg å seie noko meir presist.

I tabellane under ser vi det første, totale søket (Fig. 1) og det siste søket, etter ord med heimfesting (Fig. 2), til samanlikning.

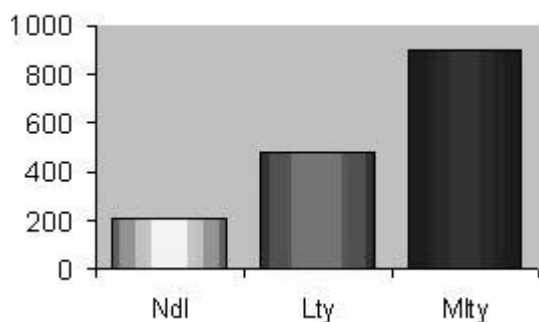

Fig. 1. Lån totalt i NO, a-k

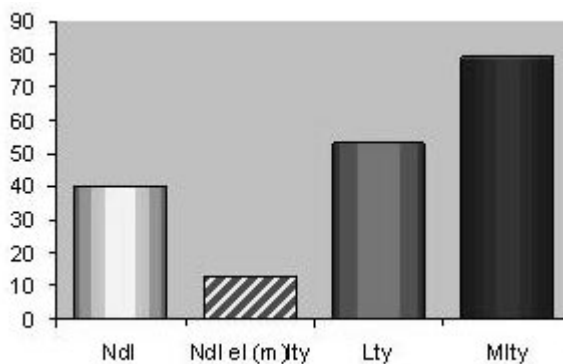

Fig. 2. Dialektlån med heimfesting i NO, a-k

Det er ganske små tal vi sit igjen med til slutt, 186 ord av 1593 lånnord totalt. Andre vurderingar vil kunne gi eit litt anna resultat, men hovudresultatet blir nok ståande.

Vi ser i tabellane over at ein noko større prosent av dei nederlandske lånnorda er dialektbaserte (13,1 prosent av totalen, mot 22 prosent av dei dialektbaserte). Kanskje har kontakten i enda større grad vore reint folkeleg eller munnleg – medan noko meir (mellom)lågtysk kan ha komme inn gjennom formalisert, offisiell kontakt? Nederlendarane handla trelast direkte med norske bønder, og den dansk-norske kongemakta streva hardt med å få kontroll over denne handelen og hanke inn avgifter. Dette blir gjetning, men den noko høgare dialektprosenten er kanskje ei avspegling av denne kontakten?

Korleis fordeler lånnorda seg geografisk?

Vi har sett litt på den geografiske fordelinga av desse 186 lånnorda i dialektområda i Noreg. Her opererer vi med dei same hovudlandsdelane som Norsk Ordbok; Austlandet, Sørlandet (Agderfylka), Vestlandet, Trøndelag og Nord-Noreg. Dette er ei nokså grov inndeling, men ein bør likevel kunne sjå tendensar.

Fig. 3. Landsdelane i Noreg

Den eine hovudtesen vi ville prøve å teste med dette, er om lånorda frå lty og mlty syner dominans i nord og vest. For ord som også er heimfesta til Austlandet, har vi vurdert om det er dominans i aust eller vest/nord, eller om det er jamn fordeling. Ord som t.d. er belagt berre frå Telemark i det austafjellske kan ha vandra dit frå Agder, medan ord som er registrert i (Nord-)Østerdalen eller (Nord-)Gudbrandsdalen kan ha spreidd seg dit frå Trøndelag.

Ein del ord syner jamn fordeling på alle områda, eller jamn fordeling mellom aust og vest.

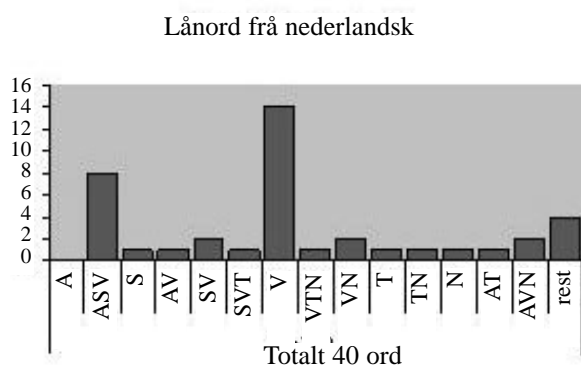

Fig. 4.

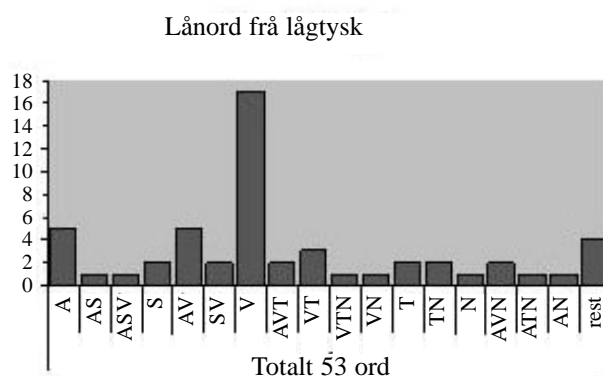

Fig. 5.

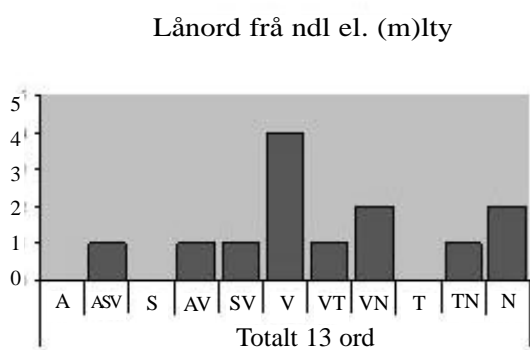

Fig. 6.

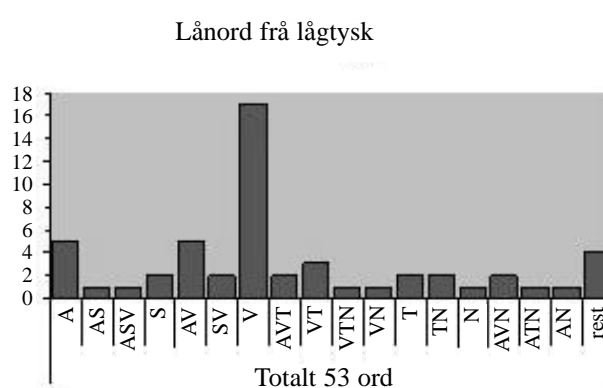

Fig. 7.

I tabellane i fig. 4 - 7 står A for Austlandet, S for Sørlandet, V for Vestlandet, T for Trøndelag, og N for Nord-Noreg.

Som vi ser, står Vestlandet tydeleg fram som den landsdelen som har klårt mest av lånorda i alle dei tre kjeldespråka vi ser på her. Ingen annan einskildlandsdel kjem i nærleiken. Sørlandet skil seg ikkje spe-

sielt ut for dei nederlandske orda. Sørlandet og Vestlandet til saman kjem ut med 2 ndl, 2 ndl/lty, 1 lty og såpass mange som 7 mlty. Austlandet, Sørlandet og Vestlandet samla har 8 ndl, 1 ndl/lty, 1lty og 7 mlty. Her skil nederlandsk seg noko ut, og det kan kanskje sjå ut som dei nederlandske orda har spreidd seg over større delar av Sør-Noreg. Det er klart at nederlendarane var svært tidleg ute med trelasthandel også i indre Oslofjorden, og dei hadde ein viktig posisjon t.d. i Bergen. Det har vore hevda at nederlendarane gjorde Bergen til ein viktig sjøfartsby. Nordnorsk slår mindre ut enn ein skulle vente, men vi finn gode døme på sekundær utbreiing frå Vestlandet/Bergen.

Utbreiing av nokre utvalde ord

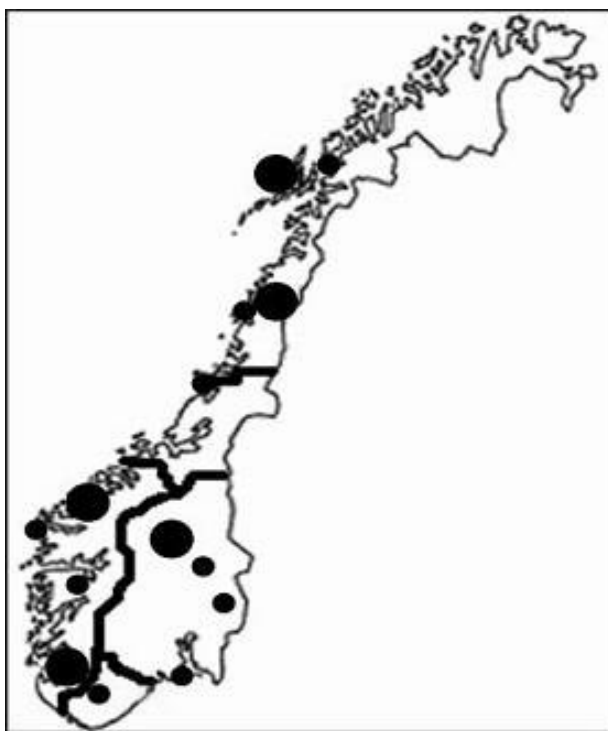

Fig. 8. Utbreiing av lånordet kans frå ndl – vi ser her ei overvekt i vest og nord, men også nokre belegg austafjells. Eit nederlandsk ord der Sørlandet manglar nesten heilt – det kan ikkje ha komme inn den vegen.

I kans m

[W, Faye-D-1840 u *anledning*, A; målf òg *kanst* (Nøtterøy, Asta-fjord); frå fr *chance*, gj ndl *kans*]

høve, sjanse (NOdal, ØGausdal, Va sumst, Nøtterøy, Fjotland, Rog mst, Ullensvang, Selje, Snm sumst, Kolvereid, Nesna, Vstrål, Asta-fjord): *sjå sin kans / der va kans å få eta* (VekaSuld 122) / *han ... kunde sjå seg kans til å studera* (SveinU 1869).

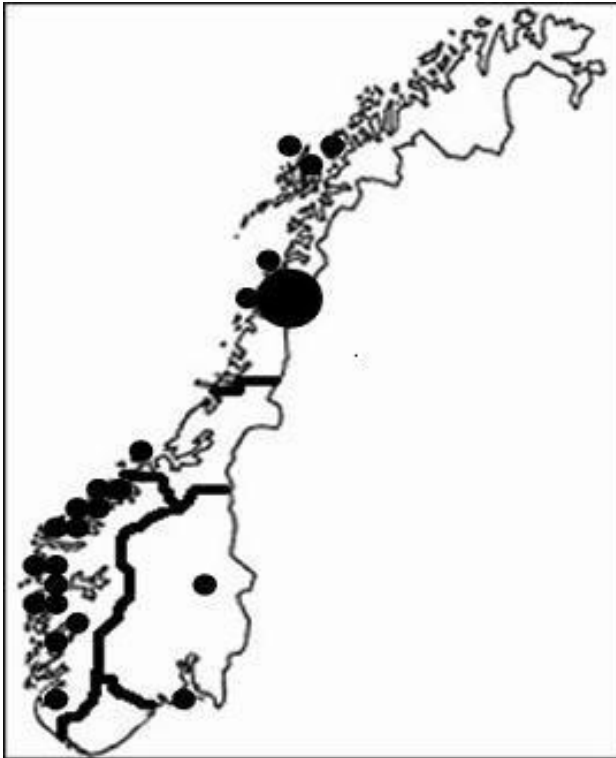

Fig. 9. Utreiing av lånordet *kalfatra* – med klår konsentrasjon i vest og nord.

kalfatra v -a

[-*fatra*; A2; gj ndl *kal(e)fat(er)-en*, frå arab *qálfata* 'tjørebræda eit skip', kan henda opph lat]

1 a sjøm., tetta (dekk el skuteside) med drev (A5) og bek (1a) (A2; Stav, Kvam i Hard, Gulen, Balestrand). **b** reparera, vøla; forsterka (1) (Øyer, Andebu, Nesna, Trondenes). **2** ordna (opp i); forandra (II,1a); snu opp ned på; omkalfatra (Øyer, Voss, Davik, Stryn, Hareid, Sykkylven, Vestnes, Nettet, Meløy; NorskT 1949). **3 a** handsama hardt el uvyrdi; skada, øydeleggja (Voss, Gulen, Gjemnes, NRana; Ga.EM 29). **b** laga (noko) på ein keiveleg el upraktisk måte (Ibestad).

Fig. 10. Utreiing av lånordet *klyftig* – med sørvestleg tyngdepunkt.

klyftig adj

[A; målf òg *klyftig* (Haram), *kløftig*, -ik (Laudal, Eiken, Kvinnherad); frå mlty *kluftich* 'klok, sløg' (T); smh med *klyva*, jfr *kløktig*] **1** gløgg, kvasstenkt; intelligent (A vanl; SAurdal, Tinn, Nissedal, Agd sumst, Shl, Hard, Haram; Ra.RR 64): *han var fole 'klyftige' på skulen* (HaramRo.-Flem) // dugande, hag (Op.Handv-Hard 92; Gullv.L 105): *eit klyftigt kvinnfolk* (Tv.R 52) // **klok og klyftig** vitug og hag (i lærdom og arbeid) (A2) **2** (om ting, produkt) som er til god hjelp; vel uttenkt, nyttig: *eit klyftigt fotografiapparat* (til) *granskingi av solyta* (EinbuSA 10).

Konklusjonar og sluttvurdering:

Det vi har gjort så langt, er reint kvantitativt, berre ei grov oppteljing (pluss visse andre vurderingar). Nokre hovudtrekk kjem likevel tydeleg fram:

1. Det at Vestlandet har vore sterkt påverka av lån frå lågtysk, får støtte hos oss.
2. Påverknad i nord kjem ikkje fram på same måte.
3. Nederlandsk står ikkje spesielt fram som kjeldespråk for dialektord i Agder.

Seinare kan dette gje grunnlag for ein meir inngåande analyse av lånordsmaterialet, som ein vil rekne med kan fortelje mykje om spreining av kulturstraumdrag i den aktuelle tidbolken (jfr t.d. Edlund/Hene 1996:140).

Ein kunne da prøve å plassere orda i semantiske kategoriar (gruppere etter emne). Dette kan vi berre så vidt snuse på denne gongen, men eit hovudinntrykk er at svært mange av orda syner til allmennmennekelege tilhøve. Dette tyder på kontakt utover det reint “faglege” eller forretningsmessige. Men det vil nok bli ei relativt stor gruppe av ord knytt til båt og sjø. Ei rask oppteljing syner at om lag 20 av dei 186 orda i tilfanget høyrer til her. Halvparten av desse igjen blir ført til nederlandsk, og i tillegg kjem 4 frå ndl eller lty. Det tyder på ganske massiv påverknad frå nederlandsk på dette feltet. Kanskje ville dette bli enda tydelegare om ein tok med maritime ord som ikkje har fått særskilt heimfesting, som t.d. *klyver* (lty el ndl).

Handverksord kan ein ikkje seie dominerer, men vi kan nemne ord som *dørneia*, *døytel* og *III jukk* (alle frå ndl) eller *II kryss* (frå lty). Av typiske “handelsord” har vi *ame* og *fetalje* (begge frå mlty). Trelast og tømmer slår ikkje spesielt ut i vårt materiale, det einaste av orda som kan knytast direkte hit, er *k(r)abbas*. Her vil det nok bli fleire dersom ein tek omsyn til dei som ikkje er avgrensa geografisk. T.d. må *juffert* ‘trelast av stammar frå unge tre’ vere komme inn i hollendartida (belagt berre i eldre leksikalske kjelder).

Ord fortel mykje når ein ser dei i grupper, men vi bør heller ikkje sjå heilt bort frå den gamle læresetninga “kvar ord si historie”, og at dei altså må granskast individuelt for å få djupare forståing.

Vi håpar å ha vist, om enn berre lausleg, at NO-basen, slik han er i ferd med å bli, kan utvikle seg til eit nyttig verkty for å skaffe fram materiale til ulike formål i leksikologisk forskning.

Notar:

- ¹ Det er også ei alternativ forklaring på kvifor Ilsvikøra fekk dette namnet, nemleg at det skulle vere så reinsleg her. Hollendarane gjekk for å vere reinslege av seg.
- ² NO skil altså mellom lågtysk og mellomlågtysk som kjeldespråk. Alle lågtyske lån i nordisk kjem frå seinmellomalderen, og høyrer såleis til den mellomlågtyske perioden. Dermed skulle det vere overflødig med to kjeldespråk for desse lånorda. Skiljet i NO er truleg overført frå Torp 1919. Her står det rett nok berre “nt.” (nedertysk = lågtysk) i forkortingslista, men inne i artiklane bruker Torp også “mnt.” (mellemdertysk = mellomlågtysk).

Litteratur:

- Austefjord, Anders (1991): “Spissbu” og “pratmakar”. Om tyske og nederlandske lånord i norsk. i: *Eigenproduksjon*. Bergen. 95-108.
- Edlund, Lars Erik og Birgitta Hene (1996): *Lånord i svenskan*. Stockholm.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp (1910-11): *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Indrebø, Gustav (1951): *Norsk målsoga*. Bergen.
- Jahr, Ernst Håkon (red.) (1995): *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i Norden i seinmellomalderen*. Oslo.
- Lund, Asbjørn (2004): Et fredens sted kalt Ny-Holland i forstaden Ihlen: i: *I Arbeiderbevegelsens Historielag i Trondheim, årbok 2004*. 107-110.
- Nesse, Agnete (2002): *Språkkontakt mellom tysk og norsk i hansatidens Bergen*. Dr.art.-avh. Universitetet i Tromsø.
- Rian, Øystein (1995): *Den nye begynnelsen 1520-1660*. Aschehougs norgeshistorie bind 5. Oslo.
- Seip, Didrik Arup (1915-19): *Låneordstudier*. I-II. Kristiania.
- Skjekkeland, Martin (1999): *Tysk-danske lånord i nynorsk og i bygdemåla*. Kristiansand.
- Torp, Alf (1919): *Nynorsk etymologisk ordbok*. Oslo.
- Torp, Arne (1988): Heimedanske folkemål. i: Bjørkum/Borg (red.): *Nordiske studiar*. Innlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen 1986. Oslo. 185-212.

Janne Bondi Johannessen

Universitetet i Oslo

Den psykologisk distale demonstrativen i skandinavisk

1. Innledning¹

I denne artikkelen skal jeg ta for meg personlige pronomener brukt som psykologisk distale demonstrativer (PDD). Vi skal se at de er interessante semantisk og pragmatisk, og at de har ulik syntaktisk status i de ulike skandinaviske språkene.

2. En oversikt over demonstrativen i de skandinaviske språkene

Nedenfor ser vi eksempler på demonstrativen i norsk, svensk, dansk, og islandsk. Det er enkelte dialektforskjeller også innad i språkene.²

(1) Norsk:

...og så *hun* e kvinnelige solisten og Bocelli som sang duetter
(NoTa-Oslo-korpuset)

(2) Svensk:

Har du talat med *hon* Lisa (Delsing 2003:23)

(3) Dansk:

Jeg så *hende* pigen med briller (Anette Wulff, p.k.)

(4) Islandsk:

Hún konan virðist allt í lagi
hun dame-def virker veldig grei (G.H.Hrafnbjargarson, p.k.)

2.1 Demonstrativen er ikke en prepropriell artikkel

Demonstrativen kan forekomme sammen med egennavn, og har på den måten noen likhetstrekk med den prepropriele artikkelen som finnes i

mange dialekter i hele Skandinavia, men det er ikke snakk om samme fenomen (se også Julien 2005 og Johannessen 2006). Den preproprielle artikkelen:

(5) Har du sett *a Berit*? (Faarlund 2000:51)

Den viktigste formelle forskjellen er at mens den preproprielle artikkelen bare kan brukes med proprier og egennavnliggende ord, (6), er demonstrativen like god med fellesnavn og egennavn, (7).

(6) Har du sett *a Berit* /* *a jenta*?

(7) Har du sett *hun Berit* / *hun jenta*?

En annen forskjell er at den preproprielle artikkelen alltid er trykksvak, mens demonstrativen har et visst trykk (se også Fretheim og Amfo 2005):

(8) * Har du sett *A Berit*?

(9) Har du sett *HUN Berit*?

Den preproprielle artikkelen er obligatorisk i mange dialekter (f.eks. ved alle fornavn i Toten-dialekten, Faarlund 2000, og ved alle navn, også tilhørende historiske personer, i Tromsø-dialekten, Iversen 1918:31), mens demonstrativen aldri er obligatorisk.

Den preproprielle artikkelen gir ingen bestemt semantisk betydning til nominalfrasen den er en del av, mens demonstrativen gjør nettopp det. Det er selvsagt de spesielle semantiske egenskapene som avgjør enkelte av egenskapene ovenfor.

3. Demonstrativens semantikk og pragmatikk: psykologisk distal, og med ulike perspektiver

I skandinaviske språk er det stort sett to typer bestemte demonstrativer som er kjent. Den ene, og vanligste, er deiktiske demonstrativer som uttrykker geografisk distanse, mens en annen type er de anaforiske (se Faarlund, Lie og Vannebo 1997:210). Den deiktiske kontrasten illustreres i f.eks. Toten-dialekten og færøysk (Faarlund 2000 og Thráinsson et al. 2004), (10), og forskjellen mellom deiktisk og anaforisk bruk eksemplifiseres med Toten-dialekt i (11):

- (10) Proksimal geografisk: *denni* (Toten-dialekt) / *hesin* (færøysk)
 Distal geografisk: *danna* (Toten-dialekt) / *hasin* (færøysk)
 Anaforisk: *denn* (Toten-dialekt) / *tann* (færøysk)
- (11) a. Deiktisk: Veit du åkke som bor i *datta huset (der)*?
 b. Anaforisk:
 Je hørte at huset hans Ola Jensen var til salgs, men *det huset* har
 je itte råd til å kjøpe.
 (Faarlund et al.1997:211)

Vår demonstrativ er utpekende og distal, men det er ikke langs en geografisk eller en diskursmessig dimensjon, heller en psykologisk dimensjon. Delsing (2003:23) skriver: "... talaren är osäker på om lyssnaren vet vem som avses." Telemann et al. (1999:§31) sier dette: "I talspråk förekommer det att en specifik persson omnämns med *han* eller *hun* + egennamn. Vanligen innebär då bruket av pronomen att referenten är känd för både talare och lyssnare utan att han eller hon ändå hör till deras närmaste bekanta eller har aktualiserats tidigare i samtalen." De to utsagnene er kanskje litt motsigende, men de antyder begge at det er en viss avstand i bekjentskap mellom taler og den omtalte. Vi kan si at det er en psykologisk dimensjon, og kalle demonstrativen for *en psykologisk distal demonstrativ (PDD)*. Nedenfor vil eksempler fra Norsk Talespråkskorpus-Oslo delen og verdensveven vise bruksmåtene.

A. Taler kjenner ikke vedkommende som omtales. I (12) ser vi at to menn omtales. Den ene, Magne, er tydeligvis en som taleren kjenner godt, mens den andre, Mikkel, introduseres med PDD, som antyder et fjernere bekjentskap. I (13) omtales en kjent skuespiller, og bruken av etternavn antyder i tillegg at taler ikke kjenner vedkommende. I (14) omtales en mye medieomtalt tysker, personlig ukjent for begge samtalepartnerne.

- (12) jeg og Magne vi sykla jo og *han Mikkel* da en gang e jeg og
 Magne sykla flere ganger faktisk fra Smestad
 (NoTa-Oslo:M36)
- (13) *hun von der Lippe* hun e hun e hadde lært seg skikkelig
 (NoTa-Oslo: F80)

- (14) hva med han derre m leste du om han derre *han tyskeren* # som hadde kuttet av utstyret på en fyr og spist det (NoTa-Oslo: M18)

B. Lytter kjenner ikke vedkommende som omtales. I eksemplene nedenfor er det tydelig at taler kjenner den omtalte, mens lytter har et fjernere forhold til vedkommende.

- (15) men på en måte liksom # heldigvis du vet *han kjørelæreren* jeg har ? (NoTa-Oslo: F18)
- (16) men du veit vi har hatt kremting du har jo hadd- hadde *han e faren* til han Mons veit du hvem han er ? (NoTa-Oslo: M51)
- (17) for *han mannen min* var jo borte tre dager og hjemme fem dager han (NoTa-Oslo: F80)
- (18) mm husker *han Mulle* han var så forelsket i meg da # når når jeg var liten (NoTa-Oslo: F38)

C. PDD kan brukes som en bevisst distansering for å uttrykke en negativ holdning til den omtalte. I eksemplene nedenfor kan det tenkes at begge samtalepartnerne kjenner referenten. I tilfelle er tolkningen av nominalfrasen negativ. I (19) er det en valpeflokk som uttaler seg om moren sin, litt negativt fordi hun har blitt uvillig til å gi like mye melk som før. I (20) er det en spøkefull oppgitteth over en far som ikke kan tolke bruksanvisninger.

- (19) Vi må være kjempe raske for *hu mora vår* er så gjerrig blitt ... Det er kanskje ikke så rart, for vi har fått tenner og den ene puppen hennes blødde i dag
(<http://www.123hjemmeside.dk/Goldie/...>)
- (20) *Han faren vår* og bruksanvisninger altså:) Jaja...vi får leve med det.
(kirstiogbjarnelindebo.blogspot.com/...)

Pragmatikken til PDD er noe uvanlig fra et tverrspråklig, universelt perspektiv. Levinson (1992) lister opp tre vanlige deiktiske perspektiver, som alle er relatert til taler: “close to speaker”, “close to speaker and addressee”, “remote from both speaker and addressee”. Men en viktig bruk av PDD er en hvor taler velger lytters perspektiv (bruks-

måte B ovenfor). Riktig nok finnes det enkelte språk som har en tredeling av demonstrativene, som spansk:

- (21) *Esta manzana* “this apple”
Esa manzana “that apple (near you)”
Aquella manzana “that apple (over there, away from both)”

Denne tredelingen har likevel fortsatt talers perspektiv: “*ese* refers to something at an intermediate distance, often near the addressee[...]” (Whitley 2002:156). Taler ser fra sitt ståsted at noe er nær lytter. Derimot er B-betydningen av PDD faktisk avhengig av at taler setter seg i lytters sted, tar lytters perspektiv. Om talers eget kjennskap til referenten er nært eller fjernt, kan være irrelevant.

Også når det gjelder den psykologiske dimensjonen er PDD uvanlig fra et tverrspråklig perspektiv. Vi har sett at det vanlige i skandinaviske språk er en geografisk-deiktisk eller anaforisk dimensjon. Universelt er det også vanlig med sosial deiksis, hvor ulik sosial status hos referenten uttrykkes. PDD er ikke sosialt motivert, den kan brukes om hvem som helst i samfunnet. Kanskje er den nærmere knyttet til noe R. Lakoff kaller *emotional deixis* (Lakoff 1974:345-356), men med noen forskjeller. Lakoff beskriver hvordan *this* og *that* uttrykker nære, eventuelt livlige, holdninger til det som omtales. C-betydningen av PDD er riktig nok emosjonell, om enn negativ. Men de to hovedbetydningene A og B er uavhengige av holdning, og mer et ærlig og genuint forsøk på å etablere de rette forbindelsene mellom taler, evt. lytter, og referent. Vi kan dermed fastholde at PDD med sin psykologiske betydning er uvanlig fra et tverrspråklig perspektiv.

4. Syntaktiske forskjeller

Det er flere syntaktiske forskjeller mellom PDD i de skandinaviske språkene, noe som vil lede oss til å foreslå at det er to hovedtyper. Forskjellene gjelder først og fremst: 1) hvorvidt det er samforekomst eller komplementær distribusjon språkene imellom mht PDD og determinativer, 2) bestemthetsbøying språkene imellom mht PDD og nominalfrasen for øvrig, 3) kasus ved PDD, 4) genuskongruens med resten av nominalfrasen, og 5) spesifisitetkongruens.

4.1 Samforekomst eller komplementær distribusjon mellom PDD og bestemt determinativ?

Nedenfor sammenlignes dansk, svensk og norsk – siden islandsk ikke har en foranstilt bestemt artikkel, tas ikke det med her. Vi ser at i dansk og svensk³ forekommer PDD sammen med en full definitt nominalfrase, inkludert foranstilt bestemt artikkel, mens på moderne norsk er PDD og bestemt artikkel i komplementær distribusjon.⁴

- (22) a. *hende den store pige* (BySoc: F20) (dansk)
 b. den store bog (BySoc: M64)
 c. * hende store pige
- (23) eftersom jag behövde 2 nycklar, till 2 olika kunder – och som
hon den ena tjejen hade ... (svensk)
 (wajden.sprayblog.se/index.php?date=20060226)
- (24) a. *hun gamle lærerinnen vår* (NoTa-Oslo: M70) (norsk)
 b. den tyske ingeniørtroppen (NoTa-Oslo: M65)
 c. * hun den gamle lærerinnen vår

4.2 PDD og bestemthetsbøying i nominalfrasen

I dansk kan bare ett element i nominalfrasen uttrykke bestemthet. I eksemplet nedenfor forekommer PDD, som har implisitt bestemthet gitt sitt pronominale opphav, sammen med et substantiv som uttrykker bestemthet.⁵ De andre språkene har ikke noen begrensning på bestemthetsuttrykk, så de er irrelevante her.

- (25) a. *hende pigen* (dansk)
 b. den vakre pige /* pigen
 c. pigen

4.3 Kasus ved PDD

Nedenfor presenteres kasus ved PDD. Vi ser at PDD er invariant mht kasus i dansk, svensk og norsk, mens den er kasusbøyd i islandsk.

- (26) Dansk:
 a. Så var *hende pigen* ret mærkelig, ikke (subjekt)
 (www.vild-bog.dk/vildflugt)

- b. Hvorfor han ikke i sin tid valgte *hende pigen fra Bornholm*
(mingler.dk/user/piab/perma/) (obj.)

(27) Svensk:

- a. *hon den tjejen till höger i den cerisa blusen* är ju för söt ;). (subj.)
(aprilsaga.blogspot.com/2006/10/ey.html)
b. och jag hade gott om tid att spana in henne. beskrivning..
mulatt (liknade *hon den tjejen som var med i tv serien skepps-
holmen*.. om nån kommer ihåg den, ... (objekt)
toplessbeach.forum24.se/posting.php?mode=quote&p=56

(28) Norsk:

- a. *Hun dama* fikk sjokk (NoTa-Oslo: M34) (subjekt)
b. Har du spurt *hun Charlotte* om det? (NoTa-Oslo: F72) (obj.)

(29) Islandsk:

- a. *Hún konan* virðist allt í lagi (subjekt)
b. Mér likar ansi vel við *hana konu* (objekt)
(Kjartan Ottósson, p.k.)

4.4 PDD og genuskongruens med resten av nominalfrasen

Det er ulikt i de ulike språkene hvorvidt genus i PDD og genus i nominalfrasen kongruerer. Dansk og svensk har mange eksempler på inkongruens på verdensveven. Norsk har betydelig færre. Islandsk tillater ikke inkongruens.

(30) Dansk:

- a. Mødte du *ham spøgelset* som jeg sendte hjem til dig (mask+nøyt)
(www.ungmor.dk/modules.php?op...)
b. I skal se hvordan de har lavet *hende spøgelset* (fem+nøyt)
(www.legendernes-budbringere.dk/bibliotek/pdf/citat2.pdf)

(31) Svensk:

- a. *Han statsrådet* var sjuk i går. (mask+nøyt)
b. *Hon bitrådet* var sjuk i går. (fem+nøyt)
(Josefsson 2005:(24ab, 11, 26))

(32) Norsk:

- Siden i bok 2 spør elevene *han spøkelset* som er lærer. (mask+nøyt)
roffe.com/harrypotter/viewtopic.php...

(33) Islandsk:

Hann kvenmaðurinn er... (Sigrid Sigurðjónsdóttir, p.k.)
(mask+mask)   han-M   damen-M er

4.5 PDD og spesifisitetkongruens

I norsk er det en sammenheng mellom tilstedeværelse av bestemt-hetssuffiks og spesifisitet (Western 1921:526, Lundebly 1965:297-8, Julien 2005:75). Samtidig er PDD alltid spesifikk. Dermed får vi spesifisitetkongruens:

- (34) a. *han* hvite mannen   (PDD:spesifikk + suffiks:spesifikk)
 b. *den* hvite mann-Ø   (Determinativ:flertydig + uspesifikk)
 c. **han* hvite mann-Ø   (PDD:spesifikk + suffiks:uspesifikk)

4.6 Syntaktisk oppsummering

En hovedforskjell peker seg ut mellom språkene: mens dansk og svensk har en PDD som samforekommer med foranstilte determinativer, er PDD i norsk i komplementær distribusjon med dem. Jeg foreslår derfor en analyse som nedenfor (hvor (35) er i tråd med Josefsson (1999, 2005) og Julien (2005) ⁶).

(35) [_{DemP} PDD [_{DP} Determinativ Nominal]   (svensk, dansk)

(36) [_{DP} PDD Nominal]   (norsk, islandsk)

Slik er det uproblematisk at det er spesifisitets- og delvis genuskongruens innad i frasen i norsk. Islandsk har alltid genus- og kasuskongruens, og er da som norsk. Gitt at DP er en fase (Svenonius 2004), tilordnes kasus bare til spesifikator, men kan tilordnes videre ved c-kommando. De andre språkenes manglende kasus er et generelt trekk ved alle nominalfraser i disse språkene, og trenger ikke å gjøres rede for. Julien forutsetter at spesifisitet bare finnes postnominalt, som suffiks, mens vi har sett at det også avgjøres av PDD. Analysen ovenfor gir et svar på hvordan DPP kan ha ulike egenskaper i språkene.

5. Oppsummering

Vi har vist at den psykologisk distale demonstrativen som finnes i mange skandinaviske språk, er spesiell semantisk og pragmatisk, og at den er av to ulike syntaktiske typer i disse språkene.

Noter:

- 1 Jeg vil gjerne takke deltagerne på 8. Nordiske Dialektologkonferanse, Århus, FTL-seminaret ved UiO, Nordic Microcomparative Syntax Workshop, Tromsø, og Grammatik i Fokus, Lund – alt i 2006, samt PaNoLa-møtet på Færøyene i 2005, for interessante innspill.
- 2 I nordnorske dialekter brukes pronomenene ikke alene, men bare sammen med adverbene *her* og *der* når en påpekende tolkning intenderes. Det er uklart om PDD-betydningen finnes. I finske Österbotten brukes ikke pronomener på denne måten, men demonstrativene *onde/ande* anvendes (Jan-Ola Östman, p.k.). Disse er imidlertid de samme for ikke-animate, og PDD-betydningen er ikke klart til stede. Derimot brukes PDD i Helsingfors-traktene (Magnus Brenner, p.k.). PDD finnes ikke på Færøyene.
- 3 Det må nevnes at det finnes svenske eksempler fra verdensveven hvor PDD ikke samforekommer med foranstilt bestemt artikkel, men ingen svensker jeg har snakket med, vil gå god for dem.
(i) *Hon blonda tjejen från Idol* (med lockigt hår o blåa øgon, söt) kom in i salongen
(anya.webblogg.se/m_092005.html)
- 4 Mange hevder at norske demonstrativer kan forekomme sammen med en full nominalfrase på norsk, f.eks. Julien (2005) and Delsing (1993). “Notably, in Danish, Norwegian, and Swedish, a demonstrative can co-occur with a prenominal determiner, in particular in the context of a superlative adjective [...] *Desse dei to eldste husa i byen* (Julien 2005:109-111). Jeg oppfatter denne konstruksjonen som foreldet, i beste fall tilhørende en svært spesiell, boklig stil, og vurderer den som gal i en beskrivelse av moderne norsk.
- 5 Det må nevnes at det finnes en god del eksempler på “hende pige” på verdensveven:
(i) Jeg vidste ikke selv det med **hende pige**. ([www.ung-bladet.dk/brevkasse/...](http://www.ung-bladet.dk/brevkasse/))
Jeg har ikke truffet noen danske som vil gå god for slike eksempler, og avholder meg derfor fra å ta dem med i det videre.
- 6 Juliens (2005) forslag gjelder riktig nok alle de nevnte språkene.

Litteratur:

- BySoc. http://www.id.cbs.dk/~pjuel/cgi-bin/BySoc_ID/index.cgi
- Delsing, Lars-Olof (2003): Syntaktisk variation i nordiska nominalfraser. i: Vangsnes, Ø.A., A. Holmberg and L.-O. Delsing (red.): *Dialektsyntaktiska studier av den nordiska nominalfrasen*. Oslo.
- Fretheim, Thorstein og Nana A.A. Amfo (2005): Reference, determiners and descriptive content. i: *Working Papers ISK 2*. Trondheim. 87-112.
- Faarlund, Jan Terje (2000): *Totenmålet*. Østre Toten kommune.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo.
- Iversen, Ragnvald (1918): *Syntaksen i Tromsø Bymaal*. En kort oversigt. Kristiania.
- Johannessen, Janne Bondi (2006): Just Any Pronoun Anywhere? Pronouns and “New” Demonstratives in Norwegian. i: Torgrim Solstad, Atle Grønn and Dag Haug (eds.): *A Festschrift for Kjell Johan Sæbø in partial fulfilment of the requirements for the celebration of his 50th birthday*. Oslo.
- Josefsson, Gunlög (1999): On the semantics of Scandinavian pronouns and object shift. i: H.v.Riemsdijk (ed): *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin.
- Josefsson, Gunlög (2005): Semantic and grammatical genders in Swedish – independent but interacting dimensions. i: *Lingua*.

- Julien, Marit (2005): *Nominal Phrases from a Scandinavian Perspective*. Amsterdam.
- Lakoff, Robin (1974): Remarks on This and That. i: LaGaly, M., R.A. Fox and A. Bruck (red.) *Papers from the tenth regional meeting Chicago Linguistic Society*. Chicago. 345-356.
- Levinson, S.C (1992): *Pragmatics*. Cambridge.
- Lundeby, Einar (1965): *Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk*. Oslo. Norsk talespråkskorpus – Oslodelen, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo.
<http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>
- Svenonius, Peter (2004): 'On the Edge'. i: David Adger, Cécile de Cat and George Tsoulas (eds.): *Peripheries: Syntactic Edges and their Effects*. Dordrecht. 261-287.
- Teleman, Ulf, Lisa Christensen, Staffan Hellberg og E. Andersson (1999): *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm.
- Thráinsson, Höskuldur, Hjalmar P. Petersen, Jógvan Í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen (2004): *Faroese. An overview and reference grammar*. Tórshavn.
- Western, August (1921): *Norsk riksmålsgrammatikk*. Kristiania.
- Whitley, Melvin Stanley (2002): *Spanish/English Contrasts: a course in Spanish linguistics*. Georgetown.

Tore Kristiansen og Malene Monka

Københavns Universitet

Sprogholdninger blandt unge i Odder

1. DGCSS

Ved Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS, som er tilknyttet Afdeling for Dialektforskning under Nordisk Forskningsinstitut ved Københavns Universitet) vil der i årene 2005-2009, under ledelse af Frans Gregersen, blive arbejdet med at beskrive og forklare Danmarks forvandling i løbet af 1900-tallet fra dialektsamfund til standardsprogssamfund (net-adresse: www.dgcss.dk). Projektets grundlæggende ide er at gentage nogle af de sociolingvistiske undersøgelser der er blevet gennemført fra og med 1970'erne, ved at geninterviewe så mange af de gamle informanter som muligt, for således at kunne sammenligne individer og samfund over tid. Nu 40 år efter at båndoptageren gjorde stort anlagte talesprogsundersøgelser mulig, er man i sociolingvistikken så småt begyndt at supplere de såkaldte *apparent time*-studier med studier af *language change in real time*. Deraf akronymet LANCHART som er DGCSS-projektets engelske benævnelse. Målsætningen er altså at studere *virkelig sprogforandring*, for at kunne korrigere og videreudvikle konklusioner og teorier fra de tidligere studier – som i sagens natur var henvist til at studere *tilsyneladende sprogforandring* (man sammenlignede synkront alderskorreleret sprogbrug idet der ikke fandtes tidligere optagelser at sammenligne med). DGCSS-samfundene er, opregnet fra vest mod øst: Vinderup og Odder i Jylland, Vissenbjerg på Fyn, Næstved, Køge og København på Sjælland.

Vi *beskriver* tre slags ændringer: (1) ændringer i sprogbrugen – på alle sproglige niveauer (fonetisk, grammatisk, semantisk, diskursivt), (2) ændringer af sprogideologisk art – dvs. de forestillinger og

værdier som mennesker (som gruppe- og samfundsmedlemmer) knytter til sproglig variation og sproglige forskelle, og (3) ændringer af generel samfundsmæssig art – med et særligt fokus på urbanisering, socialisering og internationalisering. Det er ved at inddrage de samfundshistoriske processer af materiel og ideologisk art som sproget indgår i, at vi kan *forklare* hvorfor sprogbrugen ændrer sig. De sproglige processer studeres i DGCSS-regi ved omfattende indsamling af såvel kvantitative som kvalitative sprogholdningsdata. Denne artikel gør rede for de første resultater af de kvantitative holdningsundersøgelser i et af DGCSS-samfundene, byen Odder i Østjylland, som med sine godt 10.000 indbyggere ligger små 30 kilometer syd for Danmarks næststørste by, Århus.

2. Tre normidealer

På grundlag af resultater fra tidligere forskning arbejder vi ud fra en hypotese om at sprogbrugen i danske lokalsamfund kan beskrives udtømmende – og forklares – ved at antage at kampen mellem de sproglige varianter udspilles på en bane med tre mål. Man kan for det første sigte mod (eller fjerne sig fra) en mere eller mindre *lokalfarvet* sprogbrug. Dertil kan man sigte mod (eller fjerne sig fra) to slags København-baseret standardsprog (KBS), som vi vil kalde for hhv. *konservativt* og *moderne*. Hvad man sigter mod (eller fjerner sig fra), afhænger af hvilke forestillinger og værdier man knytter til den sprogsvariation der udfolder sig i det tre-polede normfelt som udgør det lokale sprogsamfund. Normfeltet (og sprogsamfundet) vil opleves som klarere defineret jo mere enighed der er sprogsbrugerne imellem om hvilke varianter der socialt betyder hvad. Sådanne klare sammenhænge – ‘fokuseringer’ – af sproglige varianter og sociale betydninger (forestillinger og værdier) vil vi kalde for *sproglige normidealer*. Et normideal tiltrækker sprogsbrugere der oplever at det giver dem et *positivt selvbillede*, og frastøder sprogsbrugere der oplever det modsatte. Vi tror på at behovet for at konstruere en positiv social identitet er en grundlæggende drivkraft i os alle, og at de sproglige normidealer der definerer et sprogsamfund, derfor er af afgørende betydning for de sociale identifikationsprocesser (social identitets- og gruppedannelse) der ligger til grund for sproglig variation og forandring.

Tidligere sociolingvistisk forskning i danskernes sprogbrug og sprogholdninger giver ingen grund til at tro at unge danskere i dag opererer med et lokalt normideal som kombinerer *stærkt lokalfarvet* sprogbrug med positiv social identitet. Faktisk er der heller ikke grundlag for at tro at *svagt lokalfarvet* sprogbrug noget sted i landet har positiv identitetsfunktion blandt de unge. En række undersøgelser af sprogholdninger har dokumenteret at selv den svageste lokalfarvning betyder at sprogbrugen kraftigt nedvurderes i sammenligning med både *konservativt* og *moderne* KBS. Hvad KBS angår, er det sådan at *konservativt* opvurderes i forhold til *moderne* når perspektivet er SUPERIORITET (succes i den traditionelle offentlighed med dens undervisnings- og erhvervsinstitutioner), mens det omvendt er *moderne* der opvurderes i forhold til *konservativt* når perspektivet er DYNAMIK (succes i den moderne medieoffentlighed). Dette vurderingsmønster er fundet i alle de undersøgelser der tidligere er gennemført efter et oplæg hvor informanterne ikke er klar over hvad de er med til, og dermed giver udtryk for hvad vi vil kalde for UNDERBEVIDSTE sprogholdninger. Når informanterne derimod er klar over hvad de er med til, og følgelig byder på BEVIDSTE holdninger, opvurderer de det lokale sprog (omtalt ved 'navn', i Odder som *østjysk* og *Århus*) i forhold til begge de aktuelle konkurrenter (omtalt som hhv. *rigsdansk* og *københavnsk*). Dette mønster er fundet at gælde for de unge alle de steder hvor det er undersøgt (igen fra vest mod øst: Tønder, Århus, Ærø, Odense, Nakskov, Næstved, Bornholm).

Vores hypotese for sprogholdningsundersøgelserne i DGCSS-samfundene er derfor at vi vil finde et tilsvarende mønster. De unge vil fremstå som 'lokalpatrioter' i deres BEVIDSTE holdningstilkendegivelser. De vil være mere positive over for den *lokale dialekt* (benævnelse) end over for alle andre (benævnelser for) måder at tale dansk på, inklusive *rigsdansk* og *københavnsk*. Dette er imidlertid en form for tillært overfladeideologi. De UNDERBEVIDSTE tilkendegivelser vil vise at de lokale sprogsamfund reelt er tre-polede normfelter hvor de unge frastødes af den negativt ladede *lokale* pol og tiltrækkes af de positivt ladede KBS-poler – i *moderne* retning når det drejer sig om at være DYNAMISK, mere i *konservativ* retning når det drejer sig om at være SUPERIOR. Vi har med andre ord ingen forventning om at finde *regionalsprog* eller tegn til *regionalsprogsdannelse* i den forstand at svagt lokalfarvet sprogbrug indgår med positiv værdi i sociale identi-

fikationsprocesser blandt unge danskere (Kristiansen 2003 er en mere omfattende diskussion af regional sprogenes realitet og mulighed i Danmark, med henvisninger til den relevante litteratur).

Denne pessimistiske forventning på det lokalfarvede sprogs vegne bliver altså gjort til skamme (den falsificeres) hvis vi finder lokale normidealer med positiv identitetsfunktion blandt de unge. Vi finder det rimeligt at antage at sådanne positive lokale normidealer – i den udstrækning de måtte findes, eller være under dannelse – er knyttet til de store og mellemstore byer; det vil sige at det potentielle normcenter i ethvert mindre lokalsamfund vil være den nærmeste større by. Så selv om det for blot 5 år siden er vist at unge århusianere nedvurderer deres eget lokalfarvede sprog i sammenligning med KBS, ser de unge i Odense måske anderledes positivt på århusiansk. Det er i hvert fald en mulighed vi ønsker at undersøge. På samme måde opererer vi med Holstebro som potentielt sprogligt normcenter for de unge i Vinderup, og med ungt odenseansk som potentielt normideal for de unge i Vissenbjerg. Hvad Næstved angår, er spørgsmålet om byen nu er ‘vokset’ til at være det sydsjællandske normcenter den *ikke* blev fundet at være ved undersøgelserne for 20 og 10 år siden.

3. To køn

Når det gælder vurderinger af sproglig variation, kan baggrundsvariabler spille ind på to måder: På den ene side kan den sprogbrug(er) som man forholder sig til, bestemmes mht. sociale kategorier – fx mht. KØN. På den anden side kan den der forholder sig vurderende til en sprogbrug(er), også karakteriseres på baggrundsvariabler – fx mht. KØN. Lad os sige at vi skelner mellem TALER-KØN og LYTTER-KØN. I de ovenfor nævnte sprogholdningsundersøgelser har vi næsten udelukkende opereret med lytter-køn. Resultaterne har gennemgående været at lytter-køn betyder mindre end andre sociale baggrundsvariabler. En enkelt af de tidligere undersøgelser (Maegaard 2005) har inddraget taler-køn, og da analyserne sandsynliggjorde at denne variabel havde en effekt på de registrerede holdningstilkendegivelser, besluttede vi at inddrage den i DGCSS’ undersøgelser.

På denne baggrund er vores forventninger at LYTTER-KØN vil vise sig at have minimal betydning, mens vi mht. TALER-KØNNET bare er spændte på at se om det spiller nogen rolle, uden at kunne opstille specifikke forventninger.

4. Oplæg

Oplægget for indsamlingen af sprogholdningsdata er det samme i alle DGCSS-samfundene. Vi sikrer os at vores udvalg af unge er socialt bredt sammensat ved at bruge 9.-klasseelever – det vil sige den ældste årgang inden fordelingen på forskellige livsforløb rigtigt sætter ind og besværliggør sikringen af informantudvalgenes repræsentativitet.

Eleverne bliver ikke på forhånd orienteret om hvad de skal være med til, andet end at det er et 'lille eksperiment' som de får mere at vide om undervejs. Dette er nødvendigt hvis vi skal have håb om at få UNDERBEVIDSTE holdningstilkendegivelser med hjem fra klasselokalet. Så først gennemfører vi en dialektmasketest. Eleverne lytter til og bedømmer 12 stemmer som afspilles fra en CD. Hver stemme taler i ca. 30 sekunder. Indholdsmæssigt taler alle stemmerne om det samme, nemlig om hvad de forstår ved "en god lærer". Udtryksmæssigt adskiller de sig ved at fire stemmer taler *konservativt* KBS, fire taler *moderne* KBS, og fire taler let *lokalfarvet* standardsprog. De lokalfarvede stemmer der blev brugt i Odder, var som nævnt hentet fra Århus og vil i det følgende blive omtalt som *århusersk*. Den udtryksmæssige variation der opereres med, skal helst opleves af de unge som 'naturlig' i den forstand at den ikke afviger iørefaldende fra sprogbrugsvariationen i deres dagligdag. De fire stemmer for hver af de tre varieteter er fordelt på to pigestemmer og to drengestemmer. Stemmerne vurderes mht. otte personlighedstræk der er defineret ved adjektiver i hver ende af en skala: *målrettet–sløv*, *til at stole–ikke til at stole på*, *seriøs–ligeglad*, *spændende–kedelig*, *selvsikker–usikker*, *klog–dum*, *flink–usympatisk*, *tjekket–utjekket*. De otte skalaer har syv trin hver, og stemmerne vurderes ved at der sættes ét kryds på hver skala.

Efter at stemmerne er vurderet, samles svarskemaerne ind, og eleverne bliver spurgt om hvad de tror 'eksperimentet' gik ud på. Kun hvis det ikke er gået op for eleverne at det drejede sig om deres sprogholdninger, kan vi behandle de indsamlede data som udtryk for UNDERBEVIDSTE holdningstilkendegivelser. Al erfaring viser at det ikke er svært at bevare 'hemmeligheden' om hvad formålet er – hvis man vel at mærke følger den angivne procedure strengt (ingen information på forhånd, brug af måleskalaer og stemmer der ikke 'peger på' dialekter som undersøgelsesgenstand). Det lykkedes da også i Odder.

Nu afsløres det så at vi egentlig er interesseret i hvordan unge mennesker opfatter dialekter eller forskellige måder at tale dansk på. Eleverne får uddelt et nyt skema (skemaerne er besvaret anonymt, men er nummererede sådan at informanternes svar kan genfindes og sammenlignes på tværs af de indsamlede datasæt). De får at vide at de 12 stemmer alle er fra enten København eller Århus (i Odders tilfælde), og mens de lytter til stemmerne en gang mere, tager de stilling til to ting vedrørende hver enkelt stemme: er den *rigsdansk* (på en 7-trinsskala mellem *ja* og *nej*), og er den fra København eller Århus? Derefter laver eleverne deres egen dialekthitliste, idet de rangordner et givet antal dialektbenævnelser ved at give nummer 1 til den dialekt de bedst kan lide, nummer 2 til den de kan lide næstbedst osv. De anvendte dialektbenævnelser varierer en del afhængigt af hvor i landet dataindsamlingen foregår, men de tre varieteter der især interesserer os – *den lokale dialekt*, *rigsdansk* og *københavnsk* – er naturligvis altid med. Til allersidst i dette andet skema giver eleverne nogle baggrundsoplysninger om sig selv, og skemaet samles ind inden feltarbejderen forsøger at få gang i en båndoptaget samtale med eleverne om forskellige sider ved emnet sproglig norm og variation.

5. Resultater: BEVIDSTE sprogholdninger (hitlisten)

Vi begynder med at vise Odder-elevernes dialekthitliste (tabel 1). De unge i Odder er 'lokalpatrioter' og placerer de lokale dialekter *østjysk*

	Gennemsnit	Standardafvigelse
1. Østjysk	2,26	1,884
2. Århus	2,53	1,631
3. Rigsdansk	4,91	2,566
4. Københavnsk	5,41	2,949
5. Nordjysk	5,57	2,052
6. Vestjysk	5,86	2,101
7. Sjællandsk	5,95	2,237
8. Fynsk	6,73	2,198
9. Sønderjysk	7,09	2,284
10. Bornholmsk	8,73	1,813

Friedman Test: $\chi^2 = 645,133$, $df=9$, $p<0,001$

Wilcoxon Signed Pair Test:
 ØJ * Årh *** Rd – Kbh – NJ – VJ – Sjll ** Fyn – SJ *** Bhm
                   [Rd * NJ]
                   [Kbh * Sjll]

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$

Tabel 1: Dialekthitliste Odder – Totalt (N =172)

og Århus i top. Afstanden ned til *rigsdansk* og *københavnsk* på de næste pladser er betydelig. Vi bemærker endvidere at tallene for standardafvigelse er langt lavere for *østjysk* og *Århus* end for *rigsdansk* og *københavnsk*. Det siger noget om forskel i enighed mht. hvad man bedst kan lide af disse måder at tale dansk på. Det kan udlægges sådan at det unge Odder-sprogsamfund, på det BEVIDSTE ideologiske niveau, er relativt 'fokuseret' i sit forhold til *østjysk* og *Århus* og relativt 'diffust' i sit forhold til *rigsdansk* og i særdeleshed *københavnsk*.

Tabel 2 viser hvordan dialekthitlisterne ser ud når de to køn analyseres hver for sig. Som det fremgår af gennemsnitstallene (og af rangordningstallene der er tilføjet i parentes), er der nogle mindre uoverensstemmelser på pladserne fra 3 til 7. Mens drengene reproducerer det velkendte mønster fra tidligere dialekthitlisteundersøgelser og placerer *københavnsk* langt dårligere end *rigsdansk* ($p < .05$), er det bemærkelsesværdigt at pigerne i Odder ikke gør forskel på *rigsdansk* og *københavnsk*. Værd at bemærke er også at den relative 'diffusitet' mht. *rigsdansk* og *københavnsk* gælder for begge køn, og at drengene er betydelig mere 'fokuserede' omkring andenpladsen til *Århus* end omkring topplaceringen til *østjysk* (jf. standardafvigelsen).

	Gennemsnit (og rangorden)		Standardafvigelse	
	Piger	Dreng	Piger	Dreng
Østjysk	2,20 (1)	(1) 2,32	1,702	2,049
Århus	2,65 (2)	(2) 2,44	1,897	1,360
Rigsdansk	5,06 (4)	(3) 4,80	2,533	2,609
Københavnsk	5,00 (3)	(5) 5,76	2,864	3,009
Nordjysk	5,69 (6)	(4) 5,43	2,197	1,898
Vestjysk	5,83 (7)	(6) 5,90	2,024	2,186
Sjællandsk	5,61 (5)	(7) 6,27	2,114	2,310
Fynsk	6,69 (8)	(8) 6,75	2,225	2,194
Sønderjysk	7,34 (9)	(9) 6,87	2,204	2,353
Bornholmsk	8,85 (10)	(10) 8,60	1,773	1,855
Friedman Test:	chi ²	311,075	334,964	
	p	<.001	<.001	

Tabel 2: Dialekthitliste Odder – Piger (N =80) og Dreng (N=91)

6. Resultater: UNDERBEVIDSTE sprogholdninger (masketesten)

Tabel 3 viser resultaterne af dialektmasketesten for hver af de 12 stemmer mht. de 8 personlighedstræk. Elevernes afkrydsninger på 7-trinsskalaerne er blevet indkodet med deres trinværdi fra 1 til 7; tallene i tabellen står for stemmernes gennemsnitlige rangorden (som er de tal

den ikke-parametriske Friedman-test opererer med). Hvis vi antager at de to adjektiver der definerer et personlighedstræk, er hhv. positivt og negativt ladet, kan vi karakterisere vurderingerne af stemmerne som mere eller mindre positive–negative.

Man ser umiddelbart at resultatmønstrene på de 8 skalaer gør det rimeligt at operere med to grupper af skalaer: På de fire nederste vurderes *moderne* mere positivt end *konservativt* som igen vurderes mere positivt end *århousiansk* ($M > K > \text{Å}$). Dette mønster fremtræder i ren form på skalaen *selvsikker–usikker*. På de fire øverste skalaer blander en enkelt af Å-stemmerne, Åd(9), sig ind blandt de mere positivt vurderede K- og M-stemmer, som på deres side fordeler sig mere jævnt, men tilsyneladende med en lille positiv overvægt til K-stemmernes fordel. Dette mønster fremtræder klart hvis vi lægger de 3 gange 4 stemmer sammen til varietetterne K, M og Å (tabel 4).

klog – dum												n=167, chi ² =240,643, df=11, p<0,001
Kd(7)	Åd(9)	Md(5)	Kd(1)	Kp(10)	Kp(4)	Md(11)	Mp(2)	Åd(3)	Mp(8)	Åp(6)	Åp(12)	
5,02	5,18	5,22	5,43	6,01	6,47	6,47	6,52	7,28	7,50	8,10	8,79	
seriøs – ligeglad												n=168, chi ² =203,311, df=11, p<0,001
Kd(7)	Md(5)	Kd(1)	Åd(9)	Mp(2)	Kp(10)	Kp(4)	Md(11)	Mp(8)	Åp(6)	Åd(3)	Åp(12)	
5,16	5,24	5,26	5,78	6,11	6,15	6,25	6,69	7,30	7,48	8,24	8,33	
måltrettet – sløv												n=171, chi ² =227,986, df=11, p<0,001
Md(5)	Åd(9)	Kd(1)	Kd(7)	Mp(2)	Kp(4)	Md(11)	Kp(10)	Mp(8)	Åp(6)	Åd(3)	Åp(12)	
5,22	5,44	5,45	5,58	5,73	5,97	6,37	6,51	7,13	7,52	8,31	8,75	
til at stole på – ikke til at stole på												n=161, chi ² =170,834, df=11, p<0,001
Md(5)	Kd(1)	Åd(9)	Kd(7)	Mp(2)	Kp(4)	Kp(10)	Md(11)	Mp(8)	Åd(3)	Åp(6)	Åp(12)	
5,02	5,60	5,68	5,92	5,93	6,20	6,22	6,28	7,23	7,77	7,96	8,18	
selvsikker – usikker												n=162, chi ² =358,310, df=11, p<0,001
Md(5)	Md(11)	Mp(2)	Mp(8)	Kd(7)	Kp(10)	Kp(4)	Kd(1)	Åd(9)	Åp(6)	Åd(3)	Åp(12)	
4,40	5,04	5,25	5,70	5,84	5,92	6,28	6,71	7,18	7,19	8,99	9,51	
tjekket – utjekket												n=170, chi ² =319,435, df=11, p<0,001
Md(11)	Md(5)	Mp(2)	Mp(8)	Kp(10)	Kp(4)	Åp(6)	Kd(7)	Kd(1)	Åd(9)	Åp(12)	Åd(3)	
4,23	4,26	5,33	5,99	6,11	6,42	6,82	7,31	7,34	7,54	8,01	8,63	
spændende – kedelig												n=160, chi ² =302,563, df=11, p<0,001
Md(5)	Md(11)	Mp(2)	Mp(8)	Kp(10)	Kp(4)	Kd(7)	Åd(9)	Kd(1)	Åp(6)	Åd(3)	Åp(12)	
4,15	4,52	5,21	6,00	6,02	6,34	6,78	7,10	7,17	7,54	8,40	8,78	
flink – usympatisk												n=168, chi ² =196,606, df=11, p<0,001
Md(5)	Mp(2)	Md(11)	Kd(1)	Åd(9)	Kp(10)	Kp(4)	Mp(8)	Kd(7)	Åd(3)	Åp(6)	Åp(12)	
4,55	5,54	5,72	5,75	5,94	6,42	6,43	6,69	7,21	7,71	7,86	8,19	

K=konservativ, M=moderne, Å=århousiansk; d=dreng, p=pige; (x)=stemmens placering i afspilningsrækkefølgen; tallene=gennemsnitlig rangorden (Friedman)

Tabel 3: Underbevidst vurdering af 12 stemmer mht. 8 personlighedstræk – Totalt Lavt tal er mere positiv vurdering

					Friedman; alle df=2		
	K	M	Å	N	chi ²	sign.	
Klog – Dum	**	***	Å	167	52,682	***	
	1,65	1,95	2,40				
Seriøs – Lige glad	*	***	Å	171	60,349	***	
	1,72	1,82	2,46				
Måltrettet – Sløv	/	***	Å	168	65,265	***	
	1,65	1,88	2,47				
Til at stole på – Ikke til at stole på	/	***	Å	161	53,465	***	
	1,76	1,79	2,45				
Selvsikker – Usikker	***	***	Å	162	168,849	***	
	1,37	1,87	2,76				
Tjekket – Utjekket	***	***	Å	170	135,470	***	
	1,34	2,12	2,54				
Spændende – Kedelig	***	***	Å	160	125,187	***	
	1,38	2,04	2,59				
Flink – Usympatisk	***	***	Å	168	56,959	***	
	1,62	1,99	2,40				

Wilcoxon: * = p<.05, ** = p<.01, *** = p<.001, / = n.s.

Tabel 4: Underbevidst vurdering af 3 varieteter (K, M og Å) mht. 8 personlighedstræk

Hvis vi siger at de to træk-grupper repræsenterer hver deres vurderingsdimension, hhv. SUPERIORITET og DYNAMIK, kan vi konkludere som følger: I konkurrencen mellem *moderne* og *konservativt* KBS vinder *moderne* klart i DYNAMIK-dimensionen, hvorimod *konservativt* kommer bedst ud af det mere lige opgør i SUPERIORITETS-dimensionen. I sammenligning med KBS nedvurderes *århusiansk* kraftigt i begge dimensioner.

Vi vender os så til spørgsmålet om hvilken rolle KØN spiller for de UNDERBEVIDSTE sprogholdninger. Og lad os først meget kortfattet sige at analyserne bekræfter vores forventning om LYTTET-KØNNETS betydning for vurderingen af stemmerne: Der er ikke noget i vores resultater der tyder på en forskel i de forestillinger og værdier som drenge og piger knytter til den sproglige variation der omgiver dem.

Som nævnt havde vi på forhånd ingen bestemte forventninger til betydningen af det langt mindre udforskede TALER-KØN. Resultatet for hver enkelt stemme kan studeres i tabel 3 ovenfor. Her skal vi slå de to drenge- og pigestemmer inden for hver af de tre varieteter sammen, altså sådan at Kd(1) plus Kd(7) giver gruppen Dk osv. (hvor den 'omvendte typografi' signalerer ændringen i fokus fra varietet til køn). Der fremkommer således et klart mønster, se tabel 5. På de fire øver-

ste skalaer (SUPERIORITETS-dimensionen) vurderes D-grupperne konsekvent mere positivt end P-grupperne inden for alle tre varieteter: Dk>Pk, Dm>Pm, Då>På – eller måske klarere udtrykt: D>P (k, m, å).

Klog	Dk	Dm	Då	Pk	Pm	På	N	chi ²	sign.
	2,64	3,05	3,33	3,34	3,81	4,83	167	150,551	***
Seriøs	Dk	Dm	Pk	Pm	Då	På			
	2,60	3,16	3,29	3,60	3,90	4,45	168	108,080	***
Målrettet	Dk	Dm	Pk	Pm	Då	På			
	2,88	3,03	3,28	3,40	3,80	4,61	171	105,543	***
Til at stole på	Dm	Dk	Pk	Pm	Då	På			
	2,93	2,97	3,32	3,48	3,71	4,60	161	98,380	***
Selvsikker	Dm	Pm	Pk	Dk	Då	På			
	2,32	2,85	3,22	3,32	4,58	4,71	162	227,741	***
Tjekket	Dm	Pm	Pk	Dk	På	Då			
	2,07	2,97	3,33	4,04	4,10	4,49	170	211,089	***
Spændende	Dm	Pm	Pk	Dk	Då	På			
	2,21	2,96	3,28	3,73	4,25	4,57	160	184,970	***
Flink	Dm	Pm	Pk	Dk	Då	På			
	2,70	3,21	3,46	3,47	3,66	4,50	168	94,393	***

Friedman Test: tallene står for gennemsnitlig rangorden, alle df=5, *** = p<0.001

Tabel 5: Underbevidst vurdering af k, m og å talt af Drenge og Piger

Begge *KBS* D-grupper (Dk og Dm) vurderes mere positivt end *KBS* P-grupperne (Pk og Pm), og mht. trækket *klog–dum* klarer selv den *århusianske* D-gruppe sig bedre end *KBS* P-grupperne (som man vil huske, fandt vi at den ene *århusianske* drengestemme, Åd(9), klarede sig generelt godt i SUPERIORITETS-dimensionen, se tabel 3). Taler-kønnet indvirker altså på samme måde, og vi kan dermed konkludere at det er uden betydning for de unges vurdering af de tre varieteter – i SUPERIORITETS-dimensionen.

I DYNAMIK-dimensionen (de fire nederste skalaer) ser det anderledes ud. Her gælder stadig at D-grupperne gennemgående vurderes mere positivt end P-grupperne når der tales *moderne* og *århusiansk*: D>P (m, å) – men når der tales *konservativt*, er det omvendt: P>D (k).

7. Opsummering

(1) BEVIDSTHEDSNIVEAU og VURDERINGSDIMENSION: I BEVIDSTE holdningstilkendegivelser nedvurderer de unge *rigsdansk* og *københavnsk* i sammenligning med det lokale sprog (*østjysk* og *Århus*). I UNDERBEVIDSTE holdningstilkendegivelser vendes dette mønster på hovedet: Selv meget let *lokalfarvet* sprogbrug (*århusiansk*) nedvurderes kraftigt i sammenligning med *konservativt* (K) og *moderne* (M) København-baseret standardsprog (KBS). Der gøres forskel på de to KBS-varieteter sådan at $K > M$ mht. SUPERIORITET, $M > K$ mht. DYNAMIK.

(2) KØN spiller ikke den store rolle. Lidt overraskende måske er drengene BEVIDST mere positive over for *rigsdansk* end *københavnsk* samtidig med at pigerne ikke gør forskel. Mht. de UNDERBEVIDSTE holdninger kan det udelukkes at de få forskelle der korrelerer med LYTTERRKØN, har med den studerede sproglige variation af gøre. TALERKØN, derimod, betyder noget for vurderingen af KBS-varieteterne i DYNAMIK-dimensionen: Mens *moderne* drenge fremstår som betydelig mere dynamiske end *konservative* drenge, gør KBS-variationen langt fra samme forskel hvad vurderingen af pigerne angår.

Litteratur:

- Kristiansen, Tore (2003): Sproglig regionalisering i Danmark? i: Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal og Helge Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. Oslo. 115-149.
- Mægaard, Marie (2005): Language attitudes, norm and gender. i: *Acta Linguistica Hafniensia* 37. København. 55-80.

Bodil Kyst

Copenhagen Business School

Toner i århusiansk regiolekt

1. Forskellen mellem københavnsk og århusiansk regiolekt

Moderne danske regiolekter adskiller sig primært fra hinanden ved deres sætningsmelodier. Det er altså ud fra de forskellige tonemønstre, at man kan høre, om en person kommer fra f.eks. Århus eller København.

Jeg har lavet en grundig undersøgelse af tonemønstret i århusiansk (Kyst 2004), og jeg vil i det følgende gøre rede for resultaterne. Artiklen her kan læses som en kort og let forenklet oversigt over hovedpointerne fra undersøgelsen.

Hver ny trykgruppe gentager samme tonemønster. Ved trykgruppen forstås den betonedede stavelse og eventuelle efterfølgende tryksvage stavelser. Nina Grønnum har beskrevet trykgruppens tonemønster i københavnsk således (Thorsen og Jul Nielsen 1981, Grønnum 1992): Den betonedede stavelse har en lav tone, den efterfølgende (post-toniske) tryksvage stavelse en høj tone som sammen med de følgende tryksvage stavelser udgør en faldende tonehøjdekurve. Grønnum har samme sted (1981) lavet en lille undersøgelse af det århusianske tonemønster: Her er tonemønstret i trykgruppen det omvendte af det københavnske: Hvor forholdet mellem trykgruppens to første stavelser i den københavnske trykgruppe kan beskrives som lav-høj, så er det i den århusianske trykgruppe snarere høj-lav. Grønnum illustrerer det således:

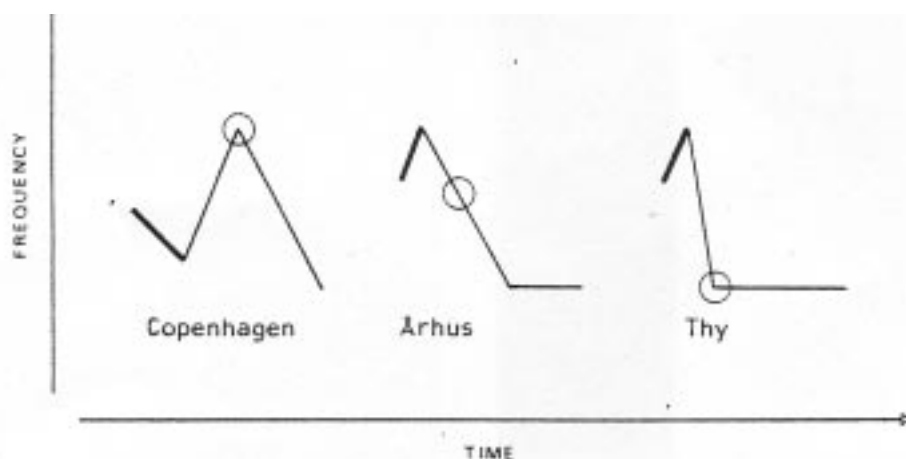

Fig. 1 (Fra Thorsen og Jul Nielsen 1981:8)

Fig. 1 skal forstås sådan, at den fede del af linien er den betonede stavelse, mens cirklen angiver hvor den posttoniske stavelse ligger tonehøjdemæssigt. I københavnsk falder den betonede stavelse altså lavt og den posttoniske højt, hvorimod forholdet mellem den betonede og den posttoniske stavelse i de to jyske regiolekter er omvendt, nemlig høj-lav.

Min undersøgelse bygger på sætninger læst op af tre århusianere, to kvinder og en mand, alle studerende i 20'erne. De trykgrupper jeg har undersøgt, er klippet ud fra længere sætninger, og i denne artikel viser jeg stiliserede udgaver af tonemønstrene.

I følge min undersøgelse er høj-lav-forholdet ikke altid gældende i århusiansk, tonemønstret varierer nemlig alt efter stavelsens segmentelle sammensætning og tilstedeværelsen af stød. Dette vil jeg gøre rede for i afsnit 2.

I afsnit 3 vil jeg beskrive et særligt tonefænomen, som gør sig gældende i monosyllabiske ord med lange stødvokaler i lukkede stavelser: De bærer en særligt lang og faldende tone. Enkelte åbne stavelser har samme tonemønster, hvilket resulterer i homofone par med tonemønstrene som eneste distinktive træk.

2. Trykgruppens tonemønster i århusiansk

Den århusianske trykgruppes tonemønster afgøres af sammensætningen af lydsegmenter i den betonede og den posttoniske stavelse. Der er tre faktorer, som er afgørende, og jeg inddeler dem i tre typer: 1, 2 og 3:

Type 1: Stød i den betonede stavelse:

Hvis den betonede stavelse har stød, er trykgruppens tonemønster altid høj-lav, uanset trykgruppens øvrige segmentelle sammensætning. Den betonede stavelse har altså en høj tone, og de efterfølgende ubetonede stavelser har lave toner, som efterhånden taber højde. (Det samme gælder i øvrigt, hvis det er den posttoniske stavelse har stød (og bitryk), som f.eks. ordet “Jylland”.)

Eksempler på trykgrupper med stød: fig. 2 (kort vokal) og 3 (lang vokal):

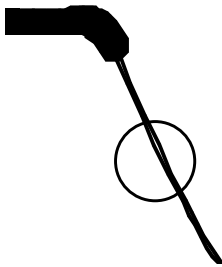

Fig. 2: “bannerne”

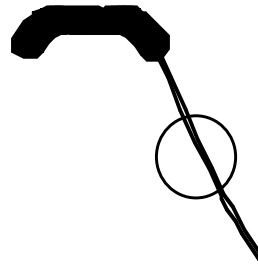

Fig. 3: “viser” (vb.)

Type 2: Intet stød, og mindst ét ustemt lydsegment mellem vokalerne i den betonede og den posttoniske stavelse:

Hvis der mellem vokalen i den betonede stavelse og vokalen i den posttoniske stavelse optræder mindst ét ustemt lydsegment (f.eks. [f] eller [s]), er trykgruppens tonemønster for det meste høj-lav.

Tonemønstret ligner altså det fra type 1. Eksempler på denne trykgruppe: fig. 4 (kort vokal) og 5 (lang vokal):

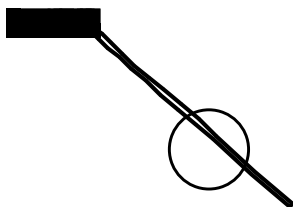

Fig. 4: “kuffert”

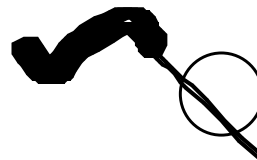

Fig. 5: “faserne”

Tonemønstret af type 1 og 2 ligner groft set Grønnums beskrivelse af århusiansk i fig. 1. Men det gør tonemønstret af type 3 ikke:

Type 3: Intet stød, men udelukkende stemte lydsegmenter mellem vokalerne i den betonedede og posttoniske stavelse:

Hvis der mellem den betonedede og den posttoniske stavelses vokaler udelukkende optræder stemte lydsegmenter, og hvis der ikke er noget stød, så har den betonedede stavelse en lavere tone end den posttoniske. Forholdet mellem de to er altså lav-høj. Først efter den posttoniske stavelse falder tonehøjden igen.

Eksempler på trykgrupper af denne type: fig. 6 (kort vokal) og 7 (lang vokal):

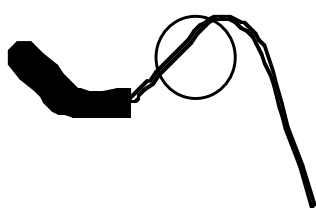

Fig. 6: "kanderne"

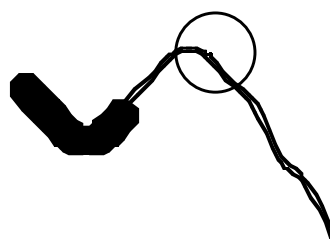

Fig. 7: "kanerne"

De to tonemønstre i fig. 6 og 7 ligner hinanden, men adskiller sig alligevel lidt: Der er tale om lignende bølgebevægelser, men den posttoniske stavelse i "kanderne" (fig. 6) falder lige før bølgen topper, mens den i "kanerne" (fig. 7) falder lige *efter* bølgen har toppet.

Dette er ingen overraskelse. Fænomenet svarer til det Grønnum i en undersøgelse af standarddansk (københavnsområdet) beskriver som at "segments and syllables are superposed on the wave ... like pearls of varying length onto an undulating string" (Thorsen, 1984). Dette fænomen kan forklare, hvorfor fig. 6 og 7 ser ud som de gør: Vokalen i "kanderne" (fig. 6) er kort og optager derfor ikke så langt et stræk på bølgen, som den lange vokal i "kanerne" (fig. 7) gør, og derfor falder den posttoniske stavelse på et tidligere punkt på bølgen i fig. 6 end i fig. 7.

Man kan undre sig over, hvorfor trykgrupper af type 3 (med udelukkende stemte lydsegmenter mellem den betonedede og den posttoniske stavelses to vokaler) resulterer i et lav-høj tonemønster i modsætning til de to andre typer, som resulterer i et høj-lav-mønster. Når "kanderne" (fig. 6) har et lav-høj-tonemønster, kunne man umiddelbart

tænke, at det kan forklares ud fra perler-på-snor-princippet, fordi vokalen i den betonedede stavelse er kort og dermed overstås så tilpas hurtigt, at den posttoniske stavelse falder på en højere tone (senere på bølgebevægelsen). Men denne forklaring duer ikke, da "kanerne" (fig. 7) også har et lav-høj-tonemønster selvom den betonedede vokal er lang.

Perler-på-snor-princippet kan altså forklare den lille forskel, der er mellem "kanderne" og "kanerne" (fig. 6 og 7), men ikke forskellen mellem på den ene side type 1 og 2 (med høj-lav-mønstret) og på den anden side type 3 (med lav-høj-mønstret).

Hvis man overordnet vil beskrive trykgruppens tonemønster, kunne det gøres således: Når der er stød (type 1) er der tale om et helt særligt høj-lav-tonemønster. Når der ikke er stød (type 2 og 3) har tonen et bølgeformet forløb med først en bølgedal og så en bølgetop. Når tonen efter første stavelse afbrydes af noget ustemt (type 2), udspiller hele bølgebevægelsen sig indenfor den betonedede vokal ("faserne", fig. 5), bølgebevægelsen komprimeres altså set i forhold til, hvor udstrakt den er i type 3-trykgrupperne. Når den betonedede vokal (stadig type 2) er kort, kan den ikke nå at udspille hele bølgebevægelsen ("kuffert", fig. 4), og den korte lydstup, som den betonedede vokal i kuffert udgør, kan derfor ses som en trunkering (altså afklippet udgave) af bølgebevægelsen. Når tonebevægelsen i trykgrupper af type 3 ("kanderne", "kanerne") ikke afbrydes af noget ustemt, fordeler bølgebevægelsen sig over både den betonedede og den posttoniske stavelse, og dette resulterer i lav-høj-forholdet mellem disse to stavelser. Man kunne have forestillet sig, at den lange vokal i "kanerne" ville have bredt sig over både bølgens dal og top, som det er tilfældet i "faserne", men det gør den ikke.

Grønnum beskriver i en undersøgelse af ålborgensisk et tonemønster der ligner mønstret fra type 3 (fig. 8) (Grønnum, 1988). Ud fra min undersøgelse overrasker dette ikke, for de tre trykgrupper der ligger til grund for hendes undersøgelse er netop alle af, hvad jeg kalder type 3: "Kamma stammer fra Salling" – alle har udelukkende stemte lydsegmenter mellem den betonedede og den posttoniske stavelser vokaler. Jeg har ikke undersøgt ålborgensisk, men jeg forestiller mig at resultatet ville komme til at ligne det århusianske meget, hvis man indtog trykgrupper af type 1 og 2.

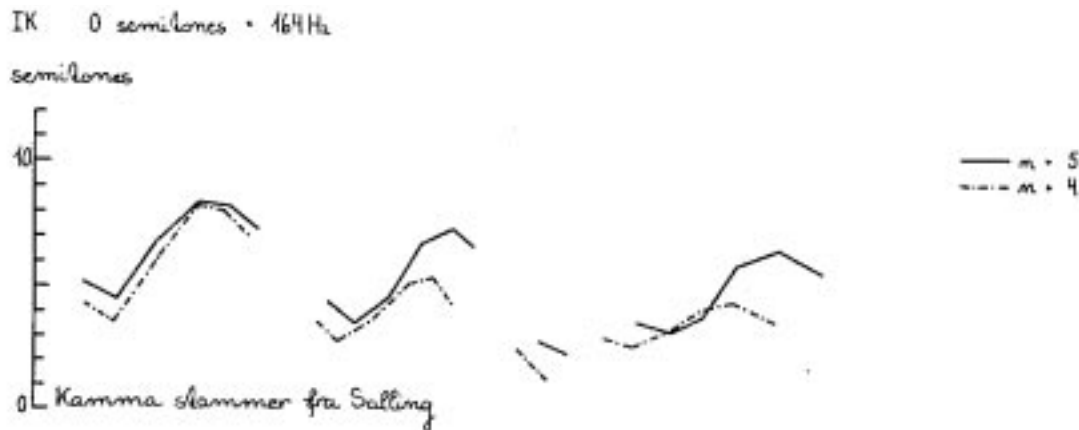

Fig. 8 (Fra Grønnum, 1988:152)

Der findes mange minimalpar der kun adskiller sig fra hinanden ved tilstedeværelsen eller fraværet af stød, f.eks. “byer” med stød vs. “byger” uden stød. I sådanne tilfælde må man formode, at toneforskellen (de tilhører hhv. type 1 med høj-lav-toneforhold og type 3 med lav-høj-toneforhold) medvirker som signal om tilstedeværelsen eller fraværet af stød. Ofte udtales selve stødet temmelig svagt og af og til ikke hørbart – i disse tilfælde vil toneforskellen være eneste distinktive træk.

3. Monosyllabiske ord med en lang og faldende tone

Ifølge min undersøgelse gør et særligt tonefænomen sig gældende af og til: En stavelse tilbagelægger et langt fald i tone, fra høj til lav, hvilket giver indtryk af, at denne stavelse alene bærer de første to toner i trykgruppen – de to toner, som i type 1-trykgrupper bæres af hhv. den betonedede og den posttoniske stavelse. Kriterierne for hvornår dette mønster optræder er:

- Monosyllabiske ord
- Stød
- Lang vokal
- Lukket stavelse

Eksempler på sådanne monosyllabiske ord med lang faldende tone er “lån” og “lys”. I fig. 9 og 10 ses trykgruppen “lån for” sat overfor trykgruppen “lund for”. For at illustrere tonehøjdeforholdet har jeg medtaget den posttoniske stavelse “for”. (Trykgrupperne er klippet ud af sætningerne “han har taget et lån for første gang” og “der ligger en dejlig lund for enden af stien”.)

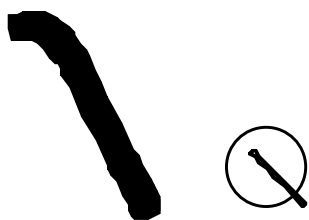

Fig. 9: “lån for”

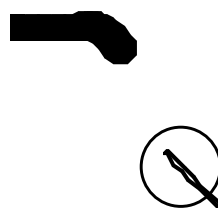

Fig. 10: “lund for”

Fig. 9 og 10 illustrerer at den lange vokal er et af kriterierne for den lange faldende tone.

Der kræves en mere grundig argumentation, end der er plads til her for at fastslå at der faktisk er tale om en særligt lang og faldende tone – for dette se Kyst 2004. Her skal jeg nøjes med at illustrere fænomenet med fig. 9 og 10: Den betonedede stavelses tone i fig. 9 har tonehøjdemæssigt en rækkevidde, der svarer til den betonedede og post-toniske stavelse tilsammen i fig. 10, det er dette der giver indtryk af at “lån” i fig. 9 bærer de to toner, den høje og den lave, alene.

Man kunne overveje hvilken rolle det spiller, at vokalen [n] er stemt – om denne vokal bærer en del af den faldende tone, og om det dermed er afgørende, at der optræder en stemt konsonant på dette sted. Næste eksempel viser, at dette ikke er tilfældet: Også med en ustemt konsonant [s] i “lys” optræder den lange faldende tone.

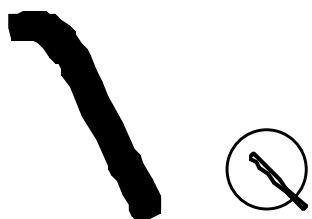

Fig. 11: “lys for”

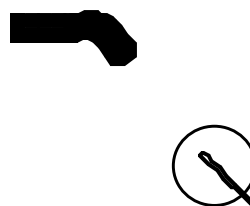

Fig. 12: “ly for”

Fig. 11 og 12 illustrerer, at det at stavelsen er lukket (“lys” i modsætning til “ly”), er et af kriterierne for den lange faldende tone.

3.1 Fortolkning af det lange faldende toneforløb

Man kan nu spørge, hvorfor det lange faldende tonemønster kun rammer monosyllabiske ord med lange stødvokaler i lukkede stavelser?

At stød er nødvendigt for at stavelsen kan have dette tonemønster, giver mening udfra resultaterne fra afsnit 2: Kun trykgrupper med stød har et entydigt høj-lav-toneforløb (og ingen tendens til bølgedal og bølgetop).

At vokalen skal være lang giver også mening, fordi den således er af længere varighed rent fonetisk.

Man kunne også se det som resultat af noget fonologisk, mora-teoretisk: En lang vokal svarer til det dobbelte af en kort, og de to dele af vokalen (to mora) har hver sin tone – den høje og den lave (“Bimoric syllables... beginning and end may differ in point of prosody” Trubetzkoy, 1968). Der er dog et problem ved at bruge mora som forklaring på den lange faldende tone: Ifølge Hans Basbølls opfattelse af forholdet mellem stød og mora er alle stødstavelser bimoriske (Basbøll 1988). Men i min undersøgelse er det ikke alle bimoriske stavelser (altså ikke alle stødstavelser), der har det lange faldende toneforløb, kun de lukkede med lang vokal. Det er dog alligevel fristende at knytte det lange faldende toneforløb (som lyder som to toner, en høj og en lav) til det faktum, at vokalen er lang.

Men hvorfor kræves det at stavelsen er lukket – hvorfor har “lys” den lange faldende tone mens “ly” ikke har?

Hvis man skulle prøve at redde det bimoriske som en del af forklaringen på fænomenet, kunne man måske anskue de åbne stavelser (“ly”) som monomoriske på et dybere fonologisk plan, som i så fald skulle være det plan, tonemønstret retter sig efter. I den forbindelse kunne man hævde, at den ekstra mora er tilføjet på et senere stadie i stavelsens udvikling, fordi sproget søger at undgå monomoriske betonede stavelser. Dansk har godt nok korte vokaler i åbne stavelser (altså monomoriske), f.eks. “i”, “på”, “jeg”, “mig”, men at det danske sprog skulle søge at undgå monomoriske stavelser støttes af, at de nævnte monomoriske stavelser næsten altid optræder tryksvagt, og hvis de er trykstærke, tilføjes de en ekstra mora i form af stød (“i”, “på”) eller final halvokal (“jeg”, “mig”). Flere overvejelser over dette kan læses i Kyst 2004.

En anden og noget enklere forklaring – på det rent fonetiske plan – kunne være, at tonen i den lukkede stavelse er lang fordi den “låner lidt plads” fra udlydskonsonanten, tonen breder sig altså, fordi der er en udlydskonsonant, selvom denne konsonant (som i “lys”) ikke i sig selv kan bære en tone.

Endelig kunne man spørge, hvorfor det lange faldende tonemønster ikke rammer et ord som “viser” (vb.) i fig. 3 – hvorfor bærer første stavelse (som jo er en lang stødvokal efterfulgt af en konsonant) ikke en lang faldende tone? Til sammenligning har jeg undersøgt, hvordan det forholder sig med trykgruppen som “vis og” (klippet ud fra sætningen: “en vis og dedikeret leder”). I denne trykgruppe har den betonedede stavelse det lange faldende toneforløb. Dette tolker jeg, som at [s]’et i “viser” (vb.) tilskrives den posttoniske stavelse som forlydskonsonant, og at den betonedede stavelse således ikke har det lange faldende toneforløb fordi den er åben. I “vis og” tilskrives [s]’et ikke den posttoniske stavelse, sandsynligvis fordi [s]’et så skulle overskride en ordgrænse.

3.2 Toner som distinktivt træk

Ifølge min undersøgelse er der en enkelt gruppe af enstavelsesord, der har det lange faldende toneforløb selvom stavelsen er åben. Det drejer sig om ordene “syg”, “lig” som udtales uden nogen halvokal i udlyd. Resultatet er, at der kommer en tonal forskel i udtalen af ordet “syg” sammenlignet med ordet “sy” selvom de to ord er identiske mht. sammensætningen af lydsegmenter. “Syg” udtales med det lange faldende toneforløb (som “lys”), mens “sy” udtales med det korte toneforløb (som “ly”). Eneste forskel i udtalen af de to ord (“syg” vs. “sy”) er altså de to forskellige tonemønstre, og tonen er altså alene om at signalere, hvilket ord der er tale om. Toneforskellen er således eneste distinktive træk. Det samme gælder “lig” overfor “li” (som i at “ku’ li”).

Man kan overveje hvorfor “syg” og “lig” udtales med den lange og faldende tone, altså som om stavelsen var lukket. Man kunne muligvis alligevel opfatte “syg” og “lig” som lukkede stavelser på et andet fonologisk plan. En forklaring kunne være, at den finale konsonant (som ses i ortografien) i en eller anden forstand stadig er til stede selvom den ikke høres, og at den gør stavelsen lukket og derfor fremkalder

det lange faldende toneforløb. Men i hvilken forstand er den til stede? Giver det mening at tale om tilstedeværelsen af et lydsegment, der ikke høres? Man kunne også anskue tonemønstret i “syg” og “lig” på den måde, at den finale konsonant er tabt, men at dens indflydelse er bevaret tonemæssigt.

Litteratur:

- Basbøll, H. (1988): The Modern Danish Stød and Phonological Weight. i: Bertinetto, P.M. & Lopocaro, M. (eds.): *Proceedings from the Cortona Phonology Meeting*. Torino.
- Grønnum, N. (1992): *The Groundworks of Intonation – An Introduction*. København.
- Grønnum, N. 1988: Stress Group Patterns, Focus Signalling and Sentence Intonation in Two Regional Danish Standard Languages: Aalborg and Næstved. i: *ARIPUC 22*. København. 145-195.
- Kyst, B. og Juel Henriksen, P. (2005): Synthetic Regional Danish. i: *Proceedings of NODALIDA-05*.
- Kyst, B. (2004): *Trykgruppens toner i århusiansk regionalsprog*, www.bodilkyst.dk
- Thorsen, N. og Jul Nielsen (1981): *Fundamental frequency patterning and sentence intonation in two Jutlandic dialects – a first approach*.
- Thorsen, N. (1984): Variability and Invariance in Danish Stress Group Patterns. i: *Phonetica* 41. 88
- Trubetzkoy, N.S. (1968): *Introduction to the Principles of Phonological Description*. Haag.

Therese Leinonen

Rijksuniversiteit Groningen

Vokaluttal i några finlandssvenska dialekter

Introduktion

Datorstödda metoder har på senare år gjort det möjligt att analysera språklig variation utifrån stora samlingar dialektmaterial. I denna artikel används klusteranalys och multidimensionell skalering på ett relativt litet men åskådligt material. Syftet är att jämföra uttalet av vokalsegment i några finlandssvenska dialekter, och att se hur väl en dialektklassificering baserad på endast vokaluttal utfaller.

Bakgrund

Dialektometrisk forskning har haft som mål att genom att använda stora mängder dialektmaterial (oftast material hämtade ur dialektatlaser) och objektiva mått hitta dialektområden och dialektgränser. Den uppkom som ett alternativ till isoglossmetoden där enskilda drag används för att rita upp gränser. Dialektometrin (ordagrant mätning av dialekt) introducerades av Séguy (1971), som utvecklade den första metoden att mäta avstånd mellan dialekter, genom att räkna antalet drag (t.ex. lexikala) som skilde två dialekter åt. Metoderna vidareutvecklades bl.a. av Goebel (1982, 1984), som införde vägning av drag. Kessler (1995) införde Levenshteinalgoritmen som ett sätt att mäta avstånd mellan dialekter utgående från fonetiska transkriptioner av ord. Levenshteinmättet har med framgång använts för mätning av uttalsavstånd för många olika språk (se t.ex. Gooskens & Heeringa 2006, Heeringa 2004, Nerbonne 2006a och 2006b, Prokić 2006). Dessa undersökningar har i stort kunnat befästa de traditionella indel-

ningarna av dialekterna i respektive språkområde, samt visat på ett starkt samband med avstånd uppmätta med perceptionstest (Gooskens & Heeringa 2006).

Användningen av dialektometriska metoder resulterar i en dialektindelning, men vilka lingvistiska faktorer som har bidragit mest till indelningen förblir ofta ett mysterium. Några försök har gjorts att extrahera lingvistiska variabler ur den ackumulerade analysen. Heeringa (2004) korrelerade avståndet mellan uttalet av enskilda ord med avståndet mellan de värden varje dialekt får då man utför multi-dimensionell skalering. På så vis kunde han visa vilka ord som bidragit mest till dialektindelningen. En svaghet med metoden var dock att den inte kunde säga något om vilka segment i ordet som varit de avgörande. Nerbonne (2006a) jämförde det ackumulerade uttalsavståndet mellan amerikanska sydstatsdialekter med ett uttalsavstånd baserat på endast vokalsegment i samma material och kunde konstatera en mycket hög korrelation. Han kom fram till att vokalerna kunde förklara 87,6 % av den totala variationen i materialet. Med hjälp av faktoranalys kunde Nerbonne (2006b) också extrahera de vokalsegment som varit viktigast för indelningen. Prokić (2006) extraherade de vanligaste regelbundna ljudkorrespondenserna mellan olika dialekter ur den ackumulerade analysen av bulgariska dialekter. Av de tio vanligaste ljudkorrespondenserna i hennes undersökning bestod åtta av korrespondenser mellan två olika vokaler eller insertion/deletion av vokaler, vilket antyder att vokalerna till stor del svarar för den dialektindelning som den ackumulerade analysen ger. Gooskens och Heeringa (2006) korrelerade transkriptionsbaserat lingvistiskt avstånd mätt på olika språkliga nivåer med perceptionellt avstånd. De konstaterar att konsonanter och vokaler till ungefär lika stor del bidrar till variationen (37 % resp. 38 %). En stor del av informationen är dock redundant eftersom konsonanter och vokaler sammantaget inte förklarar mer än 46 % av variationen.

Bruce et al. (1998) framhåller att vokaler till skillnad från konsonanter tycks variera mycket mellan svenska dialekter och att denna variation är viktig vid karakteristiken av dialektal identitet. Viktiga drag som framhållits är diftongeringar och kvaliteten hos *ö*- och *ä*-ljud (Elert 1978).

Med stöd i ovanstående undersökningar om att vokaler speglar en stor del av den dialektala variationen analyserar jag i denna artikel

några finlandssvenska dialekter enbart utifrån vokaluttal. Traditionellt har landskapsindelningen varit utgångspunkten för indelningen av de finlandssvenska dialekterna. Medeltida förvaltningsgränser har skapat dialektgränser, som i stora drag bestått från den tiden. Den första att klassificera finlandssvenska dialekter var Hultman (1894) som gjorde en indelning i nord- och sydfinländska mål. Till den nordfinländska gruppen hörde Österbotten, Åland och delar av Åboland, och till den sydfinländska östligare delar av Åboland samt hela Nyland. Hultmans indelning har senare utsatts för kritik, men utgör fortfarande en viktig grund. Ahlbäck (1956) ger stöd för den hultmanska nord-sydindelningen, men visar också på att det finns flera drag som är gemensamma för Åland, Åboland och Nyland men okända i Österbotten.

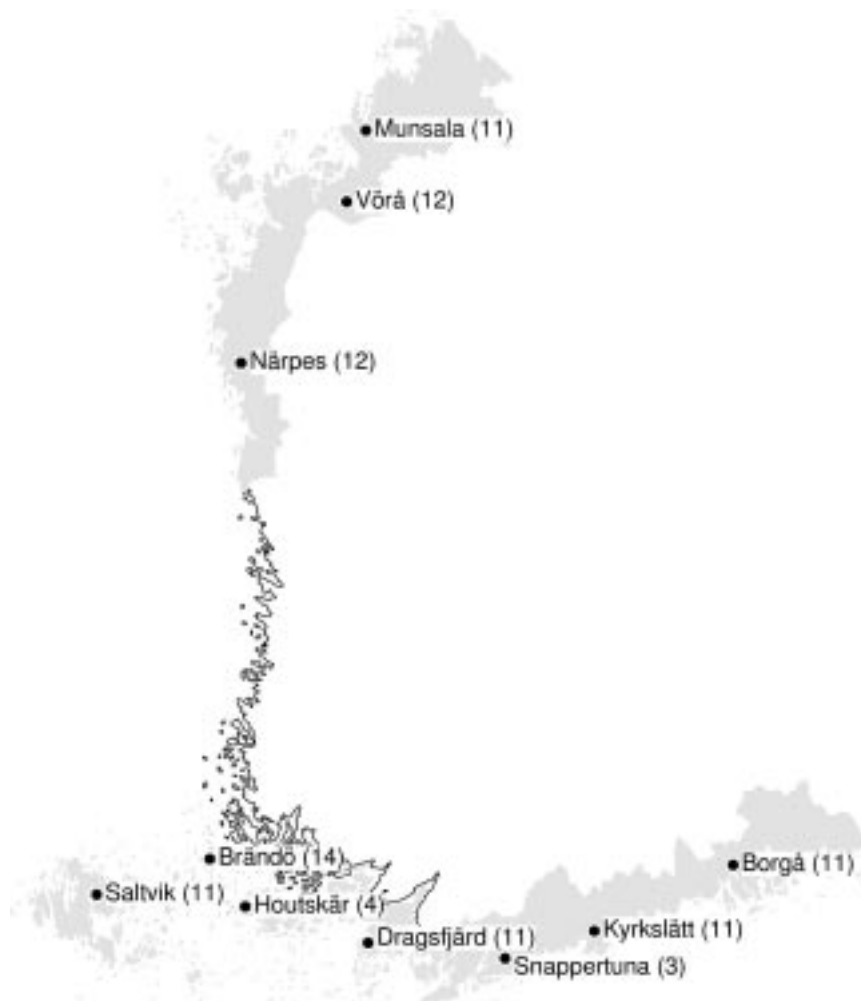
Material

Materialet för min undersökning är hämtat ur SweDia2000-databasen, som består av svenskt dialektmaterial insamlat kring år 2000 på 107 orter inom det svenska språkområdet (<http://swedia.ling.umu.se/>). Inom Swediaprojektet användes ordlistor för att elicitera vissa segment. Fokus för min undersökning är vokalsegment. Sammanlagt används segment ur 18 olika ord: *dis, disk, dör, dörr, flytta, lass, lat, leta, lett* (sup. av *leda*), *lott, lus, lär, lös, nät, sot, särk, söt, typ*. I dessa ord finns de flesta standardsvenska vokaler i tryckstark stavelse representerade. När det gäller uttalet i dialekter är det av värde att ord med ursprungliga diftonger (*dör, leta, lett, lös*) finns med. Segmenten har transkriberats inom Swediaprojektet med ett transkriptionssystem utvecklat för projektet och något grövre än IPA. I transkriptionsmodellen finns 5 höjdgrader för den främre vokalserien, 3 höjdgrader för den centrala vokalserien och 4 höjdgrader för den bakre vokalserien. För den låga vokalserien (dvs. *a*-vokalerna) finns bara en främre och en bakre variant. Övriga drag är rundning, nasalitet och längd. Segmenten realiserar i dialekterna som monoftonger eller diftonger (eller t.o.m. triftonger), och har transkriberats med 1–3 fonetiska vokaltecken per segment samt diakriser för längd och nasalitet.

Fokus för denna undersökning är de tio finlandssvenska orterna i Swedia materialet (se Fig. 1). Dialektutjämnningen har varit långsammare i Svenskfinland än på många håll i Sverige. På flera orter i Svenskfinland är dialekt fortfarande det naturliga kommunikations-

medlet såväl i äldre som i yngre generationer. Trots att det finlandssvenska dialektområdet till ytan inte är särskilt stort är de geografiska avstånden stora. Man kan därför förvänta sig en stor variation i uttal även om både antalet orter och antalet ord i denna undersökning är relativt litet.

Inom Swediaprojektet kunde fältarbetarna ursprungligen använda olika ord för att elicitera ett visst segment. Eftersom jag har valt att jämföra endast segment som är eliciterade med ett och samma ord fattas en del av orden från några orter. Av de 18 ord som ingår i denna undersökning finns 6 belagda på samtliga orter. För resten av orden saknas belegg från Munsala (10 ord), Vörå (2 ord) och Närpes (1 ord). I Swediadatabasen ingår i regel 12 informanter från varje ort fördelat på 3 äldre kvinnor, 3 äldre män, 3 yngre kvinnor och 3 yngre män. Alla finlandssvenska informanter har inte blivit transkriberade. Antalet informanter per ort i denna undersökning framgår av kartan i Figur 1.

Figur 1. Insamlingsorterna med antalet informanter i parentes

Uttalsavstånd

I denna undersökning jämförs vokalsegment med varandra med hjälp av ett system baserat på distinktiva drag hos vokalerna. Systemet bygger direkt på antalet distinktioner i den transkriptionsmodell som användes inom SweDia2000. Tabell 1 visar hur ett vokaltecken omvandlas till ett numerärt värde med hjälp av distinktiva drag och vilken skillnaden mellan några olika vokaler blir.

Då en monoftong jämförs med en diftong kan det ena diftongelementet ses som en deletion med ett konstant värde (5¹). Levenshtein algoritmen, som hittar den minsta kostnaden för att transformera en teckensträng till en annan, används för att bestämma vilket element som ska länkas med monoftongtecknet och vilket som får det konstanta värdet. Skillnaden mellan segmenten är medeltalet av skillnaderna som har fått för diftongelementen.

	i	e:	ɔ	skillnad i-e:	skillnad i-ɔ
hög-låg (1-4)	1 (hög)	2 (halvhög)	3 (halvlåg)	1	2
främre-bakre (1-3)	1 (främre)	1 (främre)	3 (bakre)	0	2
rundning (0/2)	0 (orundad)	0 (orundad)	2 (rundad)	0	2
längd (0/2)	0 (kort)	2 (lång)	0 (kort)	2	0
nasalitet (0/1)	0 (icke-nasal)	0 (icke-nasal)	0 (icke-nasal)	0	0
Summa	2	5	8	3	6

Tabell 1. Värdet för några olika vokaler vid användning av distinktiva drag samt uträkning av uttalsavståndet

Om antalet uttal av ett segment på två orter är olika (p.g.a. olika antal informanter) multipliceras uttalen på den ena eller båda orterna tills båda orterna har samma antal uttal. T.ex. om ort 1 har tre uttal ($a a b$) och ort 2 två uttal ($x y$), multipliceras uttalen på ort 1 med två och uttalen på ort 2 med tre (vilket ger $a a a a b b$ respektive $x x x y y y$). På detta vis bibehålls proportionerna mellan olika uttal på båda orterna. Sedan jämförs de mest optimala (dvs. minst kostsamma) uttalen parvis och avståndet för segmentet ifråga mellan de båda orterna blir medelvärdet av alla parvis gjorda jämförelser.

Uttalet av de korresponderande vokalsegmenten på alla orter jämförs med varandra, och avståndet mellan två dialekter blir summan av avstånden mellan alla parvis jämförda segment dividerat med anta-

let segment som jämförs. Avsikten är att karakterisera synkrona relationer, dvs. det är inte fråga om någon rekonstruktion av t.ex. språkhistoriska utvecklingar.

Resultat

Resultaten av mätningen av uttalsavstånd mellan alla dialekter i materialet kan ställas upp i en matris som den i Tabell 2 (mättet är här omvandlat till procenttal där det största uppmätta dialektavståndet är 100 %). Avståndsmättet är symmetriskt vilket innebär att endast halva matrisen (eller $n \times (n-1) / 2$) behövs. Avstånden kan sedan analyseras med olika statistiska metoder. De två metoder som används här är *klusteranalys* och *multidimensionell skalering*.

	Bo	Bö	Df	Ho	Ky	Mu	Nä	Sa	Sn	Vö
Bo	0	84	69	68	54	86	97	74	76	93
Bö		0	69	80	58	85	96	50	59	95
Df			0	55	52	58	83	72	63	61
Ho				0	61	57	81	79	66	76
Ky					0	77	95	59	49	87
Mu						0	74	90	74	34
Nä							0	92	100	83
Sa								0	74	98
Sn									0	82
Vö										0

Tabell 2. Avståndsmatris (Bo=Borgå, Bö=Brändö, Df=Dragsfjärd, Ho=Houtskär, Ky=Kyrkslätt, Mu=Munsala, Nä=Närpes, Sa=Saltvik, Sn=Snappertuna, Vö=Vörå)

Klusteranalys inordnar data i grupper så att element som liknar varandra förs till samma grupp. En klusteranalys av dialektmaterial leder på så vis till en dialektklassificering. I klusteranalysen plockas i varje steg det kortaste avståndet i avståndsmatrisen ut och de orter det gäller slås ihop till ett kluster. Från detta kluster räknas avståndet till alla övriga dialekter ut på nytt som medelvärdet av avståndet från de två hopslagna dialekterna till alla andra dialekter. Proceduren upprepas tills alla dialekter bildar ett enda stort kluster. Resultatet av klusteranalysen är ett dendrogram som visar hur klustringen har gått till och vilka dialektgrupper som bildats.

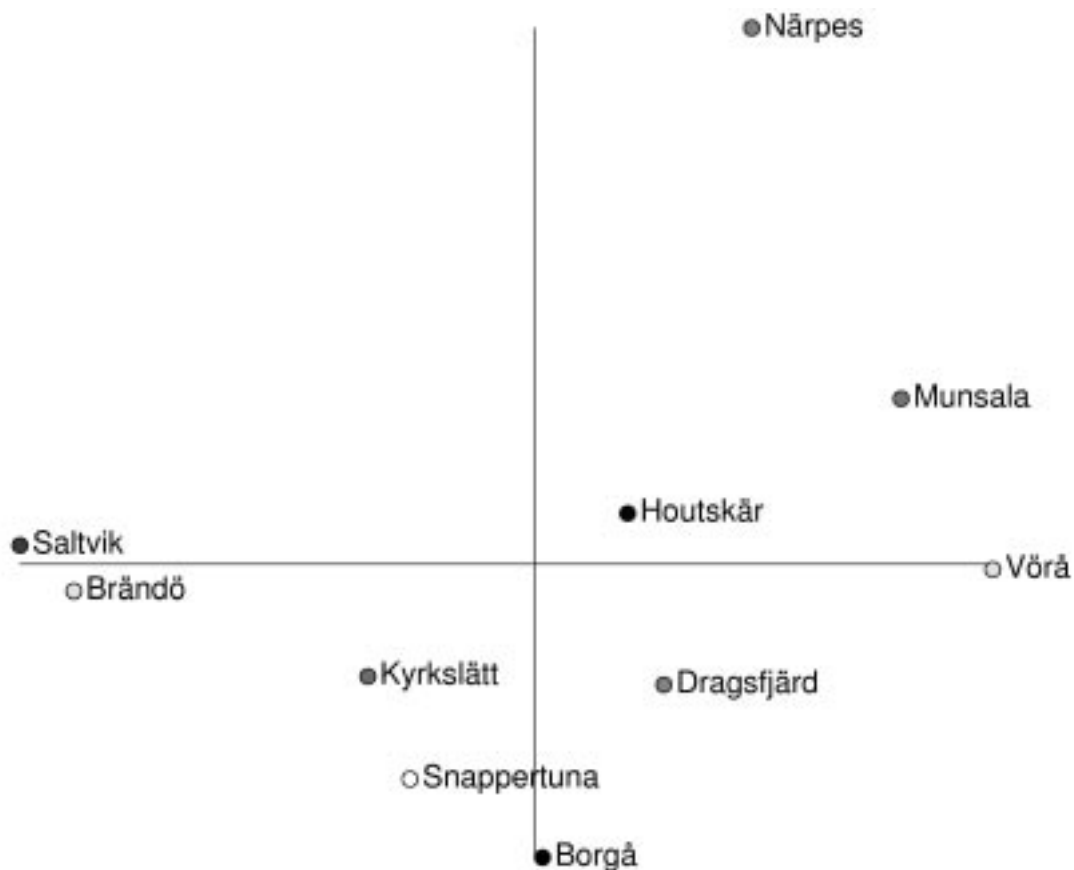
Resultatet av klusteranalysen av de finlandssvenska dialekterna kan ses i Figur 2. Läser vi dendrogrammet från höger till vänster ser vi den dialektklassificering som klusteranalysen har gett. Den första tu-delningen bildar ett österbottniskt kluster (Munsala, Vörå, Närpes) å ena sidan och ett sydfinländskt å andra sidan. Vörå och Munsala som också geografiskt ligger mycket nära varandra har det kortaste inbör-des avståndet av alla dialekter. Inom den sydfinländska gruppen bildas ett åländskt kluster (Brändö, Saltvik) och ett nyländskt-åboländskt. I det sistnämnda ligger Borgå längst från alla de andra, medan de åboländska orterna (Dragsfjärd, Houtskär) bildar en grupp och de två övriga nyländska (Kyrkslätt, Snappertuna) en annan. Resultatet följer alltså i stort sett landskapsindelningen.

Figur 2. Dendrogram baserat på 10 x 10 avståndsmatrisen.

Klusteranalys kan ses som en explorativ metod, eftersom en liten förändring i avståndsmatrisen kan leda till att grupperingen i en gren blir annorlunda, vilket i sin tur kan påverka hela trädets form. En stabilare analysmetod än klusteranalys är multidimensionell skalering. Med en iterativ algoritm approximerar multidimensionell skalering de ursprungliga avstånden mellan alla orter genom att ge varje dialekt en placering i ett rum med ett visst antal dimensioner. Vanligen utförs multidimensionell skalering till två eller tre dimensioner, inte enbart p.g.a. att detta är enklast att visualisera utan också för att tre dimen-sioner vanligtvis svarar för ca 90 % av variationen i materialet. Ju fler dimensioner man skalerar till desto mer precision får man dock. I den bild som uppstår kommer de dialekter som påminner mest om varan-dra att ligga närmast varandra. På detta vis får man en visuell bild av dialekternas inbördes förhållanden. Figur 3 visar de finlandssvenska dialekternas placering i ett tvådimensionellt koordinatsystem där punk-tens ton anger den tredje dimensionen. Skalering till tre dimensioner förklarar 88,9 % av variationen, vilket innebär att ytterligare dimen-

sioner inte skulle tillföra mycket ny information. Av placeringen i koordinatsystemet kan man se att den dialekt som avviker allra mest från de andra är Närpesdialekten som placerar sig högt uppe i första kvadranten i koordinatsystemet. De åboländska dialekterna bildar en slags grupp mitt i och befinner sig ungefär på samma avstånd från de österbottniska dialekterna som från de övriga sydfinländska. Mest mitt i placerar sig Houtskär, medan Dragsfjärdsdialekten är närmare de nyländska. De åländska orterna placerar sig kring x-axeln med ett mycket lågt värde på denna, medan de nyländska ligger nära y-axeln med ett negativt värde på denna. Den traditionella dialektindelningen enligt landskap går alltså igen här precis som i klusteranalysen. Vad gäller den tredje dimensionen (punktens nyans) finns inget klart geografiskt mönster.

Figur 3. Multidimensionell skalering av 10 x 10 avståndsmatrisen. X-axeln representerar första dimensionen, y-axeln andra dimensionen och gråtonen den tredje dimensionen. (Kruskals non-metric mds)

En korrelation (Pearsons korrelationskoefficient) av uttalsavstånden mellan alla dialektpar för varje segment skilt för sig å ena sidan och skillnaden i de värden som den multidimensionella skale-

ringen ger för varje dimension å andra sidan avslöjar vilka segment som bidrar mest till variationen i de tre dimensionerna. Denna analys ger signifikanta ($p < 0,05$) men inte särskilt höga ($r = 0,35-0,59$) positiva korrelationer med första dimensionen för hälften av alla segment i materialet. Detta innebär att flera samverkande faktorer avgör placeringen i första dimensionen. Denna dimension (värdena på x-axeln i Fig. 3) har en geografisk fördelning där Österbotten får de högsta värdena följt av Åboland, sedan kommer de nyländska orterna och de lägsta värdena får Åland. Ser man till de segment det gäller kan de viktigaste faktorerna sammanfattas så här: Munsala och Närpes har delvis sekundär diftongering av vokalen i *söt*. Österbotten samt Dragsfjärd har sekundär diftongering i *sot*, Österbotten och Åboland har bevarad primär diftong i *dör*. De nyländska och åländska dialekterna har genomgående monoftonger i dessa ord. I *söt* har de nyländska ett slutet ö-ljud medan de åländska har ett öppnare.

Med andra dimensionen har segmentet i ordet *leta* en hög korrelation ($r = 0,73$), vilket innebär att denna vokal ensam svarar för 53,3 % av variationen i dimensionen. Övriga vokalsegment som korrelerar positivt med andra dimensionen är de i *nät* och *lös*. I andra dimensionen (= y-axeln) skiljer sig Närpesdialekten markant från de övriga. Detta kan förklaras med att vokalerna i *nät* och *lös* i Närpes uttalas diftongerat medan alla andra dialekter har monoftonger, samt att den bevarade primära diftongen i *leta* inleds med ett öppet [æi] där de övriga dialekterna med bevarad diftong har [ɛi] eller [ei].

Signifikanta korrelationer med tredje dimensionen (punktens nyans) har vokalerna *lott*, *nät* och *särk*. De lingvistiska drag det handlar om här är hur öppet eller slutet å-ljudet i *lott* uttalas samt hur öppet ä uttalas före *r*. I Houtskär och Saltvik är slutna uttal i *lär* och *särk* vanliga. Borgå har övervägande slutna *e*-ljud. Utvecklingen av kort *æ* till *e* framför *r* är ett av de klassiska drag som har använts för att påvisa samband mellan Åland, Västra Åboland och södra Österbotten (Ahlbäck 1956). Att Borgå skulle ha slutet *e* framför *r* finns däremot inga tidigare uppgifter om.

Slutsatser

I denna artikel har uttalsavståndet mellan några finlandssvenska dialekter mätts utifrån ett representativt urval vokalsegment. De

ackumulerade avstånden mellan dialekterna har vidare analyserats med klusteranalys och multidimensionell skalering. De klassificeringar som analyserna ger följer i stort den traditionella landskapsindelningen av finlandssvenska dialekter. Den multidimensionella skaleringen visar också att Åboland har en mellanposition mellan österbottniska och övriga sydfinländska dialekter. Houtskär har en position mest mitt i, vilket rimmar väl med den traditionella bilden där västra Åboland och Åland delar kännetecknande drag dels med österbottniska dialekter, dels med övriga Åboland och Nyland.

För att få en bild av vilka enskilda uppmätta drag som har bidragit mest till de erhållna resultaten har dessa korrelerats med den ackumulerade analysen. Denna analys ger vid handen att indelningen till största delen bygger på segment där vissa dialekter har diftonguttal medan andra har monoftonger. Detta är inte oväntat eftersom många dialekter i Svenskfinland har bevarat primära diftonger samtidigt som sekundär diftongering av långa vokaler förekommer. Också graden av öppenhet hos *ö*- och *ä*-ljud spelar en roll.

Traditionell dialektindelning beaktar ett stort antal drag på olika språkliga nivåer, medan denna undersökning bygger enbart på variationen i vokaler i tryckstark stavelse. Trots detta följer resultaten traditionella indelningar. Tillräckligt mycket variation verkar finnas inbyggd i vokaluttalen för att enbart dessa kan vara nog för att ge åtminstone en grov bild av dialekternas inbördes förhållanden.

Note:

¹ Hälften av det maximala värdet för skillnaden mellan vokaler, dvs.

$$\frac{(4 + 3 + 2 + 2 + 1) - (1 + 1 + 0 + 0 + 0)}{2} = 5$$

Litteratur:

- Ahlbäck, O. (1956): *Svenskan i Finland*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15. Stockholm.
- Bruce, G., Engstrand, O., & Eriksson, A. (1998): De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000 (Swedia 2000) – en projektbeskrivning. i: *Folkmålsstudier*. 39. 33–54.

- Elert, C.-C. (1978): Diftongeringar och konsonantinslag i svenskans långa vokaler. i: I. Jonsson (red.): *Språken i vårt språk*. Stockholm. 168–181.
- Goebel, H. (1982): *Dialektometrie: Prinzipien und Methoden des Einsatzes der numerischen Taxonomie in Beriech der Dialektgeographie*. Wien.
- Goebel, H. (1984): *Dialektometrische Studien: Anhand italoremanischer, rätoromanischer und galloromanischer Sprachmaterialien aus AIS und ALF*. Volume 3. Tübingen.
- Gooskens, C., & Heeringa, W. (2006): The Relative Contribution of Pronunciation, Lexical and Prosodic Differences to the Perceived Distances between Norwegian dialects. i: *Literary and Linguistic Computing*. 21(4). 477–492.
- Heeringa, W. (2004): *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. PhD Thesis. Groningen.
- Hultman, O. F. (1894): De östsvenska dialekterna. i: *Finländska bidrag till svensk språk- och folklifsforskning*. Helsingfors. 113–303.
- Kessler, B. (1995): Computational dialectology in Irish Gaelic. i: *Proceedings of the 7th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Dublin. 60–67.
- Nerbonne, J. (2006a): Various Variation Aggregates in the LAMSAS South. i: C. Davis & M. Picone (red.): *Language Variety in the South III*. Tuscaloosa.
- Nerbonne, J. (2006b): Identifying Linguistic Structure in Aggregate Comparison. i: *Literary and Linguistic Computing*. 21(4). 463–476.
- Prokić, J. (2006): *Identifying Linguistic Structure in a Quantitative Analysis of Bulgarian Dialect Pronunciation*. MA Thesis. Tübingen.
- Séguy, J. (1971): La Rélation entre la distance spatial et la distance lexical. i: *Revue de Linguistique Romane*. 35. 335–357.

Malene Monka

DGCSS, Københavns Universitet

Hvornår og hvorfor skifter man mellem rigsdansk og sønderjysk?

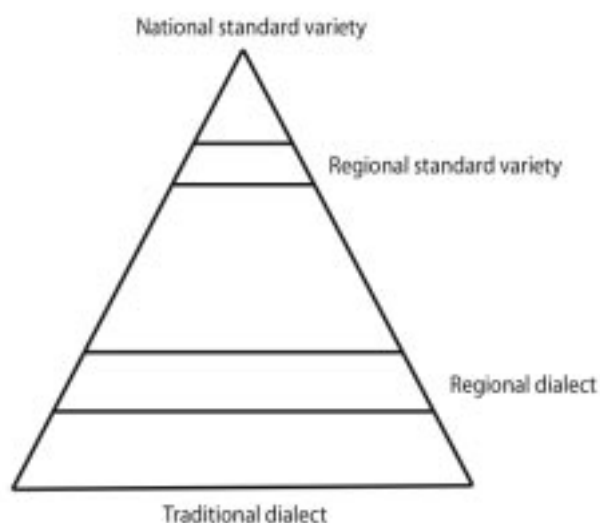
– En undersøgelse af sprogalternationer i service-situationer i Aabenraa

Artiklen bygger på mit speciale ved Afdeling for Dialektforskning ved Københavns Universitet (Monka 2005). I specialet foretog jeg en kvalitativ undersøgelse af sønderjysktalendes sprogbrug for at belyse den forestilling, mange sønderjysktalende har om at kunne skifte mellem “rigsdansk” og “sønderjysk”. Datamaterialet består af optagelser med fem sønderjysktalende servicepersoner – fire kvinder og en mand i alderen 55-59 år – fra fire arbejdspladser i Aabenraa. Informanterne blev først gjort opmærksomme på mit fokus på skift i sprogbrug efter optagelserne; på den måde søgte jeg at undgå, at de talte anderledes, end de plejer. Forud for optagelserne fortalte jeg, at jeg ville undersøge: “Hvordan ekspedienter taler med deres kunder”. Efter optagelserne foretog jeg med inspiration i Kvale (1997) et såkaldt ‘halvstruktureret livsverdeninterview’ med informanterne. Ud fra en interviewguide – som ikke blev fulgt slavisk – søgte jeg at få indblik i informanternes bevidste sprogholdninger samt forhold i deres livshistorie, som kan være relevante for deres sprogbrug.

De to overordnede spørgsmål i undersøgelsen var, om der er et mønster for informanternes måde at anvende de to varieteter i service-situationerne, samt hvilke kontekster der er relevante, hvis man vil forklare den enkeltes sprogbrug i servicesituationen.

Sprogsamfundet

Da det kan være vanskeligt at adskille de to sproglige varieteter i mit materiale, er tolkningerne baseret på lingvistiske analyser af enkeltord. For at illustrere hvordan jeg kategoriserer varieteterne, har jeg benyttet Auer og Hinskens' model over et arketyrisk sprogsamfund (Auer og Hinskens 1996). Modellen kan være med til at tydeliggøre den diskrepans, jeg fandt, mellem mine informanternes opfattelse af deres sprog og et lingvistisk perspektiv på samme.

(Auer og Hinskens 1996:7)

Øverst i modellen findes 'den nationale standard varietet', som er den informanterne sigter efter, når de taler det, de kalder "rigsdansk". Informanternes opfattelse af "rigsdansk" afviger imidlertid rent lingvistisk fra standardsproget på en række punkter, fx med hensyn til intonation, accentuation samt manglende blødt d og apokope i en del tilfælde. Derfor skal informanternes "rigsdansk", lingvistisk snarere kategoriseres som 'den regionale standard varietet' i modellen. På samme måde er det, informanterne omtaler som "sønderjysk" set med dialektologiske briller en nivelleret udgave af den traditionelle, rurale dialekt og skal derfor placeres som 'regional dialekt' i modellen.

Modellen kan illustrere, at informanternes opfattelse af deres sprog fra et lingvistisk perspektiv er en amputeret udgave af Auer og Hinskens' sprogpyramide. På lingvistens sprogpyramide mangler toppen og bunden – standardsproget og den traditionelle, rurale dialekt findes ikke i materialet. I artiklen har jeg imidlertid i overensstem-

melse med informanternes eget ordvalg valgt at kalde deres mest standardnære sprog for 'rigsdansk' og deres mest dialektale sprog 'sønderjysk'. Udover at det er den mest enkle terminologi, vil jeg dermed understrege, at informanterne på ingen måde opfatter deres sprog som amputeret; jf. interviewene har det en betydning for dem, hvordan og til hvem de taler hvilket sprog.

Sprogalternationsteori

For at anskueliggøre skiftene mellem sønderjysk og rigsdansk vil jeg i mine analyser benytte Auers sprogalternationsteori (se fx Auer 1984 og 1998). Auer definerer sprogalternationer som funktionelle skift mellem to sprog, hvor skiftene fungerer som 'contextualization cues'. Dvs. at sprogalternationer giver informationer om, hvordan det sagte skal afkodes. Analyserne skal vise om – og i givet fald hvordan – den talende bruger sprogalternationen som en ressource i samtalen; det kunne fx være for at overvinde forståelsesvanskeligheder, pege på ekstra betydning af det sagte eller markere emneskift. Ifølge Auer optræder sprogalternationer ofte sammen med andre signaler til afkodningen af det sagte, såsom latter, ændret prosodi eller emfase. Disse træk inddrages også i analyserne.

Auer inddeler sprogalternationerne i 'kodeskift' og 'insertions' (dvs. indskud). Kodeskift er, når der skiftes sprog for interaktionen, eller når sproget skifter i kortere eller længere sekvenser. Insertion er oftest et enkelt ord, som ikke påvirker sprogbrugen i resten af interaktionen; der kan dog også være tale om længere sekvenser, fx ved citater af taler, ordsprog eller sange. Der er ikke tale om rigide kategorier, således findes der også 'polyvalente' sprogalternationer, som er vanskelige eller umulige at kategorisere som enten kodeskift eller insertion.

På grund af den forholdsvis begrænsede plads vil jeg i det følgende fokusere på to informanter for at illustrere mine resultater. De to informanter er Viggo og Dorit.

Viggo

Viggo ejer sammen med sin kone Marie en forretning med salg og reparation af bådmotorer og maskiner til havebrug. Det første excerpt

indeholder datamaterialets eneste eksempel på, at Viggo skifter sprog. I resten af optagelserne taler han udelukkende sønderjysk.

I udskrifterne er ord, servicepersonerne udtaler på rigsdansk understregede, imens ord udtalt på sønderjysk er fremhævede. Oversættelser til rigsdansk er skrevet i kursiv under den enkelte taletur.

- Marie har **do nawe** det ligne det **dææ** viggo?
Har du noget der ligner det der Viggo?
- Viggo **nawe** det bare **lichne**?
Noget der bare ligner
- Kunde bare noget der ligner så skal vi nok få det til at passe det er et stopkabel jeg mangler bare indmaden den er sprunget
[...]
- Viggo **hvorndan æ æ eene**?
Hvordan er enderne?
- Kunde æ?
- Viggo ja de **æ** bare sån
Ja de er bare sådan
- Kunde hvad er det hvad siger du? hvordan?
- Viggo **æ ende** (siges højt og overtydeligt) i det indvendii **hvorndan æ** de?
Enderne i det indvendige hvordan er de?
- Kunde det er bare slidt kabel
- Viggo **æ** det bare slidt kabel?
- Kunde ja ja

Viggos svar, på om han har noget, der ligner kundens stopkabel, er på sønderjysk og formentlig henvendt til både Marie og kunden. Da Viggo spørger kunden “**hvorndan æ æ eene**?”, bliver han ikke forstået, som det fremgår af kundens “hvad er det hvad siger du? hvordan?” Den eksplicitte tilkendegivelse af kommunikationsbrist afstedkommer en minimal sprogændring. Viggo bibeholder dialektens foranstillede kendeord og ændrer udtalen af “**eene**” til “ende”. Ordet siges højere og tydeligere end det omkringstående, og så forstår kunden spørgsmålet. I forhold til Auers teori er der tale om en insertion, der overvinder et forståelsesproblem.

Dorit

Den anden informant, hvis sprogbrug jeg fokuserer på, er Dorit. Dorit er ekspedient i det bageri, hun ejer sammen med sin mand. De nedenstående excerpter, der stammer fra en enkelt ekspedition, viser, hvordan Dorit bruger sprogalternationer til forskellige formål. Der fore-

kommer flere forskelligartede sprogalternationer i nedenstående ekspedition, som er illustrerende for mine fund i det samlede materiale. I excerpterne kan man se, at nogle alternationer ikke har åbenlyse årsager, mens andre optræder i forbindelse med skift i indhold eller aktivitetstype.

Dorits kunde har nogle vestjyske dialekttræk i sit sprog, men han taler overvejende vestjysk regionalsprog. Jeg havde ikke mulighed for at spørge Dorit om, hvordan hun opfattede kundens sprog, men af mig og andre sønderjyder opfattes han umiddelbart som "ikke-sønderjysk-talende". Dialektologisk kan dette indtryk forklares med hans brug af bløde d'er, inkonsekvent brug af foranstillet kendeord og dialektens personlige pronomen, inkonsekvent apokope samt regionale former, hvor der er sønderjyske alternativer.

- Kunde har i lukket i æ weekend eller om søndagen?
 Dorit søndagen ja
 [...]
 Kunde a troj det var jeres største dag
 Dorit ja hehe det **æ** det os for en bager men hehe du ved en gang i sin tid da da had vi jo små børn å al-ting jo ting jo så så æhm s- å det har altid været te det har været søndagslukket her jo ik så
Ja hehe det er det også for en bager men hehe du ved en gang i sin tid da da havde vi jo små børn og alting jo ting jo så så æhm s- og det har altid været at det har været søndagslukket her jo ikke så
 Kunde ja nå nå okay
 Dorit æhm je vill ik så gern begynd på det dengang hehe
Æhm jeg ville ikke så gerne begynde på det dengang hehe
 Kunde jamen du ku j (uforståeligt)
 Dorit ja nu det lige meget **no æ æ** børn **reen fra æ ræj** a jo så hehe nej for det æ **elles** bagernes store dag så det
Ja nu det lige meget nu er børnene rendt fra reden af jo så hehe nej for det er ellers bagernes store dag så det

Som kommentar til at kunden tror, søndag er bagernes største dag, svarer Dorit "det æ" på sønderjysk, og fortsætter så på rigsdansk. Det er ikke umiddelbart muligt at få øje på en årsag til alternationen. Dorits anden taletur fortsætter på rigsdansk, og det samme gælder indledningen på tredje taletur "ja nu det lige meget". Men så skifter hun til sønderjysk "**no æ æ børn reen fra æ ræj** a jo så hehe nej for det æ **elles**",

og derefter tilbage til rigsdansk “bagernes store dag så det”. Udsagnet, om at børnene er rendt fra reden, kommer pga. alternationen til sønderjysk og den efterfølgende latter til at fremstå som noget, der er sagt for sjov. Alternationen kan derfor kategoriseres som et kodeskift med betydning for afkodningen af det sagte (Auer 1984:84).

Samtalen fortsætter:

- Dorit vi har **å** snart **haj** 'et i fem **å tyv o it å** så æhm den gang var det jo så **os haj** vi **goj** mandag jo for det da da **haj** dem der had æh søndagsåben de had så lukket om mandagen jo ik?
- Vi har også snart haft det i fem og tyve år ikke også så æhm dengang var det jo så også havde vi god mandag jo for det da da havde dem der havde æh søndagsåben de havde så lukket om mandagen jo ikke?*
- Kunde ja
- Dorit så kørt det jo så så det var **hunne å tow**
Så kørte det jo så så det var hundrede og to
(Dorit giver ham penge tilbage)

I sidste taletur ser man et eksempel på, at et skift i aktivitetstype markeres med kodeskift. Første del er en fortsættelse af forudgående taletur “så kørt det jo så”. Men da Dorit skal give kunden penge tilbage, markerer hun det ved at skifte til sønderjysk “så det var **hunne å tow**”.

Umiddelbart i forlængelse af denne situation får kunden øje på optageudstyret og siger:

- Kunde hva ska vi nu aflyttes når vi kommer ind te dig?
- Dorit hva
- Kunde a siger ska vi aflyttes når vi kommer ind te dig elle hva æ det?
- Jeg siger skal vi aflyttes når vi kommer ind til dig eller hvad er det?*
- Dorit arh **det æ jen** det skal **law nawe nawe cand mag** (siges højt og overtydeligt) i noget speciale så øh om hun må hør sån når man had lidt sønderjysk dialekte men så **måje synnejysk snakke** vi jo **helle it** jo **hæ**
- Arh det er en der skal lave noget noget cand.mag. i noget speciale så øh om hun måtte høre sådan når man havde lidt sønderjysk dialekter men så meget sønderjysk snakker vi jo heller ikke jo her.*

Dorit indleder sit svar på om de skal aflyttes, på sønderjysk: “arh det **æ jen det** skal **law nawe, nawe**”, men efter gentagelsen af “**nawe**”, der muligvis indikerer en tøven, skifter hun til rigsdansk, og “cand mag” udtales overtydeligt og højere end det omkringstående. En mulig forklaring på alternationen, der kan kategoriseres som en insertion, kan være omtalen af cand.mag.-graden, idet der ikke findes en akademisk terminologi på sønderjysk. Efter “cand mag” fortsætter Dorit på rigsdansk, indtil hun skifter emne og – på dialekt – konstaterer “men så **måje synnejysk snakke** vi jo **helle it jo hæ**”. Det sidste skift er knyttet til en ændring i samtaleindhold fra omtalen af mig og mit projekt til, hvordan man taler i bagerbutikken. Sprogalternationerne i sidste taletur er muligvis afledningsmanøvrer, hvor Dorit forsøger at aflede opmærksomhed fra, at kunden bliver optaget uden at have givet sit samtykke.

Vanskelig at sætte på formel

Det samlede resultat af undersøgelsen er, at sprogalternationerne bruges til en række forskellige formål, og at de er vanskelige at sætte på formel. Dog kunne jeg konkludere, at samtalepartnerens sprogbrug er den vigtigste faktor for frekvensen af sprogalternationer; der forekommer flest sprogalternationer i samtaler med rigsdansktalende.

I servicepersonernes samtaler med rigsdansktalende bliver sprogalternationerne primært brugt til: at overvinde et forståelsesproblem, at markere at noget siges for sjov samt at markere skift i emne eller aktivitetstype. I samtaler med sønderjysktalende foretager servicepersonerne langt færre sprogalternationer, og de har andre funktioner end i samtaler med rigsdansktalende. Eksempelvis kan fagtermer siges på rigsdansk i en ellers sønderjysk samtale, og der kan fremsættes citatlignende udsagn, hvor efterfølgende latter indikerer, at det er sagt for sjov. I mit materiale forekommer der *ingen* eksempler på gennemgribende kodeskift til rigsdansk i ekspeditioner af sønderjysktalende. Grunden er formentlig, at informanterne jf. interviewene ved, at de risikerer at blive opfattet som “snobbede”, eller som om de tager afstand fra samtalepartneren, hvis de taler rigsdansk til sønderjysktalende.

Undersøgelsen i sin helhed viste, at kun tre af de fem informanter havde gennemskuelige mønstre for sprogalternationer mellem sønderjysk og rigsdansk i servicesituationerne – dvs. *intra-individuelle* mønstre. Det var ikke muligt at finde sammenlignelige mønstre i de fem servicepersonernes sprogbrug – altså ingen *inter-individuelle* mønstre. I Viggos sprogbrug er mønstret tilsyneladende, at kommunikationen skal bryde fuldstændigt sammen, før han skifter sprog; i materialet er der endda kun tale om en minimal udtaleændring. Det var ikke muligt at finde et entydigt mønster i Dorits sprogbrug, selvom hun tydeligvis bruger sprogalternationerne som en sproglig ressource og ofte skifter sprogbrug i sine ekspeditioner.

Kontekstkatalog

For at undersøge de store inter-individuelle forskelle mellem informanterne lod jeg mig inspirere af Linells begreb ‘kontekstkatalog’ til at lave ‘individualiserede kontekstkataloger’ for mine informanter (Linell 1998:128ff.). Hos Linell refererer ‘kontekstkatalog’ til et katalog af kontekster, som de samtalende kan trække på i afkodningen af det sagte. Kontekstkataloget består af en række kontekstuelle forhold, der bevæger sig længere og længere væk fra den aktuelle interaktion for at forklare sprogbrugen i den. Kontekstkataloget indeholder bl.a.: Sprogbrugernes viden og antagelser om, hvad der foregår i den aktuelle situation, og hvad der derfor vil være en passende sprogbrug, samt de talendes forestillinger om hinanden og deres generelle baggrundsviden om verden.

Det er vigtigt at understrege, at individualiseringen af kontekstkataloget står for min egen regning. Linell operationaliserer ikke i samme grad kontekstkataloget, så det passer til specifikke personer og situationer. For mit vedkommende er informanternes individualiserede kontekstkataloger et forsøg på at opregne nogle af de forhold, der muligvis fungerer som kontekstuelle elementer, og derfor kan påvirke sprogbrugen i de enkelte servicesituationer. For hver af informanterne analyserede jeg den servicesituation, de indgår i. Jeg undersøgte om selve situationen og den service, der skal ydes, lægger op til særlig sprogbrug, fx kunne man umiddelbart forestille sig, at ekspeditioner i en bank ville være mere formelle end i en bagerbutik og derfor muligvis lægge op til mere standardnær sprogbrug. Udover selve situa-

tionen baserede jeg mine individuelle kontekstkataloger på centrale forhold i informanternes liv. I interviewene spurgte jeg derfor til informanternes 'familiesprog', både i deres opvækst og i dag, deres 'skolesprog', om de har boet uden for Sønderjylland og om deres holdninger til dialekten.

Viggos kontekstkatalog

Med til Viggos kontekstkatalog hører, at han er en mand. Og dette kan faktisk være en af årsagerne til, at han først ændrer udtale mod rigsdansk, når kommunikationen bryder sammen, flere undersøgelser har nemlig vist, at mænd generelt taler mere dialekt end kvinder (se fx Pedersen 1995). Desuden arbejder Viggo et meget mandsdomineret sted; kun tre af de 86 kunder på optagelserne er kvinder. Af disse 86 kunder taler de 70 sønderjysk. Dvs. at Viggos køn og arbejdssituation i overvejende grad lægger op til sønderjysk sprogbrug.

En anden relevant faktor for Viggos sprogbrug er, at han gennem sin livshistorie er stærkt funderet i Sønderjylland. Han talte sønderjysk i skolen og i sit barndomshjem, han taler sønderjysk med sin kone og sine børn, børnebørn og svigerbørn. Og han har kun været bosat uden for Sønderjylland i tre måneder, da han aftjente værnepligt i Fredericia; her talte han efter eget udsagn rigsdansk. Ud fra optagelserne kan vi ikke vide, hvor tæt det ligger på kategorien standardsprog i Auer og Hinskens' model, men da Viggo kun har haft begrænsede muligheder for at tale rigsdansk i sit liv, var der formentlig tale om et noget dialektfarvet sprog. I interviewet siger Viggo, at det i dag sjældent er nødvendigt for ham at tale rigsdansk, fordi han kun sjældent befinder sig i situationer, hvor eventuelle tilstedeværende rigsdansktalende ikke forstår dialekten.

Dorits kontekstkatalog

I modsætning til Viggos mandlige af slagsen, skulle Dorits kvindelige køn ifølge tidligere undersøgelser altså gøre hende særlig disponeret for at ændre sprogbrug. Der er imidlertid også andre forhold, der peger i den retning. Det har ikke været muligt at lave en optælling af bagerkundernes sprogbrug, idet nogle af ekspeditionerne er så korte, at det er vanskeligt at afgøre, om der tales dialekt eller ej. Men det er muligt

at konkludere, at Dorits kunder er en langt mere broget skare – både hvad angår køn, alder og sprogbrug – end Viggos. Dorits køn og arbejdssituation lægger altså umiddelbart op til mere blandet sprogbrug end Viggos.

Dorits livshistorie er som Viggos meget funderet i Sønderjylland. Hun er opvokset i et dialekttalende hjem, talte sønderjysk i skolen, har altid boet i Sønderjylland og taler sønderjysk med sin mand. Men så hører lighederne op. Dorit taler nemlig ifølge eget udsagn nogle gange rigsdansk til sine børn og som regel til sine børnebørn. En anden forskel mellem de to informanter er knyttet til Dorits mand. Benny har ganske vist boet i Sønderjylland, siden han var ung og taler et passabelt sønderjysk, men han er født i København og har stadig familie derovre. Derfor er ægteparret jævnlige i hovedstaden, ligesom den københavnske del af familien kommer til Aabenraa. Dorit fortæller i interviewet, at hun tit skifter sprog, når hun er sammen med Bennys familie, dels for at de skal kunne forstå hende, men også for at de ikke skal tro, hun er “en lille, dum gås”.

Resultat

Den lingvistiske analyse af materialet viste, at Viggo kun skifter sprog i tilfælde af kommunikationsbrist, og at Dorit ofte skifter sprog. De individualiserede kontekstkataloger kunne være med til at påpege mulige årsager til de inter-individuelle forskelle i de to informanters sprogbrug. Dels har tidligere undersøgelser vist, at kvinder er mere sprogligt fleksible end mænd. Og dels er der forhold i deres arbejds- og privatliv, som kan være med til at forklare deres forskellige sprogbrug. Viggo indgår næsten udelukkende i sammenhænge, hvor sønderjysk er det anvendte sprog eller i hvert fald forstås af de tilstedeværende. På Dorits arbejdsplads er begge sproglige varieteter til stede, om end de fleste kunder formentlig forstår sønderjysk. Og privat kommer hun pga. sin mands familie ofte i situationer, hvor hun føler, det har sociale omkostninger at tale sønderjysk, men samtidig har hun i modsætning til Viggo oftere mulighed for at opøve en sproglig fleksibilitet.

Det samlede resultat af undersøgelsen er, at der ikke blev fundet et inter-individuelt mønster for de fem informanters sprogskift i servicesituationerne. Til gengæld kunne de samtalenære analyser sammen med de individualiserede kontekstkataloger i flere tilfælde være med

til at belyse og forklare den enkeltes sprogskift. Undersøgelsen understreger dermed, hvor vigtigt det er at tage mange ting med i betragtning – både samtaleinterne og -eksterne – hvis man vil give et bud på årsager til individers sprogbrug.

Litteratur:

- Auer, J.C.P. (1984): *Bilingual Conversation*. Amsterdam.
- Auer, J.C.P. (red.) (1998): *Codeswitching in Conversation. Language, Interaction and Identity*. London.
- Auer, J.C.P. & Frans Hinskens (1996): The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. i: *Sociolinguistica* 10. 1-30.
- Kvale, Steinar (1997): *Interview - en introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København.
- Linell, Per (1998): *Approaching Dialogue. Talk, interaction and context in dialogical perspectives*. Philadelphia.
- Monka, Malene (2005): "Enten skal jeg snakke rigsdansk eller skal jeg snakke sønderjysk". En undersøgelse af sprogbrugen i servicesituationer i Aabenraa med fokus på sprogalternation. Speciale, Københavns Universitet.
- Pedersen, Inge Lise (1995): Talesprogsforskning og sproghistorie. i: *Sproghistorie i 90'erne*. Bente Holmberg (red.). København. 33-70.

Odd Monsson

Høgskulen i Volda

Vestnorsk kvantitet morfofonologisk sett

Problemstilling

Tolkingar av fonetisk lengd, eller kvantitet, har vore mykje diskutert i norsk (og nordisk) fonologi, utan at det har vokse fram konsensus om korleis dette skal beskrivast (jf. m.a. Eliasson & La Pelle 1973, Kristoffersen 1995, Papazian 1998). Eg vil sjå nærare på samanhengen mellom vokallengd og den etterfølgjande konsonantismen i vestnorske dialektar både i monomorfemiske og polymorfemiske ordformer, i eit forsøk på å sjå han i eit samlande perspektiv. Representasjonen gjeld ein trykksterk kontekst.¹ Vestnorsk vil i denne samanhengen seie målområdet frå Sogn til og med Sunnmøre. Vidare i dette arbeidet opererer eg med målområda *sognemåla* (indre og midtre delar av Sogn), *ytremåla* (ytre delar av Sogn, Sunnfjord og ytre delar av Nordfjord og Sunnmøre) og *indremåla* (indre delar av Nordfjord og Sunnmøre).

Eg presenterer analysen av ein variabel i det fonologiske systemet i lys av ein mogleg teori for fonologisk-morfologisk interaksjon. Utgangspunktet for analysen er ein hypotese om at variasjonen av vokalkvantiteten er avhengig av det fonotaktiske mønsteret i den etterfølgjande konsonantgruppa i vestnorsk. Konteksten for vokalkvantiteten er den etterfølgjande konsonantismen. Utfordringa i analysen er å klargjere kor nær vi kan spesifisere omgjevnadene for realisasjonen av vokalane.

I den monomorfemiske konteksten vil det vere mogleg å tenkje seg at vokalrepresentasjonen er avhengig av kvaliteten til dei involverte konsonantsegmenta, om dei er obstruentar eller sonorantar. Dei postvokaliske konsonantane kan, i tråd med teorien om fonologisk styring (jf. Kaye, Lowenstamm & Vergnaud 1985, 1990), danne ulike *styringsdomene* avhengig av kompleksitetsskilnadene mellom dei invol-

verte segmenta og *styringsheimlinga* frå ein etterfølgjande kjernekonstituent (Harris 1990, Charette 1990, 1991). I denne konteksten vil konsonantgruppa opptre som ei *ekte* konsonantgruppe.

Den andre konteksten involverer realisasjonen av morfemgrenser mellom dei involverte konsonantane. I ein slik polymorfemisk kontekst er konsonantgruppa ei *pseudokonsonantgruppe*. Slike morfemgrenser kan spesifiserast ut frå morfologiske kategoriar: rotderivasjonar, bøyingar, avleiingar eller samansetjingar.

Kvantiteten i monomorfemiske ordformer

Variablen lang versus kort vokal vert først studert i ein monomorfemisk samanheng. Domenet for kvantitetsrealiseringen er her ordet (jf. Eliasson 1978, 1985). Desse ordformene er leksikalsk representerte, og konsonantgruppa er ein del av den interne strukturen i ordformene som utgjer *eitt* morfologisk domene. Vi skal teste desse ordformene i vestnorsk når det gjeld variasjonen i vokallengd i monomorfemiske ordformer:

(1) I	a.	/smɛrtɛ/ M 'smerte'	II	a.	/kart/ N 'kart'
		/larvɛ/ M 'larve'			/arv/ M 'arv'
	b.	/ɛrlɛ/ F 'erle'		b.	/œrn/ F 'ørn'
		/ççɛrnɛ/ F 'kjerne'			/jarl/ M 'jarl'
	c.	/klatrɛ/ V 'klatre'		c.	/utr/ M 'oter'
		/hɛgrɛ/ F 'hegre'			/ɔkr/ M 'åker'

Felles for ordformene som under (a) og (b) er at dei har postvokaliske konsonantgrupper med ein sonorant i kodaen (som vokalnær konsonant). Den etterfølgjande konsonanten er anten ein obstruent (a) eller ein sonorant (b). Slike konsonantkonfigurasjonar vil ha stigande kompleksitet (Harris 1990). Etter teorien (styringsfonologien) skal dette vere perfekte interkonstituente styringsrelasjonar, dei skal kunne opptre som rimkomplement + opptakter i strukturen. Ordformene under (c) har obstruentar som kodakonsonantar. Den etterfølgjande konsonanten er ein sonorant. Desse konsonantkonfigurasjonane vil ha fallande kompleksitet og dermed danne intrakonstituente styringsrelasjonar, dei opptre som opptakter i strukturen. Ordformene under (I) endar på ein realisert kjernevokal, til skilnad frå formene under (II), som endar på ein konsonant, og dermed ein undertrykt kjernevokal i tråd med styringsfonologien (i følgje prinsippet om tome kjernar, jf. Kaye 1990).

(2) *Representasjonen av kort vokal føre ulike konsonantgrupper i vestnorsk²*

Ytremål	Ic	99 %	Sogne- mål	Ia	99 %	Indremål	Ia	96 %
	Ia	98 %		Ib	98 %		Ic	79 %
	IIa	93 %		Ic	97 %		IIa	78 %
	Ib	86 %		IIa	93 %		Ib	39 %
	IIb	84 %		IIb	57 %		IIc	23 %
	IIc	59 %		IIc	31 %		IIb	14 %

Representasjonen av kort vokal dominerer føre mediale og marginale sonorant-obstruentkonfigurasjonar. Desse konsonantgruppene dannar interkonstituente styringsdomene i det vestnorske målområdet. Lang vokal opptrer her i indremålet i ordformer som [¹kɑrt] N 'kart', [¹kʊrt] N 'kort', [¹lɑrs] PROP 'Lars'.³

Når det er to sonorantar som dannar den postvokaliske konsonantgruppa (Ib) og (IIb), aukar frekvensen av lange vokalar. Desse konsonantgruppene vil også, i tråd med kompleksiteten, danne interkonstituente styringsrelasjonar, då både ein *n* og ein *l* vil kunne styre ein *r*, med mindre kompleksitet. Likevel er styringsrelasjonane her lausare, all den tid hovuda i styringsdomenet er ein sonorant, som vert oppfatta som veikare styrar enn ein obstruent. Skiljet går mellom indre- og ytremålet når det gjeld vokalrepresentasjonen i denne gruppa. I indremålet dominerer lange vokalar føre sonorante konsonantgrupper, i ordformer som [¹ø:rn] F 'ørn', [¹ja:rl] M 'jarl' osv. Også i sognemåla vert halvparten av ordformene realisert med lang vokal når konsonantgruppa er marginal.

Vekslinga mellom ordformer med kort og lang vokal er knytt til homorganiteten til konsonantgruppene, *rn*- og *rl*-sekvensane deler det koronale elementet [R]. Vi finn ordformer som [¹œrn] F 'ørn' i ytremål og [¹ø:rn] i indremål. Den lange vokalen føre desse konfigurasjonane vert tolka som ei kompensatorisk lenging av vokalen før pseudogeminatar.⁴ Den kompensatoriske lenginga vert ei derivert lenging som følgjer av sviktande styringsheimlareiskapar til den etterfølgjande vokalen (Charette 1991: 92). Effekten av den kompensatoriske lenginga vert tolka som ein strukturivaretingsstrategi. Slik sette er vokalrepresentasjon i denne konteksten konsistent. Ein slik styringssvikt skjer ved ein undertrykt (heimla) kjerneposisjon, og han er særleg knytt til indremåla.⁵

Obstruent-sonorantkonfigurasjonar dannar typiske opptakter i strukturen, grunna kompleksiteten. Lang vokal er her realisert når den etterfølgjande (domenefinale) vokalen er undertrykt i overflata (parametrisk heimla), slik at konsonantgruppa opptreer marginalt. Først og fremst gjeld dette sognemåla og indremåla, ikkje ytremåla i like stor grad. Ytremåla ser ut til å realisere eit system med meir konsekvent representasjon av korte vokalar føre marginale og mediale konsonantgrupper, uavhengig av den fonotaktiske strukturen til den etterfølgjande konsonantgruppa (intra- og interkonstituente styringsdomene). Her finn vi former som [¹ɔkrɛ] M ‘åker’, [¹regn] N ‘regn’ osv. I sognemåla er det ein klar skilnad mellom mediale og marginale konsonantgrupper når det gjeld representasjonen av lang vokal, ein skilnad som kan koplast saman med eigenskapen den domenefinale kjerneposisjonen har til å styringsheimle ei føreståande opptakt (indirekte styringsheimling). Her vil domenefinale obstruent-sonorantgrupper (opptaktskonfigurasjonar) vere utelukka. Slike marginale konsonantgrupper opptre med ein innskotsvokal (epentese). Sognemåla godkjenner såleis ikkje intrakonstituente styringsdomene før undertrykte domenefinale kjernear, det kan sjå ut til å vere ein parametrisk restriksjon mot dei. Vi har her former som [ɔker] M for ‘åker’, [¹sogən] PROP for ‘Sogn’, [¹rogən] F for ‘rogn’ osv.

Indremåla vil også ha ein høg representasjon av lange vokalar føre slike konsonantgrupper, men her varierer representasjonen mellom former med innskotsvokal (epentese) og former med lang vokal føre konsonantgruppene: [¹ɔ:kr(ɛ)] M ‘åker’, [¹re:gn] N ‘regn’ osv. Dette syner ei svekking av avhengigheita (komplementariteten) mellom vokalen og den etterfølgjande konsonantismen ved intrakonstituente styringsdomene føre ein undertrykt vokal. Ein konsekvent segmentsteljande vokalkvantitet vil i dette området stå veikare enn i dei andre områda.

Kvantiteten i polymorfemiske ordformer

I den polymorfemiske konteksten vil konsonantane danne uekte konsonantgrupper, i styringsfonologien representert som opptakter skilde av ein tom kjerneposisjon. Den trykksterke vokalen vil fonologisk sett opptre i konteksten _____ K₁&K₂, der & står for morfologiske grenser. Dette gjeld ulike derivasjonskategoriar; rotderivasjonar (a), bøyingar (b), avleiingar (c) og samansetjingar (d).

Rotderiverte ordformer

Rotderivasjonen i norsk vil representere ei samankjeding av ei rot med eit derivasjonssuffiks. Denne samankjedinga representerer i utgangspunktet to morfologiske domene, [A] og [AB]. Derivasjonssuffikset vil her ikkje danne eit eige morfologisk domene (jf. Kaye 1995).

Dei rotderiverte ordformene er former med eit dentalinitialt derivasjonssuffiks, /d/, former med eit nasalinitialt derivasjonssuffiks, /nɛ/ (inkoative former) og former med eit vokalinitialt suffiks, /ɛ/ (ein vokal mellom to konsonantar vert synkopert gjennom derivasjonen). Skilnaden mellom desse kategoriane er først og fremst knytt til det vi kan kalla morfologisk *gjennomsiktighet* (transparens); *d*-suffigeringa er ikkje lenger produktiv i moderne norsk (og har vel heller ikkje vore det i 500 år), *nɛ*-suffigeringa er heller ikkje produktiv lenger, medan *e*-suffigeringa framleis er ein produktiv derivasjon (noko ei nylaging som ‘metre’ V av ‘meter’ M kan syne).

(3) *Total representasjon av korte vokalar føre konsonantgrupper i rotderiverte former*

	Sognemåla	Ytremåla	Indremåla
<i>d</i> - suffigering	100 %	100 %	80 %
<i>ne</i> - suffigering	91 %	93 %	56 %
<i>e</i> - suffigering	56 %	68 %	19 %

Det er tydelege skilnader mellom derivasjonskategoriane når det gjeld kvantitetsrepresentasjonen. Korte vokalar dominerer i sognemåla og ytremåla for *d*- og *ne*-suffigeringa. Frekvensen av lange vokalar aukar sterkt ved *e*-suffigeringane, dvs. når den etterfølgjande konsonantgruppe er ei uekte konsonantgruppe danna gjennom synkopering av vokalen i stammen. For indremåla vil representasjonen av lange vokalar dominere for denne kategorien.

Bøyingsformer med dentalsuffiks

Bøyingsformer med dentalsuffiks utgjer nøytrumsformer av adjektiva: *-t*, preteritumsformer av verba: *-te/de* og partisippformer av verba: *-d/-t*. Det gjeld derivasjonar av verb og adjektiv, som får tillagde *t/d*-initiale suffiks i derivasjonskategoriane nøytrum (adjektiva), preteritum og partisipp (verba). Den morfologiske strukturen til desse bøyingskate-

goriane vil representere to morfologiske domene, [A] og [AB]. [B] vil ikkje vere eit eige morfologiske domene (Kaye 1995).

(4) *Representasjonen av kort vokal i dei ulike områda*

Morfologisk kategori	Sognemåla	Ytremåla	Indremåla
Verbfleksjonen	77 %	84%	32 %
Adjektivfleksjonen	86 %	77 %	17 %

Dersom vi relaterer vokalrepresentasjonen til konfigurasjonen av stam- mekonsonant og dentalsuffiks, er kompleksitetskurva i det fonotaktiske domenet avgjerande for vokalrepresentasjonen i verbgruppa:

(5) *Fordeling av vokalkvantitet etter kompleksitet og målområde*

Sognemåla		Ytremåla		Indremåla	
kt	85 %	kt	92 %	pt	46 %
rt	83 %	vd	90 %	kt	37 %
lt	81 %	gd	90 %	vd	26 %
vd	80 %	pt	88 %	ft	22 %
ft	80 %	ft	88 %	gd	21 %
pt	78 %	rt	84 %	st	21 %
nt	76 %	st	81 %	nt	19 %
gd	73 %	nt	74 %	rt	12 %
st	55 %	lt	72 %	lt	6 %

Ein jamn kompleksitet (-kt-, -pt-, -vd-) gir høg frekvens av korte vokalar, medan tilsvarende stor kompleksitetsskilnad mellom dei involverte segmenta i konsonantgruppa (-st-, -lt-, -rt-) gir høgare representasjon av lange vokalar (uavhengig av om den etterfølgjande kjernen er ein realisert kerne i overflata, suffiks *te/de*, eller ikkje, suffiks *t/d*). I [1rupt] V PTS har opptaktene O₂ og O₃ lik kompleksitet (segmenta har begge fire element i strukturen), medan for ordforma [1læ:rt] V PTS har tilsvarende opptakt ujamn kompleksitet (førstesegmentet har to element mot fire i det andre; jf. Harris 1990, Harris and Lindsey 1995). Konsonantgrupper med jamn eller nesten jamn kompleksitet, som *kt*- og *pt*-konfigurasjonane, vil lettare signalisere ei morfemgrense, då desse ikkje er optimale konsonantgrupper i ein stamme. Det er stinginga i

kompleksitet som signaliserer trongen for å markere ei morfemgrense ved hjelp av ein forlenga stammevokal. Dette kan forklare kvifor konsonantgrupper med bratt stigande kompleksitetskurve har høgare frekvens av lang vokalar. Strukturen med jamn kompleksitet signaliserer i større grad den morfologiske kompleksiteten enn strukturar med større kompleksitetsskilnad mellom konsonantane (Cruickshank 2000: 63).

For adjektiva har vi tilsvarande fordeling av kort/lang vokal føre konsonantgruppene:

(6) *Fordeling av vokalkvantitet i adjektiva etter kompleksitet og målområde*

Kons	Sognemål	Kons.	Ytremål	Kons.	Indremål
<i>nt</i>	95 %	<i>nt</i>	81 %	<i>nt</i>	37 %
<i>lt</i>	93 %	<i>rt</i>	80 %	<i>lt</i>	23 %
<i>pt</i>	93 %	<i>lt</i>	80 %	<i>kt</i>	15 %
<i>rt</i>	86 %	<i>kt</i>	77 %	<i>st</i>	10 %
<i>kt</i>	82 %	<i>pt</i>	74 %	<i>pt</i>	7 %
<i>st</i>	80 %	<i>st</i>	72 %	<i>rt</i>	7 %
<i>ft</i>	79 %	<i>ft</i>	69 %	<i>ft</i>	0 %

Det er ikkje så tydelege korrelasjonar mellom kompleksiteten og frekvensen av lange vokalar for denne bøyingskategorien. I alle områda er *ft*-konfigurasjonen den som generer høgaste frekvensen av lange vokalar, medan *nt*-gruppa er det motsette, med den lågaste frekvensen. Begge konfigurasjonane representerer velforma rimkomplement-opptakskonfigurasjonar i vestnorsk, og begge har ei jamn kompleksitetskurve. Det er dermed vanskelegare å danne seg eit klart bilete av realisasjonen av lange vokalar føre konsonantgrupper i adjektivderivasjonen ut frå strukturelle eigenskapar. Dette skulle tyde på at fonotaksen ikkje kan spele ei så avgjerande rolle for vokalrepresentasjonen i denne derivasjonen. Det kan sjå ut til at samanhengen er meir idiosynkratisk og rammar einskildord meir enn systematiske grupper av ord. Representasjonen av lange vokalar er høvesvis mindre for tradisjonelle og mykje brukte ordformer. Dei ordformene som syner klart den høgste verdiane her er former som ‘rakt’ ADJ N, ‘lavt’ ADJ N, ‘vent’ ADJ N og ‘glupt’ ADJ N, som mange oppfattar som sjeldne i målføret.⁶

Vokalkvantiteten vert påverka av det fonotaktiske domenet i desse derivasjonsformene i målområdet. Dersom ein kort vokal opptrer føre ei polymorfemisk konsonantgruppe (ei uekte konsonantgruppe over ei morfemgrense), vil denne skjule morfemgrensa og ordforma opptre som ei monomorfemisk ordform. Denne strukturen, som skjuler morfemgrensa, vert her omtala som ikkje-analytisk. Den ikkje-analytiske morfologien vil dominere i sognemåla og i ytremåla, her vil vi finne ei overvekt av korte vokalar i desse derivasjonskategoriane. Analytiske strukturar vil signalisere morfemgrensene gjennom fasthalding av den lange vokalen frå grunnforma til den deriverte forma. Dei er strukturivaretakande gjennom fasthalding av strukturen i den uderivererte forma. Desse strukturane dominerer indremåla, her vil lange vokalar opptre føre uekte konsonantgrupper i desse derivasjonskategoriane. Dei ordformene som her held fast på ein ikkje-analytisk struktur, har konsonantkonfigurasjonar med jamn eller tilnærma jamn kompleksitetskurve. Slike konsonantgruppe vil i seg sjølv signalisere ein uekte konsonantkonfigurasjon. Når kompleksitetsskilnadene er større, vil identifikasjonen med dei ekte konsonantgruppene vere meir nærliggjande. Frekvensen av lange vokalar og dermed analytiske strukturar vil auke for denne gruppa, då strukturen treng hjelp til å markere morfologisk kompleksitet.

Det kan sjå ut som om to ulike måtar å handsame morfologisk kompleksitet på. Den analytiske, som tek vare på strukturen, dominerer i indremåla. Sognemåla og ytremåla held i større grad fast på ikkje-analytiske strukturar her.

Avleiingar og kompositum

Avleiingar er sett saman av ei rot og eit avleiingssuffiks. Strukturen som vert etablert gjennom derivasjonen, involverer morfologisk komplekse former som utgjer samankjedinga av to morfem, [A] + [B], til ei ny stamme [[A]B]. Den nye stammen utgjer her to domene [A] og [AB], men ikkje [B] (Kaye 1995). Denne strukturen kan vi knyte til ei rekkje norske derivasjonar som involverer suffiks av typen *-nad*, *-leik*, *-heit*, *-skap* osv.:

$$(7) \quad [{}^1fɑ:r\emptyset]_{\text{STAM}} + [l\epsilon]_{\text{SUF}} \quad \Rightarrow \quad [[{}^2fɑ:r\emptyset]l\epsilon]_{\text{STAM}}$$

Ein tom kjerne opptrer i enden av kvart domene, og begge er heimla som domenefinale tome kjernar (Kaye 1990). Derivasjonen etablerer ei uekte konsonantgruppe (pseudokonsonantgruppe) som utgjer den stammefinale og den suffiksinitiale konsonanten. Når den forgreina kjernen held seg i denne posisjonen, lengda av stammevokalen er konstant gjennom derivasjonen, skjer det som ei strukturbevaring.

Ei samansett form utgjer to sjølvstendige røter som er sett saman til ei morfologisk kompleks ordform. Ordformasjonen kan framstillast som ei samankjeding av to stammar, [STAM₁ + STAM₂], til ein ny ordstamme [STAM₃]:

$$(8) \quad [[^1\text{gra:n}\emptyset] + [^1\text{ba:r}\emptyset]] \quad \Rightarrow \quad [^2\text{gran}\emptyset\text{bar}\emptyset]$$

Vi skulle vente at ordformasjonen skjer på ein slik måte at strukturen i dei opphavlege ordformene vert ivareteken. Ei slik strukturbevaringa syner seg i den fonologiske overflata som ei oppretthalding av vokal-kvantiteten. Ein opphavleg lang vokal i kvart komposisjonsledd vert oppretthalden gjennom samankjedinga til den morfologisk komplekse ordforma. Kompositaa utgjer då morfologisk komplekse ordformer som involverer to sjølvstendige morfem, [A] og [B], kvar utgjer sjølvstendige domene, og dei opprettheld denne domenestatusen i den samankjeda ordforma, [[A] [B]]. Konsonantgruppa som vert etablert gjennom derivasjonen, vil vere ei uekte konsonantgruppe over ei ordgrense, ##. Det er store skilnader mellom suffiksasjonen i alle dei aktuelle områda. Ytremåla har det høgste innslaga av korte stammevokalar, her vil *ning*-og *nad*-suffiksasjonen ha ein dominans av korte vokalar. Vi har også testa segmentstrukturen til dei vokaletterfølgjande konsonantgruppene og funne ut at kompleksiteten til dei involverte segmenta ikkje spelar noka avgjerande rolle for kvantiteten i stammevokalen.

Den gruppa som syner den klaraste representasjonen av lange vokalar i alle område, og dermed analytiske strukturar, er kompositaa. Dette skulle peike i retning av medvitet om morfologisk kompleksitet spelar ei rolle for vokalrepresentasjonen ved desse ordformene.

Konklusjon

Analysen min peikar mot ustabilitet i vokalrepresentasjonen i dette målområdet føre dei ulike konsonantgruppene. I styringsfonologien er skilnaden mellom ikkje-analytisk og analytisk morfologi uttrykk for

den måten morfologien kan opptre i den fonologiske overflata. Diskrepansen mellom dei to systema for handsaming av morfologien kan få fram korleis den morfologiske derivasjonen skjer i vestnorsk. Dei analytiske strukturane synleggjer den morfologiske kompleksiteten, i motsetnad til den ikkje-analytiske, som vil skjule denne strukturen. Ordformene som er realiserte med lange stammevokalar (forgreina kjernekonstituentar) føre uekte konsonantgrupper vil då bli tolka som uttrykk for analytiske strukturar. Når vilkåra for slike strukturar ikkje er til stades, vil representasjonen av den korte vokalen bli tolka som eit signal om ikkje-analytiske strukturar.

Tabellen (representasjonen for 50 individuelle målbrukarar i målområdet) syner:

(9) Variable parameter for V ~ V: i vestnorske dialektar

	M	R	B	A	S
Ytremål	14 %	14 %	16 %	62 %	76 %
Sognemål	11 %	26 %	21 %	74 %	90 %
Indremål	47 %	68 %	73 %	96 %	89 %

(M = monomorfemisk ordformer, R = rotderiverte ordformer, B = bøygde ordformer, A= avleide ordformer, S= samansette ordformer)

Ytremåla og sognemåla handsamar morfologien etter graden av gjennomsiktighet. Gjennombrøtet for ein analytisk morfologi skjer ved dei morfologiske kategoriane som er mest gjennomsiktige, avleiingar og samansetjingar. For indremåla vil den analytiske strukturen dominere for alle kategoriane som er morfologisk komplekse. Dette området syner også større ustabilitet med omsyn til vokalrepresentasjonen i monomorfemiske ordformer. Ein lang rotvokal vert her realisert føre konsonantkonfigurasjonar som representerer opptakter, noko som peikar i retning av ei svekka avhengigheit mellom vokalar og etterfølgjande konsonantisme. Det kan tyde på at det er ein samanheng mellom ei slik svekkinga av komplementariteten mellom vokalen og den etterfølgjande konsonantismen i dei monomorfemiske ordformene og realisasjonen av ein analytisk struktur i dei polymorfemiske ordformene.

Noter:

- 1 Det som her vert lagt fram, er resultat av ei avhandling til dr. art.-graden ved Universitetet i Bergen. Her vil ein finne ei meir utførleg beskriving av dei funna eg har gjort.
- 2 Grunnlaget for materialet er 30 ordformer testa på 50 informantar i målområdet.
- 3 Jf. tilsvarende lange vokalar i svensk før konsonantgrupper med koronal homorgemitet når dei skriv at "Förlängning förekommer praktisk taget konsekvent framför /rd, rn, rl/, däremot vanligen inte framför /rt/ och sällan framför /rs/." (Eliasson & La Pelle 1973: 144)
- 4 Ein føresetnad er at målføret godkjenner pseudogeminatar, ein argumentasjon eg ikkje går inn på her (jf. Cyran 1996).
- 5 Denne forklaringa peikar på ein kognitiv funksjon: manglande substans for å oppfatte dette som ei konsonantgruppe.
- 6 Mange har kommentert desse formene som sjeldne og dermed uvante i målområdet.

Litteratur:

- Charette, Monik (1990): Licence to govern. *Phonology* 7. 223-253.
- Charette, Monik (1991): *Conditions on Phonological Government*. Cambridge.
- Cruickshank, Hege (2000): Styringsfonologisk analyse av kvantitetsendringer i nordnorsk. Upubl. hovedoppgave. Universitetet i Bergen.
- Cyran, Eugeniusz (1996): Licensing properties of nuclei and principle ranking in Irish. i: *The Linguist Review* 13 (1996). 1-31.
- Cyran, Euganiusz & Edmund Gussmann (1999): Consonant clusters and governing relations: Polish initial consonant sequences. i: Hulst, Harry van der & Nancy A. Ritter (eds.): *The Syllable. Views and Facts*. Berlin, New York. 219-247.
- Eliasson, Stig (1978): Swedish Quantity Revisited. i: *Nordic Prosody*. Lund. 111-122.
- Eliasson, Stig (1985): Stress Alternations and Vowel Length: New Evidence for an Underlying Nine-Vowel System in Swedish. i: *Nordic Journal of Linguistics*. 101-129.
- Eliasson, Stig & Nancy LaPelle (1973): Generative regler för svenskans kvantitet. i: *Arkiv för Nordisk Filologi* (1973). 133-148.
- Harris, John (1990): Segmental complexity and phonological government. i: *Phonology* 7. 255-300.
- Harris, John & Geoff Lindsey (1995): The elements of phonological representation. i: Jaques Durand & Francis Katamba (eds.): *Frontiers in Phonology*. Harlow, Essex.
- Hulst, H. van der & N.A. Ritter (1999): Head-Driven Phonology. i: Hulst, H. van der & N.A. Ritter (eds.): *The Syllable. Views and Facts*. Berlin, New York. 113-167.
- Kaye, Jonathan (1990): Coda Licensing. i: *Phonology* 7. 301-330.
- Kaye, Jonathan (1995): Derivations and interfaces. i: Durand J. & F. Katamba (eds.): *Frontiers in Phonology: Atoms, Structures, Derivations*. London and New York.
- Kaye, Jonathan, Jean Lowenstamm & Jean-Roger Vergnaud (1985): The internal structure of phonological elements: A theory of charm and government. i: *Phonology Yearbook* 2. 305-328.
- Kaye, Jonathan, Jean Lowenstamm & Jean-Roger Vergnaud (1990): Constituent structure and government in phonology. i: *Phonology* 7. 93-232.

- Kristoffersen, Gjert (1995): Quantity in Norwegian syllable structure. i: Hulst, Harry van der & Nancy A. Ritter (eds.): *The Syllable. Views and Facts*. Berlin, New York. 219-247.
- Papazian, Eric (1998): Lengdemotsetninger i nordisk – prosodem eller distinktiv faktor. i: *Maal og Minne 2* (1998). 165-192.
- Sandøy, Helge (1994): The nature of “overlong syllables” in the Scandinavian languages. i: W.U. Dressler et al. (eds.) *Phonologica 1992*. Torino.
- Sandøy, Helge (1997): Overlange stavingar i nordisk. i: *Nordiska dialektstudier*. 273-283.

Agnete Nesse

Høgskolen i Bodø

Radiotalemål i Nordland 1936-1996

1. Radikalisering og destandardisering

I løpet av siste halvdel av 1900-tallet, perioden som stadig kalles for etterkrigstiden, har talemålet i det offentlige rom i Norge gått gjennom det vi kan kalle en destandardisering. Mye har vært skrevet om de endringene som skjedde i samfunnet i denne perioden, både i Norge generelt og i Nord-Norge spesielt (se for eksempel Furre 1999 og Jaklin 2004). Stikkord kan være politisk radikalisering fra tidlig 1960-tallet av, massebevegelser som kampen mot norsk medlemskap i EF, seinere EU, og aksjonene mot utbyggingen av Alta-vassdraget. En ser ofte når de forskjellige temaene behandles, at dialektbølgen nevnes som en side ved radikaliseringen, og temaet for denne artikkelen er en del av denne “bølgen”, nemlig talemålet i radioen.

I Nord-Norge er dialektbølgen knyttet til fremveksten av regional bevissthet og økt selvsikkerhet. Faktorer som opprettelsen av Universitetet i Tromsø, den nordnorske visebølgen, Alta-kampen og til og med Bodø-Glimts markering av at også nordlendinger kan spille fotball, nevnes ofte (f.eks. hos Jaklin 2004:385). Bevisstheten rundt at man tidligere måtte skifte dialekt for å bli tatt alvorlig i det nasjonale, offentlige rommet er fremdeles sterk i landsdelen, og fortellingene om boligannonsene i Oslo som var merket “ikke nordlendinger” er en ganske så forterpet del av den regionale historien.

Språklig og språksosiologisk er resultatet i dag at dialektbruken står svært sterkt i landsdelen. Samtidig ser vi at bruken av talt bokmål for eksempel i Bodø ses på med stor mistenksomhet og med ikke så lite forakt blant mange dialekttalende. Dette gjelder ikke bare eldre mennesker som har lagt om fra dialekt til standardtalemål i voksen alder,

holdningene er der også overfor språkbrukere som har talt bokmål som sitt førstespråk. Når jeg har prøvd å få informanter blant de bokmåls-talende bodøværingene, har jeg merket en slags mistenksomhet i forhold til hvilke motiver jeg har; en av informantene uttrykte for eksempel skepsis overfor bli tatt opp på bånd, og jeg måtte love å ikke spille opptaket med ham “for et helt auditorium”. Jeg har tolket dette som en redsel for å bli gjort narr av, noe bokmålstalerne i Bodø er blitt ganske vant med.

For å forstå denne holdningsendringen fra at bruk av talt bokmål var riktig og nødvendig – i det minste i visse situasjoner – til at det nærmest er moralsk suspekt, har det vært viktig å komme nærmere inn på den faktiske språkbruken i det offentlige rommet i Norge på 1900-tallet. Radiospråket er en innfallspurt til dette. Hvilket talemål var det folk fikk inn i stuene sine og som de samlet seg rundt? Og hvordan kunne dette talemålet påvirke folks holdninger til bruken av dialekt og bruken av standardtalemål? Radioen var en svært viktig del av folks hverdag helt fra den kom og til lenge etter at fjernsynet gjorde sitt inntog.

Bodø Kringkaster gikk på luften 15. februar 1931 (Westrheim 1987:17), og fra første stund var tanken om en vekselvirkning mellom det nasjonale og det lokale til stede. Det var glede over å få knyttet Nordland tettere til “landet sønnenfor” (Westrheim 1987:22). Samtidig la den første programsekretæren, Leif Jensson, vekt på å “prege programmet ut fra et nordlandsk syn” (ss). Selv snakket han østlandsk bokmål, men allerede fra de tidligste programmene fra 1930-tallet viser han vilje til å la lokale stemmer, også dialektbrukere, slippe til, selv om de er i klart mindretall den første tiden.

2. Dialektbruk i radioen

Materialet jeg har analysert er et digitalt arkiv laget av Norsk Rikskringkasting (NRK) og Nasjonalbiblioteket. Det inneholder 301 radio-program fra perioden 1936-1996, alle knyttet til Nordland fylke. De fleste programmene er laget av distriktskontoret i Nordland. De programmene som er tatt med i arkivet selv om de er produsert i Oslo, er program som utvelgerne har ment har spesiell interesse for Nordland. På hjemmesiden til arkivet står det at den primære målgruppen er folk som er interessert i lokalhistorie.

Et fåtall av programmene er reine nyhetsopplesninger, de aller fleste er magasinprogram der ett eller flere mennesker blir intervjuet, noe som betyr at vi får høre språkbruken ikke bare til de NRK-ansatte, men også til fiskere, arbeidere, politikere og direktører (for en gjennomgang av programprofil, kjønnsfordeling osv. i Radioarkiv Nordland, se Nesse 2007).

Det første jeg har analysert er om dialektandelen av det lytterne fikk høre, endret seg over tid. Hvis lytterne hørte at deres egen (eller andres) dialekt kunne brukes i radio, både av journalistene og av de som ble intervjuet, kunne holdningene til dialektbruk i det offentlige rommet påvirkes. Og i og med at holdningene har blitt endret, er det rimelig å anta at dialektandelen er høyere på 1980-tallet enn på 1940-tallet. Men hvor stor er forskjellen, og når var det de viktigste endringene skjedde?

For å få svar på dette, har jeg notert hvordan hver av de stemmene vi hører i arkivet snakker. Å dra en absolutt grense mellom standardtalemål og dialekt er ikke enkelt, men det er nødvendig for å få kategorier det er mulig å arbeide statistisk med. De fire gruppene er kalt “bokmål”, “nynorsk”, “dialekt” og “blanding”. Under kategorien “blanding” finnes både de som blander mellom standard (bokmål eller nynorsk) og dialekt, og de som blander mellom ulike dialekter. Også utlendinger som snakker gebrokkent norsk er plassert i denne kategorien. For å gi en ide om hva slags språk vi har med å gjøre, har jeg skrevet ned et utdrag fra fire forskjellige stemmer.

Tre av eksempeltekstene er fra den nordlige delen av Nordland, tekst nummer to er fra andre siden av fylkesgrensen, i Sør-Troms. I utgangspunktet har dialektene i Lofoten, Vesterålen, Narvik og Harstad svært mye felles, og de fire eksemplene kan gi et inntrykk av hvor stort det språklige mangfoldet kan være innenfor et begrenset område.

Bokmål: 1940, mannlig sjåfør fra Narvik:

/ beˈsø:k av ˈhøʊbitsere, ˈbumbekastere som vi kalte dem ˈhɛ:r, som beˈʃø:t byen defra ɔ kastet sine ˈbumbe nɔksɔ vilˈkɔ:li ʊtɔver ˈby:en ɔ nɔr man sat i ˈçelenɔ ɔ høte dise ˈfa:re ɔver ˈhɜ:stakene sɔ jɛne ˈtu: ɔ tre tet efter verandre sɔ høtes føst en ˈʃ: ɔsɔ en ˈpʊm, ˈʃ: ˈpʊm ˈʃ: ˈpʊm ɔ de skule nɔksɔ sterke ˈnerve til mane ganeɾ ɔ kune ˈtɔ:le en slik ˈpɔ:çeniɲ man sat i çelenɔ/

[besøk av Haubitserne, bombekastere som vi kalte dem her som beskjøt byen derfra, og kastet sine bomber nokså vilkårlig utover byen og når man satt i kjelleren og hørte disse fare over hustakene, så gjerne to og tre tett etter hverandre så hørtes det først en ssj og så en bom ssj bom ssj bom og det skulle nokså sterke nerver til mange ganger [for] å kunne tåle en slik påkjenning, man satt i kjellerne]

Nynorsk: 1937, mannlig folkehøgskolelærer fra Harstad:

/tilfelle at Trøndanes har vore samlingsstaen for folk frå mange bygder alt frå dei elste tier. Staen ligg jo svært sentralt til midt i dei mest tettbygde strøk av Hålogalan tett ned med fagerleia og frå naturen si hand er jo desse bygdene nokså rikt utstyrt og når De ser bortover der så skal ein jo leite etter make til fin stad for å bygge ei kjerke på.

[tilfelle at Trondarnes har vore samlingsstaden for folk frå mange bygder alt frå dei eldste tider. Staden ligg jo svært sentralt til midt i dei mest tettbygde strøk av Hålogaland tett ned med fagerleia. Og frå naturen si hand er jo desse bygdene nokså rikt utstyrt, og når De ser bortover der så skal ein jo leite etter make til fin stad for å bygge ei kjerke på.

Dialekt: 1983, mannlig maskinfører fra Lofoten:

/me vane der sto ei søn ei søn sjøhus ei søn båtnøust o vi undersøkt nu de o der va nu i se no men derimot so sto der en serka tyve liter stor kaste røl på om i nøuste me rykanes varm kjøtsupe o vi reyna me at her va vi komete te kjøtgrytan i Egypt men vi fik ikke lov a befale, øverste befal o smak på noen ting før de kjøtt vær føjifta. So søtt so vi va so va de et strek i regninga o i se få mat/

[med vannet der sto et sånt, et sånt sjøhus et sånt båtnøust og vi undersøkte nå det og der var nå ikke noe. Men derimot så sto der en cirka tyve liters stor kasserolle på ovnen i nøustet med rykende varm kjøttssuppe og vi regnet med at her var vi kommet til kjøttgrytene i Egypt. Men vi fikk ikke lov av befallet, øverste befal å smake på noen ting for det kunne være forgiftet. Så sulsten som vi var så var det en strek i regningen å ikke få mat]

Blanding: 1983, 17-årig jente, vesterålsmål med innslag av bergensk (først og fremst skarre-r)

/æ syns de ser ganske 'nifst ut i vedn̥ n̥ d̥a ha ju da sælj̥i de h̥eɲe ʔ̥ k̥ʊstn̥ɪŋskapl̥øpe ku d̥e set 'e:n buʔi Sov'jet ɔ 'e:n buʔi ʊe'sa: ɔ leka ʔ̥ bygeklosa me v̥øpen ɔ æ t̥k̥u d̥e e en ganske st̥or fare f̥or at de k̥om̥eɔ te ɔ k̥as sam̥en den d̥er h̥øen dem̥es vis iɕe f̥olk bjyn ɔ 'j̥ø: ɲ̥ka ɔ de e ju mane s̥om hak̥ 'inset de e ju, g̥ɔv ju ʔ̥ ganske st̥erke reaks̥juna mut atomv̥øpen ɔv̥eɔ heile, v̥eʔ fal Øur̥opa n̥a /

[jeg synes det ser ganske nifst ut i verden nå, du har jo da særlig dette rustningskappløpet hvor det sitter en borti Sovjet og en borti USA og leker byggeklosser med våpen og jeg tror det er en ganske stor fare for at det kommer til å rase sammen den der haugen deres viss ikke folk begynner å gjøre noe. Og det er det jo mange som har innsett, det er jo, går jo ganske sterke reaksjoner mot atomvåpen over hele, hvert fall Europa nå]

Periode	Bokmål		Nynorsk		Dialekt		Blanding		I alt
	Antall Stemmer	%	Antall Stemmer	%	Antall Stemmer	%	Antall Stemmer	%	
1936-1949	77	66,4	5	4,3	14	12	20	17,2	116
1953-1960	35	63,6	6	10,9	4	7,3	10	18,2	55
1961-1970	79	60,3	12	9,2	23	17,6	17	13	131
1971-1976	31	38,8	2	2,5	29	36,3	18	22,5	80
1977-1983	69	35,4	8	4,1	90	46,1	28	14,4	195
1984-1996	150	39,3	8	2,1	162	42,4	63	16,1	383

Tabell 1 viser fordelingen av de fire varietetene. Det er i alt 960 personer som snakker¹, fordelt på 301 program.

Vi ser at det er noe ulikt antall stemmer i de seks periodene, programmene er ikke kronologisk jevnt fordelt. Omtrent halvparten av alle programmene er fra perioden etter 1980. Likevel er dette materialet så stort at tallene gir en god pekepinn på de endringene som skjedde i radiospråket.

Hvis vi først ser på tallene for bruken av standard nynorsk, så ser vi tydelig at dette ikke har vært en viktig språkform i NRK Nordland. Det er bare et par nordnorske journalister som bruker nynorsk, den store majoriteten valgte å normalisere til bokmål, ikke til nynorsk. Men en del sørnorske journalister bidro til at NRK Nordland ikke ble helt uten nynorsk. I følge Vinje (1998:144) var nynorskprosenten i NRK generelt bare 4% i 1934, så i dette perspektivet var ikke NRK Nordland noen “versting” når det gjelder nynorskbruk.

På 1950-tallet sto både nynorsk og bokmål sterkt, mens dialektprosenten var svært lav, bare 7,3%. Dette var et ti-år da viljen til å følge regler for å få et bedre samfunn var sterk. Furre (1999:219) skriver om “den rådande trua på verdien av felles reglar og felles institusjonar for alle som høyrde [...] til: Same kringkasting for alle, same grunnskule, same lukkingstider i alle forretningar.” Og selv om vi ikke helt kan legge til “og same språk for alle”, så ser vi at 1950-tallet er den perioden der standardspråket står sterkest i dette materialet. Bokmål og nynorsk har tilsammen 74,5% av stemmene i perioden 1953-1960, mot 70,7% i perioden før og 69,5% i perioden etter.

1950-tallet utpeker seg altså ved relativt sett mye standardspråk og lite dialekt i dette materialet. Men selv om dialektandelen er høyere på 1960-tallet enn på 1950-tallet, er det først ved overgangen til 1970-tallet at det viktigste skillet inntreffer, fra 17,6% dialektbruk på 1960-tallet til 36,3% i første halvdel av 1970-tallet, og så videre til 46,1% i perioden 1977-1983. Andelen standardspråksbrukere faller fra 69,5% på 1960-tallet til 41,3% i neste periode, for så å falle ytterligere til 39,5% i perioden 1977-1983.

Den første økningen i dialektbruk er det de som blir intervjuet som står for. Journalistenes kamp sto først i årene rundt 1980 i NRK Nordland. Yngre journalister gjorde opprør mot kravet om at dialekt bare kunne brukes i selve intervjusituasjonen, mens introduksjoner fremdeles skulle være på standardspråk. Tor Jacobsen, som var journa-

list i NRK Nordland fra 1968 til 1992, sier i et intervju at han ble “kvalm” over å måtte levere fra seg program der han snakket bokmål halvparten av tiden og dialekt halvparten av tiden.

Denne kampen ble vunnet. Det ble åpnet for at hele programmet kunne være på dialekt. Likevel ser vi at dialektprosenten ikke fortsetter å gå opp, den går litt tilbake, det er mulig vi kan se det som en utflating. Kanskje kan det oppleves som et paradoks at dialektprosenten ikke gikk videre opp når ledelsen ved distriktskontoret åpnet for mer dialektbruk hos journalistene, men to forhold må tas med i analysen her. For det første at dialektprosenten er regnet av alle stemmene, ikke bare journalistenes. Og for det andre at journalistene ikke nødvendigvis snakket mer dialekt selv om de fikk lov til det. Kravet deres, i sosiolingvistiske termer, var å kunne bevege seg langs sine språklige registre etter egen intuisjon, ikke etter NRK-ledelsen sin intuisjon. Derfor kunne Tor Jacobsen godt levere fra seg et program i 1987 der han først intervjuet en arbeider på dialekt, så en direktør på bokmål, og innimellom snakket direkte til lytterne på et talemål mellom disse ytterpunktene. Men da hadde han bestemt denne variasjonen selv, og valgt språkform ut fra respekt for dem han intervjuet, og det ble opplevd som en viktig del av den journalistiske integriteten.

En av de aller siste medienyheterne i Norge i 2006 var at lederne for NRK sine distriktskontor uttrykte ønske om at medarbeiderne på distriktskontorene skulle få bruke dialekt også når de leste opp nyhetene. Etter at dialektbruk ble allminnelig godkjent i radio, har nyhetsbulletengene vært den eneste programtypen der medarbeiderne har vært tvunget til å lese opp på nynorsk eller bokmål. Om NRK-ledelsen vil la denne siste skansen for standardspråk fare, vet vi ennå ikke. Et åpenbart problem er om “dialekt” betyr lokal dialekt eller en hvilken som helst dialekt. Vil en for eksempel åpne for nyheter på rogalandsmål i NRK Nordland, eller må en ha nordlandsdialekt for å bli godkjent? Og hvem skal definere hva som er dialekt – er det nok å si *æ* (jeg) eller må en si *fesk* (fisk) også?

3. Avviklingen av De og Dem som høflig tiltale

Det andre språktrekket jeg har undersøkt er avviklingen av formene De og Dem² som høflig tiltale. På 1930-tallet var dette en helt naturlig del av norsk språk, og det å være “dis” eller “dus” med folk var en del av

de sosiale kodene. I dag brukes disse formene svært sjelden, om i det hele tatt.

Hvorfor denne endringen skjedde, er det ikke plass til å gå grundig inn på her. Det kan være fristende å si at det skjedde som en selvfølgelig del av radikaliserings- og demokratiseringen, men det er ikke nok. Vi kan peke på land som Tyskland og Frankrike, som, selv om de er forskjellige fra oss, har hatt mye av den samme samfunnsutviklingen som vi, men der høflighetsformene fremdeles finnes i språket.

På samme måte som ved innføringen av den nye tellemåten (se under), beveget vi oss i utviklingen av høflighetsformene fra en likhet med det tyske språksamfunnet til en likhet med det angloamerikanske språksamfunnet. Jeg kan vanskelig se at vi kan diskutere disse endringene i norsk uten å ta dette med som en av flere faktorer. Trolig er det et samspill mellom dialektbølge, radikaliserings-, demokratiserings- og amerikanisering som har fått oss til å gi opp høflighetsformene.

Når en språkendring skjer, er det vanlig at en går fra ett system til et annet via en periode med stor variasjon. Utviklingen av høflig taltale i dette materialet er sånn sett et eksemplarisk eksempel på språkendring. De tre første ti-årene skjer det bare små endringer, så kommer 1960-tallet med et uklart system, og på 1970-tallet er det bare små rester igjen av det gamle systemet. Når vi kommer til 1980 er det nye systemet med kun å bruke *du* på plass.

Kronologisk oversikt:

1930-tallet:

Programlederne bruker *De* og *Dem* til alle de intervjuer, med to unntak. Det ene unntaket er i de tilfellene det er to programledere i studio samtidig, da bruker de *du* seg i mellom. Det andre unntaket er i de tilfellene barn blir intervjuet, da brukes også *du*. Grensen mellom barn og voksne ser ut til å gå i begynnelsen av tenårene. To 13-årige gutter som blir intervjuet i 1936 blir tiltalt med *du*, mens 15-årige yrkesskoleelever som blir intervjuet i 1938 blir tiltalt med *De*.

1940-tallet:

I dette tiåret er det fremdeles *De* som er normen, men i tillegg til barn og programledere, har nå tenåringene blitt flyttet fra *De*-gruppen til *du*-gruppen. Yrkesskoleelever som blir intervjuet i 1948, tiltales med *du*.

1950-tallet:

Selv om 1950-tallet er preget av vilje til å følge normer og regler, fortsetter reduksjonen av *De*-bruken. Den gruppen av intervjuobjekter som kommer til i *du*-gruppen i dette tiåret, er eldre, mannlige arbeidere. I tillegg kan det nevnes som en kuriositet at i en sang laget for at barnehjemsbarn i Bodø skal synge den til Prinsesse Astrid, brukes både *du* og radikale bokmålsformer (.. at du er prinsessa vår ..). Dette kan eventuelt tolkes som at en avvikling av *De*-bruken var en del av den (halv)offisielle politikken.

1960-tallet:

På 1960-tallet ser vi to, egentlig motstridende tendenser. Den ene er at folk i lavstatusyrker noe oftere blir tiltalt med *du* enn folk i høystatusyrker, uansett alder. Den andre tendensen er at hele systemet vaker, en kan ikke alltid forstå hvorfor journalisten i et gitt tilfelle velger å bruke *De* eller *du* til den han intervjuer. Det er mulig at vi i denne konflikten kan se enda en grunn til at disse språkformene skulle bort fra språket. På den ene siden fungerer det dårlig med mer klasseskille i språket når den offisielle målsettingen i samfunnet er å dempe klasseskillene. På den andre siden – hvis det er uforståelig hvorfor man bruker *De* eller *du*, hvorfor beholde skillet da?

Men NRK hadde ikke gitt opp ønsket om å holde på formene. Tor Jacobsen forteller at så seint som i 1968 ble nytilsatte radiojournalister på kurs innprentet at uansett om de så intervjuet sin beste venn, så skulle de bruke *De*, ikke *du*.

1970-tallet: *du*

I det siste ti-året der en fremdeles hører *De* i Radioarkiv Nordland, er det bare en håndfull intervjuer der høflighetsformene blir brukt. Den aller siste som blir tiltalt med *De*, i 1978, er en mannlig pensjonist, dessverre vet vi ikke hvilket yrke han hadde før han ble pensjonist. Ser vi på de andre som blir tiltalt med *De* i løpet av 1970-tallet, er yrkesbakgrunnen kjent, og den sosiale profilen relativt homogen. Det er en politisjef, en anleggsleder, en lappefogd og tre professorer – alle menn.

For å få et fullstendig bilde av omleggingen av tiltaleformer i radiospråket, og i det norske språksamfunnet generelt, kunne det være en fordel å analysere bruken av *De* og *du* sammen med bruken av titler,

både yrkestitler og sivilstandtitler, i tillegg til bruken av fornavn og etternavn. Det er en grunnleggende endring som har foregått i språksamfunnet vårt i løpet av en relativt kort periode, og uansett om en ser overgangen til uformell tiltale og utstrakt bruk av fornavn som et gode eller som et onde, er det en interessant forskningsoppgave å kartlegge og prøve å forstå denne endringen.

4. Tellemåtene

Det tredje språktrekket jeg har sett på, tellemåten, er det gjort en del undersøkelser av (se f.eks. Lauritsen 1995 og Lundeby 1994), og det kan se ut som om hvis det ikke hadde vært for NRK, så hadde den nye tellemåten, som ble innført i 1951, hatt enda dårligere kår enn den har hatt. NRK bestemte fra første stund at alle medarbeiderne skulle bruke den nye tellemåten, de skulle altså si *femtitre* og ikke *tre og femti*. NRK holder fremdeles på dette, og selv etter at det ble tillatt å bruke dialekt i de fleste programtyper, så er det ikke tillatt for journalistene å bruke den gamle tellemåten og så skylde på at det er dialekten deres (Lauritsen 1995:144).

I og med at alle hittil utførte undersøkelser viser at de aller fleste av oss bruker både ny og gammel tellemåte, er det vanskelig å få en uttømmende analyse ved å høre på program der folk kanskje bare uttaler ett tall i løpet av en halv time. Dessuten vet vi jo at de som intervjuer er pålagt å bruke den nye tellemåten. Likevel kan vi se en del tendenser i dette materialet som utfyller og nyanserer det de andre undersøkelsene viser. Den undersøkte perioden er fra 1953-1996. Der er ingen program i arkivet mellom 1951 og 1953, og før 1951 bruker jo alle den gamle tellemåten.

De få nynorskbrukerne i materialet er de mest konsekvente når det gjelder telling, de bruker utelukkende den nye tellemåten, både journalistene og de som blir intervjuet. Journalistene var som nevnt pålagt å bruke den nye tellemåten, og hvis vi ser på journalistene samlet, uansett om de bruker nynorsk, bokmål eller dialekt nær tale, så kommer de opp i 64% bruk av ny tellemåte. 23,5% av dem teller på gamlemåten, mens 12,5% bruker både ny og gammel tellemåte i ett og samme program. Det er særlig når journalistene begynner å bruke dialekt at det blir vanskelig for dem å holde fast ved den nye tellemåten.

De som blir intervjuet, har ingen språkregler å holde seg til, utenom de uuttalte forventningene til hvordan en bør snakke når en er på radioen. Det tydeligste vi ser i denne gruppen, er at det er stor forskjell i bruken av tellemåte mellom dem som snakker bokmål og dem som snakker dialekt eller blandingsmål. Ingen av dem bruker mer ny enn gammel tellemåte, men mens bokmålsbrukerne samlet kommer opp i 41,5% bruk av den nye tellemåten, så holder dialektbrukerne fast ved den gamle tellemåten, og bare 16% av dem bruker den nye tellemåten. Disse tallene er altså for hele den undersøkte perioden, og viser oss at valg av tellemåte henger sammen med bruken av dialekt eller standard.

Ser vi så på den diakrone utviklingen, så ser vi at viljen til å følge regler var til stede på 1950-tallet også når det gjaldt telling. I dette tiåret dominerer faktisk den nye tellemåten, ikke bare blant journalistene. Også jernverksdirektører, prester, ministre og andre bokmålsbrukere teller "rett". På 1960-tallet er løpet jevnt mellom de to tellemåtene, men når dialektbruken slår inn på 1970-tallet og utover, overtar den gamle tellemåten. Ja, selv om dialektbruken går litt tilbake i den siste perioden i forhold til tidlig på 1970-tallet, så fortsetter økningen i bruken av gammel tellemåte, og i perioden 1984-1996 er samlet bruk av gammel tellemåte (for alle stemmene, både journalistene og de som blir intervjuet) 62%.

I og med at sammenhengen mellom dialekt og gammel tellemåte er så tydelig, er det ikke umulig at nettopp den mye omtalte dialektbølgen er det som til syvende og sist torpederte en fullstendig gjennomføring av den nye tellemåten i Norge. I et språksosiologisk miljø der en går fra standard til ikke-standard, og der en går bort fra språklig markering av høflig tiltale, ville det nesten vært overraskende om folk hadde brydd seg med å telle på standardmåten. I det perspektivet må 16% bruk av ny tellemåte blant dialekttalende intervjuobjekt ses som en delvis seier for dem som innførte den.

Noter:

- ¹ Hvis en og samme person er med i for eksempel 5 forskjellige program, telles personen 5 ganger. Dette ble en nødvendig fremgangsmåte fordi en og samme person ikke snakker likt i hvert program.
- ² I nordnorske dialekter var høflighetstformen *dokk* eller *dokker* både i subjektsform og i objektsform. Disse formene brukes ikke i dette materialet, derfor problematiserer jeg ikke forholdet mellom dialekt og standard når det gjelder høflig taltale.

Litteratur:

- Furre, Berge (1999): *Norsk historie 1914-2000. Industrisamfunnet – frå vokstervisje til framtidstvil*. Oslo.
- Jaklin, Asbjørn (2004): *Historien om Nord-Norge*. Oslo.
- Lauritsen, Vibeke (1995): *Femognitti eller nittifem? Ei gransking av gjennomføringa av den nye teljemåten*. Hovedoppgave, Høgskolen i Agder/Universitetet i Oslo.
- Lundeby, Einar (1994): Om tallord og telling. i: E.H.Jahr og G.Wiggen (red.): *Norsk og nordisk. Femten studier i språkhistorie og språknormering*. Festskrift på 80-årsdagen 3. oktober 1994. Oslo. 158–165.
- Nesse, Agnete (2007): Radioprogram: en ny mulighet for talemålsforskningen. i: *Målbryting* nr. 8. 29–45.
- Vinje, Finn-Erik (1998): Talemålsnormering i NRK. i: R.V. Fjeld og B. Wangensteen (red.): *Normer og regler*. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998. Nordisk forening for leksikografi.
- Westrheim, Harry (1987): Da kringkastingen kom til Bodø. i: *Bodøboka*, utgitt av Nordland Fylkesmuseum.

<http://www.nb.no/radio/> 08.01.07 (Informasjonssiden til Radioarkiv Nordland)

En times telefonintervju den 03.08.06 med Tor Jacobsen (f. 1930), ansatt i NRK Nordland fra 1968-1992.

Nils-Erik Nilsson & Björn Bihl

Karlstads Universitet

Dialektarbete i skolan – ett försök att öka den språkliga medvetenheten hos eleverna

Den mesta forskningen om språklig medvetenhet rör små barns språkutveckling och relationen mellan språklig medvetenhet och läs- och skrivutveckling (Söderberg 1983, Tornéus 1986, Håkansson 1998). Mindre har forskningen ägnat sig åt hur språklig medvetenhet kan utvecklas bland elever i grundskolans senare år och i gymnasieskolan, om man bortser från den forskning som bedrivs kring skrivande, där den mesta av forskningen rör de mer globala textnivåerna (Strömquist 1987, Garme 1988, Nyström 2000, Hoel 2001, Nilsson 2002). Internationell forskning kring traditionell grammatikundervisning visar hur som helst att sådan undervisning inte leder till att de blir mer medvetna om språket som fenomen eller att de blir bättre skribenter (Hillocks 1986, Hertzberg 1990, Cassidy 2005).

Nilsson (2000:26) som är kritisk mot den traditionella grammatikundervisningen i skolan menar att vägen till ökad språklig medvetenhet till stora delar handlar om att "bli medveten om skillnader och likheter mellan det egna och andras språk. Det är orsaken till att språkundervisningen som utgångspunkt borde ta elevernas eget språk och *kontrastera* det mot andra språkliga varianter".

När det gäller små barns språkliga medvetenhet betonas det hur viktigt det är för läsinlärningen att de kommer till insikt om språkljud och hur de realiseras i skrift, dvs. fonem-grafemförbindelsen. Att detta är ett större problem i områden där talet starkt avviker från skriften är uppenbart. Vi ska närmare se hur man på vissa platser har försökt lösa detta och vilka resultat man uppnått.

Läsa på talets grund

I vissa områden i Sverige är avståndet mellan det talade språket och skriften betydligt större än i andra områden. I de områden där dialekterna avviker från standardspråket på ett markant sätt måste man fråga sig om elever från sådana områden har en längre startsträcka när det gäller den första läsinläringen.

I Sverige genomförde Tore Österberg (1961) ett försök i Piteå där en grupp elever i första klass fick lära sig läsa med en läsebok skriven på piteådialekten. En kontrollgrupp med samma språkliga bakgrund fick lära sig läsa med en läsebok författad på standardsvenska. Efter en tioveckorsperiod testades de båda grupperna, var och en på respektive språk. Det visade sig att dialektgruppen efter dessa tio veckor läste sina dialekttexter både fortare och säkrare än kontrollgruppen läste texterna på standardsvenska. Efter försöksperioden övergick dialektgruppen till att undervisas på standardsvenska även de under 25 veckor. Efter den perioden testades båda grupperna på texter författade på standardsvenska. Det visade sig att dialektgruppen läste snabbare och bättre förstod texter även på standardsvenska.

I USA har man konstaterat att African American Vernacular English (AAVE) avviker mer från standardengelska än någon annan amerikansk dialekt. Inspirerade av bl.a. Österbergs undersökning har det föreslagits att man borde ta tillvara tekniker utvecklade inom främmandespråksinläringen vid läsinläring (Rickford & Rickford 1995). Ett läsmaterial, *Bridge: Across-cultural reading program*, togs fram. Det består av berättelser skrivna i tre versioner: "Black English, Transition (ungefär regional standard) och standard English" (a.a. s. 5). Texterna följs av övningar, och som introduktion till läsningen fanns en kassett där en ung man introducerade texterna på deras eget språk. Ett annat forskarpar, Simpkins och Simpkins (a.a), har testat elever som har använt materialet och i jämförelse med en kontrollgrupp visar det sig att dialektläsning var mycket effektivt.

Senare tids tvåspråksforskning, vars resultat även har relevans för relationen mellan standardspråk och dialekter, har gett en hel del belägg för att det är viktigt att eleverna får möjlighet att utveckla sitt modersmål. (I det här sammanhanget likställs dialekten med modersmålet och standardspråket med andraspråket.) Inger Lindberg (2002) sammanfattar några av landvinningarna inom tvåspråksforskningen. Här redogörs dock endast för sådana fenomen som har relevans för

relationen dialekt och standardspråk. För det första bör eleverna i skolarbetet parallellt med svenskan få utveckla och använda sitt modersmål, eftersom kunskapsutvecklingen sker bäst på det språk man behärskar bäst. För det andra bör värderingen av såväl elevernas modersmål som andraspråket vara hög om en additiv tvåspråkighet ska utvecklas. En additiv tvåspråkighet innebär att de båda språken kompletterar och berikar varandra. Det föreligger också positiva samband mellan additiv tvåspråkighet och kognitiv utveckling. Det har t.ex. visat sig att tvåspråkighet understödjer metaspråklig medvetenhet, vilken i sin tur är betydelsefull för läsutvecklingen. Lindberg (a.a. s. 24) hänvisar vidare till studier som visar att "tvåspråkighet gynnar begreppsbildning, analogisk slutledningsförmåga liksom kreativt tänkande i nya riktningar".

En vanlig föreställning är att tvåspråkiga individer ska behärska respektive språk lika väl som enspråkiga talare. Man förväntar sig alltså att den tvåspråkige ska använda ett språk åt gången och då på samma sätt som den enspråkige. Lindberg hänvisar till danska tvåspråkighetsforskare, som menar att ett sådant synsätt bygger på en "dubbel enspråkighetsnorm" (a.a. s. 26) och att man i stället måste inse att tvåspråkiga använder sina språkliga resurser på ett annorlunda sätt. Så betraktas t.ex. tvåspråkigas kodväxling ofta som en brist hos talaren när det i stället ger talaren "möjlighet att till fullo utnyttja sin språkliga potential och spela på hela sitt språkliga register på ett sätt som enspråkiga saknar möjlighet till" (a.a. s. 27).

Relationen mellan standardspråket och dialekten i skolan

Samtidigt som eleverna i skolan ska beredas möjlighet att erövra standardspråket i både tal och skrift borde det ges utrymme i undervisningen också för dialekterna, menade Karl-Hampus Dahlstedt (1979). Hans ståndpunkt kan sammanfattas i fem maximer.

För det första måste man öka toleransen gentemot dialekterna. Det handlar om att i en demokratisk skola öka vidsyntheten hos eleverna i deras syn på avvikande dialekter. I den praktiska undervisningen handlar det om att höja dialekternas status "genom att undervisa om och i dialekter" (a.a. s. 49). Han föreslår t.ex. att eleverna borde få möta litterära texter på dialekt i såväl skriftlig som uppläst form, och att de som vill borde ges möjlighet att få lära sig skriva på sin egen dialekt.

För det andra bör den första läsinlärnningen ske på barnens hemspråk. Ett problem som han diskuterar är vad som händer om grupperna inte är språkligt tillräckligt homogena. I sådana fall kommer det att vålla problem för lärarna. Man kan jämföra med situationen idag då vi har stora och många invandrargrupper med olika språklig bakgrund i främst storstadsområdena, vilket gör att heterogeniteten är än mer komplex.

För det tredje måste skolan förbereda eleverna på att deltagande i samhällsliv och yrkesliv ställer allt högre krav på rörlighet och språkbehärskning. Därför måste eleverna också erövra standardspråket och dess normer.

I den fjärde maximen diskuterar Dahlstedt hur övergången till standardspråket bör genomföras, utan att man för den skull ska överge dialekten. Han betonar vikten av att låta eleverna få behålla den egna dialekten när standardspråket övertar dialektens plats i undervisningen och att lärarna måste slå vakt om de båda språkarternas förtjänster.

Slutligen menar Dahlstedt att en sådan hållning till standardspråket och dialekterna medför konsekvenser för lärarutbildningen och läromedlen. För lärarutbildningens och lärarfortbildningens del handlar det om att satsa på dialektkunskap. Läseböcker måste konstrueras för de olika dialektbehoven och olika typer av lärarhandledningar för de senare åren i skolan.

Elever skriver på dialekt

Vid några gymnasieskolor och grundskolor i Värmland startade vi våren 2006 tillsammans med lärarna i svenska ett skrivprojekt, där eleverna vid tre olika tillfällen fick skriva på dialekt. Ett övergripande syfte med projektet var att undersöka vilka problem lärare och elever konfronteras med under arbetets gång och samtidigt utveckla metoder för hur en kontrastiv språkundervisning skulle kunna gestaltas. Vi ville också undersöka hur dialektanvändningen ser ut bland eleverna i skola och på fritiden.

En viktig utgångspunkt för arbetet var att eleverna skulle få arbeta i grupp så att de tillsammans gavs möjlighet att förhandla sig fram till lösningar av de språkliga problem de kom att stöta på under arbetets gång. Lärarens roll var experten till vilken de kunde vända sig för att rådfråga när de själva inte förmådde att lösa problemen. Vi gav också

förslag på vilka uppgifter som skulle genomföras och hur grupperna skulle sättas samman. Grupperna konstituerades utifrån ett enkelt dialektsociogram, vilket innebär att eleverna fick välja gruppering utifrån vilka de menade att de delar dialekt med. Vi gav också som förslag att eleverna inledningsvis skulle försöka finna några specifika kännetecken som de menar är typiska drag för just deras dialekt.

Eleverna uppmanades att skriva på "sitt eget språk", det språk som de själva använder på fritiden i umgänget med sina kamrater eller föräldrar och syskon, det språk som de känner sig mest bekväma med och som de upplever att de känner sig mest naturliga med när de använder.

Vid det första skrivtillfället fick eleverna transponera en tal-språksnära text till sin egen dialekt. Texten är hämtad ur Bengt af Klintbergs bok *Råttan i pizzen – Folksägner i vår tid*. När eleverna var klara ville vi att någon i gruppen skulle läsa in den på band.

Till det andra skrivtillfället valde vi Evert Taubes visa "Så skimrande var aldrig havet", som finns i en variant med text av Evert Ljusberg på Hedemål. Instruktionerna till eleverna var att den i princip skulle kunna sjungas, vilket innebär att de också behöver fundera över rytmen i den egna texten. Även här ville vi ha texten inläst, eller helst insjungen, på band.

Vid det tredje tillfället skulle eleverna själva berätta om en självupplevd händelse. Det kunde vara en dråplig, rolig, dramatisk episod. Instruktionen var att varje elev i gruppen skulle berätta sin historia och sedan skulle gruppen välja en av dessa som de sedan skulle skriva ner. Även denna text ville vi ha inläst på band.

Vi bad lärarna att skriva en loggbok där de skulle redogöra för hur arbetet fortskred och tankar som dök upp under arbetets gång. De samlade också in elevernas texter och skickade dem tillsammans med sina loggböcker till oss i slutet av vårterminen 2006. I början på hösten lämnade vi ut en enkät som eleverna fyllde i, och vi intervjuade lärarna och en grupp elever.

Två klasser i skolår 8

De båda lärarna Eva och Lena bor på orten och är båda födda och uppväxta i Värmland. De är också båda två positivt inställda till den dialekten. Samtliga elever som besvarat enkäten gick våren 2006 i

skolår 8 och är födda 1991. Eleverna är fördelade på två klasser, och sammanlagt rör det sig om 37 elever. Av dessa är 22 flickor och 14 pojkar.

En klar majoritet uppger att de talar den lokala dialekten. Nästan alla av dessa anser att den kan talas både hemma och i skolan – någon menar dock att den endast kan talas hemma. En klar majoritet av dem som talar den lokala dialekten har alltid bott i undersökningsområdet. Dessutom har ungefär lika många minst en förälder därifrån. I stort sett samtliga av dem som talar den lokala dialekten har en eller två föräldrar som också talar dialekt. Föräldrarna talar dessutom dialekt med dem. Nästan alla tycker sig höra hemma i en bestämd miljö genom dialekten.

Av detta kan man se att hemmiljön har stor betydelse för om barnen talar dialekt. Om föräldrarna talar dialekt och gör det med barnen, talar också dessa med stor sannolikhet dialekten. Man får samtidigt inte glömma bort att det också finns andra vägar till språklig socialisation i detta avseende.

Ungefär hälften av eleverna växlar mellan lokal dialekt och standardsvenska vid samtal. Några av dessa föredrar standardsvenska med äldre personer och grannar, medan någon talar dialekt med vissa i familjen och släkten samt med kamrater. Mindre än hälften talar nästan enbart dialekt. Någon av dessa växlar mellan dialekt och standardsvenska vid samtal med lärare och kamrater. Att personen man samtalar med avgör val av språkart bekräftas av drygt hälften av de dialekttalande. Knappt hälften påstår dessutom att ämne och plats avgör val av språkart.

De tillfrågade eleverna har en både positiv och tolerant syn på den egna dialekten och standardspråket. De dialekttalande anser generellt att man kan uttrycka det man vill på dialekt och en klar majoritet har samma uppfattning ifråga om standardspråket. Dessutom påstår nästan ingen av eleverna att dialekt- och standardspråkstalande retas för sitt sätt att tala. Drygt hälften tycker att dialekt ska få talas i riks-tv och riksradio, medan en klar majoritet tycker att dialekt ska få talas i lokal-tv och lokalradio. En majoritet påstår att de inte har några problem med standardsvenskan eller tycker att det är svårt; de upplever däremot standardspråket som formellt.

När det gäller vilken roll dialekten spelar för den enskilde i skolan, uppger de dialekttalande att dialekten inte varit ett hinder vare sig

muntligt eller skriftligt. Dialekten har å andra sidan inte heller varit till någon fördel på svensktimmarna eller i andra ämnen. Enligt en klar majoritet förstår läraren vad eleverna säger på dialekt.

Nästan alla svarar att det ofta händer att elever talar dialekt under lektionstid. Samtliga tycker att detta också ska vara tillåtet både för elever och lärare. Nästan alla anser att deras svensklärare inte bryr sig om att de talar dialekt under lektionstid. Någon enstaka uppger att läraren omgående rättar eleven om han/hon använder dialekten under lektionstid. Ett fåtal meddelar att läraren tar tillfället i akt och förklarar skillnaden mellan standardspråk och dialekt. En majoritet elever tror inte att man blir värderad annorlunda i skolan om man talar standard-svenska istället för dialekt.

Den pedagogiska hållningen som lärarna ger uttryck för knyter i någon mån an till det alternativ som Lars-Gunnar Andersson (1992: 208) kallar kodväxling. Ett sådant förhållningssätt förutsätter också en medveten hållning hos lärare.

Textarbetet

Enligt lärarna var eleverna snabbt på det klara med vilka som talade likadant, och de formerade sig i olika grupper. Det var endast några få kompisval. De började sedan göra små ordlistor i sina loggböcker. Eva noterade att "de diskuterade intensivt hur de uttalade olika ord och de frågade mig ofta hur de skulle skriva det ena och det andra ljudet". Läraren överlämnade dock till eleverna att lösa detta dilemma, vilket de också var nöjda med. De flesta eleverna skrev ner ord i form av listor som de upplever som avvikande från standardnormen, men en grupp reflekterade över språket på ett lite mer avancerat sätt:

Typiska drag för vår dialekt:

I vissa verb tar man bort sista bokstaven och lägger till en vokal någonstans mitt i ordet. Exempel: duusch (duscha), leet (leta), skriiv (skriva). Detta gäller även vid vissa substantiv. Ex: krååk (kråka), koot (kota), nääs (näsa), öög (öga).

Man kan lägga märke till hur deras föreställning om språk i hög grad tar skriftspråket som utgångspunkt för sitt resonemang. När de diskuterar ljud så talar de om bokstäver. Exemplet visar på behovet av att uppmärksamma skillnader mellan talat och skrivet språk och behovet av att införa vissa begrepp, som t.ex. vokalljud, konsonantljud, apokope, tvåtoppsaccent.

Arbetet med att transponera "Hustrun i husvagnen" inledde Eva med att läsa texten högt för klassen innan eleverna började att skriva. Efter två lektioner var de flesta klara med texten. Nedan följer ett kort utdrag ur en av gruppernas texter. I vänsterspalten återfinns originaltexten och i högerspalten elevtexten.

Hustrun i husvagnen

Ett gift par från en sydsvensk stad var på väg hem från en husvagnssemester. De hade varit på västkusten och åkte E-6:an söderut. För att slippa den värsta trafiken åkte de nattetid.

Kärringa i husvagnen

Ett gift par frå e' sta i söner än på Sverige rest hem ätter e husvangs semester. De hadd vôr på västkusten å åkt E6a sör övver. För å släpp de värst bilan så åkt de på natta.

Det som de diskuterade mest var hur ändelsen i bestämd form singular *-en, -et* skulle skrivas. De upptäckte också att de uttalade vissa ljud lite olika. Eva berättade att när eleverna diskuterade hur man skulle återge ordet *galet* så fastnade de på *a*-ljudet i förbindelsen *aet* (*l*-ljudet försvinner i dialekten), som inte är ett *a*-ljud och inte ett *å*-ljud. Eleverna började också reflektera över stavningsprinciper, och någon av eleverna ställde frågan till läraren: "Sitter det folk och bestämmer sånt här?"

Arbetet med "Så skimrande var aldrig havet" tog flera lektioner i anspråk. De lyssnade på sången och läraren sjöng Evert Ljusbergs version på Hededialekt. Läraren lät sedan den svenska versionen ligga på som bakgrund under tiden som eleverna skrev. Eleverna verkar ha tyckt att det var roligt men svårt att genomföra den här uppgiften.

"Att komma på en historia värd att berättas var det svåraste av dessa uppgifter", påpekar Eva. Hon blev faktiskt överraskad att så var fallet. Det blev till slut endast en grupp som genomförde den uppgiften i hennes klass.

Avslutningsvis gav Eva uttryck för att det var intressant och nyttigt att arbeta på det här sättet med dialekten. Hon sa vid intervjun att hon upplevde att de var inne på något riktigt intressant, men att man bara var inne och skrapade på ytan. Hon påpekar också att många av eleverna under arbetet sa: "Det här var det roligaste vi nånsin har gjort på svenskan!" Eva noterade dessutom att hon upptäckte hur viktigt det är att utgå från eleverna och deras erfarenheter i skolarbetet.

I den andra klassen noterade Lena under den inledande diskussionen om typiska drag för dialekten att eleverna diskuterade intensivt och att de tyckte att det var roligt, men att de hade svårt för att få ner det de kom fram till på papper.

När eleverna i Lenas klass skulle skriva den fria berättelsen väckte det motstånd att skriva på standardsvenska först. Några valde att skriva direkt på dialekt, vilket var befriande för många påpekar Lena och noterade att de som i vanliga fall inte skriver något lätt skrev en hel sida, och hon skrev i sin logg:

Slutligen måste jag säga att både jag och eleverna har tyckt att det har varit roligt och spännande. Vi har skrattat mycket och många elever, de som normalt inte känner sig så duktiga i svenska, har verkligen briljerat.

På frågan om hon lagt märke till någon skillnad mellan pojkar och flickor i detta arbete säger hon att det vanligtvis är så att pojkarna har svårare med att skriva och inte heller är positivt inställda till svenskämnet. Under det här arbetet visade det sig dock att särskilt en av pojkarna, en av de svagaste, blev klassens stjärna. "Han har växt nåt e-n-o-r-m-t"! påpekar hon med stort eftertryck. Han är vanligtvis en ganska tyst och försynt pojke, och han har lite problem med läsning också. Han var i en grupp med ganska duktiga flickor, och de verkar att med varm hand ha överlämnat mycket av initiativen till honom. Han gjorde det jättebra. Han till och med tog initiativet till att sjunga deras version av "Så skimrande var aldrig havet". Det verkar som att han upplevde att han klarade av arbetet lika bra som de andra eleverna, påpekar Agneta. Hon uppger också att det mest positiva är att hon har lagt märke till att han efter det här arbetet har växt och presterar mycket bättre även i andra sammanhang.

Avslutning

Huvudsyftet med hela projektet är att skapa intresse för språket och öka den språkliga medvetenheten hos eleverna. Genom att låta eleverna laborativt arbeta med sitt eget språk, sin dialekt, och försöka utveckla en egen norm för hur de ska skriva på dialekt vill vi att de ska göras uppmärksamma på några problem som är förknippade med standardisering av skrivet språk. Att konstruera en skriftnorm som är läsbar innehåller en mängd problem som de måste ta ställning till. Det är t.ex. rimligt att läraren behöver gå igenom olika stavningsnormer (se t.ex. Hultman 1972) och jämföra standardspråkets normsystem och de problem som är förknippade med olika system.

Ett språkarbete av det här slaget förutsätter att läraren aktivt går in och stöder eleverna i deras resonemang och ger dem nödvändiga begrepp under arbetets gång. Läraren kan också vara den som skriver ner sådant som eleverna noterar, vilket de sedan kan föra in i sina egna böcker. Valet av texter bör också ske i samråd mellan läraren och eleverna.

Litteratur:

- af Klintberg, Bengt (1990): *Råttan i pizzan*. Stockholm.
- Andersson, Lars-Gunnar (1992): *Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont*. Stockholm.
- Cassidy, Sarah (2005): Schools are wasting their time teaching grammar. i: *The Independent* Online edition, <http://education.independent.co.uk> 2005-01-19.
- Dahlstedt, Karl-Hampus (1979): Dialekten i skolan. i: *Språkform och språknorm*. Stockholm.
- Garme, Birgitta (1988): *Text och tanke. Om skrivstrategier i elevuppsatser*. Malmö.
- Hertzberg, Frøydis (1990): "og denne Videnskab har man kaldet Grammatiken": *Tre studier i skolegrammatikkens historie*. Oslo.
- Hillocks, George Jr. (1987): Synthesis of Research on Teaching Writing. i: *Educational leadership: Journal of the Association for supervision and curriculum development*.
- Hoel, Torlaug Løkensgard (2001): *Skriva och samtala. Lärande genom responsgrupper*. Lund.
- Hultman, Tor G. (1972): Skriftspråk och ortografi. i: Bengt Loman m.fl.: *Språket i blickpunkten*. Lund.
- Håkansson, Gisela (1998): *Språkinläring hos barn*. Lund.
- Lindberg, Inger (2002): Myter om tvåspråkighet. i: *Språkvård*. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden. 4:2002. 22-28.
- Nilsson, Nils-Erik (2000): Varför grammatikundervisning? i: Bengt Brodow m.fl.: *Retoriken kring grammatiken. Didaktiska perspektiv på skolgrammatik*. Lund.
- Nilsson, Nils-Erik (2002): *Skriv med egna ord: En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver "forskningsrapporter"*. Malmö.
- Nyström, Catharina (2000): *Gymnasisters skrivande. En studie av genre, textstruktur och sammanhang*. Uppsala.
- Rickford, John R. & Angela E. Rickford (1995): Dialect readers revisited. i: *Linguistics and Education*. 7.2:107-128 (1995).
<http://www-leland.stanford.edu/~rickford/papers/DialectReaders.html>
- Strömquist, Siv (1987): *Styckevis och helt. Om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser*. Malmö.
- Söderberg, Ragnhild (1979): *Barnets tidiga språkutveckling*. Stockholm.
- Tornéus, Margit (1986): *På tal om språk. Språklig medvetenhet hos barn*. Stockholm.
- Österberg, Tore (1961): *Bilingualism and the first school language – An educational problem illustrated by results from a Swedish dialect area*. Umeå.

Helena Palmén

Helsingfors Universitet

Kodväxling i dialekt

En höstkväll i oktober 2001 träffas sex kvinnor i Liljendal i östra Nyland för att prata och umgås med varandra. Kvinnorna känner varandra väl och träffas regelbundet. I en till synes neutral replik där Anna berättar att hon har börjat på sitt nya arbete händer något i interaktionen som utlöser allmän munterhet.

Anna: jo he va annårs jännä ju när ja börja häär (.) på
mitt (.) @**jåbb**@ eh (hh) så [SKRATT
Många [SKRATTAR
Anna: [@>**jåbb**<@
Många: [SKRATTAR

Anna förändrar sin röst (= @) och säger “jåbb”. Därefter tvekar hon, drar efter andan, säger *så* och genast följer det kollektiva skrattet. Sekvensen är obegriplig om man inte upptäcker att Anna har signalerat ett *kodskifte* eller en *kodväxling*. Termen kodväxling beskrivs av Peter Trudgill så här: “växling från en språkvarietet till en annan när situationen så påkallar” (1974:98). Har situationen påkallat detta skifte? Vad hade hänt om Anna i stället för *jåbb* hade valt ordet “arbeit”?

Varför väljer Anna ett standardspråkligt ord trots att det finns ett motsvarande dialektalt ord för det som hon vill beskriva. Eller borde man fråga: *Vad* vill hon beskriva? Är det mera effektivt att kodväxla till *jåbb* och därmed göra bilden tydlig för gruppen i stället för att beskriva sitt nya arbete och sin nya arbetsplats mera mångordigt. Bytet av kod sker till en varietet, vilken närmast kan betecknas som en helsingforsdialekt, vilken markeras med röstförändring till ett mera nasalt uttal.

Enligt Hyldenstam och Stroud (1991:104) kan det finnas “särskilda språkliga former som är knutna till befolkningsgruppens kulturyttringar”

och som spelar en stor roll när man upprätthåller ett brett spektrum av språkliga register och stilarter. De här kulturbundna språkliga former-
na bidrar till variations- och nyansrikedomen i språket. Den specifika
nyans som ordet *jåbb* ger i sekvensen ovan är ett exempel på en sådan
kulturyttring och också ett bevis på hur variationsrik vår språk-
användning kan vara. Anna växlar kod och för med hjälp av ett ord in
diskursen i en helt annan verklighet.

1. Syfte och frågeställningar

Det finns få undersökningar som utgår från *samtal* på dialekt. Tradi-
tionellt brukar man inom dialektologin basera sina undersöknings-
resultat på intervjuer. Jag har därför valt att fokusera *det vardagliga
samtalet* och konfrontationen dialekt/standardvarietet i ett sådant sam-
tal. Jag kommer kort, med hjälp några exempel, att beröra följande
frågeställningar:

- Hur och när kodväxlar samtalsdeltagarna till standardvarietet
under samtalets gång? Markeras dessa växlingar och i så fall hur?
- Vilka funktioner har inslaget av standardvarietet (kodväxlingen)
i interaktionen?

Flera undersökningar i Svenskfinland (bl.a. Ivars 1996, Sandström
2001) behandlar dialektutjämning. Ivars hävdar att utjämningsproces-
sen leder till en mer komplex språklig repertoar än den vi tidigare haft
inom det svenska talspråket i Finland. Jag vill närma mig denna kom-
plexitet utgående från språket i interaktion. Även om mitt arbetssätt är
induktivt, vilket innebär att jag inte börjar med att tillämpa färdigt for-
mulerade definitioner utan låter kategorierna växa fram, vill jag ändå
framhålla att jag har en hypotes: Samtalsdeltagarna är väl medvetna
om att de växlar mellan två helt olika “språk”. Det handlar således inte
om en omedveten “utjämning” av språket. En närmare studie kan ge
vid handen att växlingen till en annan varietet inte är slumpmässig utan
strategiskt avsiktlig i interaktionen och att den följer ett mönster.

2. Dialekten möter standardspråket i östra Nyland

Östra Nyland utgör ingen enhetlig talgemenskap; dialekterna varierar
från by till by. Den östnyländska kommun som omfattas i denna studie

är Liljendal och därtill indirekt Lovisa stad. Liljendal är en jordbrukskommun utan direkt kontakt till havet medan Lovisa är en gammal sjöfartsstad vid havet. Avståndet till Helsingfors i väster är ca etthundra kilometer.

Ett riksspråk skapades i Mälardalen och spred sig småningom till Finland. Sedan 1800-talet har dialekter och standardspråket levat sida vid sida i svenskspråkiga bygder. Loman (1981:49) konstaterar att "det var ekonomiskt lönsamt att kunna tala högspråk". Kontakter till överklassen – och sociala regler dikterade av överklassen – motiverade en mer allmän övergång till högspråket. Det var socialt passande att använda högspråk, utom vid samtal med gelikar. "Detta var naturligtvis speciellt fallet i de bygder där bruks- och herrgårdskulturen var starkt utvecklad, alltså i Nyland samt i östra Åboland" (ibid.).

I östra Nyland ligger herrgårdarna synnerligen tätt och det är inte heller långt mellan städerna. Herrgårdarnas och brukens ståndspersoner talade högspråk, likaså prästen i kyrkan och under katekesundervisningen och senare läraren i skolan. Om man reste in till den närmaste staden gällde det också att vara uppmärksam på sitt språk. Tidigt blev således östnylänningen varse att hans/hennes språk var stigmatiserat. "Vad som förr togs som något riktigt och naturligt väckte nu blygsel och skamkänslor", skriver Loman (1981:49). Och tidigt fick standardvarieteteten ett ansikte. Det var inte ett neutralt språk som man lärde sig i skolan. Man träffade personer som hade tillägnat sig detta sätt att tala. Det språkliga mötet hade en social dimension.

I staden Lovisa, grundad 1745 under namnet Degerby, utgör svenskan en minoritet i dag, 41 % år 1994 (Sirén, 1995:232). Trots att staden ligger till synes ute på landsbygden är det en stad med gamla sjöfartsanor. Ivars (1996:171) påpekar att språket varierar med dialektgeografin, men att "graden av släktskap med dialekterna i omgivningen varierar i sin tur från stad till stad". Och hon konstaterar vidare att det för Lovisas del "handlar om en markant gräns mot dialekterna i omgivningen". Också de lägre utbildade i Lovisa markerar ett språkligt avstånd till omkringliggande landsbygd. Det här innebär att man på landsbygden utanför "stan", där mitt material är inspelat, är medveten om att det inte enbart talas "finare" i Helsingfors och Borgå utan också några få kilometer därifrån – i Lovisa.

4. Kodväxling

Kriteriet för att man ska kunna tala om kodväxling är att grammatiska skillnader föreligger mellan två språkvarianter (se t.ex. Gumperz 1982:59). Kodväxling kräver att man kan kommunicera på båda språken men också en förmåga att byta språk på ett lingvistiskt adekvat sätt och att man har "kännedom om kodbytets sociala funktioner" (Saari 1995:199).

Då man växlar mellan dialekt och standard är det särskilt av vikt att fästa uppmärksamhet vid den sociala funktionen. Dialekt signalerar inte sällan en social tillhörighet.

En övergång från ett språk till ett annat kan ske på två sätt, antingen så att man markerar övergången eller så att man låter bli och de två språken utan särskild "flaggning" glider in i varandra.

Det att man kodväxlar innebär således inte att man har bristande kunskaper i sitt modersmål (jfr Auer 1998:8) utan snarare att man har god insikt också i en annan språkvarietet och därför kan uttrycka sig mera nyanserat. Det förutsätter dock att de som lyssnar är väl införstådda i koderna. Gumperz (1982:66) har introducerat begreppen *we-code* och *they-code*. De som är införstådda med *vi-koden* uppfattar omedelbart då någon i samtalet övergår till *de-kod*.

5. Material och metod

Materialet till denna studie är hämtat ur två samtal. Samtalens totala längd uppgår till sammanlagt 2 timmar och 28 minuter och är inspelade under hösten 2001 och våren 2006. I dessa samtal deltar sju kvinnor; en syjunta, som samlas varannan månad för att prata och handarbeta hemma hos varandra. Materialet ingår i en större korpus med både kvinnor och män från Liljendal och Pernå i östra Nyland. Männen hör till ett jaktlag och samtalen är inspelade under älgjakten hösten 2001. Könsfördelningen ser ut att följa ett traditionellt mönster – männen är ute på jakt och kvinnorna sitter hemma och handarbetar. Det här beskriver dock en faktisk verklighet i östra Nyland även i dag. Få kvinnor jagar älg, få män tillhör någon syjunta, men det finns undantag.

I samtalet, ur vilket exemplet nedan är taget, deltar Anna, Lisa, Vera, Pia, Siv (fingerade namn) aktivt, medan Ulla och Rut uttalar några få repliker var under kvällen. Man diskuterar nyinflyttade personer, fester som hållits, den nya myntenheten euro, man hör sig för

om vad folk håller på med och berättar vardagliga anekdoter för varandra. I samtalet ingår många narrativa och dramatiska sekvenser. Mikrofonen ligger på bordet under kvällen ända tills sällskapet bryter upp och de flesta låter sig inte nämnvärt störas av att den finns där. Jag var inte själv närvarande under kvällen utan lämnade minidisken och mikrofonen hos undersökningsdeltagarna efter att jag startat inspelningen och givit instruktioner om hur man gör för att stänga av apparaten. Syjuntan har inte samlats i forskningssyfte utan forskaren har uppsökt dem. De skulle således ha träffats oberoende av denna studie.

Man kan fråga sig om jag är en dialektolog då jag tillämpar en form av utvidgad samtalsanalys med ett sociolingvistiskt perspektiv på detta dialektala material. Jakob Steensig skriver i sin bok *Sprog i virkeligheden* (2000:13) att hans arbete med interaktionell lingvistik har inspirerats av att lingvister i USA, England, Tyskland, Holland och Norden, "i stigende grad er begyndt at arbejde med konversationsanalytiske metoder". Mitt arbete med östnyländska dialekter har också inspirerats av konversationsanalytiska metoder. Jag utgår från samtalsanalys, eng. *conversation analysis* (CA) som ett slags referensram då jag analyserar mitt material. Dock använder jag CA i en *utvidgad* form (Norrby 1996:43). Det övergripande intresset kan då vara hur man skapar engagemang i ett samtal, hur man visar solidaritet med en samtalsdeltagare eller hur man skapar konsensus i interaktionen.

6. *Twoå daagar på jäbb*

Ett till synes neutralt ord kan i ett interaktivt sammanhang skapa överraskande reaktioner. Eftersom växling av kod kan ses som en avsiktlig och medveten handling i många av nedanstående exempel är reaktionen förväntad av talaren. Man väljer att inkorporera ett ord eller uttryck från ett annat språk, i detta fall en annan varietet, för att det tillför interaktionen en dimension.

Anna för in en ny topik i diskursen genom att inleda med *jo he va annårs jännä*¹ som kan anses vara en *ämnesväxlare* (Norrby 1996:153). Den här ämnesväxlaren föregås inte av en tystnad, men den markeras språkligt av uttrycket ovan. Uttrycket annonserar inte bara ett tänkbart ämne utan anknyter också bakåt till tidigare kommunikativa handlingar. Anna introducerar någonting spännande (*jännä*), en preannonsering, eller som Norrby (1996:151) uttrycker det, en aptitretande förhandsvisning. Därefter växlar hon till standardvarieteteten.

- (1) TVÅ DAAGAR PÅ JÅBB
- 01 Anna: jo he va annårs jännä ju näär ja börja **här** (.) **på**
 02 **mitt** @**jåbb**@ eh (hh) så [((SKRATT))]
 03 Många: [((SKRAT[TAR]))]
 04 Anna: [>@**jåbb**<@]
 05 Många: [((SKRATTAR))]
 06 Anna: ja ha vari @ **tvåa daagar på** **jåbb** redan @ [(hh)
 07 Vera: [jå]
 08 Anna: nä men så saa hon nu näär ja praata me henna Pirkkå så
 09 meina (.) saa hon att ja va nu sätäär vaanlit men endå
 10 stäädit kleeddäär (.) ja sa att (.) man ska nu int
 11 vara en för fiin hellär så saa hon nej att man fåår
 12 noo int (.) hon ha vari på kursär å däm ha sagt att
 13 man fåår int va de fiinaste i en (hh) butiik att man
 14 ska vara sådäär neutraal att åm åm man e för fiin (.)
 15 så fålk haar ju sådäär (.) däm tjennär [att int kan
 16 man nu far
 17 Vera: [jo]
 18 Anna: diit
 19 Vera: nää

På rad 01 använder Anna pronomenet *he* och borde således i konsekvensens namn säga “hii op mett” men hon väljer en annan strategi och säger *här* på standardvarieteten varefter hon håller en paus för att markera att någonting nytt följer och fortsätter *på mitt*, för att så förändra röstläget till ett mera nasalt läge och betona ordet *jåbb*. Det naturliga valet av ord skulle för en som talar östnyländsk dialekt vara “arbeit”. Ordet *jåbb* (jobb) återfinns i *FO (Ordbok över Finlands svenska folk-mål)*, vilket kan tolkas som att ordet ingår i det dialektala ordförrådet. *Jobb* = 1) *arbete; arbetsplats* 2) *möda, bestyr*. *Jobba* = *arbeta hårt en kort stund med tillfälligt arbete*. I inget av ovannämnda exempel kan man utläsa att jobbet skulle ha en hög status. Det är dock kontexten och samtalsdeltagarnas reaktioner som gör att valet av *jåbb* i det här fallet kan ses som en kodväxling. Den egentliga kodväxlingssekvensen inleds redan vid *här*. Pausen efter “här” kan tolkas som en signal att man går över till ett annat språk (Saari 1989:200). Det är alltså fråga om en markerad kodväxling.

Samtalsdeltagarna faller in i ett gemensamt skratt. “Skrattet ger oss möjlighet att hantera paradoxer, d v s motsägelsefullhet” säger Viveka Adelsvärd (1991:86). Vilken är då paradoxen eller ger skrattet här uttryck för någonting annat? Adelsvärd beskriver också *det inbjudande skrattet* (1991:82) som inbjuder den andra att se på saken på samma sätt som hon själv. Skrattet ovan (rad 2 och 3) betecknar gemenskap – man

delar ett perspektiv. Adelsvärds slutsats är att gemensamma skratt signalerar kontakt, medan ensamma skratt syftar till att kommentera uttryck eller attityder (1991:83).

På rad 4 upprepar Anna ordet *jåbb* med samma betoning och omedelbart följer ett nytt gemensamt skratt varefter Anna (rad 6) kodväxlar till dialekt *ja ha vari* (kortstavig stavelsekvantitet) och omedelbart därefter förändrar hon röstkvaliteten och preciserar *tvåå daagar på jåbb* med överdriven lång vokal i "två" och lång i *daagar* där man i dialekten brukar kort stavelsekvantitet. Här följer en inandning samtidigt som Vera ger uppbackningen *jå* och Anna markerar att den dramatiska sekvensen är slut genom att säga *nä men* (08). Detta uttryck kan ses som en gränsmarkering till att "föreställningen är över" och att hon övergår till dialekt.

- 20 Anna: visst [såääär åm nåån e för (.)
 21 Vera: [jåo
 22 Anna: åppsnåfsa [så tjennär man se [liite såtäär dååligär
 23 Vera: [joo] [jo .jo]
 24 Lisa: att man int våågar gåå närmare
 25 Anna: jåå (ohb)
 26 Vera: man kan tilåmee fåå **kåmpleks** ju
 27 Många: ((SKRATTAR))
 28 Vera: nå jo jo
 29 Lisa: he e noo he jo * såm e feil [((SKRATT))
 30 Anna [(ohb) åm man sku kåm för
 31 se [((SKRATT))
 32 Många: [(många skrattar men skrattet innehåller pauser och
 33 suckar))
 34 Vera: [he e no någa såm man måst-
 35 Pia: ja tenk opa tåm tåär ludibisana tåär vi [(ohb)
 36 Lisa: [ja om vi ska
 37 ta ein slikan mää

Samtalsämnet, topiken, är alltså klädsel på arbetet. Men inte längre inom en skämtsam ram utan Anna vill (22) beskriva problemet med att någon är för fint klädd, *åppsnåfsa*, och att det i sin tur kan få en att känna sig *såtäär dååligär*. Då tar Vera turen (26) och betonar att man kan *fåå kåmpleks* varefter många skrattar. Begreppet *komplex* 'hämning, tvångsföreställning, tvångstanke' (Bonniers synonymordbok 2000:270) är ett socialt laddat ord. Det att Vera säger *kåmpleks* (26) kan också tolkas som ett kodskifte, eftersom hon väljer ett standard-språkligt ord. Dessutom uttalas ordet med kraftig betoning.

Adelsvärd konstaterar att skrattet kan visa att vi är i en gemensam knipa. Samtalsämnet är känsligt, även om man är trygg i gruppen gäller det att känna efter hur långt man kan gå utan att förlora ansiktet. Vera återtar turen och bekräftar sitt eget påstående med en kedja bestående av *nå* och *jo jo*. De längre formerna av uppbackningar ger ofta någon tilläggseffekt i samtalet påpekar Green-Vänttinen (2001:103). Här kan vi se att så sker. När Vera bekräftar sitt eget påstående med kedjan *nå jo jo* hakar Lisa omedelbart på (29) och säger att det är det som *e feil*. Med det, *he*, avser hon det att man får komplex. Hon vill omforma ramarna (Tannen 1989:101) för diskussionen och föra in den på ett plan där man ifrågasätter orsaken till att man känner sig mindervärdig i vissa kläder. Hon skrattar för att lindra effekten av sitt påstående och hela sällskapet faller in i skrattet: det uppstår en tveksamhet med pauser i skrattet och Pia passar på i rad 35 att växla ämne och föra in diskursen på *ludibisar*.² Norrby påpekar att man bör komma ihåg att alla kommunikativa handlingar kan vara "potentiellt ansiktshotande för såväl talaren som för de andra samtalsdeltagarna" (1996:175). Antingen kan man vidta ett drastiskt topikbyte eller så försöker man tillsammans lösa problemet. Man samarbetar sig ur det känsliga ämnet. Londen (1995:44) redogör för *troubles-talk* då samtalsdeltagarna orienterar sig bort från det brännbara ämnet. Kvinnorna i Liljendal övergår smidigt till att tala om *ludibisar*, vilka man kan hålla en betryggande distans till. Och Lisa, som på rad 29 har tillspetsat situationen genom att säga att det *e feil*, tar tag i den nya topiken och överlappar Pias föregående replik med att glatt utbrista *ja ska vi ta ein slikan mää* (37).

I denna studie har jag, med hjälp av en utvidgad CA-metod, analyserat sekvenser ur vardagliga samtal på dialekt där kodväxling till en standardvarietet ingår. Begreppet utvidgad CA innebär att jag beaktar en större sociokulturell kontext.

Eftersom språket inte kan separeras från sitt sociala sammanhang kan samtalsdeltagarna ekonomiskt och med stor skicklighet utvidga kontexten endast genom att byta ut ett yttrande mot ett annat. Min studie visar att kvinnorna äger en utvecklad teknik att växla mellan dialekt och standardvarietet. De upprätthåller en tydlig gräns mellan olika språkliga varieteter och återger exempelvis helsingforssvenska med utpräglad spetsiga *s*-ljud och *överlång stavelse* (även om termen

inte traditionellt brukas för en företeelse av detta slag ex. *shuutta*). De utvecklar kreativitet när de inkorporerar enskilda ord och uttryck från standardvarieteteten för att ekonomiskt kunna tillföra diskursen komplexa element ur en annan språklig, social och kulturell verklighet.

Kvinnorna löser problemsituationer med hjälp av gemensamma skratt, men också genom att byta topik om samtalsdeltagarna riskerar att förlora ansiktet. De utnyttjar ironins och självironins alla möjligheter både att underhålla, roa och lösa problemsituationer samt uttrycka gemenskap med den egna gruppen och distans till något som finns utanför.

I en grupp där alla är förtrogna med det gemensamma samtalsspråkets samtliga dimensioner, både de språkliga, de kulturella och de sociala, är det möjligt att föra in en helt ny dimension i diskursen genom att endast förändra rösten en aning och i stället för "arbeit" säga *jåbb*.

Transkriptionsnyckel

=	ytranden hakas på varandra utan hörbar paus
[	anger var en överlappning inleds
]	anger var en överlappning slutar
[[	anger samtidigt inledda ytranden
(men)	transkriptionen osäker
(Stina)	talarens identitet är osäker
(( ))	transkriberarens kommentar
<men>	långsammare tal
>men<	snabbare tal
(.hh)	inandning
.jo	ordet sägs på inandning
men	ordet sägs med skratt i rösten
+	legatouttal (mm+m)
-	anger plötsligt avbrott eller stamning (me-)
(.)	mikropaus under 0,5 sekunder
(..)	längre paus
@	förändring i rösten, dramatisering

Noter:

¹ *jännä* (finska) = spännande, roligt, intressant, beroende på kotexten

² *ludi* är 'luden, men också litet skum och *bisi* betyder 'gubbe' (numera också 'yngre man') på östnyländska.

Litteratur:

- Adelswärd, Viveka (1991): *Prat skratt skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtal­lar*. Hälsingborg.
- Auer, Peter (1998): Introduction: Bilingual conversation revisited. i: Auer, Peter (red): *Codeswitching in conversation*. London & New York. 1–24.
- Bonniers synonymordbok (2000). Göran Walter (red.). Stockholm.
- FO= *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Forskningscentralen för de inhemska språ­ken. Helsingfors 1976 –.
- Gumperz, J. (1982): *Discourse Strategies*. Cambridge.
- Green-Vänttinen, Maria (2001): *Lyssnaren i fokus. En samtalsanalytisk studie i upp­backningar*. Helsingfors.
- Hyltenstam, Kenneth & Christopher Stroud (1991): *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund.
- Ivars, Ann-Marie (1996): Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. i: *Folkmålsstudier 37*. Helsingfors.
- Loman, Bengt (1981): Om svenskan i Finland. i: *Så talar vi Svenska i Finland*. Program­häfte för en serie om språk utg. Svenska undervisningsprogrammen, Vuxen­utbildningen. Helsingfors. s. 37–53, även publicerad 1998 i *Från Pyttis till Neder­vetil. Tjugonio dialektprov från Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Gunilla Harling-Krank (red.). Helsingfors. 161–175.
- Londen, Anne-Marie (1995): Samtalsforskning: en introduktion. i: *Folkmålsstudier 36*. Helsingfors. 11–52.
- Norrby, Catrin (1996): *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund.
- Saari, Mirja (1989): Kodbyte och lån. i: *Folkmålsstudier 32*. Helsingfors. 197–208.
- Saari, Mirja (1995): “jo, nu kunde vi festa nog”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sve­rige och Finland. i: *Folkmålsstudier 36*. Helsingfors. 75–108.
- Sandström, Caroline (2003): *Från tre genus till två i östra och mellersta Nyland*. Licen­tiatavhandling i nordiska språk vid institutionen för nordiska språk och nordisk litte­ratur vid Helsingfors universitet.
- Steensig, Jakob (2001): *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus.
- Tannen, Deborah (1989): *Det var inte så jag menade!* (Svensk upplaga av *That's Not What I Meant!* 1986). Stockholm.
- Trudgill, Peter (1974): *Språk och Social miljö. En introduktion till sociolingvistiken*. Stockholm.

Karen Margrethe Pedersen

Københavns Universitet

Nogle danske dialektale pseudosideordninger

I de danske dialekter findes der fire typer af pseudosideordninger, som ikke findes i rigsdansk:

1. der er ingen og skærer hakkelse mere
2. vi var to og lå i én seng
3. vi havde en lang bænk og stod i køkkenet
4. ?det var ham og gjorde det

Konstruktionerne har tidligere været beskrevet som relativkomplekser, tidligst af Mikkelsen (1911 s. 298) og mest udførligt af Inger Ejskjær (1964).¹

Ifølge min analyse er de ikke relativkomplekser, og *og*-frasen er ikke en ledsætning. De er derimod eksempler på det, man kalder seri-ale verbalkonstruktioner, dvs. konstruktioner med komplekse prædikater.

I det følgende vil jeg kun præsentere de to sidste, have-konstruktionen og det-kløvningen.

Konstruktionerne findes ikke i mit eget sprog. Analysen hviler derfor udelukkende på et materiale, jeg har samlet i Afdeling for Dialektforskning, dels fra seddelsamlingerne og dels fra de elektroniske tekstkorpora, Wordcruncher og CorDiale, der begge indeholder transkriberede båndoptagelser.

Som gammel strukturalist af Hjelmsslevs skole vil jeg benytte kommutationsprøven i min analyse. Prøven består i, at man udskifter et udtryk med et andet, på samme plads i en kæde. Hvis der sker en betyd-

ningsændring ved udskiftningen, er der kommutation mellem udtrykkene, hvis ikke er der substitution.

Derudover er min analyse af konstruktionerne i høj grad inspireret af Erik Hansen og Lars Heltofts grammatik (under udg.).

Have-konstruktionen

Den prototypiske have-konstruktion ser således ud:

vi	havde	en bæk	og	stod	i køkkenet
S	V1	N	og	V2	A

S er subjekt, V1 er en form af verbet *have*, N er et nominalt led, V2 er et placeringsverbum (dvs. et af verberne *ligge*, *sidde*, *stå*, *hænge*, *bo* og *atelisk gå*), og A er et statisk stedsadverbial.

V2 har ikke noget subjekt, men N er logisk subjekt for V2 (en bæk stod i køkkenet).

Der er kongruens mellem V1 og V2 mht. bøjningsform. Det hedder: *vi havde en bæk og stod i køkkenet*, men *vi har en bæk og står i køkkenet*. Jeg vil vende tilbage til kongruensforholdene senere.

N kan have ubestemt eller nøgen form:

jeg havde nogle søskende og boede derinde (i København)
 da havde vi gæs og ænder og gik i bur på vejgrøfterne
 jeg havde vand og stod der

A kan være fremrykket i fundamentfeltet:

dér havde hun en søster og boede
 (nede ved åen) dér havde vi nogle små mælkekalve og stod

I alle disse tilfælde kan *og* udskiftes med *der*, uden betydningsændring:

jeg havde nogle søskende og / der boede derinde
 dér havde hun en søster og / der boede

Der er således substitution mellem en *og*-frase og en relativsætning, og det er formentlig derfor, man har tolket *og*-frasen som relativ. Man skal imidlertid være opmærksom på, at selv om to konstruktioner kan udskiftes uden betydningsændring, betyder det ikke, at de to konstruk-

tioner er identiske. Man kan fx tænke på konditionalsætninger: spørgesformede konditionalsætninger kan substitueres med *hvis*-sætninger uden betydningsændring, men ingen vil hævde, at konstruktionerne er identiske. De er derimod varianter (eller potentielle varianter) i sociolingvistisk forstand. Og det er de nævnte *og*- og *der*-konstruktioner også – vel at mærke når N er ubestemt.

Men N kan også være i bestemt form:

vi havde kvierne og gik nede i mosen hele sommeren
dér havde vi jo vognen og stod

Med lidt god vilje kan man også her udskifte *og* med *der*:

vi havde kvierne der gik nede i mosen hele sommeren

Men så skifter sætningen betydning. *Der*-konstruktionen betyder: ‘vi ejede de kvier der gik nede i mosen hele sommeren’, hvor det, at der gik kvier nede i mosen, er given information, mens det, at vi havde dem, er ny information. *Og*-konstruktionen betyder: ‘vi havde kvierne gående nede i mosen hele sommeren’, hvor det er given information, at vi havde kvier, men ny information, at de gik i mosen hele sommeren. Der er altså kommutation mellem *og*-konstruktionen og *der*-konstruktionen.

N kan også være et anaforisk, tryksvagt pronomen:

vi havde _oden og hængte i en port
hvor er det jeg har _odet og ligger

Og her kan *og* ikke udskiftes med *der*:

*vi havde _oden der hængte i en port
*hvor er det jeg har _odet der ligger

Når alle typer af N inddrages, kan man altså klart afvise, at havekonstruktionen er relativ.

Konstruktionen kan heller ikke analyseres som en elliptisk sideordning. Det fremgår éntydigt af sætninger, hvor stedsadverbialet er rykket frem i fundamentfeltet:

der havde han en søster og boede
*der havde han en søster og hun boede

Den sidste sætning er ugrammatisk, idet verbet *bo* mangler sit valensbundne led.

Have-konstruktionen kan således hverken tolkes som relativ eller elliptisk. Konstruktionen ligner mest af alt en akkusativ med *at*-infinitiv, jf. følgende (hvor første eksempel er hentet fra Aage Hansen 1967, og andet eksempel er konstrueret):

så	ser	jeg	hendes sko	at	stå	der
	V1	S	N	at	V2	A
så	har	jeg	mine sko	og	står	der
	V1	S	N	og	V2	A

Man kunne fristes til at kalde have-konstruktionen for en “akkusativ med *og*-finit”, men betegnelsen er for snæver, for V2 kan også være infinit:

(20 tønder korn) det kunne vi have *og/at* ligge i den gamle lo
 det var sådan noget øl som de havde haft *og* ligget hele vinteren
 dér har jeg haft mine penge *og* stået
 jeg ville så gerne have haft den, *og* haft *og* stået ude

Det første eksempel er tvetydigt, fordi der er lydligt sammenfald mellem *og* og inf. *at*. Men de sidste tre eksempler er éntydige. Her er der kongruens mellem to participiumsformer. (Mit materiale indeholder kun disse tre eksempler med participium, men ingen modeksempler).

Erik Hansen og Lars Heltoft analyserer i *Grammatik over det Danske Sprog* (under udg.) forskellige typer af rigsdanske pseudosideordninger eller – mere præcist – fællesdanske pseudosideordninger, for typerne findes både i standarddansk og i alle dialekter. Den type, der ligner den dialektale have-konstruktion mest, er den transitive type:

jeg laver mange *og* sælger
 jeg lavede mange *og* solgte
 jeg har lavet mange *og* solgt

V1 er her et verbum, der betegner ejendom eller kontrol. Hansen og Heltoft kalder konstruktionen for en kongruenskonstruktion. Det er en form for verbalhelhed, der etableres ved kongruens mellem verbalfor-

merne. Og kongruenskonstruktionen er et særtilfælde af det, man sprogtypologisk kalder seriale verbalkonstruktioner.

Den dialektale have-konstruktion er også en kongruenskonstruktion, og verbalkæden etableres både ved kongruens og ved konj. *og*. Men konstruktionen adskiller sig fundamentalt fra andre kongruenskonstruktioner ved relationen mellem N og V2. I den fællesdanske konstruktion er N logisk objekt for V2 (jeg laver mange og sælger = jeg sælger mange), i den dialektale konstruktion er N logisk subjekt (jeg har mange og ligger derude = mange ligger derude).

Have-konstruktionen ligner en akk. med inf. ved at indeholde en sekundær neksus, en objektneksus. Men den adskiller sig fra akk. med inf. ved den måde, verbalhelheden etableres på. I en akk. med inf. etableres helheden ved stamme-rektion: det er stammen i V1 der styrer infinitiven, uafhængigt af V1's bøjningsform. I have-konstruktionen etableres helheden derimod ved kongruens mellem verbalformerne.

Omvendt ligner have-konstruktionen den fællesdanske transitive konstruktion, ved at helheden etableres ved kongruens. Men den adskiller sig herfra ved at indeholde en sekundær neksus.

Have-konstruktionen alternerer med fire andre have-konstruktioner, der alle indeholder en sekundær neksus mellem et N og et V2. 1-3 er dialektale, 4-5 rigsdanske:

1. vi havde kvierne og gik nede i mosen
2. vi havde kvierne gik nede i mosen
3. vi havde kvierne at gå nede i mosen
4. vi havde kvierne til at gå nede i mosen
5. vi havde kvierne gående nede i mosen

Type 1 er den konstruktion, der er analyseret ovenfor. Den er frekvent i mit materiale og findes overalt i ømålsområdet – men ikke i københavnsk. Når den forekommer hos forfatteren Karl Larsen i tekster, der skal forestille københavnsk, må det anses for en fejl. Den findes hverken i Brink og Lunds store materiale med ældre københavnsk (jf. Brink og Lund 1975 s. 674 f.) eller i det nyere københavnske Korpus BySoc.

Type 2 er en tilsvarende asyndetisk kongruenskonstruktion. Den findes i samme område som type 1, men er lavfrekvent, formentlig fordi den tilhører et ældre sproglag. Typen findes også i Jylland, men kun i den nordligste del, Vendsyssel. Og så findes den i det sydvestli-

ge Skåne, samt i et stort mellemsvensk område, inkl. Stockholm (jf. Nordberg 1977).

Type 3 er en akk. med inf. Den er lavfrekvent og kun belagt øst for Storebælt.

Type 4-5 er rigsdanske, men forekommer også i dialekterne. I ømålene er konstruktionerne lavfrekvente og har karakter af rigsmåls-lån.

Der er substitution mellem 1, 2 og 5, mens 4 (og muligvis 3) afviger lidt i betydning fra de øvrige ved at indeholde et element af noget volitivt. Man kan sige *jeg havde vand og stod på marken*, men ikke *jeg havde vand til at stå på marken*, hvis det er mod min vilje, at der står vand på marken.²

Den prototypiske have-konstruktion, der er behandlet ovenfor, har et placeringsverbum som V2 og et tilknyttet stedsadverbial, A. Men der findes to andre typer af have-konstruktioner, der afviger mht. disse kriterier. Den ene er uden stedsadverbial, den anden har ikke et placeringsverbum som V2.

Uden stedsadverbial har man således:

nu Anne hun har et par (træsko) og står, men de er lidt mindre
man havde altid nogle kjoler og hængte
.. ved bunker vi havde og lå

Man kan normalt ikke sige:

*træskoene står
*kjolerne hængte
*bunkerne lå

uden stedsadverbial. Det forudsætter i hvert fald en helt speciel kontekst. Derimod kan stedsadverbialet udelades i tilsvarende præs. part.-konstruktioner (type 5 ovenfor):

Anne har et par stående
man havde altid nogle kjoler hængende
ved bunker vi havde liggende

Den A-løse have-konstruktion er muligvis dannet ved afsmitning fra præs. part.-konstruktionen.

Typen med andet V2 end placeringsverbum er repræsenteret af eksempler som følgende:

så havde vi gerne husmanden og læssede ude i møddingen
 han havde en søn og var møller henne i Søllested
 vi havde sådan et reb og var bundet foran
 han havde en pige og skulle begynde at gå i skole
 så havde han en svigersøn og druknede

Eksemplerne er hentet fra båndteksterne. Det første har N i bestemt form (*husmanden*); resten har N i ubestemt form. Og i det sidste er V2 et overgangsverbum (*druknede*).

Denne type med ikke-prototypisk V2 er lavfrekvent i båndteksterne. Flertallet af de tekster, der har eksempler på den prototypiske konstruktion, har ingen eksempler på den ikke-prototypiske. Den er formentlig dannet sekundært.

Af Bengt Nordbergs artikel (Nordberg 1977) fremgår det, at de svenske asyndetiske have-konstruktioner svarer nøje til de danske syndetiske. Den typiske svenske konstruktion har et placeringsverbum som V2 med et tilknyttet statisk stedsadverbial. Men der forekommer eksempler uden stedsadverbial og eksempler med andet V2 på svensk ligesom på dansk. Den eneste undtagelse er, at Bengt Nordberg aldrig har et overgangsverbum som V2 og ikke vil acceptere det. Den danske syndetiske have-konstruktion og den svenske asyndetiske har således samme prototype og stort set de samme afvigelser fra prototypen. Hvordan det kan gå til, er uafklaret. Både min og Bengt Nordbergs analyser er synkrone og giver ingen svar på diakronien eller dialektgeografien.

Det-kløvningen

Og-konstruktion ved det-kløvning omtales kun af Inger Ejskjær (Ejskjær 1964 s. 117 og 123). Baggrunden for hendes analyse er et autentisk eksempel fra en båndoptagelse:

hvem mon dog det er og hér kommer ved denne tid dags

Men dette eksempel er formentlig forkert transskriberet. En normal det-kløvning ville hedde:

hvem mon dog det er at der kommer hér
eller med fremrykket hér:

hvem mon dog det er at hér kommer

Og det er præcis det sidste, der bliver sagt. Eksemplet stammer fra Lolland, og i lollandsk dialekt er der lydligt sammenfald mellem konjunktionen *at* og konjunktionen *og*. Begge udtales *å*. Sætningen *å hær kåmmer* kan altså transskriberes *at hér kommer*, og eksemplet falder dermed bort. Det er en normal det-kløvning.

Eksemplet har imidlertid givet anledning til, at Inger Ejskjær har efterspurgt konstruktionen hos 9 forskellige informanter fra 8 forskellige lokaliteter, med sætninger som *det var ham og gjorde det*. De 7 informanter forkastede konstruktionen, mens 2 godtog den. De to har formentlig ligget under for systemtvang: Når de har været udsat for spørgelistens andre konstruktioner med pseudosideordning, har deres sproglige sans svigtet dem, når de kom til det-kløvningen.

I seddelsamlingen til Ømålsordbogen er der ét yderligere eksempel: *det er ham og er fader til barnet*, men også dette eksempel falder bort. Det er udskrevet fra et stort manuskript indsendt af en skolelærer, Marius Rasmussen fra Vestfyn. Da han skrev manuskriptet boede han ikke længere på sin hjemegn, og det var 30 år siden, at han var holdt op med at tale dialekt. Han udgav manuskriptet i forkortet form, som "Ordbog over Vends Herreds Folkemaal" 1949, og dér udelod han eksemplet. Og slår man op i manuskriptet, så mangler netop den side, hvor eksemplet stod. Han har formentlig kasseret det.

Jeg har på forskellig vis eftersøgt det-kløvninger i de to tekstkorpora, specielt typen med udkløvet subjekt. Jeg har fundet et stort antal, men ingen med *og*.

Konklusionen må blive, at det-kløvning med pseudosideordning ikke eksisterer, i hvert fald ikke som en etableret konstruktion.

I øvrigt ville en det-kløvning med pseudosideordning afvige fra de øvrige dialektale pseudosideordninger mht. informationsstruktur. I en det-kløvning betegner andenkomponenten given information. I *det var ham der gjorde det* er det således givet, at nogen gjorde det, mens det er nyt, at det var *ham* (jf. Erik Hansen 1995). I de øvrige konstruktioner betegner *og*-frasen ny information (jf. ovf. om have-konstruktionen).

Afsluttende bemærkning

Med tanke på ScanDiaSyn-projektet vil jeg fremhæve, at min undersøgelse i vidt omfang har været korpusbaseret. De to tekstkorpora, Wordcruncher og CorDiale har været yderst nyttige. Pseudosideordninger har en frekvens, der gør det muligt at studere dem ved hjælp af et stort tekstkorpus. Og det ville være vanskeligt at tale om frekvens og prototypikalitet uden et tekstkorpus.

Noter:

- ¹ Nogle ordbøger undgår dog at betegne konstruktionerne som relative. Det gælder ODS under *og* (II.11), redigeret af Paul Diderichsen, Angelordbogen under *og* (I.3), redigeret af Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg, og Ømålsordbogen under *have* (V.39.3-39.5) og *ingen* (1.3 og 2.3), redigeret af hhv. Finn Køster og Karen Margrethe Pedersen. Ømålsordbogen er ikke nået til *og*.
- ² På udtrykkssiden er der den forskel mellem type 1-2 og 4-5, at de to første i reglen har tryk på verbet *have* (med mindre N er i nøgen form), mens 4-5 har tryktab. Type 1-2 følger muligvis de trykregler, der er formuleret af Erik Hansen (1990) for konstruktioner med *have* + objekt + lokalt adverbial: Trykstærkt *have* betegner essens (permanens), mens tryksvagt *have* betegner accidens (transitus), jf. eksempler som *han 'har en kollega i Viborg* (dvs. boende i Viborg), kontra *han har en kollega i Viborg* (dvs. udsendt til Viborg).

Litteratur:

- Brink, Lars og Jørn Lund (1975): *Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. 1-2. København.
- Ejskjær, Inger (1964): Nogle ejendommeligheder ved relativkonstruktioner i danske øsmål og i skånsk. i: *Acta Philologica Scandinavica*. Vol. 26. København. 109-152.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne Dansk*. 1-3. København.
- Hansen, Erik (1990): Essens og accidens. i: Imbi Sooman (udg.): *Vänbok. Festgabe für Otto Gschwantler*, genoptrykt i Erik Hansen (2001): *Glæden ved Grammatik*. København. 226-235.
- Hansen, Erik (1995): Sætningskløvning i moderne dansk. i: *Danske Studier*. København. 126-146.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (under udg.): *Grammatik over det Danske Sprog*. København.
- Mikkelsen, Kr. (1911): *Dansk Ordføjningslære*. København.
- Nordberg, Bengt (1977): "Har du Dahlstedt ligger på nattduksbordet?" En syntaktisk egendommelighed i mellansvenskt talspråk. i: Claes-Christian Elert m.fl. (udg.): *Dialectology and Sociolinguistics. Essays in honor of Karl-Hampus Dahlstedt*. Umeå.

Karen Margrethe Pedersen

Syddansk Universitet

Fisbrand i folkemunde, folkemål og folkeråd

“Vi har næsten alle sammen fået fisbrand”, lød det fra nogle fjortenårige skoleelever fra Sønderjylland som havde vandret fra Dannevirke i Sydslesvig til Dybbøl Banke ved Sønderborg ligesom soldaterne i den danske hær i 1864. Danskerne tabte til tyskerne på Dybbøl, men for skoleeleverne i 1993 var det en sejr at have gennemført marchen trods fisbrand, dvs. blødende friktionssår eller hudløshed på indersiden af lårene og mellem balderne.

Hvor var det typisk for teenagere at finde på ‘fisbrand’ som slangord for friktionssår disse steder. Det faldt mig slet ikke ind at ‘fisbrand’ kunne være et dialektord, hvilket det viste sig at være. Og det på trods af at jeg udmærket vidste at en del af eleverne havde en sønderjysk dialekt, et folkemål, som hjemmesprog. Men de talte jo standardsprog til mig, og i forhold dertil opfattede jeg ordet som slang.

Derefter dukkede ordet ‘fisbrand’ op i flere sammenhænge, og det førte til at jeg lavede et lille studie af fænomenet i folkemål og folkeråd, som jeg håber vil fornøje. Takket være hjælpere forgrener det sig til Norge, Sverige og Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.¹

Fisbrand i dialekt og i slang

Ordet ‘fisbrand’ og tilsvarende udtryk for fænomenet forekommer i flere danske, norske og svenske dialekter. I Danmark bliver ‘fisbrand’ og i Sverige ‘feseld’ tillige kategoriseret som slang, dvs. ord som ikke er accepteret i standardsproget og derfor ikke med i almindelige ordbøger. Slangord er nydannelser som ofte provokerer og præciserer uden omsvøb, og når et eksisterende dialektord kan glide over i stan-

dardsproget og blive betragtet som slang, skyldes det at ordet bliver revet ud af dialekten og brugt uden for den kontekst hvor dialekten har sin sædvanlige funktion.

I Danmark indgår 'fisbrand' således i Kaj Boms *Slangordbog* fra 1974, hvor det bliver karakteriseret som ældre soldaterslang:

“På en lang marchtur risikerer man at få fisebrand: blive fisprækket, hudløs. Bagefter gør det godt med lidt vandpantomime (fællesbad) hvorefter en officer inspicerer ostebutikken: syner mandskabets “undersætter” for vabler og sår.”

Og i Gösta Langenfelts: *Officersjargong och Manskapsslang i Sverige 1645-1945* fra 1947 bliver 'feseld' omtalt som et udtryk for gnavesår mellem balderne, der er optegnet i 1909, 1939 og 1946. Der til kommer at en svensk informant i 2005 har oplyst at de brugte ordet 'infanterield' da han var soldat ved infanteriet i slutningen af 1950'erne.

Langenfelt skriver endvidere at mange slangord kommer direkte fra dialekterne, hvis barske humor og godmodige uartigheder også genfindes i militærslangen (Langenfelt, 1947, 9). Og han mener at dialekterne har en evne til at skabe slangbetonede termer:

“Det är bygdemålens förmåga att skapa slangbetonade termer, som skal påvisas, liksom deres förmåga at intränga i militärslangen.” (Langenfelt 1947, 120).

Det er dog ikke dialekterne som har iboende evner, men folk som har evnet at kunne danne rammende og præcise sproglige udtryk for deres oplevelser, erfaringer eller følelser. Og på grund af fællestræk ved livsvilkårene i landbruget og i militæret især med hensyn til at gå eller marchere dagen lang i støv eller varme, enten efter ploven og harven eller med tung opbakning, har de samme slangbetonede udtryk været passende. Det kan være bønderkarlene som har brugt deres hjemlige udtryk fra det fysisk hårde liv i landbruget, som de også mødte i militæret. Sådanne livsvilkår har soldaterne fra byerne ikke nødvendigvis kendt til, og de har derfor ikke haft et ordforråd svarende til deres nye oplevelser. De har opfattet bønderkarlenes ordvalg som rammende udtryk for nye fænomener og har derfor optaget dem i deres sprog. Efterfølgende er ordene blevet kategoriseret som slang på linje med andre nyopfundne betegnelser for livet i militæret som fx 'inspicere ostebutikken' som indgik i citatet om 'fisbrand' fra Kaj Boms *Slangordbog*.

Også i *Ømålsordbogen* fra Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet findes en betegnelse for denne type friktionssår, nemlig 'fisbrækket'. Det ord er afhjernet en gang i en optegnelse fra Vestfyn, Brenderup sogn. Ordet er medtaget med markeringen "militærslang, næppe egentlig dialekt". Baggrunden herfor er følgende tekst fra afdelingens seddelsamling:

"når vi blev fisbrækket som soldat, dvs. hudløse ved endetarmen af at gå lange marchture, brugtes vejbredblade. Det skulde nok læge (når de blev lagt på) (Brenderup 981)."

Siden ordet 'fisbrækket' bliver karakteriseret som 'militærslang', kunne det tyde på at det ikke findes som almindeligt accepteret ord i dialekten. Det kan være et slangord dannet i den vestfynske dialekt eller et slangord optaget i dialekten af soldater fra Vestfyn som har været i militæret sammen med soldater fra andre egne, hvor det har været et gængs udtryk for friktionssårene. Efter al sandsynlighed har det været fra de jyske soldaters dialekter, for i *Jysk Ordbog* fra Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet bliver 'fisbrand' og 'fisbrækket' karakteriseret som dialektale særgloser i jysk. Og de findes fra nord til syd og indgår tillige i såvel Arne Espegaard, *Supplementsbind til Vendsyssel Ordbog* som i *Alsisk Ordsamling*, 2.udgave.

Fisbrand og fisbrændt, fisbræk og fisbrækket, fisbrudt samt fisebrok i jyske dialekter

Ordet 'fisbrand' indgår i *Alsisk Ordsamling* som omfatter de seks alsiske dialekter i Sønderjylland. Heraf fremgår også ordets relation til enden i førsteledet 'fis'. I denne betydning har 'fis' hverken noget med tarmluft eller tonen 'fis' at gøre, men er det dialektale 'fis', som ifølge *Ordbog over det danske Sprog* betyder resterne af blomsterbladene på (træ)frugt som æbler og pærer og på ribs og stikkelsbær. I H.F. Feilbergs *Ordbog over jyske almuesmål* har 'fis' samme betydning, og han oplyser at ordet 'røv' også kan betegne mærkerne af blomsten på æbler og pærer.

I *Alsisk Ordsamling* bliver 'fisbrand' endvidere beskrevet som "hudløshed mellem benene, fx når man harver om foråret; en lille rund sten kan hjælpe". Derunder står at 'fisbræk' er det samme som 'fisbrand'. Peter Skautrup Centret har udarbejdet et kort over udbredelsen af adjektivet 'fisbrændt' i betydningen at være hudløs mellem ende-

balderne, og ordet findes spredt i Jylland. Der foreligger endvidere kort over 'fisbrækket' som primært er optegnet i Nordjylland nord for Limfjorden, men intet over 'fisebrøk'.

Der eksisterer endnu et udtryk for hudløsheden, nemlig adjektivet 'fisebrudt' med udtaleformerne 'fisbråt' og 'fisbrøt', hvor 'brudt' er perfektum participium af 'bryde' anvendt som adjektiv i betydningen: noget som ikke er hel, som er i stykker. 'Fisebrudt' er som det fremgår af kortet fra *Jysk Ordbog* gengivet nedenunder, primært syd

fise·brudt

adj.

[jf. ²fise- 2, brudt 1; NVJy, MVJy, Him-V, Ommers, MØJy-N og -M, Samsø, spredt i øvrige Østjy-M, spor. i Vends; se kort; jf. *fise·brækket*, *fise·brændt*]

■ Tæt afhjemlet
■ Spredt afhjemlet

= hudløs mellem endebalderne (og evt. i resten af skridtet). når man i varmt og evt. støvet vejr gik og pløjede eller harvede, så kunne man blive hudløs bagtil (fisebrudt). Man kunne behandle det ved at skære en korkprop flad og sætte den mellem balderne. En passende sten kunne til nød bruges (jf. *fise·sten*). Hards. Karlene, der ikke var vant til saa megen Riden (som ved ringridningen), bløu se fiesbrøtt, te di et ku go i flie Dau ætte (= blev så fisebrudte, at de ikke kunne gå i flere dage efter). Ommers.

for Limfjorden, men ikke i Syd- og Sønderjylland.

Teksten under kortet giver en udførlig forklaring på hvorledes man kan blive 'fisebrudt', og hvordan man kan behandle det med en korkprop eller en sten med henvisning til ordet 'fise-sten'. Og om karlene der ikke var vant til at ride så meget, står at de blev så fisebrudte, at de ikke kunne gå i flere dage efter. I hvilken forbindelse karlene pludselig skulle ride meget, fremgår ikke af ordbogen, men i centrets seddelsamling står at det er ved ringridning, en sportsgren som stadig er udbredt i Sønderjylland.

Ringriderfesten
i Sønderborg

Af andre sedler om 'fisebrudt' fremgår at dragonerne altid blev fisebrudt (hudløse i bagen) til at begynde med, og at soldatertjenesten var en farlig hård skole hvorunder man til stadighed var hudløs i bagenden (vulgært: fisbrøt). Apropos dragoner, så kan heste også blive fisebrudt der hvor de bliver skrabet af seletøj eller sadde.

Folkeråd

I forbindelse med ordforklaringerne er noteret nogle råd til behandling af friktionssårene. Men der findes mange flere råd, og det er karakteristisk at de ligger inden for naturmedicin eller alternativ medicin, som før i tiden slet og ret hed folkeråd. Folkemål og folkeråd går hånd i hånd. Men det har ikke været lige let for meddelerne og dialektologerne at komme tæt ind på et område af kroppen som man ikke talte om før i tiden. Det viser sig også i Gösta Langenfelts tidligere omtalte bog, for godt nok kan han medtage 'feseld' som militærslang, men når han redegør for civil slang, får vi ord i forbindelse med alle andre kropsdele: hoved, mund, hår, ansigt, øjne, næse, tænder, skæg, strube, hænder, mave, ben og fødder. Bare ikke enden og kønsdelene. I *Sønderjysk Månedsskrift* som er udkommet i mere end 100 år, er der også mange folkeråd, men heller ingen mod fisbrand.

Forebyggelse, lindring og helbredelse

Folkerådene kan være forebyggende, lindrende og helbredende. I forbindelse med 'fisbrand' i *Alsisk Ordsamling* står at en lille rund sten kan hjælpe. Da fisbrand bliver forklaret som hudløshed mellem benene, kan det undre hvor stenen skal sidde. I forbindelse med 'fisebrudt' i *Jysk Ordbog* bliver den kaldt 'fisesten', og opslaget på fisesten viser at det er en lille sten mellem balderne. Nærmere får vi ikke at vide, men Arne Espegaard giver en mere detaljeret forklaring i *Supplementsbind til Vendsysselsk Ordbog*. Her kaldes den 'røvsten', som også kan være en 'fisebrækker, en fissten og en fisesten'. Denne røvsten er:

“en flad glat sten på ca. 8 cm i diameter til at stikke ind mellem røvbalderne, når man harvede, og det gav meget støv. Herved kunne man forhindre, at balderne skurede mod hinanden og blev hudløse. En meddeler mener, at man først brugte røvsten, når hudløsheden var begyndt.” (Espegaard, 1986).

Og en anden meddeler fortæller at han ikke ved hvordan de kunne få den til at blive siddende. Men stenen kan øjensynlig både forebygge hudløshed og forhindre at den forværres.

Det gælder nok også korkproppen mellem balderne som nævnes under 'fisebrudt'. Den skal skæres flad på langs, og som der står i en af Peter Skautrup Centrets optegnelser, så var en lang korkprop fra en vinflaske bedst.

Ordet 'fisebrok' er der belæg for fra Sønderjylland i Centrets seddelsamling, og det er ligeledes hudløshed mellem balderne. Som der står, kunne man afbøde hudløsheden ved at gå med et stykke fersk flæsk eller en sten i røven. Stenen bliver anset for at være effektiv, men et rabarberblad kan også bruges. Endelig er det nævnt gentagne gange at hyppige afvaskninger med koldt vand er forebyggende, og at man kunne undgå at blive fisebrændt ved at vaske sig og evt. smøre med salve.

Når skaden er sket, bliver kartoffelmel betragtet som et godt middel. I forbindelse med forårssåning er det kendt at:

“Sandet fæg ind allevegne, både ude og inde, man fik det i øjne, næse, mund og hals og mellem benene, så man blev “fisbrudt” og næsten ikke kunne gå, med mindre man havde en lille pose med kartoffelmel til at lappe på skaderne med.”

Et andet velkendt folkeråd som blev citeret fra *Ømålsordbogen* i forbindelse med ordet 'fisbrækket', er planten vejbred. Den er også nævnt som lægemiddel i V.J. Brøndegaards: *Folk og Flora*, hvor der i et råd fra 1946 står at: "De grønne blade lægges i skridtet for hudløshed. (Sønderjylland: 42)." Heraf fremgår tillige at hestene også kan helbredes med vejbred: "blade af glat vejbred lægges under seletøjets rygpude, når hesten er 'brudt' (o. 1880)."

Vejbred er et universalmiddel i sårbehandling fordi dens blade indeholder aucubin, som virker mod bakterier. Den er kendt helt tilbage til Henricus Dagus' (Henrik Harpestræng) medicinske værk om urter: *Liber Herbarum* fra 1200-tallet. Heri står at vejbred blandet med honning udtørres og renser væskende sår og lægges blandet med æggehvite på brandsår.

Ifølge Brøndegaard indgår vejbred i knust form i omslag på sår i 1400-tallet, og han nævner at Christiern Pedersen, 1533, ligeledes har den til sårbehandling: dens saft blandet med æggehvite giver et blodstillende omslag på sår. Simon Paulli, 1648, skriver ifølge Brøndegaard om glat vejbred at det er den bedst kendte art, og den blev ofte indført og brugt på apotekerne, hvor man mest anvendte blade og frø, både ind- og udvortes, for alle slags betændelser, friske som gamle sår. Også i dag fremstår vejbred som folkemedicin på diverse hjemmesider for alternativ behandling.

Norge

I nogle norske dialekter er friktionssår på lår og mellem balderne og folkeråd mod lidelsen velkendt som i de jyske dialekter. Tor Erik Jenstad beretter at en af deltagerne i en dialektaften i Verdal Historielag i Nord-Trøndelag fortalte at de skar en pind, afbarkede den og lagde den mellem 'skinkerne' dvs. endebalderne, for at undgå at blive hudløse. Han kendte ikke til noget navn for pinden, men han sagde at det var et middel mod 'røffhølsvåttå' (rauvholsveitte), på dansk 'røvhulssved'.

Trond Dragøys ordsamling: *Nord-norske dialektord med tydning* fra 2001 giver ordet for pinden, nemlig 'sweittpeis', på dansk vel 'svedepik', for 'peis' er et kønslem på dyr, især tyr, eller en pisk lavet heraf. Og som eksempel er anført: "Den blei lagt i rævskaarra for å holle skjenken frå kværainner når en va gangsar. Brukes også som ukvæmsord. – Din førrbaska sveittpeis."

‘Skorropinde’ er et andet ord for pinden, som dukkede op i Tor Erik Jenstads Dialektmagasin i Trøndelags lokalradio. En lytter fortalte at:

“Dette var ein pinne som dei la i rumpesprekken (‘skorro’) for å ikkje bli såre når dei f.eks. gjekk bak hesteharva. Pinnen var av or (el, alnus).”

Jenstads kommentar til dette råd mod gnavsår var en fortælling om ‘gongflesk’, som han lige havde modtaget med e-post til “Dialektmagasinet”, som har en gættekonkurrence med dialektord:

“Forleden hørte jeg fra Osen et ord som for meg var ukjent fra før. Det var GONGFLESK. Hvis det ikke er for “våvet” kan det kanskje brukes i gjettekonkurransen. Det er rett og slett en fersk fleskskive som legges i bakenden – mellom skinkene – for at man ikke skal bli sår i baken når man går langt og blir svett. Jeg synes ordet – beskrivelsen – er ganske god.”

Manden fra Osen kunne også fortælle Jenstad følgende historie:

“Han som jevnlig brukte gongflesk var en ivrig jeger, og en gang han var på elgjakt inne i fjellet og overnattet i en hytte, forsvant gongflesket som han hadde lagt fra seg på en benk i gangen. Det var slett ikke å finne om morgenen da karene skulle ut på jakt igjen. Da han etterlyste det hos de andre, var det at det gikk opp et lys for han som styrte med matlaginga. Under en heller fuktig fest kvelden før hadda han stekt egg og flek og dermed hadde også gongflesket havnet i steikepanna.

Hvem som satte det til livs, kunne ikke osingen si noe bestemt om, men det var i allefall oppspist.”

Den foreløbig sidste meddelelse fra de kanter er en limerick på trønderdialekt med indslag af dansk terminologi, som endda kan synges på en rheinlændermelodi:

Æ glømt tå gongflesk på tur
og fekk ein fisbrand så sur.
Det var åpent sår,
mellem balla og lår,
nu sett æ og pråttå på rur.

Sverige

I Sverige har jeg endnu ikke fundet oplysninger om flæsk som forebyggende middel mod friktionssår på lårene og i enden, endsige lyrik om fænomenet, men der er belæg for mange ord for fænomenet:

arsgnag n. hudirritation mellan klinkorna orsakad av gång eller ritt o.d. Småland.

arsnaga f. "sår i ändan" Gotland.

arshålsnag = arsgnag Småland.

arsskav = arsgnag Småland.

fesblemma mindre, obetydlig blemma (som uppkommit vid stark svettning på grund av alltför åtsittande kläder) Småland, Östergötland, Värmland.

fesbränna gångsår (se detta ord) Norrbotten.

feseld irriterad hud kring stolöppningen Småland, utslag i sätet (vanligt efter militärmarsch), hudlöshet mellan skinkorna på grund av värme och svettning (vid gång eller ritt), svidande skavsår i skrevet o.d. Östergötland, Värmland.

fisbränna gångsår, sveda i arsskåran på grund av för mycket gående Ångermanland.

gångnippra skavsår mellan skinkorna till följd av häftig ridning eller gång o.d. Blekinge, Småland, Östergötland, Uppland, Gästrikland.

gångsirka sveda och skinnflåddhet i baken/skrevet på grund av gående och svettning Västmanland, Dalarna, Hälsingland.

gångsurka verb? bli skinnflådd i baken av för mycket gående Södermanland.

gångsår subst. hudlöshet, skinnflåddhet i grenen genom gående under stark svettning o.d. Öland, Småland, Uppland, Härjedalen, Medelpad, Jämtland, Ångermanland, Norrbotten.

gångsår adj. sårig, öm på grund av hudlöshet mellan klinkorna och i ljumskarna vållad av svett och mycket gående Medelpad, Ångermanland, Västerbotten, Norrbotten.

nippra = gångnippra (jfr detta ord), sår eller hudlöshet mellan skinkorna som en följd av häftig ridning eller gång o.d. Öland, Blekinge, Småland, Östergötland, Uppland, Gästrikland.

rövränna sveda i ändtarmen Lappland.

ändesår hudlöshet i stussen Ångermanland.

Rækken af naturmedicin som relaterer sig til hudløshed i de svenske dialekter, er stor. Kartoffelmel bliver brugt som i Danmark, og frøene fra lycopodium (ulvefod), som er kendt som 'heksemel', er et gennemgående middel. Til rensning af sår bruges også snus.

Danmark

Om nogen stadig bruger fersk flæsk eller sten som middel mod fisbrand, tvivler jeg på. Men i min barndom morede vi os meget over at

cykelrytterne der kørte seksdagsløb i Århus-Hallen, som jeg boede lige ved siden af, sad på en rå bøf som de havde i bukserne. Jeg kan nok huske det fordi jeg blev til grin da jeg spurgte hvordan bøffen kunne holde til det. Dengang kendte jeg kun hakkebøf.

Søgning på internettet efter midler mod fisbrand har ingen resultater givet, og en forespørgsel hos idrætsmedicinerne på Syddansk Universitet har heller ikke båret frugt. Maratonløbere har derimod fortalt at deres bedste råd er tætsiddende såkaldte cykelshorts, og en Hjemmeværnsmand som går mange lange marcher, har nævnt at langbenede underbukser og talkum stort set kan forhindre fisbrand. Skulle det alligevel gå galt, gør hormoncreme underværker.

Stenen på Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot

Da jeg fortalte kulturhistorikerne på Sønderborg Slot om det interessante folkeråd med stenen mod fisbrand, reagerede en af dem prompte og fortalte at museet også havde en sten i samlingerne, som havde afhjulpet gener under lange marcher. Den var ankommet med posten en dag, og den var indfattet til vedhæng i en urkæde.

Det ledsagende brev fortalte om stenens ejer, Niels Chr. Søm Jepsen. Han var lærersøn fra Ørsø skole ved Dronninglund, født 1842 og uddannet som handelsbetjent. I 1862 blev han indkaldt som soldat og var underkorporal ved krigsudbruddet to år senere. Sammen med 30. bataljons 4. kompagni blev han i slutningen af januar 1864 sendt til Dannevirke, og den 6.-7. februar marcherede han til den nyanlagte flankebefæstning Dybbøl. En march hvor ti døde af anstrengelserne, men Niels Jepsen klarede sig. Selv tilskrev han det, at han før afgang fra Dannevirke havde samlet en lille sten op og gik med den i munden det næste halvandet døgn. Stenen mildnede hans sult- og tørstfornemmelser (Adriansen 1975).

En bagsidehistorie i Skalk om denne suttesten gav ca. 25 henve- delser til Sønderborg Slot, og flere fremhævede at soldater under lan- ge marcher anvendte sten i både hoved og røv, dog skulle stenens form være forskellig.

Det var ikke en fisesten eller en røvsten, som museet havde, men en suttesten. Hvis nogen ligger inde med en fisesten, modtager museet den gerne sammen med en historie om stenen. Og yderligere bidrag om fænomenet fisbrand i folkemunde, folkemål eller folkeråd, er også velkomne.

Noter:

- ¹ Tak til Tor Erik Jenstad, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap ved NTNU, Trondheim, for at have sat mig på det norske spor og for muntre bidrag og til Karin Hallén, SOFI, Uppsala Universitet, som utrættelig har eftersporet ordet i Sverige, og tak for hjælp til Torben Arboe og Viggo Sørensen, Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet, Asgerd Gudiksen og Finn Køster, Afdeling for Dialektforskning, Køben- havns Universitet og Inge Adriansen, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

Litteratur:

- Adriansen, Inge (1975): Stene for brød. i: *Skalk* 6. 27-29.
Alsisk Ordsamling, 2.udgave (2002). Augustenborg.
Bom, Kaj (1974): *Slangordbog*. København.
Brøndegaard, V.J. (1987): *Folk og flora: Dansk etnobotanik*. København.
Dacus, Henricus (Henrik Harpestræng) (1914): *De Simplicibus Medicinis Laxatavis*. (Udgivet for første gang af J.W.S. Johansson). København.
Dragøy, Trond (2001): *Nord-norske dialektord med tydning*. Kragerø.
Espgaard, Arne (1986): *Supplementsbind til Vendsysselsk Ordbog bind 1-5*. Vendsyssel.
Feilberg, H.F. (1886-93): *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. København.
Langenfelt, Gösta (1947): *Officersjargong och Manskapslang i Sverige 1645-1945*. Uppsala.
Jysk Ordbog, udgivet af Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet – www.jyskordbog.dk
Ordbog over det danske Sprog (1937). København.
Ømålsordbogen, udgivet af Afdeling for Dialektforskning. Københavns Universitet.

Caroline Sandström

Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors

Pronomenbruket för hundar, katter, hästar och kor i östra Nyland

Då vi talar om ett djur och refererar till det med ett pronomen befinner vi oss som språkbrukare i skärningspunkten mellan olika genussystem. Substantiv som *hund*, *gris*, *ko* eller *föl* har i svenskan dels ett grammatiskt, dels ett semantiskt genus (jfr Teleman1987:108–111, Corbett 1991:12). För grammatiska neutrer som *föl* används vanligen det neutrala pronomenet *det*, men väljer vi i stället pronomenet *hon*, eller *han*, kan vi visa om det är fråga om ett sto- eller hingstföl. Djur är animata (levande) varelser, som har ett biologiskt kön, men en talare kan välja att antingen se dem som levande, besjälade varelser med förstånd och vilja eller som obesjälade inanimater (Dahl 1999:105).

Jag diskuterar användningen av anaforiska personliga pronomen för husdjuren *hund*, *katt*, *häst* och *ko* i östra Nyland och studerar hur de pronominaliseras med ett personligt pronomen i tredje person singularis. I materialet förekommer pronomenen *hon*, *han*, *den* och *he* för dessa husdjur (jfr artiklarna HON, HAN 1, DEN, HET pron. o. k. i ordboken FO).

De två språkproven nedan visar hur anaforiska pronomen kan användas för hästar i östra Nyland. Vid dialektutskriften följer jag i stort sett principerna för grov ljudskrift i Ordbok över Finlands svenska folkmål (FO). I östra Nyland förekommer kortstavighet, långa stavelser och överlånga stavelser; jag har valt att dubbelteckna både vokaler och konsonanter för att ange längd (jfr Inledning till FO s. XIV–XVII). I exempel 1 berättar Liljendalbonden Hjalmar, som är omkring 80 år gammal, om en av sina hästar, hästen Putte. I exempel 2 är det den 50-årige Liljendalbon Rolf som avslutar en historia om sin farfars

häst. Rolf arbetar med service och rör sig å yrkets vägnar i hela östra Nyland, medan Hjalmar, som är en pensionerad bonde, har bott och arbetat på hemorten i hela sitt liv. Hjalmar refererar till hästen Putte med det maskulina pronomenet *han*, medan Rolf refererar till den häst han talar om med pronomenet *den*.

HÄSTEN PUTTE

- (1) Hjalmar: å så hadd vi ein hest såm heitt Putte (.) å **han** va grömt snellär (.) vi va ju grömt gooa vennär (.) å så jikk **han** dii opa slika sjifte (.) vi hadd deila i småå sjiften ååt kuddåna (.) å så va e eitt såm va toomt å täär va inga strööm opa tå (.) å så jikk Putte tii (.) å så strekkt **han** se yvi (.) yvi trååd (.) å ååt yvi trååd (.) å så joord ja så illa att ja foor inn i liidre å så kneppt ja opa val-larn (.) men sii he sku ja int ha joord (.) aj härrijeestas kva **han** sprang (..) å senn (.) täär såm **han** såå någårs ein enkel trååd (.) dii fikk man int **håå** nååra (.) int (.) [SKRATTAR] **han** va noo så reddär

FARFAR OCH HÄSTEN

- (2) CS: va joord hestn då? (.)
 Rolf: ja he veit ja int va hestn joord då int (.) nu hemta **den** nu heim ånån säåkårt (.) faafa noo (.) men att han va uutan tjistä noo (.) för den hadd tappast (.) på veein

Innan jag diskuterar data och resultat gör jag några korta nedslag i tidigare forskning för att belysa den språkliga kategorin genus. Corbett (1991:12) påpekar med utgångspunkt i språk som engelska och tamil att i genussystem som bygger på semantiska kriterier och där genus huvudsakligen reflekteras pronominellt är mänskliga varelser av manligt kön maskuliner, varelser av kvinnligt kön femininer och övriga neutrer. I fråga om djur, särskilt husdjur som är namngivna, kan variationen vara stor, eftersom emotiva och affektiva faktorer påverkar de semantiska genusreglerna. Reglerna kan dessutom variera mellan olika varieteter, och en talare kan som stilmedel variera pronomenen för att uppvärdera eller nedvärdera någon eller något (Corbett 1991:12).

Dahl (1999:99–100) diskuterar med hänsyn till semantiskt genus begreppet levande, eng. animacy. Han framhåller att distinktionen animat-inanimat hör till de mest grundläggande för mänskliga språk. Utgångspunkten är en bland typologer allmänt omfattad hierarkisk uppställning, eng. animacy hierarchy, som består av komponenterna MÄNSKLIG > DJUR/LEVANDE VARELSE > INANIMAT. Dahl konstaterar att hierarkin fungerar bäst vid generalisering utifrån grammatiska genussystem. Dikotomin har inte klara gränser; dels ger den oss möj-

lighet att behandla inanimater som personer, dels att avpersonifiera en människa. Inte heller djuren utgör en enhetlig grupp i hierarkin, utan djur kan antingen uppfattas som inanimater eller som personer, vilket syns vid valet av anaforiskt pronomen. Dahl (1999:105) påpekar att en talare kan uppnå olikartade sekundära effekter genom att använda "fel" genus för en viss referent.

Ett grundläggande verk om genus är Tegnér's *Om genus i svenskan* (1892). Tegnér diskuterar här gränsdragningen mellan olika genus och tar upp begrepp som *grammatiskt*, *sexuellt*, *animellt* och *poetiskt genus*. I fråga om animellt genus för djur sammanfattar Tegnér ([1892] 1925:46–47) att talarens "godtycke och smak" är avgörande vid valet mellan *den*, *han* eller *hon*. Men "*den* tilltager i användning ju lägre och mindre individualiserat djuret förefaller". Tegnér noterar att zoologer, jägare och fiskare som studerar och följer djuren i deras naturliga miljö tenderar att använda pronomenen *han* och *hon*. När ett djur omtalas som föda och näring åt andra djur eller människan framhävs däremot genus inanimatum och pronomenen *den* eller *det* används.

Teleman (1987) behandlar för svenskans del uppdelningen mellan grammatiskt och semantiskt genus och han berör även valet av pronomen för djur. Modern svenska har enligt Teleman (1987:107) två genussystem, dels ett grammatiskt, dels ett semantiskt. I ett historiskt perspektiv har svenskans genussystem sett annorlunda ut: under fornsvensk tid fanns, liksom i traditionella dialekter, ett endimensionellt grammatiskt genussystem. Grundregeln för det fornsvenska genussystemet var att personer av maskulint kön var maskuliner och personer av feminint kön femininer, men de semantiska gränserna kunde överskridas på olika sätt, så att t.ex. inanimater och abstrakta ord kunde vara maskuliner och femininer och personord neutrer (Teleman 1987:106). I dagens svenska kan grammatiskt genus indelas i utrum och neutrum och semantiskt genus i maskulinum, femininum och inanimatum (Teleman 1987:107–111).

Materialet för min studie är inspelat i kommunen Liljendal i östra Nyland ungefär 100 km öster om Helsingfors. Det spelades in i februari 2003 under ett fältarbete för forskare och studenter vid Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Fältarbetet i Liljendal och Pernå leddes av professor Jan-Ola Östman och som lokal kontaktperson fungerade forskaren Helena Palmén (för en beskrivning se Östman u.u. och Sandström u.u.).

Inspelningen – som jag också själv deltog i – har karaktären av ett samtal eller en fri diskussion och deltagarna kände varandra sedan gammalt. De elva östnylänningar som deltog i inspelningen var i åldern 50–85 år; fem kvinnor, Elna, Margareta, Marita, Lisbet och Maj-Len, och sex män, Hugo, Hjalmar, Pelle, Lasse, Olof och Rolf. Av etiska skäl har informanternas namn ändrats; de omtalas med påhittade förnamn, medan husdjuren fått behålla sina riktiga namn.

Jag har systematiskt analyserat och excerperat utdrag ur ungefär två timmar av inspelningen. De husdjur som omtalas mest och som det refereras till med flest antal pronomen är *hundar* (79 pronomen), *hästar* (67 pronomen), *kuddor* ‘kor’ (41 pronomen) och *kattor* ‘katter’ (28 pronomen). I en längre mer omfattande artikel (Sandström u.u.) har jag i detalj behandlat pronomenbruket för dessa husdjur, och dessutom beaktat pronomen för husdjur som svin, gris, kalv och för vilda djur som hök, räv, älg, mus och ekorre.

Hundar och katter hör ännu i dag till de vanligaste husdjuren, medan hästar och kor tidigare förekommer mer allmänt i östra Nyland. Samtalsutdragen visar att husdjur, i synnerhet hundar och katter, uppfattas som personligheter och att de ofta intar en central plats i familjen. De könsneutrala substantiv som används om dem är HUND (uttalat *hunn* ‘hund’ eller ‘hunden’), ett starkt maskulinum, och KATTA (uttalat *kattå*), ett svagt femininum (jfr FO HUND och KATTA s.). Pronomenbruket för hundar och katter har sammanställts i tabell 1. Den visar att det finns individuella skillnader mellan talarna. Pronomenet *den* är överlägset vanligast som personligt pronomen för hundar (50 belägg) och katter (23 belägg), medan *hon* och *han* uppträder ganska sparsamt, huvudsakligen hos Lasse (18 belägg), Hjalmar (7 belägg) och Lisbet (5 belägg).

Talare	HUND			KATT(A)		
	<i>han</i>	<i>hon</i>	<i>den</i>	<i>hon</i>	<i>den</i>	<i>he</i>
Elna f.1918	-	-	18	-	3	-
Hjalmar f.1923	-	7	1	-	-	-
Marita f.1936	-	-	-	1	12	-
Lasse f.1946	17	-	-	1	5	3
Lisbet f.1948	2	3	25	-	3	-
Maj-Len f.1953	-	-	6	-	-	-
Summa	19	10	50	2	23	3

Tabell 1: Pronomen för hundar och katter hos sex talare i samtalet.

Samtliga pronomenbelägg för en hund hos Hjalmar syftar på spetstiken Essi. I en historia om tiken Essi, som var så god vän med en häst att den bodde tillsammans med hästen i stallet och ständigt följde hästen vart den än gick, använder Hjalmar pronomenet *hon* (7 belägg), och dessutom i ett fall *den*. Lasse håller sig konsekvent till det maskulina *han* för sin hund, en lapsk vallhund, (17 belägg). Hos Lasse förekommer dock variation i pronomenbruket i fråga om en *katta*, som tillhör den grammatiska kategorin svaga femininer, med fem belägg på *den*, ett belägg på *hon* och tre belägg på det neutrala pronomenet *he*. Också Marita har belägg på det neutrala pronomenet *he* i fråga om en ko som hade ont i benet; se tabell 2. I stilistiskt syfte – t.ex. för att visa medkänsla eller ta avstånd från någon – kan det neutrala pronomenet *he* användas i fråga om feminina och maskulina korrelerat i östnyländska dialekter (se FO HET pron. o. k. betydelsemoment 3).

Det är påfallande att de kvinnliga talarna Marita, Lisbet och Maj-Len – men också Elna, den äldsta av dem – klart tenderar att omtala hundar och katter med *den*; se tabell 1. I en av Elnas längre berättelser om en schäfertik Disa, som fanns i Elnas familj under krigstiden, förekommer enbart pronomenet *den* (8 belägg). Liksom i en kort historia om en lapsk spets som Elna uteslutande refererar till med pronomenet *den*; se exempel 3. I exemplet håller Elna en viss distans till den omtalade hunden. Det är mer förvånande att den namngivna hunden Disa, en mycket klok hund, som Elna personifierar och uppvärderar, och t.o.m. beskriver som en god och pålitlig soldat, pronominaliseras med *den*.

EN LAPSK SPETS

- (3) Elna: sii vi ha noo havi ein lapsk spets (.) å **den** kãm int inn (.) **den** sku bjãras tã åmm man sku haa inn **den** (.) **den** hadd så starkt teetãr pels

Hos Marita och Lisbet förekommer variation i pronomenbruket för hundar och katter, även om pronomenet *den* klart dominerar. Marita har ett enda belägg på *hon* för sin katt, medan Lisbet uppvisar variation dels i fråga om sin egen hund, dels i fråga om Lasses hund. För Lasses lapska vallhund använder Lisbet i två fall pronomenet *han*, förmodligen därför att hon upprepar det pronomen som Lasses själv använt. Då Lisbet talar om sin egen labradortik övergår hon plötsligt från det gängse bruket av pronomenet *den* till det personifierande pronomenet *hon*. Genom att växla mellan pronomenen *den* och *hon*, då hon talar

om hunden som liksom människor tycks frysa och inte vill vara utomhus när det är kallt på vintern, understryker Lisbet att hon känner empati för sin hund. I en berättelse om sin *kålli* 'hankatt', som hon försökte hindra att klättra i träd och fånga småfåglar, använder Lisbet bara pronomenet *den*, vilket illustrerar det typiska pronomenbruket för husdjur hos henne; se exempel 4.

MIN KOLLE 'min hankatt'

(4) Lisbet: ja laga noo ennu tå medan menn kålli va i betär sjikk så hadd ja tagg-trååd runt en tall å (.) att **den** inga slapp opp i fågelhåltjin

I fråga om pronomenen för hästar och kor framträder ett tydligt mönster: de tre äldsta informanterna tenderar att hålla sig till de traditionella pronomenen *han* för det maskulina HÄST och *hon* för det feminina KUDDA. De yngre informanterna använder däremot pronomenet *den* för dessa djur, som de i motsats till de äldre inte verkar ha upplevt som egna husdjur. När det gäller hästar stöds bruket av det maskulina *han* å ena sidan av att substantivet HÄST i traditionell dialekt tillhör gruppen starka maskuliner, å andra sidan av att alla de hästar som omtalas är hingstar eller valacker. En ko – eller *kudda* som är den allmänna varianten i östra Nyland – är av feminint kön i såväl grammatisk som semantisk bemärkelse (FO KUDDA 1). Speciellt Hjalmar men också Hugo och Elna, som är de tre äldsta informanterna, har ett stort antal belägg på de traditionella varianterna *hon* och *han* för kor och hästar; se tabell 2.

Talare	HÄST		KUDDA 'ko'			
	<i>han</i>	<i>den</i>	<i>hon</i>	<i>han</i>	<i>den</i>	<i>he</i>
Elna f.1918	6	1	-	-	-	-
Hugo f. 1920	14	-	4	5	-	-
Hjalmar f.1923	42	2	19	-	2	-
Margareta f. 1929	-	1	-	-	-	-
Marita f.1936	-	-	-	-	5	4
Olof f.1951	-	-	-	-	2	-
Rolf f.1953	-	1	-	-	-	-
Summa	62	5	23	5	9	4

Tabell 2: Pronomen för hästar och kor hos sju talare i samtalet.

I exempel 1 ovan, som handlar om hästen Putte, använder Hjalmar genomgående pronomenet *han* för hästen, ett maskulint ord (FO HÄST).

Det finns i utdraget, förutom hästens namn Putte, som visar att det är en hingst eller valack, flera faktorer som stöder Hjalmar's bruk av pronomenet *han*. Hjalmar personifierar hästen och betonar att det var en snäll häst och att han själv och hästen Putte var goda vänner. I slutet framhävs dessutom att det handlar om en besjälad, levande varelse som kan känna rädsla: *han va noo så reddär*.

Hos talarna i 50–70-årsåldern dominerar pronomenet *den* för hästar och kor (se ovan exempel 2). Men också hos Hjalmar, som generellt pronominaliserar hästar med *han* (42 belägg) och kor med *hon* (19 belägg) uppträder *den* sporadiskt. De båda andra talarna i 80-årsåldern, Elna och Hugo, använder företrädesvis pronomenen *han* och *hon*. De återger vanligen minnen av hästar och kor från sin barn- och ungdomstid. Att berättelserna handlar om äldre tider, då den traditionella dialekten hade en starkare position i området, medför antagligen ett mera traditionellt språkbruk, vilket kan stödja bruket av pronomenen *han* och *hon*.

I exempel 5, där de äldre männen Hugo och Hjalmar är mest aktiva bland talarna, jämförs hästar och kor. Mot slutet berättar Hjalmar om en häst som måste säljas då traktorer infördes under 1960–70-talen och gjorde hästarna överflödiga.

HÄSTEN VÄRDERADES MER ÄN KON

(5) Hugo: hestn värdeerast noo meir såm ein kuddå (.)

Hjalmar: **han** va nu viktigari å (.) förutan hestn så klaara du int- (.)

Hugo: nejj så fikk du inga heim ååt kuddåna någå maat åm du int hadd hest ti tjööra mee

Rolf: hestana tåm minska duktit tå när ja va båån [. . .]

Hjalmar: när traktooren kåm så blei dām ju (.) nu hadd vi ju- (.) vånn siista hest såm då- (..) **den** jikk noo täär tvåå åår å int joord någånting (.) men ja hadd int liiksåm- (.) ja kund int (..) [. . .] **den** hadd vi int havi bara (.) tiie elva åår

I början av exemplet använder Hjalmar generiskt *han* som pronomen för HÄSTEN i motsats till en KUDDA. Men då han berättar om sin sista häst och hur den måste avvecklas, när den inte längre behövdes, använder han pronomenet *den*. Hjalmar talar i en annan längre berättelse om samma häst *vånn siista hest* och använder då genomgående det personifierande maskulina pronomenet *han*, när han beskriver hur häst och husbonde arbetade tillsammans i skogen. Då det hände en olycka och Hjalmar föll ned avsvimmad, stannade hästen upp, gick fram till sin husbonde och puffade sakta på honom med mulen. Att Hjalmar då

i motsats till slutet av exempel 5, omtalar hästen med det maskulina pronomenet *han* är förståeligt. Teleman (1987:111–113) och Tegnér ([1892] 1925:46–47) påpekar att en talare i fråga om djur antingen kan framhäva att djuret är ett inanimat ekonomiskt objekt eller tvärtom betona att djuret är besjälat och personifiera det genom de animata pronomenen *hon* eller *han* enligt djurets biologiska kön.

I en studie om grammatiskt genus i Burträsk i norra Sverige (Thelander 1975) diskuteras pronomenbruket för såväl inanimater, personer som djur. Djurbeläggen analyserades särskilt, eftersom de inte kunde hänföras till sak- eller personord utan intog en mellanställning. Resultaten visar att *hon* och *han* för djur hade en stark ställning i den samtida norrländska dialekten; av sammanlagt 96 noterade belägg förekom inte ett enda fall av *den* eller *det* i fråga om ett djur (Thelander 1975:125–126).

Jag har i mitt bidrag diskuterat den variation som förekommer vid bruket av anaforiska personliga pronomen för hundar, katter, hästar och kor i östra Nyland. I de äldsta informanternas språkbruk hör de pronomen som används för hästar och kor oftare till ett traditionellt tre-genussystem än de pronomen som används för hundar och katter. De traditionella pronomenen *han* och *hon* verkar ha en stark position i fråga om substantiven HÄST och KUDDA, men i fråga om HUND och KATTA dominerar pronomenet *den*. Tidsaspekten kan ha en betydelse i sammanhanget, eftersom berättelserna om hästar och kor i allmänhet utspelat sig för flera decennier sedan, då hästar och kor var vanliga som husdjur, medan berättelserna om hundar och katter ofta handlar om nutid.

De yngre informanterna verkar ha övergått till ett semantiskt styrt genussystem; de använder på samma sätt som i fråga om inanimater generellt pronomenet *den* för djur som i traditionell dialekt har genus maskulinum eller femininum (se exempel 2 och 4 ovan). Pronomenet *den* används i fråga om både djur och inanimater, därför att talarna som en följd av dialektutjämning har övergått till ett två-genussystem (se Sandström 2003 och 2004). Då de feminina och maskulina pronomenen *hon* eller *han* uppträder i de yngre informanternas språkbruk har de en semantisk funktion; de är kopplade till djurets biologiska kön och personifierar djuret som en levande, besjälad varelse. Vanligen används *hon* och *han* av de yngre informanterna i fråga om hundar och katter.

Det är påtagligt att den utrala utjämnade pronomenvarianten *den* i östra Nyland har vunnit insteg i fråga om djur. Däremot saknas helt belägg på den neutrala utjämnade pronomenvarianten *de* 'det' för husdjur – möjligen därför att varianten *de* i östra Nyland har en klar koppling till genus inanimatum (jfr Teleman 1987:110–111). Som neutralt pronomen för husdjur används enbart den traditionella pronomenvarianten *he* i mitt material.

Vid en jämförelse mellan Thelanders (1975) studie av pronomen för djurbetecknande korrelat och min aktuella studie, som bygger på ett material inspelat i ett annat svenskt dialektområde 30 år senare, kan noteras att jag funnit en betydande andel belägg på *den* i fråga om husdjur. Pronomenen *den* och *det* förekom inte alls i fråga om djur i den norrländska Burträskdialekten på 1970-talet, utan *hon* och *han* hade där en stark ställning (Thelander 1975:125–126). Bland de sammanlagt 215 beläggen på personliga pronomen för hundar, katter, hästar och kor, som har räknats i min studie, förekommer 87 belägg på pronomenet *den*, vilket är drygt 1/3 av pronomenen för dessa husdjur. Äldre talare tenderar att använda de maskulina och feminina pronomenen *han* och *hon*, i synnerhet för hästar och kor. Men eftersom yngre talare huvudsakligen övergått till pronomenet *den*, antyder mina resultat att de traditionella pronomenen *hon* och *han* för husdjur håller på att försvinna i östra Nyland. I fråga om inanimater har det skett en övergång till pronomenet *den* (Sandström 2003); det verkar alltså som om pronomenbruket för djur påverkades i samma riktning vid dialektutjämnningen. Men talas det om ett djur som står en nära finns det möjlighet att variera och att ta in de animata pronomenen *hon* eller *han* i stället för *den* av semantiska skäl.

Litteratur:

- Corbett, Greville G. (1991): *Gender* [Cambridge textbooks in linguistics]. Cambridge.
- Dahl, Östen (1999): Animacy and the notion of semantic gender. i: Barbara Unterbeck, Matti Rissanen, Terttu Nevalainen, Mirja Saari (red.): *Gender in Grammar and Cognition. I Approaches to Gender; II Manifestations of Gender* [Trends in Linguistics. Studies and Monographs 124]. Berlin. 99–115.
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (1976-). Olav Ahlbäck, Peter Slotte et al. (red.) [Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 1]. Helsingfors.
- Sandström, Caroline (2003): *Från tre genus till två i östra och mellersta Nyland*. Opublicerad licentiatavhandling i nordiska språk, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.
- (2004): Hur *hon, han, he* blivit *den* och *de* i Nyland. i: *Språkbruk 2004:2*. Helsingfors. Forskningscentralen för de inhemska språken. 5–9.
  - (u.u.): Pronomen för husdjur i Liljendal. i: Helena Palmén, Caroline Sandström, Jan-Ola Östman (red.): *Liljendal 2003* [Nordica Helsingiensis. Dialektforskning 1]. Helsingfors universitet.
- Tegnér, Esaias ([1892] 1925): Om genus i svenskan. i: *Ur språkens värld II*. Stockholm.
- Teleman, Ulf (1987): Hur många genus finns det i svenskan. i: Ulf Teleman (red.): *Grammatik på villovägar* [Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73]. Stockholm. 106–114.
- Thelander, Margareta (1975): Grammatiskt genus i en nutida norrländsk talgemenskap. i: *Nysvenska studier 54*. Uppsala. 96–129.
- Östman, Jan-Ola (u.u.): Introduktion till volymen Liljendal 2003. i: Helena Palmén, Caroline Sandström, Jan-Ola Östman (red.): *Liljendal 2003* [Nordica Helsingiensis. Dialektforskning 1]. Helsingfors universitet.

Sigríður Sigurjónsdóttir & Höskuldur Thráinsson

University of Iceland

Regional variation in Icelandic syntax?

1. Introduction

In this paper we report on the first major study of syntactic variation in Icelandic and present some preliminary results. This study is a part of the *Scandinavian Dialect Syntax* (ScanDiaSyn) project (see e.g. <http://uit.no/scandiasyn>). We will first describe the plans and methodology of our project, then give an example of regional variation in Icelandic syntax (which is apparently very rare), and finally discuss an example of age related variation that bears on the methodology adopted by us.

2. The scope and methodology of the study

Before we began our ongoing project, we did a pilot study in 2004-2005. It had two goals. First, we wanted to try out different methods of data solicitation. Second, we were searching for instances of variation to study in more detail in the ScanDiaSyn survey that we were planning. Partly based on the results of our pilot study (see e.g. Thráinsson et al. 2005, Thráinsson 2006), we planned a project where the data are mainly solicited by using the following sources:

- (1) a. **Written overviews**, using questionnaires asking the subjects to give acceptability judgments, insert forms in blanks, choose between alternative variants of constructions, etc.
- b. **Guided interviews**, centering around selected constructions.
- c. **Corpora** (spoken language, written language).

The subjects in the overviews are divided into four age groups (15–16 year olds, 20–25, 40–45 and 65–70), giving a total of some 960 subjects in each overview, evenly distributed with respect to gender, age, and social class. There will be three separate written overviews, involving different constructions each time. The reason we have decided to compare subjects from four different age groups is the fact that most of the syntactic variation found in Icelandic appears to be age related rather than being regional or related to social variables such as education. In the pilot study we investigated over 30 different constructions and in some 12 of these there were indications of possibly interesting variation. In all instances the variation was related to age, in two (or mainly one, see section 3) of these it also appeared to vary regionally, and in three of them there was some indication of correlation between the variation and education of the subjects (see also studies by Svavarsdóttir 1982, Maling and Sigurjónsdóttir 2002, Sigurjónsdóttir and Maling 2001, 2002).

The methodology is partially based on the results of our pilot study. When asking for judgments of acceptability in the written overviews, the subjects are given a three way choice defined as shown:

- (2) *yes* = 'a natural sentence, I could easily say this'
       ? = 'a questionable sentence, I could hardly say this'
       no = 'an impossible sentence, I could not say this'

Many dialectologists and sociolinguists are very sceptical about the use of written questionnaires of the kind we are using. It is important to keep in mind, however, that while it has proven to be rather useless to ask speakers about their pronunciation, it is a standard procedure in syntax to ask for judgments of acceptability. But it is not always possible to do that in a reliable fashion using written questionnaires. Our results, both from the pilot study and the overview done so far (see section 4), show, however, that this can be done in Iceland. We believe that there are at least three reasons for this:

- (3) a. The syntactic variation found in Icelandic is relatively minor and very few people are aware of its existence (with only a couple of exceptions).
       b. The regional phonological differences are also very minor. Thus the standard orthography of the language does not in-

voke any idea of a standard vs. a dialectal variant. People do not even think of representing phonological differences in the orthography.

- c. There does not seem to be any relationship between phonological and syntactic variation — and there are no known morphological differences correlating with syntactic differences either.

All this makes it unproblematic to use standard orthography in written questionnaires soliciting data on syntactic variation. This is presumably not true of other Scandinavian languages (with the exception of Faroese).

We are very much aware of the potential problems involved in asking speakers to give acceptability judgments using longish written questionnaires (see e.g. the discussion by Cornips and Poletto 2005). That is one of the reasons why we have varied the tasks in the questionnaires, breaking up the sequences of questions asking for judgments by inserting little narratives where the subjects are asked to insert particular forms, adding sections where the speakers are supposed to choose between two or more variants of a particular construction, etc. The instructions (read aloud to all the subjects) emphasize that we are mainly interested in variation in spoken language and that we want them to give us their own personal opinion.

Two additional points should be made about the questionnaires. First, we always include a context sentence to “set the stage” for the actual sentence to be evaluated, as illustrated in (4):

(4)

	já	?	nei	Athugasemdir
<i>Gummi var ekki heima í gær.</i>				
Mamma hans hélt að hann hafi farið í bíó.				

The subject is asked to judge the second sentence by checking off one of the three possibilities. Second, in our last overview we plan to present at least some of the example sentences aurally too, i.e. play pre-recordings from a CD. The pilot study showed that this is useful in cases where intonation and stress make a difference.

We use the interviews to study selected constructions in more detail, and study the corpora for comparative purposes, as we shall see in section 4. But there is no way, of course, that we could do systematic

comparison of subjects from different parts of the country and different age groups by relying on corpora only.

3. A regional variant in Icelandic syntax

In the pilot study we looked for variation in a particular kind of possessive NPs, since we had some reason to expect that regional variation was involved. This was tested further in the first part of our ScanDia-Syn survey. The relevant variation is illustrated in (5):

- (5) a. þetta er **bíllinn** **hans** Jóns.
       this is car-the his John-GEN
       b. þetta er **bíll** Jóns.
       this is car John-GEN
       c. þetta er **bíllinn** Jóns.
       this is car-the John-GEN
       ‘This is John’s car.’

Here the a-variant is the default one for most speakers and it contains a definite noun (*bíllinn*) followed by the genitive form of a personal pronoun (or the proprial article, as it is often called, here *hans*) and a proper noun in the genitive form (*Jóns*). The proprial article can also be used with proper-noun-like nouns such as for example *mamma* ‘mom’ and *pabbi* ‘dad’. The b-variant has the indefinite form of the noun *bíll*, no proprial article before the genitive form of the name, and it is slightly formal. The c-variant, on the other hand, has the definite form of the noun *bíllinn* followed by the possessive genitive of the name. It had been noticed, although not studied systematically until now, that people in two towns in Northern Iceland, Ólafsfjörður and Siglufjörður, tended to use this last variant. Ólafsfjörður was included in the pilot study and the results were as expected. Most of the speakers there accepted the c-variant whereas speakers elsewhere rejected it and only accepted the a- and b-variants. Typical differences between regions in the pilot study are shown in (6) (Akureyri is a town in Northern Iceland, some 60 km away from Ólafsfjörður, whereas Reyðarfjörður is a town in Eastern Iceland):

(6)	<i>yes</i>	<i>?</i>	<i>no</i>
Ólafsfjörður	95%	0%	5%
Akureyri	10%	33%	57%
Reyðarfjörður	0%	22%	78%

As shown here, the overwhelming majority of the subjects in Ólafsfjörður accepted this regional variant whereas only 10% do so in neighbouring Akureyri and nobody in Reyðarfjörður.

In our first overview we included many more subjects and regions. The subjects were asked to judge the following sentence, which is another example of the regional variant:

- (7) Tölvan mömmu var tekin en ekki mín.
 computer-the mom-GEN was taken but not mine
 ‘Mom’s computer was taken but not mine.’

The results for example (7) confirm those of the pilot study but also indicate that this construction is not as restricted geographically as we thought. A sample of the acceptance rate is shown in (8):

(8)	<i>yes</i>	<i>?</i>	<i>no</i>
Dalvík	10%	31%	59%
Siglufjörður	80%	10%	10%
Ísafjörður	7%	7%	86%
Patreksfjörður	24%	7%	69%
Selfoss	10%	3%	87%
Kirkjubæjarklaustur	25%	20%	55%

The first two towns are geographically very close to Ólafsfjörður (not included in the overview) but only one of them (Siglufjörður) seems to share this regional variant with Ólafsfjörður (possibly because it has only been possible to drive from Dalvík to Ólafsfjörður for the past 40 years because of the high mountains separating the towns). The next two are located in the (formerly rather isolated) North-West corner of Iceland, quite far from Ólafsfjörður, and here this regional feature seems to pop up again to some extent in one of the towns (Patreksfjörður) but not the other. Finally, the last two locations are in Southern Iceland and there appear to be some traces of this feature in the second one (Kirkjubæjarklaustur), which used to be somewhat isolated in the past. These results indicate that this construction is more widespread geographically than previously thought.

Although our results are only preliminary so far, they are interesting for a number of reasons. First, although the core area of this regional feature turns out to be exactly where we expected it to be (Ólafsfjörður, Siglufjörður), this feature also shows up elsewhere.

Second, in the core area there is no significant difference between the age groups tested, whereas this variant is somewhat more common among the younger speakers than the older ones when it is the minority variant (see Ottósdóttir 2006). Third, the systematicity of the results, together with the fact that they partially confirm a general belief about the core area of this regional variant, indicates that our methods, in particular the use of a written questionnaire asking for acceptability judgments, are reasonably reliable. In the next section we will see further confirmation of this.

4. Dative substitution, tested and attested

The term Dative Substitution refers to the fact that many speakers use dative case instead of the original accusative case on the subject of certain experiencer verbs. This variation is illustrated in (9):

- (9) **Mig/Mér** langar í nýjan bíl.
 me-ACC/DAT longs for new car
 ‘I want a new car.’

Dative Substitution (henceforth DS) has been fought against in Icelandic schools to some extent for decades now. As a result it is somewhat stigmatized, at least among a part of the population.

DS was first studied systematically by Svavarsdóttir (1982). Her subjects were 202 11 year old children from 11 schools around the country. In her study she used a particular fill-in method, which has been imitated in later studies (see e.g. Jónsson and Eypórssón 2003, 2005), including our pilot study. The method is illustrated in (10):

- (10) Put one of the forms *hún/hana/henni/hennar* ‘she(Nom/Acc/Gen/Dat)’ in the blanks below as appropriate for the context:
 Rakel er ellefu ára og á heima við sjóinn. ____ ætlar að fara í veiðiferð með pabba sínum. ____ hlakkar mikið til ...
 ‘Rachel is 11 years old and lives by the sea. ____ is going fishing with her dad. ____ is looking forward to ...’

In the pilot study, we included some examples involving this variation and we also had a narrative with fill-ins of the kind illustrated. In addition, some of the subjects were asked about this variation in the interviews. In general, there were no significant differences in the results obtained by these different methods, although some subjects in-

licated in the interviews that they knew that using the dative in this context was “bad” or “wrong”. Because of this, one might have expected that it would be difficult to get reliable results using written questionnaires. We now turn to this issue.

Most previous studies on DS involved children (see e.g. Svavarsdóttir 1982, Jónsson & Eypórsson 2003, 2005). Jónsson & Eypórsson did, however, include some adult subjects for comparative purposes in their study. They observed that the younger subjects (mostly 11 year olds tested by the fill-in method) were significantly more likely to use the DS variant than the adults tested (2003:15). Now there are at least two possible explanations for this:

- (11) a. The adults were more aware of what was being tested and hence consciously avoided the (somewhat stigmatized) dative.
 b. Dative substitution is less common among the older speakers.

In our pilot study we found a similar correlation between age and DS as shown in (12) (the results are a combination from the judgment task and the fill-in task for the verbs *langa* ‘want’ and *vanta* ‘need’):

(12)		20–25	40–45	65–70
	Acc.	72%	79%	94%
	Dat.	28%	21%	6%

As shown here, the DS variant is the minority variant in all instances and only used/accepted by 6% of the oldest age group. If the reluctance to use/accept the DS variant was due to deliberate avoidance, one would probably have expected the middle generation to avoid it more consciously than the oldest one. This suggests that the correlation with age observed by Jónsson and Eypórsson in their study (2003) reflects a real difference rather than conscious avoidance by the older generation.

An interesting confirmation of this conclusion comes from a preliminary study of two corpora of spoken Icelandic (interviews, narratives) from around 1970–1980. The first one is from Icelandic in Iceland, the second from Western Icelandic (mainly spoken in Canada, see e.g. Arnbjörnsdóttir 2006). Most of the subjects were born in the beginning of the 20th century and (13) shows their use of accusative vs. dative with the common DS verbs *langa* and *vanta* combined:

(13)		<i>Acc.</i>	<i>Dat.</i>	<i>Nom.</i>	
	Icelanders	96%	4%	0%	(N 46)
	Western Icelanders	64%	27%	9%	(N 80)

As shown here, the numbers for the DS variant in Iceland are very close to the figures we found for the oldest generation in our pilot study by using a written questionnaire, see (12). Interestingly, the change towards DS (and subsequently nominative substitution) has gone much further and faster in Western Icelandic and sociolinguistic explanations are probably not hard to find (e.g. less social pressure).

Finally, recall that our ScanDiaSyn project does not only involve written questionnaires and interviews but also the study of corpora of various kinds. As shown by Svavarsdóttir (2006), the frequency of the DS variant in the spoken language corpora that we have available is largely compatible with the results that we have obtained by our written questionnaires. Dative use with the most common DS verbs *langa* and *vanta* is shown in (14) and compared to the acceptance rate for the dative variant in the studies made by ÁS (= Svavarsdóttir 1982), JGJ&þE (= Jónsson and Eyþórsson 2003, 2005), our pilot study, spontaneous speech data obtained by Finnur Friðriksson (FF, see e.g. Friðriksson 2004), and a spoken language corpus that we are in the process of compiling (SLC, see Thráinsson et al. 2005). All the figures represent 3pers.sg. only, except the ones from Finnur Friðriksson:

(14)		<i>ÁS</i>	<i>JGJ&þE</i>	<i>Pilot</i>	<i>FF</i>	<i>SLC</i>
	<i>langa</i>	32%	40%	18%	15%	25%
	<i>vanta</i>	35%	45%	20%	18%	0%

A couple of comments are in order here. First, there is nothing in these figures to suggest that the use of written questionnaires will give lower figures for DS than found in actual usage. The figures from “actual usage” are in fact lower in all instances. Second, the high percentage found by Svavarsdóttir on the one hand and Jónsson and Eyþórsson on the other is undoubtedly due to the fact that DS is more common among the youngest generation (they tested 11 year old children). The results from the pilot study mentioned above support this conclusion, as do the figures from the interviews with speakers from the oldest age group, see (13). The figures from the youngest group in the pilot study (the 20–25 year olds) are 28% for *langa* and 30% for *vanta*. Third, it is not

clear why we do not have any examples of DS with the verb *vanta* in our spoken language corpus so far. That is one of the mysteries we still need to investigate.

Acknowledgements:

This work was supported by a grant from the Icelandic Research Fund. We thank our colleagues and research assistants for discussion and assistance, and the audience at the conference for helpful comments.

References:

- Arnbjörnsdóttir, Birna (2006): *North American Icelandic: The Life of a Language*. Winnipeg.
- Cornips, Leonie & Cecilia Poletto (2005): On standardising syntactic elicitation techniques (part 1). i: *Lingua* 117 (7). 939-957.
- Friðriksson, Finnur (2004): Real vs. imagined change. The case of modern Icelandic. Britt-Louise Gunnarsson, Lena Bergström et al. (eds.): *Language Variation in Europe*. Uppsala. 168-180.
- Jónsson, Jóhannes Gísli & Þórhallur Eypórsson (2003): Breytingar á frumlagsfalli í íslensku. i: *Íslenskt mál* 25. 7-40.
- Jónsson, Jóhannes Gísli & Þórhallur Eypórsson (2005): Variation in subject case marking in Insular Scandinavian. i: *Nordic Journal of Linguistics* 28(2). 223-245.
- Maling, Joan & Sigríður Sigurjónsdóttir (2002): The “New Impersonal” Construction in Icelandic. i: *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 5 (1). 97-142.
- Ottósdóttir, Gunnhildur (2006): “Ólafsfjarðareignarfallið”. B.A.-thesis, University of Iceland, Reykjavík.
- Sigurjónsdóttir, Sigríður & Joan Maling (2001): Það var hrint mér á leiðinni í skólann: Þolmynd eða ekki þolmynd. i: *Íslenskt mál* 23. 123-180.
- Sigurjónsdóttir, Sigríður & Joan Maling (2002): En syntaktisk endring í íslensk ungdomsspråk. i: Henrik Holmberg et al. (eds.): *Språk i Norden*. Oslo. 115-136.
- Svavarsdóttir, Ásta (1982): Þágufallssýki. *Íslenskt mál* 4. 19-62.
- Svavarsdóttir, Ásta (2006): Texti, tal og tilraunir. Um efnivið og aðferðir í tilbrigðarannsóknunum. Paper presented at Hugvísindafélag, University of Iceland, November 3.
- Thráinsson, Höskuldur (2006): Some possible and impossible ways of soliciting (and interpreting) data on syntactic variation. Paper presented at the NORMS workshop on microcomparative syntax, Tromsø, September 8-9.
- Thráinsson, Höskuldur, Ásgrímur Angantýsson, Ásta Svavarsdóttir, Þórhallur Eypórsson & Jóhannes Gísli Jónsson (2005): The Icelandic (Pilot) Project in ScanDiaSyn. A paper presented at the ScanDiaSyn Grand Meeting in Leikanger, August 24-28.

Margareta Svahn

Institutet för språk och folkminnen, Uppsala

Tendenser i skaraborgskt ungdomsspråk

Forskningsprojektet Dialektutjämning i Västsverige beviljades av Riksbankens jubileumsfond i oktober 2006 medel för tre år. Projektets syfte är att undersöka språkförändring i Västsverige efter 1950. Dialektsituationen där är speciell med dubbel påverkan från standard-språket och från göteborgsk stadsdialekt. I vår ansökan skriver vi:

Det tycks i Göteborgs närhet inte handla om regionalisering på så sätt att ett västsvenskt talspråk med gemensamma drag från regionen uppstår. Snarare är det göteborgskan som breder ut sig. Rent språkligt går det knappast att skilja en ung Lerums- eller Kungsbackabo från en ung göteborgare. Men hur är det med dialekterna lite längre bort? Vi vet att ungdomar i Alingsås tagit till sig vissa göteborgska drag men också behållit en del traditionellt västgötska. Kommer vi längre in i Västergötland och Bohuslän avtar det göteborgska inflytandet. En viktig frågeställning blir då om de kvarlevande dialektdragen där är fler, om det är övervägande standardsvenska som tar över eller om man kan se tendenser till västsvensk regionalisering? De få svenska studier av dialektutjämning som finns har koncentrerats på enstaka orter. Med valet av en större region för vi in ett perspektiv som saknas i svensk forskning. Vi lyfter också fram efterkrigstidens stora samhällsomvälvningar och relaterar dessa konkret till en region som är unik i Norden. Ingen annanstans finns en stad av Göteborgs storlek som har så stor språklig inverkan på sitt omland utan att vara huvudstad. (Svahn, Grönberg, Nilsson, Ottesjö 2006.)

Inför denna projektansökan gjorde jag en pilotundersökning om ungdomsspråk i f.d. Skaraborgs län. Undersökningen hade ett ytterligare syfte och gjordes i samarbete med Henrik Damberg, journalist på Radio Skaraborg. Vår utgångspunkt var att ta reda på i vad mån dialekten var levande bland unga i denna del av Västergötland.¹ Huvuddelen av inspelningarna gjordes av Damberg. Bearbetningen och analysen gjorde jag och resultaten redovisades i fyra lokalradioprogram som

sändes under april och maj 2006 (<http://www.sr.se/cgi-bin/skaraborg/program/artikel.asp>). Det är också en del av dessa resultat som redovisas i denna artikel.

Material och metod

Det skaraborgska ungdomsspråksmaterialet utgörs av 58 inspelningar med gymnasister gjorda under hösten 2005 och våren 2006. De gick då på gymnasieskolor på sju orter i olika delar av f.d. Skaraborgs län, från Nossebro och Vara i väster, via Lidköping och Skara till Skövde och Tidaholm i öster och Mariestad i norr. Ungdomarna är från dessa orter eller från mindre orter i närheten. De är födda mellan 1986 och 1989. 46 av inspelningarna gjordes alltså av journalisten på Radio Skaraborg, tolv har jag gjort. Materialet är snedfördelat då fler pojkar än flickor har spelats in (36 pojkar och 22 flickor) och fler informanter på praktiska program än på teoretiska (42 praktiska program och 16 teoretiska). Flest inspelningar har gjorts i Skara, Mariestad och Lidköping (16; 12; 8). Eftersom vi i radioprogrammen gärna ville visa att västgötskan lever bland ungdomar idag valdes informanter som kunde tänkas vara just traditionsbärare – pojkar på praktiska program. Vid materialinsamling inför det större forskningsprojektet kommer vi att ha en annorlunda spridning i informantskaran. För pilotprojektet fick dock de inspelningar som gjorts utgöra underlag för att beskriva tendenser.

Någon ingående analys av inspelningarna har inte gjorts. Jag har lyssnat igenom materialet två till tre gånger och antecknat vad jag hört. En del passerar naturligtvis ohört, vissa ljud är svårlyssnade, andra så pass omarkerade att jag helt enkelt inte uppmärksammat dem. Jag har inte räknat antal belägg på en viss variabel utan i första hand antal individer som någon gång använder variabeln. Om ett drag förekommer frekvent hos denna individ har detta också noterats. Trots snedfördelningen i informanturval och den översiktliga analysen, tycker jag att jag kan presentera flera intressanta iakttagelser.

Det jag redovisar här är framför allt fonologiska drag som ingår i traditionell västgötska, men också ett par lexikala drag. Några fonologiska drag utelämnas, främst för att jag helt enkelt inte kunnat anteckna dem i den grad som krävs för att rättvist kunna redovisa dragen. (Slutet /ä/ framför /r/ är exempelvis vanligt, liksom kort vokaluttal efter konsonantkluster.) Dessutom förekommer en del morfologiska

drag, som t.ex. *årena*, som inte heller redovisas här. Nya drag tas inte heller upp.²

Jag redovisar resultaten genom att relatera dem till Anna Gunnarsdotter Grönbergs avhandlingsresultat avseende ungdomar och dialekt i Alingsås (2004). Hennes undersökning bygger på 97 inspelningar med Alingsåsgymnasister födda mellan 1978 och 1981. Grönbergs inspelningar gjordes 1998, dvs. 7-8 år före mina. En tredjedel av hennes informanter är från Alingsås stad och resten från omgivande orter i framför allt f.d. Älvsborgs län: Lerum, Hemsjö, Vårgårda, Herrljunga, Sollebrunn m.fl. Först presenterar jag drag som inte förekommer i Alingsås, därefter drag som det finns få av i Alingsås, och sist drag som det finns ganska många av i Alingsås.

Traditionella västgötska drag som inte finns i Alingsås

Fyra fonologiska, traditionella västgötska drag finns i mitt skaraborgska material men inte bland Älvsborgsungdomarna. De är betydligt vanligare bland pojkarna än bland flickorna, men samtliga drag förekommer någon gång hos någon flicka. De förekommer också mycket oftare hos elever på praktiska program.

/å>/ö/, /i>/e/, /y>/ö/

Uttal av kort /å/ som /ö/ liksom sänkning av kort /i/ till /e/ och kort /y/ till /ö/ tar Grönberg överhuvud taget inte upp. Hälften av pojkarna i mitt material (18 av 36; 16 på praktiska program, 2 på teoretiska) har uttal av kort /å/ som /ö/: *nån>nön, dom>döm, sanna>sönna, gott>gött, skoj>sköj*. En tredjedel av flickorna (7 av 22; 5 på praktiska program, 2 på teoretiska) har någon gång detta uttal.³ Av pojkarna är det fyra som endast har ordet *gött*, vilket kan tyda på att det är ett lexikalt fenomen snarare än ett fonologiskt. Även *skoj* skulle kunna vara lexikalt.

Sänkning av kort /i/ till /e/ (*fisk>fesk, fick>feck, ville>velle*) förekommer hos 10 pojkar (28 %; 8 på praktiskt program, 2 på teoretiskt i Tidaholm) men endast hos 4 flickor (18 %; alla på praktiskt program). Sänkning av /y>/ö/ (*tycker>töcker, mycket>möcket, bygga>bögga*) förekommer också hos tio pojkar, men inte alltid hos de samma som har /i/ till /e/ (de båda Tidaholmspojkar på teoretiskt program har både /i/ till /e/ och /y/ till /ö/). Uttal av /y/ som /ö/ är något

vanligare än /i/ som /e/ bland flickor, fem har det. Dessa fem har också /å/ som /ö/.

Bakre /r/

Ett mycket markerat västgötskt drag är den s.k. götamålsskorningen. Denna innebär att /r/ i inledande ställning liksom långt /r/ inne i ord uttalas med bakre /r/ (*röra* [Rø:ra], *rolit* [R], *värre* [R:]). Traditionellt har man också haft bakre /r/ i stavelseinledning inne i ord (*stearin*) (Götlind & Landtmanson 1947:3ff). Grönberg har endast ett (1) bakre /r/ i alla sina 97 intervjuer. En pojke på ett praktiskt program uttalar *radio* med bakre /r/ och kort /a/. Uttalet kan antingen betraktas som skämtsamt eller vara ett tecken på att pojken faktiskt har bakre /r/ i sin dialekt men undviker det i intervjun och råkar "glömma" sig vid detta enda tillfälle (Grönberg 2004:134f). Båda tolkningarna är lika möjliga tycker jag eftersom så många pojkar i mitt material faktiskt har bakre /r/. Annars hade jag utifrån det korta uttalet av /a/ varit benägen att tolka uttalet som en medveten lustighet.

Hos mina informanter är det närmast uteslutande hos pojkarna som bakre /r/ uppträder; elva eller nästan en tredjedel har dem. Framför allt är det pojkarna på praktiska program i Skara och Lidköping som använder bakre /r/: fyra av tolv Skarapojkar, två av dem frekvent, och fyra av sex Lidköpingspojkar, två av dem frekvent.⁴ Två Tidaholmspojkar på samhällsprogrammet har vardera ett exempel av bakre /r/, den ene faktisk inne i ett ord: *direkt*. Jag har också noterat uttalet hos en pojke från Mariestad på teoretiskt program. Endast en (1) flicka på industriprogrammet i Lidköping har bakre /r/ en (1) gång i ordet *rätt*. Hon uttalar däremot *roliga* med vanligt främre /r/.⁵

Traditionella västgötska drag som det finns få av i Alingsås

Bland de drag som förekommer i Alingsås, men som Grönberg betraktar som "nästan helt ersatta av standardformer" finns tjockt /l/, sj-ljud + tjockt /l/ (*schtut*) och *sa* och *sulle* för *ska* och *skulle* (2004:129ff och 133f).

Tjockt //

Grönberg redovisar endast fyra tjocka /l/ i sitt material, medan mitt innehåller många tjocka /l/. Nästan hälften av pojkarna har det, många

förhållandevis ofta. Detta är också det drag som har störst spridning såväl bland program som geografiskt. Det finns åtminstone något exempel från varje ort. Endast fyra flickor använder någon gång tjockt /l/. Två gånger handlar det om uttal av /rd/ som tjockt /l/, *tjäna va götu?* 'hej, vad gör du?' (som sägs av samma Lidköpingsflicka som har ett belägg för bakre /r/)⁶ och *åketit* 'åker dit' (som sägs av en Tidaholmsflicka på teoretiskt program som också har tjockt /l/ åtminstone en gång i *ibtann* 'ibland'). Uttal av /rd/ som tjockt /l/ har jag inte hört hos pojkarna.

/sl/ >/schl/

Uttal av /sl/ som /sch/ i kombination med tjockt /l/ i framför allt ordinledning är ännu ett drag som Grönberg menar är nästan helt ersatt av standardvarianter i Alingsås. Tretton belägg finns i hennes material (2004:131). I mitt material är detta uttal vanligt hos båda könen (*schtuta*, *schtappa*, *schtakt*). Det förekommer hos över hälften av pojkarna (19 av 36) och hos mer än en fjärdedel av flickorna (6 av 22). Det är också belagt på alla orter.

Sa 'ska' och sulle 'skulle'

I Alingsåsmaterialet finns tre belägg för *sa* 'ska' och ett (1) belägg för *sulle* 'skulle' (Grönberg 2004:133f). Bland mina pojkar använder tre av sex Lidköpingspojkar något av orden, och två av dessa använder båda. Sex av tolv Skarapojkar har *sa*, fem har *sulle*. Ytterligare fyra pojkar och fem flickor säger någon gång *sa* eller *sulle*. (Jag har inte räknat antal *sa* och *sulle* och jämfört med andel *ska* och *skulle* hos informanterna, och kan således inte i nuläget uttala mig om ifall de bara någon enstaka gång använder den äldre uttalsformen.)

Traditionella västgötska drag som det finns ganska många av i Alingsås

De variabler som hittills redovisats är traditionella västgötska drag som alltså inte alls finns eller som är nästan helt ersatta av standardformer i Alingsåsmaterialet. Närmast följer två variabler som har ganska många belägg i Alingsås. Det är slutet /ö/ framför /r/ och samtalspartikeln *la* 'väl'. Grönberg menar att dessa variabler är på väg att ersättas av standardformer (2004:139ff).

Slutet /ö/ framför /r/

Varför Grönberg menar att slutet /ö/ framför /r/ (*smör*) är på väg att ersättas av standard är inte alldeles tydligt eftersom slutet /ö/ i Alingsås-materialiet är vanligare än öppet (64,5 % mot 35,5 %). I hennes material är det vanligast bland pojkar men skillnaden mellan könen är inte så stor (62 % av flickornas /ö/ framför /r/ uttalas slutet, 67 % av pojkarnas) (a.a.).

I Skaraborgsmaterialet är slutet /ö/ framför /r/ det absolut vanligaste dialektdraget. Det är dessutom sannolikt vanligare än mina siffror pekar på, då detta drag för mig är så omarkerat att det mycket väl kan passera utan att jag hör det vid en översiktligt genomlysning. Sjutton flickor eller nästan 80 % har detta uttal tämligen ofta. Strax över hälften av pojkarna har det. Könsskillnaden kan handla om att jag inte i lika hög grad uppmärksammat att pojkarna har det, de har helt enkelt haft så många andra drag som varit mer markerade. Eftersom flickorna har så pass mycket färre drag kanske jag där i högre grad lagt märke till det.⁷

Partikeln *la* 'väl'

Bland de 97 Alingsås-informanterna förekommer 274 *la* 'väl', 202 belägg tillhör pojkar, 72 finns hos flickor. I mitt material använder hälften av pojkarna och en tredjedel av flickorna någon gång *la*. Partikeln är alltså vanlig i materialet med spridning över hela det skaraborgska undersökningsområdet.

Regionala drag?

Både slutet /ö/ framför /r/ och partikeln *la* har hög frekvens såväl i alingsåsiskt ungdomsspråk som i skaraborgskt. Detta skulle kunna vara tecken på att det finns en slags regional dialekt i en större del av Väst-sverige. Ytterligare ett tänkbart regionalt drag är kanske /sch/ följt av tjockt /l/. Grönberg har förvisso karaktäriserat detta som en variabel som är nästan helt ersatt av standardform, men sett i perspektivet av att draget är vanligt i mitt materialet och att det dessutom finns belagt bland barn i Bohuslän (vilket framkom i en annan pilotundersökning som gjordes inför projektansökan till RJ), bör kanske Grönbergs slutsats omprövas.

Ytterligare ett möjligt regionalt drag är vokalförkortning framför konsonantkluster. Det är vanligt hos de alingsåsiska ungdomarna (Grönberg 2004:196ff) och också frekvent i mitt material (t.ex. *åkkte, gjorrde, linnfrö, hårrt*). Detta drag tillhör dock dem som kräver noggrannare lyssning för att rättvist kunna redovisas, och finns således inte med i denna artikel.

Slutsatser

I jämförelse med Grönbergs ungdomar i f.d. Älvsborgs län är skaraborgsungdomarna mycket mer dialektala trots att de spelades in 7-8 år senare. Traditionella västgötska drag som inte alls finns i Alingsås finns både hos pojkar och flickor i mitt material, men alltså i betydligt högre grad hos pojkarna och i synnerhet hos dem på praktiska program. Traditionsbärarna framträder tydligast i Lidköping och Skara, dvs. i de centrala delarna av Västergötland.⁸

De pojkar som har flest traditionella drag går framför allt på program som industriprogrammet och elprogrammet. De bor företrädesvis på mindre orter eller på landsbygden. Flera av dem säger att de inte vill flytta från sin hemort eller i varje fall inte längre bort än till orten där gymnasieskolan ligger. De berättar också om fritidsintressen som jakt och fiske.

Delvis är ju resultaten de förväntade, att pojkar på praktiska program är mest dialektala. Men det som faktiskt förvånar är de stora skillnaderna gentemot Grönbergs Alingsåsmaterial. Också hon har visat på geografisk variation, där antal traditionella variabler blir fler ju längre mot f.d. Skaraborgs län man kommer, men flera av de drag som jag redovisar finns ju inte alls belagda i hennes material. Detta visar med all önskvärd tydlighet att det även inom ett förhållandevis litet område kan finnas stora variationer. Att undersöka en större del av Västsverige känns därför angeläget.

Noter:

- 1 Landskapet Västergötland utgjordes tidigare av två län: Älvsborgs län i väster, gränsande till Göteborgs och Bohus län, och Skaraborgs län i öster. Idag utgör de tre landskapen Västergötland, Dalsland och Bohuslän storlänet Västra Götaland.
- 2 Två nya drag som avviker från standard finns i materialet: frikativt /i/ och öppet /ö/ (i annan ställning än framför /r/). Båda förekommer i göteborgskt och allmänt ungdomsspråk, och är också ganska vanliga i Alingsås. Grönberg tolkar dem som göteborgsdrag som fått spridning till Alingsåstrakten (2004:221). I mitt material finns de uteslutande hos flickor. Tre använder någon gång frikativt /i/ och sex någon gång öppet /ö/. Två flickor har både frikativt /i/ och öppet /ö/. Om mina få belägg stöder att det är fråga om göteborgska drag på spridning eller om de snarast talar för att det är ungdomsspråkliga drag utan tydlig anknytning till Göteborg är i nuläget svårt att svara på. Det kan också vara fråga om centrumhoppning (eng. *urban jumping*) där allmänna ungdomsdrag sprids från huvudstadsområdet via Göteborg. Bl.a. detta hoppas vi kunna svara på inom projektet.
- 3 Draget finns hos två flickor på teoretiskt program i Skövde. Det handlar då om en linje som benämns "ledarskap". Av intervjuerna att döma verkar det kunna vara ett program som hamnar lite mittemellan praktiskt och teoretiskt (se Grönberg och hennes klassificering s. 81ff).
- 4 I Skara och Lidköping har intervjuer enbart gjorts med elever på praktiska program. Jag kan alltså inte uttala mig om ifall bakre /r/ finns bland elever på teoretiska program.
- 5 Min samarbetspartner på Radio Skaraborg gjorde senvåren 2006 en del ytterligare inspelningar. I dessa finns en flicka i Falköping som också har ett par exempel på uttal med bakre /r/.
- 6 Utifrån den ganska översiktliga analys jag gjort verkar denna flicka inte ha andra tjocka /l/. Detta drag kan dock vara svårhört för en som inte nödvändigtvis reagerar på tjockt /l/, då det ingår i mitt eget register.
- 7 Här kan också nämnas att uttal av slutet /ä/ framför /r/ är ett ganska vanligt drag hos mina skaraborgska ungdomar. Det förekommer även bland Alingsås-ungdomar, men analyseras inte av Grönberg. Draget redovisas inte i denna artikel, se ovan.
- 8 Två pojkar på teoretiskt program i Tidaholm uppvisar också många dialektdrag. En del tyder på att Tidaholm och även Falköping, som inte finns med bland de inspelade orterna, skulle kunna visa sig höra till ett mera dialektalt centralvästgötsk område.

Litteratur:

- Grönberg, Anna Gunnarsdotter (2004): *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. Göteborg.
 Götling, Johan & Samuel Landtmanson (1947): *Västergötlands folkmål*. Del 3. Uppsala.
 Svahn, Margareta, Grönberg, Anna, Nilsson, Jenny, Ottensjö, Cajsa (2006): Dialektutjämn-
 ning i Västsverige. Otryckt projektbeskrivning.

Viggo Sørensen

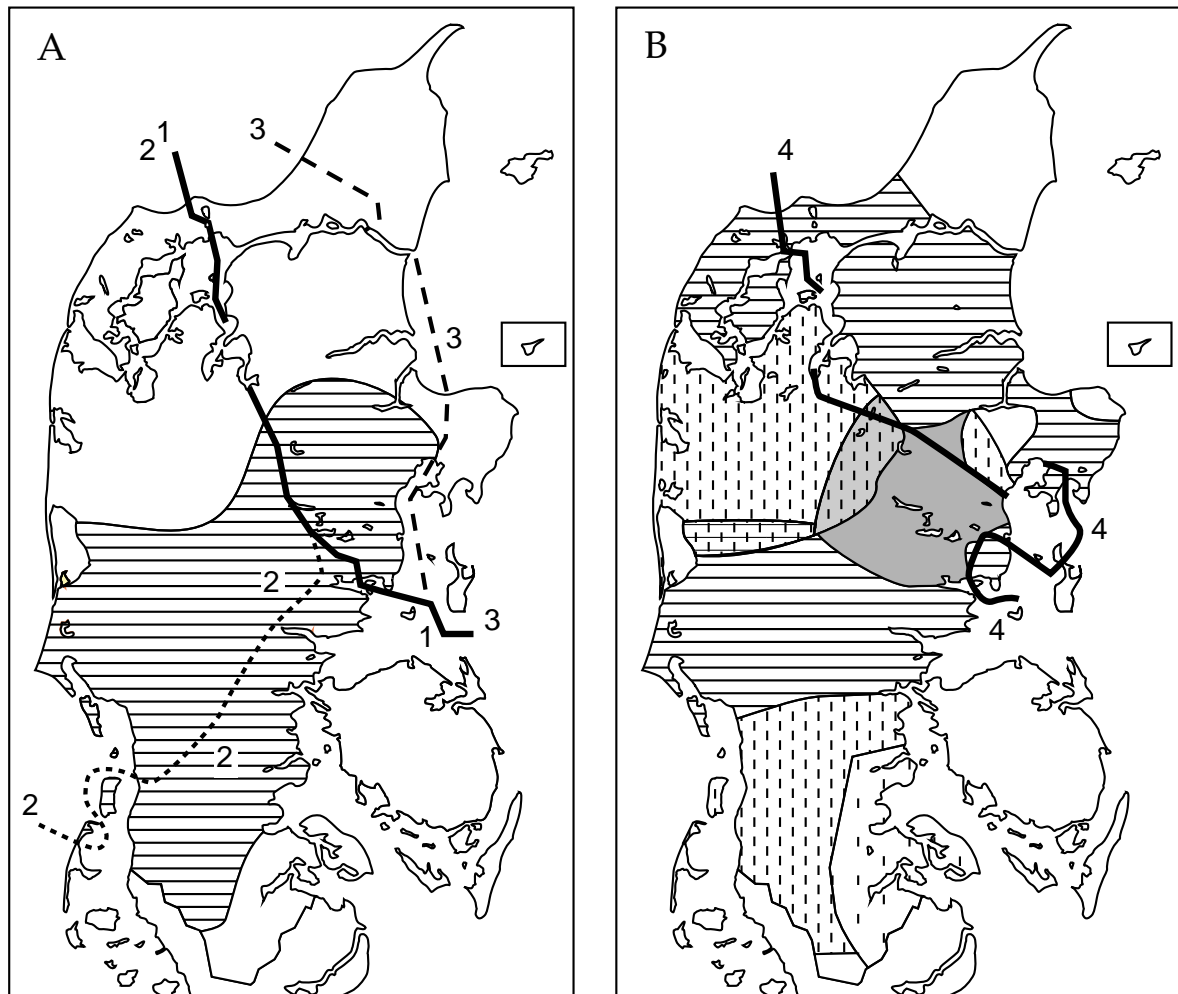
Aarhus Universitet

Det jyske skriftsprog – kontrafaktisk belyst¹

Et jysk skriftsprog eksisterer som bekendt ikke! Mange jyske forfattere har ganske vist forsøgt at gengive udtalen af jyske ord eller af hele tekster, nogle få af dem endda rimelig konsekvent.² Men normalt har de kun fokuseret på deres egen dialekt, uden bekymring for, hvor brugbar notationen var for de øvrige jyske dialekter; og de har i reglen holdt sig til skrivemåder kendt fra rigssproget, skønt disse hurtigt viser sig mangelfulde i dialektsammenhæng.³ Uden for skønlitteraturen findes der dårligt nok tilløb. Lydskrifter (som K.J. Lyngbys fra 1855 og den senere Dania⁴) tæller naturligvis ikke: de er fonetisk deskriptive, medens et skriftsprog – af hensyn til dets samfundsmæssige funktioner – må være normativt og abstrahere fra fonetiske detaljer.⁵

Nogle vil mene, at jyderne aldrig fik et fælles skriftsprog, fordi de jyske dialekter er så vidt forskellige, både i fonetisk, morfologisk og leksikalsk henseende. Og sandt er det, at man vanskeligt finder fællesjyske sprogtræk, uden at de også er fællesdanske. Vel nok (med ubetydelige forbehold) apokopen, men ellers? Omvendt vrimler det med træk, som adskiller de jyske dialekter indbyrdes og/eller genfindes i ømål. Figur 1 viser nogle få velkendte eksempler herpå.

Det ville, indrømmet, være en vanskelig opgave at skabe et fællesjysk skriftsprog, som tog rimeligt hensyn til dialekternes forskellighed uden at ende i en sump af valgfrihed. Ikke desto mindre er tilsvarende vanskeligheder blevet overvundet andre steder, hvor en vifte af dialekter savnede et skriftsprog: i Vestnorge, i de frisiske områder, i Baskerlandet osv. Er behovet og viljen til stede, skal der nok (om end med kiv og kævl) fremstå en løsning. Hvorfor så ikke i Jylland?

- 1: Artikelgrænse (vest/syd for: æ mand; øst for: manden)
 2: Grænse mellem 1 og 2 grammatisk køn (vest for: en stol, en bord; øst for: en stol, et bord)
 3: Grænse mellem 2 og 3 grammatisk køn (nord/øst for: en kone, men i mand el. lign.)
 Med skravering er vist området, hvor tryksvagt -et (fx i præet. og ptc.) udtales -æt; nord- og østfor udtales endelsen -ə, -əð eller -ər

- 4: Udtale af -nd og -ld (syd/vest for: n, l; nord/øst for: n el. j, hhv. l)
 Med skravering etc. er vist udviklingen af gl.dansk -t (svarende til nutidsdansk ð, i ord som mad, fløde):
 □ ÷   ■ j   ▨ ð   ▩ r. ə
 Overlap markerer blandingsområde

Figur 1. Nogle fremtrædende bøjnings- og udtaleforskelle i jysk.

Fordi jyderne altid *har* haft et skriftsprog! Ikke deres alene, men det fællesdanske skriftsprog, som blev udviklet i kirkeligt regi, vandt udbredelse med rigets voksende administration, tidligt satte sig præg aftryk i landslove og bibeloversættelser, og som med bogtrykte skilingsviser og almanakker omsider kom menigmand for øje. Dialekterne har aldrig bemægtiget sig det skriftlige domæne; enhver jysk bonde har forstået (uden at stille spørgsmålstegn ved dét), at man *talte* sin egne sprog, men man *læste* og *skrev* dansk (tilbage i tiden med degnens assistance).

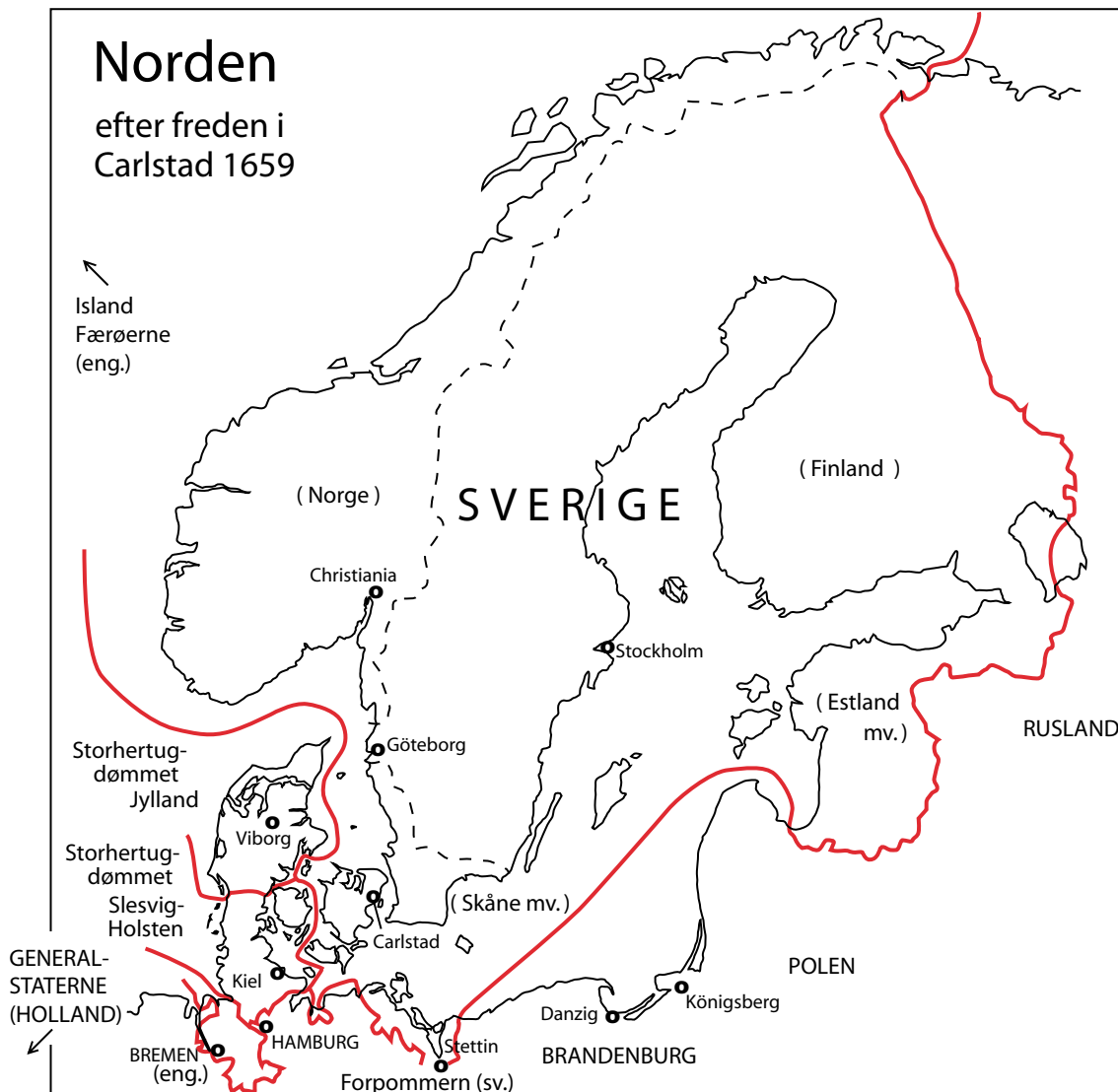
Selvfølgheden af det rigsdanske skriftsprog er aldrig bragt i tvivl; tværtimod er dialekterne over de sidste 200 år blevet afskallet også for deres mundtlige domæner – ét for ét. Det eneste, som kunne have bremset udviklingen frem mod en fællesdansk sprogform (skriftlig såvel som mundtlig), var rigets opsplittning – og jydernes efterfølgende samling om sproglige normer, der ikke længere havde deres magtbase i en fjern hovedstad, men i selve Jylland. Den udløsende faktor kunne være et alternativt – kontrafaktisk – forløb af en kritisk situation i danmarkshistorien, fx i 1658 eller -59.

Venit, vidit, vicit

Svenskekrigene 1657–60 var som bekendt en katastrofe for Danmark: territorielt ved tabet af Skåne, Halland og Blekinge samt (i Norge) Bohuslen; økonomisk ved svenskehærens udskrivninger og plyndringer, afbrænding af landsbyer og købstæder; moralsk ved afsløringen af adelsstyrets ineffektivitet.⁶ Men det kunne være gået værre endnu: ved hele to lejligheder truede rigets totale sammenbrud. Første gang 15. februar 1658, hvor Karl X Gustav – efter ilmarch op gennem Jylland og over de tilfrosne danske sunde – stod to mil fra et lamslået København; anden gang 11. august 1659, hvor Karl Gustav – efter genoptagelse af krigen og landgang på Sjælland – fra Valby Bakke skuede ud over København.⁷

I begge situationer havde den svenske konge mulighed for hurtig storm af byen; begge gange indledte han i stedet belejring og optog forhandlinger. Men sæt nu, at han i august 1659, under indtryk af svenskehærens på sigt isolerede stilling og bekymret for hollandsk hjælp til København havde stormet og indtaget byen. Lad videre – kontrafaktisk – Frederik III omkomme under et klodset flugtforsøg. Karl Gustav kan da (med hensyntagen alene til de europæiske stormagter, som har strategiske interesser i krigen⁸) diktere en fred, der ikke kun lever op til hans vildeste forhåbninger om danske landafståelser⁹, men muliggør hans drømme om et opsplittet Danmark.¹⁰

Resultatet af en kontrafaktisk fred 1659 i Carlstad (som København nu omdøbes til¹¹) er det nordeuropæiske landkort i figur 2. Stormagten Sverige har indlemmet Norge¹² samt de danske øer øst for Storbælt og i Kattegat; hele Slesvig-Holsten samt Fyn er som storhertugdømme tillagt Karl Gustavs svigerfar Frederik III af Gottorp. Resten, Nørrejylland, er (nu som storhertugdømme inden for det tysk-romer-

Figur 2

ske kejserrige) forsynet med en regent af tysk oprindelse, bosat på Frijsenborg og med Viborg som nærliggende regeringsby.

Romantik og nationalisme

Tiden går. Christian V kommer aldrig på tronen; den prestigefyldte Danske Lov, han ellers lagde navn til i 1683, bliver ikke til noget, og der udgives intet andet storværk, der på samme måde kan tjene som forbillede for dansk retskrivning. Med det danske hof og den danske centraladministration borte forsvinder også vækstmuligheden for et overregionalt dansk talesprog. På Sjælland mv. vænner folk sig til – lige så hurtigt, som det i virkelighedens verden gik i Skåne – at svensk er det rigssprog og det skriftsprog, der med rimelighed modsvarer de forskellige østdanske talesprog.¹³

På Fyn og i Jylland taler og skriver man dansk som forhen, om end ordforrådet påvirkes kraftigt af det nedertyske rigssprog i Slesvig-Holsten. Halvandet århundrede igennem fortsætter ortografien næsten uændret, men med romantikken opstår i dannede kredse den tanke at tilnærme skriftsproget til folkets (godt nok meget forskellige) udtale. Rasmus Rask udgiver 1826 en "dansk retskrivningslære"¹⁴, hvor han i moderat grad gør sig til talsmand herfor; men den vækker ikke syn-derlig opsigt. Anderledes effekt får det, da den jyske rigsdag i 1844 (under storhertug Vilhelm IV) nedsætter en kommission med henblik på en ny jysk retskrivning.

Kommissionen er smalt sammensat: ud over et par embedsmænd fra skoleministeriet omfatter den flg. sagkyndige medlemmer: Jørgen Victor Bloch (der 1837 som den første har udgivet en jysk grammatik, dækkende for hans sydvestjyske fødeegn¹⁵); Steen Steensen Blicher (der 1842 har udgivet det første større værk skrevet udelukkende på dialekt, spændende over de midtvest-, midtøst- og nordøstjyske dialekter, han kender fra sin opvækst og senere virksomhed¹⁶); endelig Niels Andersen (kendt under pseudonymet Skalle-Laust for en række digte på nordøstjysk dialekt¹⁷). Kommissoriet går i korthed ud på "at foreslå en retskrivning, der tager rimeligt hensyn såvel til det jyske riges folke-mål som dansk ortografisk tradition, og som uden større vanskeligheder kan erstatte den hidtidige retskrivning i skolen og i statens øvrige organer".

Alle medlemmer finder hurtigt deres rolle i kommissionens arbejde: Bloch og Blicher har allerede forud (såvel teoretisk som praktisk) bakset med en passende notation af jysk (om end fra forskellige egne af halvøen); de leverer udspil og diskuterer voldsomt indbyrdes. Andersen fungerer som mægler og leverer kompromisser. Skoleministeriets medlemmer værner så vidt muligt om det traditionelle skriftsprog og bekymrer sig i øvrigt mest om de fremsatte forslags praktiske konsekvenser. Og så skal det lige tilføjes, at kommissionen reelt har et sjette (og sagkyndigt) medlem, nemlig Rasmus Rask: både Bloch og Blicher har læst hans retskrivningslære og læner sig til dette værk, hvor muligt.

Kommissionens start

Kommissionen lægger ud med en drøftelse af de jyske dialekters ret så forskellige morfologi. De dialekter, medlemmerne er ringe bekendt

med (især nordjysk og sønderjysk) bliver der i sagens natur ikke taget hensyn til. Vendelbomålets 3 genera (JO. K 7.1) og neutrumbøjningen af adjektiver i forskellige østjyske egne (JO. K 7.4) får således ingen plads i det jyske skriftsprog. Derimod raser diskussionen heftigt, om man skal anbefale vestjyskens ene genus eller østjyskens to, vestjyskens foranstillede artikel eller østjyskens bekendthedsendelse (JO. K 7.1; se også fig. 1, A), i begge tilfælde med Bloch som vestjyskens og Blicher som østjyskens advokat. Østjyllands større befolkning og dominerende købstadskultur ville nok alene have afgjort sagen til østjysk fordel, men de østjyske træk vinder tillige, fordi de signalerer sprogligt slægtskab med det øvrige Skandinavien.

Bøjningsmønstre for substantiver, adjektiver, verber mv. skal fastlægges i en kommende retskrivningsordbog, som også redegør for hvert enkelt ords stavemåde. Efter skoleministerielt ønske tænkes mange konjunktioner, pronominer, adverbier og lignende (tryksvage) småord stavet som hidtil, uanset afvigende udtale: *og, de, ud*; det samme gælder hævdvundne stednavne: *Aarhus* (ikke *Ohs* el. lign.). For hovedparten af ordforrådet skal stavemåden imidlertid – med rimelig hensyntagen til hidtidig ortografisk praksis – afspejle en dominerende jysk udtale. Og her bliver det overordnede problem, som må løses først, at finde passende notationer for modsætningen mellem jyske α - og β -ord (dvs. ordtyper, som i østdansk og de øvrige nordiske sprog har henholdsvis en og to stavelser, men som i jysk pga. apokopen højst adskilles prosodisk: vha. længde- eller stødforhold¹⁸).

Prosodiske markører i dansk retskrivning

Dansk ortografi afspejler kun i stærkt begrænset omfang (og højst inkonsekvent) længde- og stødforhold. Det kan bedst illustreres ved, at jeg et øjeblik springer tilbage i virkelighedens verden og (i figur 3¹⁹) præsenterer den nudanske retskrivnings længde- og stødmarkering. Kun for β -ord viser retskrivningen normalt, om en vokal udtales kort eller lang (rubrik 25 ctr. 27, 29 ctr. 31²⁰), nemlig vha. dobbeltskrivning eller ej af den efterfølgende konsonant.²¹ Og dette signal bruges tilmed ikke, når β -ordet har to eller flere konsonanter efter vokalen (rubrik 33 ctr. 35, 37 ctr. 39). I α -ord markeres vokallængde slet ikke (rubrik 5–6 ctr. 7–8, 10 ctr. 11, 13–14 ctr. 15, 18 ctr. 19), og det gør stød heller ikke (kolonne I ctr. kolonne II); begge dele dog med den undtagelse, at der for α -ord udlydende på -n, -l, -r (af historiske grunde) noteres -nd, -ld,

		ORDTYPE (i grundform)			
		1 STAVELSE (α)		2 STAVELSER (β)	
		I	II	III	IV
STØDFORHOLD →		+ stød	÷stød	÷stød	+stød
-V	-V	1	2	21	22
	-V:	3	4	23	24
-VK st	-V	5	6	25	26
	-V:	7	8	27	28
-VK ^{ust}	-V	9	10	29	30
	-V:	11	12	31	32
-VK st K	-V	13	14	33	34
	-V:	15	16	35	36
-VK ^{ust} K	-V	17	18	37	38
	-V:	19	20	39	40

↑	↑				
		VOKALLÆNGDE			
		STAVELSESTYPE			

VKK = stavemåde, idet V = vokal, K = konsonant, e = notation af svagtryksvokal; ( ) = sjældnen type; * = kun i bøjningsformer (uden stavelsesforøgelse)

Figur 3. Stavelsestyper og stavemåder i moderne dansk retskrivning.

-rd, når vokalen er kort og det følgende -n, -l, -r bærer stød (rubrik 5 ctr. 6, bunden); dette -nd, -ld, -rd bevares i tilsvarende β -ord (rubrik 25–26), men her uden funktion som prosodimarkør.

Trods den mangelfulde prosodiske markering fungerer det danske skriftsprog som bekendt ret godt. Med den enkelt- ctr. dobbelt-skrevne konsonant holdes trods alt to store grupper af β -ord ude fra hinanden, og ved mange af de umarkerede udtalemødsætninger i figuren (fx rubrik 10 ctr. 11, 13 ctr. 14–15, 18 ctr. 19) rummer den ene type relativt få ord el. sjældent anvendte bøjningsformer (11, 14, 15, 19). Den hidtidige ortografi, kommissionen forholder sig til i vor kontrafaktiske historie (formentlig tæt på den virkelige ortografi fra 1600-tallets slutning), markerer endda også (omend uden konsekvens) længde- og stødmødsætning for α -ord. Lang stødt vokal (jf. rubrikkerne 3, 7, 11, 15, 19) skrives nemlig ofte dobbelt (især hvis vokalen er i, e el. u: *miin*, *see* etc.) eller med støtte-e (især hvis vokalen er o el. ø: *Stoel*, *Søe* etc.). Hyppigst bruges disse markeringer i lukket stavelse foran enkelt konsonant (rubrik 7 og 13).²²

Jyske stavelsestyper

På jysk er de nævnte prosodiske markeringer imidlertid helt utilstrækkelige – såvel de nu anvendte som 1600-tallets. Det skyldes apokopen, hvorved β -ord i jysk (ved bortfald af tryksvagt -e) bliver til α -ord. Kolonne III i fig. 3 foldes så at sige over i kolonne II²³; ord fra rubrikker i kolonne III får i princippet samme struktur som dem i tilsvarende rubrikker af kolonne II (fx rubrik 23 > rubrik 4); i realiteten følges apokopen imidlertid ofte af forlængelse (på vokal el. efterfølgende stemt konsonant), i Vestjylland endda også af “vestjysk stød” (i ord på -p, -t, -k), jf. JO. K 1.3–K 1.8. Resultatet er (for nørrejysk betragtet under ét) blevet en enstavelses ordtype (a*), som i henseende til længde- og stødforhold kan have 6 forskellige prosodiske egenskaber, vist i fig. 4.²⁴ Det er disse egenskaber ved stavelsen (frasen den i kolonne VI), århusianeren Jens Høysgaard i 1747 registrerede under betegnelsen “ændelag”²⁵; i nutidig sprogbrug vil man tale om forskellige stavelsestyper.

Halvdelen af disse stavelsestyper (kolonne I–III i fig. 4) kendes også i den østdanske norm, der ligger til grund for det danske skriftsprog, så her kan kommissionen lade sig inspirere af de tidligere (om

end ufuldkomne) ortografiske konventioner (nævnt ovf.); men den anden halvdel af stavelsestyperne (kolonne IV–VI: med lang stødløs vokal, med lang konsonant og med vestjysk stød) kendes slet ikke – eller så godt som ikke – i østdansk, så her har kommissionen ingen ældre konvention at holde sig til, men må tage udgangspunkt i egne eller andres forsøg på at skrive jysk.

Høysgaard har (som vist i bunden af fig. 4) anvendt forskellige accenter over stavelsens vokal (og i et enkelt tilfælde apostrof efter vokal el. konsonant) til at markere de forskellige “åndelag”; Rask har (se nedenunder) brugt næsten de samme markører for, hvad han kalder forskellige “tonehold”. Men Høysgaard og Rask skulle også kun have trykt hver én bog med disse særtegn, og de kunne trække på veludstyrrede trykkerier. Kommissionen derimod skal finde en notation, som ethvert provinstrykkeri kan magte – selv til daglig, når der skal produceres aviser.

Og her duer accenter ikke. Det har Bloch selv måttet erkende, da han fik udgivet sin vestjyske grammatik i Horsens. Han går godt nok i teorien ind for at accentbetegne, hvad Blicher og han kalder stavelsens “kvantitet” (jf. bunden af fig. 4)²⁶; men han erkender også i en note²⁷, at en af hans accenter volder trykkeriet besvær. Og kaster man et blik ned over bare de par sider, hvor han drøfter sagen, ses alle hans accenter at kræve øget afstand mellem linjerne i satsen samt indskud af en smal ekstralinje til accenttegnene alene.

Accenterne spares væk ...

Accenter som Høysgaards, Rasks eller Blochs må, for at indgå i normalt tryk, samstøbes til særtegn med samtlige vokaler (el. konsonanter), de kan ramme. Det ville løbe op i 27–36 ny typer bare for de små bogstavers vedkommende²⁸, en urimelig byrde for trykkerierne.

Derfor har Bloch også i sine jyske tekstprøver²⁹ droppet en enkelt af sine accenter (den for kolonne V–VI) og erstattet den med dobbeltskreven konsonant, efter mønster af Blicher. Denne har nemlig (af tryktekniske grunde?) helt undgået accenter og har siden 1836³⁰ forsøgt at gengive stavelsens “kvantitet” udelukkende vha. dobbeltskrivning, støttebogstaverne e og h, samt umarkering (se næstnederste linje i fig. 4). Kommissionens skolefolk og Andersen (som også i sine digte har klaret sig med de forhåndenværende bogstavtegn) går ubetinget ind for Blichers linje, og Bloch må indrømme det praktiske heri..

ORDTYPE α* (Jyske enstavelsesord)						
STAVELSESTYPE	svarende til ældre dansk α (el. via apokope β)			svarende til ældre dansk β		
	vokalstød	kons.stød	kort stødløs vokal	lang stødløs vokal	kons.længde	vestjysk stød
	↓					
-V	1 <i>go' fri'</i> <i>gu'ə</i> (= gå, fri, god) goe, frii gue	2	3 <i>a / æ</i> <i>te</i> (= jeg, at) a, te	4 <i>a' fə'</i> <i>guə</i> (= æe, føde, gode) Føe' gue'	5	6
-VK st	7 <i>su'l su'al</i> <i>ta'r hæ'n</i> (= sul, sol, tør, hånd) Suul Suel taer Haaend	8 <i>tam' en'</i> <i>röw' nar'</i> (= tam, ind, ræv, nar) tamm ind Rævv Narr	9 <i>öl ten</i> <i>töw</i> (= øl, tin, tøj) Øl Tin Töv	10 <i>ta'r mi'n</i> <i>miən</i> (= tørre, mine, mene) taer' miin' mien'	11 <i>tam' en'</i> <i>nyw'</i> (= tamme, in- de, nøje) tamm' ind' nyvv'	12
-VK ^{ust}	13 <i>lo's be't</i> (= lås, bet) loes Beet	14	15 <i>kat drek</i> <i>spes</i> (= kat, drik/ drikke, spids) kat drik Spids	16 <i>lo's</i> <i>pre'k</i> (= låse, præ- dike) Loes' preek'	17	18 <i>hå"p</i> <i>dre"k</i> (= hoppe, drikke) hop' drik'
-VK st K	19 <i>mæ'lt</i> (= mælt (ptc.)) mæelt *	20 <i>hal'm</i> <i>åw'n</i> (= halm, ovn) Halm Ovn	21 <i>værk</i> <i>kant</i> (= værk, kant) Værk Kant	22 <i>mæ'lt</i> (= mælte (præt.)) mæelt'	23 <i>hen't</i> <i>åw'n</i> (= hente, ovne) hent' Ovn'	24 <i>kjær"k</i> (= kirke) Kjerk'
-VK ^{ust} K	25 <i>lø'st</i> (= læst (ptc.)) løest *	26	27 <i>fesk</i> <i>mjæst</i> (= fisk/fiske, mest/meste) Fisk mjest	28 <i>lø'st</i> (= læste (præt.)) løest' *	29	30

* = fortrinsvis bøjningsformer

	I	II	III	IV	V	VI
Høysg. "åndelag"	dobbelt $\hat{v}$	stødende $\acute{v}$	kortjævnt $\grave{v}$	v' — langjævnt — k'		÷
Rask. "tonehold"	standsende $\hat{v}$	stødende $\grave{v}$	løbende $\acute{v}$	skridende $\hat{v}$ el. slæbende $\tilde{v}$	rullende k'	÷
Bloch. "kvantitet"	2. $\dot{v} + e$	4. $\dot{v}$	1. (÷)	3. $\bar{v} + e$	5. $\tilde{v}$	
Blich. do.	2. (÷, også e)	4. (h, ofte ÷)	1. (÷)	3. h, også e	5. (kk)	
Lyngby "tonehold"	standsende $\dot{v}$	stødende $\grave{k}$	løbende $\dot{v}$	skridende $\dot{v}$	rullende $\underline{k}$	halvt- skridende $p \acute{t} k$

Figur 4. Stavelsestyper og udtaler i jysk; kommissionens retskrivning.

... og genopstår som apostrof

Til markering af stødbærende vokal (kolonne I) har man (som nævnt ovenfor) i dansk retskrivningstradition ofte anvendt støttebogstavet e (fx *Stoel* = stol), og samme e har Bloch i sin grammatik fundet tilstrækkeligt som markør for denne "kvantitet" (skønt han ellers foretrækker accenttegn)³¹; med tilføjelsen "som Blicher" hentyder han utvivlsomt til, at Blicher let glemmer sin principielle umarkering af denne stavelsestype og masser af steder (fx i EB.) bruger markøren e: *glaae* = glad, *faastoe* = forstå, etc. Der er bred enighed i kommissionen om notationen -e.

Bloch har imidlertid også (i umiddelbar fortsættelse af det netop refererede) indset, at det er én og samme "stødtone", vi møder i kolonne I og II, blot knyttet til henholdsvis en vokal og en konsonant; de kan derfor betegnes med samme accent (og langvokalen i kolonne I så med det ekstra e): *Dáer* = dør, *nár* = nar (udtalt [*nar'*] på jysk).³² En halv side længere fremme mener han at genhøre e'et fra kolonne I – altså vokallængden – i ordene i kolonne IV, hvorfor han også her foreslår støtte-e (men naturligvis uden den stødbetegnende accent): *Daer* = døre.³³ En virkelig gevinst ved disse forslag er, at en række singularis- og pluralisformer af samme ord nu staves helt ens bortset fra accenten (se fx ordparret dør : døre ovf.).³⁴

Kommissionen foretrækker langt Blochs markeringer af kolonne I og IV for Blichers alternativer. Som det ses i bunden af fig. 4, har Blicher brugt støttebogstavet h (i kolonne II til markering af stød på konsonant, i kolonne IV til markering af lang vokal uden stød). Bloch påpeger, at h'et giver ordene et alt for fremmed udseende og i forbindelse med bøjning og afledning slører identiteten af et ord eller en rod: *Dar* = dør, men *Dahr* = døre; *narr* = narre, men *Narh* = (subst.) nar.³⁵

Blochs forslag til markering af kolonnerne I, II og IV har dog også et par svagheder. Den første er anvendelsen af accent – godt nok kun en enkelt, men alligevel en tilbagevendende til en notationsmåde, kommissionen allerede har forkastet. For øvrigt, påpeger skolefolkene, var det snarere ordene i kolonne I (end dem i IV), der burde være umarkerede, hvis man vil holde sig til ældre retskrivningspraksis. Det er altså kolonne-IV-ordene, som kalder på en særmarkering. I betragtning af, at deres udtale sammenlignet med traditionel ortografi mangler et (apokoperet) -e, og at det gængse afkortelsestegn er en slutstillet apo-

strof, så kunne en sådan vel bruges her; altså: *Daer* = dør, *Daer'* = døre. Accenten erstattes herved af den apostrof, som alle kender i forvejen, som ingen trykkeproblemer giver – og som (bortset fra dens slutstilling) er foregrebet af Høysgaard og Rask som markør for stavelsestype V.³⁶

Konsekvent β -markering

Hvad angår kolonnerne V–VI, har Blicher lagt sig fast på dobbelt-skrivning til angivelse af konsonantlængden i kolonne V; i konsonantforbindelse eller digraf dobbeltskrives dog kun første led; altså *narr* = narre [*narː*], *baannng* = bange [*båŋː*] etc. Det vestjyske stød i kolonne VI har han tilsyneladende ikke erkendt som en særlig “kvantitet”, og det markeres sjældent og inkonsekvent; dog skriver han altid (med konsonantfordobling) *ett* = ikke [*eːt*]. Blochs praksis er næsten den samme, efter at han af tryktechniske grunde har måttet opgive en accent: han regner kolonne V–VI for én og samme “kvantitet”, markeret ved dobbeltskrivning (af stemt konsonant hhv. p, t, k); hos ham er det sidsteleddet af en konsonantforbindelse eller en digraf, der fordobles: *kundd* = kunne; *hjælpp* = hjælpe, etc.

Skoleministeriets repræsentanter ser helst, at man undgår malabariske skrivemåder som *baannng* eller *baangg* – fx ved, at man anvender samme markør for ældre stavelsesform som valgt for kolonne IV og altså skriver *baang'*. Ja, man kunne vel gøre apostroffen til generel markør for ældre stavelsesform, dvs. bruge den også efter alle andre ord i kolonnerne V–VI – ja, sågar efter ældre β -ord, der i jysk er faldet helt sammen med α -ord (i kolonne III), sådan at man altså skriver: *Fesk* = fisk, men *fesk'* = fiske. En sådan praksis vil understrege sammenhængen med de øvrige nordiske sprog. Den udvidede brug af apostrof fører ikke til sammenblanding af ord, for de langvokaliske i kolonne IV skrives jo med e efter vokalen (se ovf.), og ordene i kolonne VI erstattes i dialekter uden vestjysk stød almindeligvis af tilsvarende kolonne-V-ord. Kommissionen indser det praktiske i forslaget.

Apostroffen er hermed blevet et abstrakt signal, som jyder fra forskellige egne vil afkode forskelligt i lydlig henseende, endda afhængigt af stavelsens lydinventar, jf. JO. K 1.3–K 1.8.³⁷

Brug af accenter giver ubehagelige afbrydelser, når man skriver håndskrift, idet pennen hver gang må løftes fra papiret.³⁸ Det samme

gør brug af apostrof; dog ikke hvis man (som i kommissionens forslag) kun anvender den allersidst i et ord.³⁹ Derfor vil det også være upraktisk at bevare apostroffen, når der tilføjes bøjnings- eller afledningsendelser, eller det pågældende ord bruges som første sammensætningsled. Her kan den også bedre undværes, idet ordene indgår i en sammenhæng, der normalt vil opløse eventuel flertydighed, fx om *Daeren* står for [*da'ræn*] = døren eller for [*da:ræn*] = dørene.

Faktisk er -e som markering af vokallængde overflødig, så snart der tilføjes en stavelsesdannende endelse, for *Daren* vil efter dansk ortografisk tradition kun kunne læses med langt a hér (i åben førstestavelse); kort vokal vises jo ved konsonantfordobling: *Narren* = narren (sing. bf.). Alligevel fastholder kommissionen e-markeringen også her, fordi bøjningsmønsteret derved bliver enklest: en *Daer*, bf.: *Daeren*.

De nørrejyske diftonger

Den anden indvending mod Blochs forslag om e som støttetegn ved langvokal (se ovf.) er, at det ved vokalerne i, y, u fører til tegnkombinationer (ie, ye, ue) identiske med de digrafer, hvormed Bloch, Andersen og flere andre har betegnet de nørrejyske diftonger svarende til østdansk og sønderjysk (langt) e·, ø·, o·.⁴⁰ Efter ældre dansk ortografi skrives *Suel* = sol [*su'əl*], men ved brug af støtte-e må man nu på samme måde skrive *Suel* = sul [*su'l*], etc.

På Blichers forslag bliver kommissionen enig om at fastholde digraferne ie, ye, ue for de nørrejyske diftonger og lade langt (evt. stødbærende) i·, y·, u· betegne med den alternative længdemarkering i ældre dansk ortografi: dobbeltskrivning. Altså at skrive *Suel* = sol, men *Suul* = sul.⁴¹

Konsonantstød eller ej

Tilbage står markering af konsonantstød over for stødløshed i kolonnerne II–III. I den ortografiske tradition benyttes et (historisk set anderledes motiveret) “stumt d” til stødmarkering ved ord, der i udtalen ender på -n, -l, -r: *vand*, *ild*, *jord* ctr. *ven*, *tal*, *kar* (fig. 3, rubrik 5 ctr. 6, se bunden). I jysk retskrivning vil det være naturligt at fastholde denne skelnen ved -l, -n, alene af den grund at d’et i de fleste jyske dialekter slet ikke er stumt i disse forbindelser, men som del af digrafer

betegner de selvstændige (palataliserede) lyd [ŋ] hhv. [ʃ] (JO. K 4.4, K 4.6; se også fig. 1, B).⁴² Men hvorfor så ikke også bevare det ægte “stumme d” som stødmarkør i r-forbindelserne?

De øvrige ord i rubrikkerne 5–6 holdes ikke adskilt i den ortografiske tradition – og alligevel kan der konstateres stavemåder, som enhver dansker let vil forbinde med stødmarkering. Det drejer sig om den konsonantfordobling, der straks indtræffer (undtagen ved ord på -j, -v, diftongbetegnende g, eller digraf), når der tilføjes stavelsesdannende endelse: *søm*, bf. *sømmet*; *ven*, plur. *venner*; *kar*, plur. bf. *karrene*. Konsonantfordoblingen tjener (ganske som ved de ubøjede β-ord i rubrikkerne 25 og 29) til at markere korthed af den foregående vokal; men netop for ordene i rubrik 6 kommer der normalt samtidig stød til i udtalen: [tal] = tal, bf. [tal'ət] = tallet, så den bøjede form prosodisk slutter sig til de i forvejen stødbærende bøjningsformer af ordene i rubrik 5: [söm'] = søm, bf. [söm'ət] = sømmet. Det er derfor fristende ved disse α-ord at anskue konsonantfordoblingen som en stødmarkering – og i det jyske skriftsprog at udvide denne markering til også at dække ord svarende til de ubøjede med konsonantstød i rubrik 5 (medmindre de ender på digraf). Skoleministeriets repræsentanter presser denne løsning igennem, fordi den fører til enkle bøjningsmønstre som *tamm* = tam, plur. *tamm'* = tamme (fig. 4, rubrik 8 hhv.11), helt parallelt med ovennævnte *Daer*, plur. *Daer'*.

Hermed er der trukket maksimalt på skriftrationen, hvad angår skelnen mellem tilsvarende ord fra kolonne II og III i fig. 4; der er ikke yderligere støttebogstaver eller -tegn at gribe til. Men ret beset er det heller ikke nødvendigt at markere stødforskellen på rubrikkerne 20–21, idet den stort set følger sonoriteten af konsonant nr. 2. På jysk har man (bortset fra nogle djurslandsdialekter mv.⁴³) ikke stød på forbindelsen kort vokal + stemt konsonant + ustemt konsonant; sådanne ord hører altså automatisk hjemme i rubrik 21. Omvendt har ord på kort vokal + to stemte konsonanter altid stød og hører hjemme i rubrik 20. Eksplicit notation af stødforholdet er altså overflødig her.⁴⁴

Én jyde siger mad, andre maj eller mar

Så vidt prosodien, som var den største hurdle for et velfungerende fællesjysk skriftsprog. Herefter beslutter kommissionen relativt hurtigt en

hensigtsmæssig notation i en række tilfælde, hvor udtalen af ældre danske lyd har udviklet sig i ørefaldende forskelligt i de nørrejyske dialekter.

Gammeldansk postvokalisk t – i hidtidigt skriftsprog skrevet d, i det meste østdansk og en del jyske dialekter udtalt *ð*⁴⁵, men i andre dele af Nørrejylland udtalt *r*, *j* mv. (JO K 4.0–4.1; se også fig. 1, B) – beslutter kommissionen fortsat noteret d. Tilsvarende bevares skrivemåderne b og g for gammeldansk postvokalisk p og k. Alle jyske v-lyd, herunder diftongkomponenten -w, skrives v. Bekendtheds- og præteritumendelserne svarende til traditionelt -ede skrives -et, pluralis- og præsensendelserne fremdeles -er. Om -nd, -ld, -rd se ovf. I det hele taget holder man sig tæt til hævdvundne ortograferingsprincipper og overlader det til jyder med forskellig dialekt lydligt at fortolke bogstavtegnene på hver sin måde. Stort begyndelsesbogstav bevares naturligvis for substantiver, og digrafen aa erstattes ikke af Rasks forslag å. Den historisk betingede skrivemåde i, y, u svarende til udtaler med kort e, ø, o bevares også stort set (*Ting*, *kun* etc.).

Hermed slutter kommissionens første session. I den følgende tid indkaldes via dagspressen oplysninger om ordforrådet samt ordenes udtale og bøjning i alle egne af storhertugdømmet Jylland. Kommissionen kommer ud for nogle udtalemæssige overraskelser, fx vendelboernes palatalisering af k og g foran fortunegevokal, samt erstatningsforlængelse på vokal, fx [*tje·rk*] = kirke; mange nord- og vestjyders erstatning af stød på i, y, u med klusilparasit, fx [*muks*] = mus; syddjursinger m.fl.s erstatning af y, ø med i, e, fx. [*gri·n*] = grin, gryn. Ligesom ved de ovennævnte jyske udtaleforskelle regnes sådanne lokale udtaler for manifestationer af en fælles norm – hvilket ikke kræver særmarkering.

Resultatet af kommissionens arbejde fremgår af stavemåderne (i stor antikva) nederst i alle rubrikkerne i fig. 4, samt af stroferne, der afslutter denne artikel. Med kommissionens respekt for dansk ortografisk tradition afviger den jyske retskrivning ikke voldsomt fra det vante skriftbillede. Med accept af stumme slut-e'er i gamle β-ord og med renoncering på nogle specielle prosodimarkører kunne man såmænd godt have fortsat med at skrive jysk på dansk. Og det er jo netop, hvad jyderne gjorde i virkeligheden – hvor rigsspaltningen ikke indtraf, og den jyske nationalisme udeblev!

Blichers jyske retskrivning

Allerede 1845 trykkes den første vejledning om ordforrådet, dets stavning og bøjning på jysk rigsmål, redigeret af den siddende kommission. Vejledningen øges og revideres flere gange de følgende par år på grundlag af de mange indberetninger, kommissionen får som svar på sit opråb i pressen. En foreløbig stabil norm opnås med Retskryvningsordbogen, udgivet ved nytår 1848, kort efter at retskryvningsreformen er vedtaget i Viborg. Omkring denne fællesjyske ortografi vil der nu med tiden gro et rigsjysk talesprog op.

Et par måneder senere dør Blicher, og selv om han ikke er ophavsmand til hovedparten af principperne i den ny ortografi, bliver den alligevel fra starten kendt som "Blichers retskryvning". Som den højst beundrede kulturpersonlighed i storhertugdømmet får han en statsbegravelse, hvor man foruden adskillige salmer også synger Blichers "jyske nationalsang" fra 1846: "Jyden han er stærk og sej" – i dagens anledning trykt i Viborg Stifts-Tiend⁴⁶ med den ny ortografi:

Jyyden han er stærk aa sejj,
Muede baaed' i Nøjj aa Nejj;
Goer et op, aa goer et nier,
Aalder du fortabt ham sier.

Føst nær der er Nøø po Faer',
Kommer Jyyden ud aa Daer';
Men han goer et' ind igjen,
Faer' de Uen' han haaer gjent henn.

Læ vos aalti blyv' ved det!
Faaer si Baaen kan kjennes ved!
Saaen et Sind da hær' i Nord
Hold' sæ ved, til aalt forgoer!

Noter:

¹ Mens fokus er det samme som i foredraget 16.08.2006 (nemlig de prosodiske forskelle mellem jysk og dé østdanske dialekter, dansk skriftsprog er baseret på), har jeg hér forestillet mig lidt andre (vist mere "realistiske") jyske prosodimarkører. – ² Fx St. St. Blicher (jf. Blicher.) og Anton Berntsen (jf. Nielsen.). – ³ Jf. for Blichers vedkommende: MK.138ff. – ⁴ Bjerrum.93f., Dania.I.33–80. – ⁵ Klart indset allerede i Bredsd.5. –

⁶ Askgaard.217ff. – ⁷ Vedr. 15/2 1858: Weibull.109ff.; vedr. 11/8 1859: A.75. – ⁸ Iflg. Weibull.: Frankrig, England, Generalstaterne (= Holland) og Det tysk-romerske kejserrige. – ⁹ I instruks af 12/9 1657 til de kommende svenske fredsforhandlere kræves af Danmark: Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Saltholm, Hven, Møn, Anholt, Læsø, Samsø, Kalø len, (i Norge:) Bohus len, Flækkerø og Trondhjem len samt Island. I ny instruks af 22/1 1658: Samme områder undt. Island, men yderligere (i Norge) Akershus len. Forud for fredsforhandling i Vordingborg 12/2 1658: samme krav som i sept. 1657, men nu tillige: resten af Norge på 30 år. Jf. Weibull.31,59f.,76. – ¹⁰ I brev til protektor Cromwell juli 1657 får England (mod militær hjælp) tilbudt Nørrejylland; hertugen af Gottorp tænkes at overtage Sønderjylland og Fyn, mens Sverige forbeholder sig resten af Danmark-Norge (til indlemmelse eller videre fordeling til forbundsfæller); i brev af 12/10 1657 tilbydes England samme vilkår, mens Sverige nu indlemmer resten af Danmark-Norge (inkl. Fyn). Jf. Weibull.25,38. – ¹¹ I virkeligheden navnet på svenskehærens lejr på Bispebjerg under Københavns belejring; den bestod i knap 2 år, det meste af tiden med næsten lige så mange beboere som København (ca. 30.000). Jf. Carlstad. – ¹² Undtagen Island og Færøerne, overladt England ved Carlstad-freden (sammen med det tidligere svenske Bremen-Verden) som tak for engelsk afværge af hollandsk indgriben i krigens slutfase. – ¹³ Fabr.IV.297. – ¹⁴ Rask. Her i den kontrafaktiske verden udgivet i Kiel, hvor Rask er uddannet ved Christian-Albrecht Universitetet. – ¹⁵ Jf. Bloch. – ¹⁶ EB. Om Blichers anvendelse af dialekt se TA. – ¹⁷ Først og fremmest FB., men i denne kontrafaktiske historie også flere stort anlagt hyldestigte i Viborg Stifts-Tidende til Vilhelm IV. – ¹⁸ PAnd.317ff. hhv. JO. K 1.3–K 1.9 (sønderjyske forhold dog irrelevante hér). – ¹⁹ Let omskrevet efter LH. – ²⁰ Og tilsvarende for præfiksordene i kolonne IV. – ²¹ At nogle ord i rubrik 25–26 skrives med -nd, -ld i stedet for -nn, -ll, er i denne forbindelse en biting; jeg skal straks vende tilbage til denne skrivemåde. – ²² DSH.II.321f. – ²³ Kolonne IV vil jeg se bort fra her, da kun nogle djurslandsdialekter har præfiksord af denne type. – ²⁴ Let omskrevet efter LH. Hér og i det følgende tages der kun hensyn til trykstærk stavelse. – ²⁵ Høysg.271ff. – I den kontrafaktiske historie er også dette værk naturligvis trykt i Kiel. – ²⁶ Bloch.28f. Medens Høysgaard og Rask altid placerer en accent over stavelsens vokal, har Bloch undtagelsesvis anbragt accenten for kolonne V–VI over den forlængede konsonant. – ²⁷ Bloch.29, note*. – ²⁸ For Høysgaard: 9 vokaltegn forbundet med 3 accenter = 27 ny typer; for Rask 9 x 4 accenter = 36 ny typer; for Bloch: 9 vokaltegn forbundet med 2 accenter, dertil 12 konsonanttegn forbundet med én accent, i alt 30 ny typer. – ²⁹ Bloch.57–72. – ³⁰ Blicher.II.277. – ³¹ Bloch.27.anm.2. – ³² Hans eksempler er her gengivet med accent aigu, men faktisk bruger han en lille lodret streg over vokalen. Mon ikke det er Bloch, der har inspireret Lyngby til siden at anvende samme betegnelse for stød på vokal og på konsonant, jf. Bjerrum.93 og nederste linje i fig. 4. Bemærk, at stavelsestype VI for første gang erkendes som et særligt “tonehold” i Lyngby.3 (på grundlag af optegnelser i Brarup), om end hér terminologisk sammenblandet med stødmangel på vokal (i andre sønderjyske dialekter). – ³³ Bloch.27f. – ³⁴ Bloch.28.note***. I øvrigt er Bloch her tæt ved at bruge den stødbetegnelse, som først ved overgangen til 1900 foreslås i Danias lydskrift. – ³⁵ Bloch.28. – ³⁶ Afkortelsestegn se Rask.335 (som blot sammenfatter litterær praksis); om Høysgaards og Rasks apostrof (vít nederst i fig. 4), se Høysg.273f. hhv. Rask.48. – ³⁷ I virkelighedens verden er denne abstrakte markering af gamle β -ord (mig bekendt) kun blevet anvendt i Lars. (kort kommenteret i fortalen s.vi). – ³⁸ Rask.199. – ³⁹ Hermed lettes også alfabetiseringen i en ordbog. Og når vi kommer helt op til vor tid, vil jyderne virkelig glæde sig over, at elektroniske alfabetiseringsprogrammer ikke forvirres af accenter og ordinterne apostroffer. – ⁴⁰ Bloch.12f. Om forekomsten af nørrejysk ie, ue (og ye) se JO. K 2.2. – ⁴¹ En praksis, Blicher selv har anvendt ganske ofte; sjældnere har han differentieret den modsatte vej, ved for de nørrejyske diftonger at skrive uo, yø (istf. ue, ye), jf. MK.140. – ⁴² Til gengæld skønnes d’et overflødigt ved efterfølgende -t (jf. JO. K 4.5, K 4.7), fx *aalt* (ikke *aaltd*) = alt. – ⁴³ JO. K 1.2, suppleret med Kort.No.76. – ⁴⁴ Tryk-

svage stavelser får naturligvis slet ingen prosodisk markering: *aa* (inf.-mærke); tryk-svækkede stavelser beholder deres trykstærke stavemåde (af hensyn til ord-identiteten): *hold' ud* (= holde 'ud). – ⁴⁵ Bl.a. de dialekter, der ligger bag Blochs og Blichers forsøg på lydskrift. – ⁴⁶ Fra nytår 1848 stavet således.

Litteratur:

- A. = Finn Askgaard og Gunnar Olesen (1958): *En kamp for livet. Svenskekrigene 1657–60*. København.
- Bjerrun. = K.J. Lyngby's *jyske Grammatik*. Udgivet af Anders Bjerrum (1942). København.
- Blich. = St. St. Blicher (1836): *Samlede Digte*. I–II. København. (Med redegørelse for lydskrift II.277).
- Bloch. = J. Victor Bloch (1837): *Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect*. Horsens.
- Bredsd. = Jakob Hornemann Bredsdorff (1817): *Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning*. Kjøbenhavn.
- Carlstad. = Lars Cramer-Petersen (1997): *Carlstad. Københavns naboby 1658–60*. Brønshøj.
- Dania. = *Dania*. Tidsskrift for folkemål og folkeminder. I–X. (1890–1903). København.
- DSH. = Peter Skautrup (1944–70): *Det danske sprogs historie*. I–IV. København.
- EB. = St. St. Blicher (1842): *E Bindstouw*. Randers.
- Fabr. = Knud Fabricius (1906–58): *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*. I–IV. København.
- FB. = Niels Andersen (1836): *Faaklaaring aa Beskryuels øver et faalæ villelæ Gild*. Randers.
- Høysg. = J. Høysgaard (1747): *Accentuered og Raisonnered Grammatica ...* Kjøbenhavn.
- JO. = Jysk Ordbogs web-udgave (www.jyskordbog.dk). (Henvisninger i denne artikel gælder en række af kortene K 0.1–K 7.4, som nås via linket Dialektkort på ordbogens søgeside).
- Kort. = Valdemar Bennike og Marius Kristensen (1898-1912): *Kort over de danske folkemål*. København. (Med No. henvises til nummer i kortbilaget).
- Lars. = J.Kr. Larsen (1914): *Ordbog over Vendelbomaalet*. Aalborg.
- LH. = Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen: Lydbaserede henvisningsformer i JOs web-udgave. Prosodi og kortvokaler. Århus 2005–06. (Arbejdsrapport for Jysk Ordbogs redaktion).
- Lyngby. = K.J. Lyngby (1858): *Bidrag til en sønderjysk sproglære*. København.
- MK. = Marius Kristensen (1893–94): Bidrag til den jyske litteraturs historie. i: *Dania* II. 17-34, 125-147, 295-312.
- Nielsen. = Bent Jul Nielsen (1973): Anton Berntsens sprog. i: *Vejle Amts Folkeblad* 24/8.
- PAnd. = Poul Andersen (1954): *Dansk fonetik*. (= Nordisk lærebog for talepædagoger, kap. XV). København.
- Rask. = R. Rask (1826): *Forsøg til en videnskabelig Dansk Retskrivningslære*. København.
- TA. = Torben Arboe (2004): To Blicher-sange set under dialektgeografisk synsvinkel. i: *Danske Talesprog* 5. 59-82.
- Weibull. = C.G. Weibull (1958): *Freden i Roskilde*. Stockholm.

Lars Jørgen Tvedt, Elisabeth Lien og Øyvind Eide

Universitetet i Oslo

Ordbokshotellet – varig lagring og formidling av norske ordsamlingar

Norske ordsamlingar er normalt prenta bøker med dialektord frå eit forholdsvis lite område. Forfattarane er lokale eldsjeler som ønskjer å dokumentera den lokale dialekten. Interessa for dialektar er stor i Noreg, og det vert årleg utgjeve fleire ordsamlingar.

Dei lokale ordsamlingane vert vanlegvis utgjevne i små opplag, og er ofte berre tilgjengelege i lokale utsal, eller gjennom historielag eller kulturforeiningar. Ordsamlingane er ein viktig dokumentasjon av den lokale språk- og kulturhistoria, men sidan det lokale også er viktig nasjonalt, bør dei gjerast lettare tilgjengelege for folk over heile landet.

Ordsamlingane er også ei viktig kjelde for det nasjonale ordboksverket Norsk Ordbok (Almenningen, 1994), ikkje minst fordi dei ofte kan dekkje hol i tidlegare innsamla materiale (Jenstad, 2005).

Eining for digital dokumentasjon (EDD) har i mange år arbeidd med samlingane og datasystema til Norsk Ordbok. Etter kvart som ein fekk meir røynsle med digitale arkiv og samanknytning av desse, vart det også aktuelt å digitalisere ordsamlingane. Målsettinga var å lagre desse i eit ope dataformat tilgjengeleg for både fagfolk og publikum.

Ingen ordsamlingar er like, men vi kunne ikkje bygge eitt system for kvar ordsamling. Vi måtte lage noko generelt, og etter mal av omgrepet “web-hotell”, tok vi i bruk arbeidstittelen “ordbokshotell”, som vi definerer slik:

“Eit ordbokshotell er ei teneste for elektronisk lagring, indeksering og publisering av innhaldet i ordsamlingar og ordbøker.”

I denne artikkelen går vi først gjennom bakgrunnen for ordbokshotellet, og så ser vi på dei tekniske sidene av prosjektet.

1. Digitalisering av kjeldematerialet til Norsk Ordbok

Norsk Ordbok er eit ordboksprosjekt med mål om å dokumentere det norske talemålet og det nynorske skriftmålet i eit 12-bandsverk.

Arbeidet med ordboka starta i 1930. Til grunn for det opphavlege arbeidet med ordboka ligg Grunnmanuskriptet, to setelarkiv med til saman 3,2 millionar belegg frå norsk talemål og nynorsk litteratur, og diverse andre ordbøker og ordsamlingar.

Første bandet kom i 1960, og band 3 kom i 1994. Utgjevingstakten var låg, og i eit samarbeid mellom Universitetet i Oslo og norske styresmakter satsa ein stort på ei revitalisering, som inneber både ein større redaktørstab, digitalisering av eksisterande kjeldemateriale, oppbygging av nytt kjeldemateriale, og utvikling av digitale reiskapar for redigering.

Digitalisering av setelarkiva starta på 1990-talet i regi av Dokumentasjonsprosjektet (noverande EDD), og i 2002 vart prosjektet Norsk Ordbok 2014 (NO 2014) oppretta. Målet var å fullføre 12-bandsverket innan år 2014. Året var valt fordi dette er 200-års-jubileet for den norske grunnlova.

Overgangen til ei databasebasert redigering har ført til at ordboka no står fram som ei elektronisk ordbok, der det er langt større rom for å dokumentere innhaldet i artiklane ved direkte kopling til det digitale kjeldematerialet, og NO 2014 ønskjer å dra nytte av dette ved å publisere ordboka og kjeldene på web (Bakken, 2006).

Som ei følgje av at ein no kunne kople dei digitale kjeldene direkte til definisjonsstrukturen, vart innsamling og organisering av digitale ordsamlingar straks meir aktuelt.

2. Innsamlingsarbeidet

Oppbygginga av ein database over lokale ordsamlingar starta med innsamling av manuskript frå forfattarane. Dei siste åra er det blitt samla inn over seksti elektroniske manuskript. Dette har skjedd ved direkte kontakt via telefon eller brev der forfattarane vert informert om verdien av ordsamlingane sett frå NO 2014 si side.

NO 2014 kan ikkje tilby økonomisk godtgjering for ordsamlingane, men kan tilby å gjere dei meir verdfulle ved å legge til ytterlegare opplysingar, som til dømes normerte former av oppslagsorda. I tillegg kan NO 2014 tilby sikker lagring i eit ope format. Dette vert nedfelt i skriftlege avtalar som regulerer korleis NO 2014 kan bruke materialet.

Dei aller fleste forfattarane NO 2014 har kontakta, har vore positive til å gje frå seg materialet sitt. Dei har alle lagt ned eit stort arbeid i å dokumentere daglegspråket og kulturarven på heimstaden sin, og dei fleste er glade for at deira arbeid vert brukt som kjeldemateriale for eit nasjonalt, vitskapleg ordboksverk. Mange ser det også som ei ære å verte sitert i Norsk Ordbok. Dei fleste ser også det positive i at arbeidet dei har lagt ned vert sikra gjennom trygg lagring i databasar.

3. Opphavsrett og publisering

NO 2014 kan ikkje utan vidare leggje ut lokale ordsamlingar på web på same viset som med anna kjeldemateriale. Ordsamlingane er verna av norsk *Lov om opphavsrett til åndsverk* (2005). Åndsverklova slår fast at skaparen av eit verk har einerett til å styre over eksemplarframstilling og tilgjengeleggjering av verket. I norsk lov oppstår denne retten automatisk når eit verk har såkalla verkshøgd. Verkshøgd får ein når det ligg eit sjølvstendig, kreativt arbeid bak eit verk. Eineretten til å styre over eit verk går ut 70 år etter at opphavspersonen er død.

I norsk rett er det grenser for denne eineretten. Ein har lov til å framstille eksemplar til privat bruk, undervisning og liknande, og det er lov å sitere frå eit verk.

NO 2014 har ei sjølvstendig plikt til å handtere ordsamlingane på ein slik måte at ein tek omsyn til opphavsretten i åndsverklova. Norsk Ordbok kan sitere ordsamlingane i artiklane sine, men målet om å publisere ordboka kopla til kjeldematerialet på web kan ikkje oppfyllest utan særskilt løyve frå kvar ordsamlingsforfattar.

4. Vitskaplege konsekvensar av å samle samlingar

Den vitskaplege nytten av å samle einskildbidrag til faget i større samlingar er opplagt. Det er heller ikkje noko nytt at NO 2014 samlar, indekserar og katalogiserar ordsamlingar. Tidlegare har ein nytta setelarkiv som indeksar for slike ordsamlingar. Ei digital samling av målføresamlingar må difor minst gje den same funksjonaliteten, helst litt meir.

Det er gjort eit stort arbeid med innhenting av ordsamlingar ved Norsk Ordbok. Vi har også laga rutinar og malar for å standardisere dokumentformatet for ordsamlingane. Dette er dei første, og kanskje viktigaste tenestene som er knytt til ordbokshotellet. Dette arbeidet sikrar lagring av ordsamlingane i eit ope format som gjer det mogleg å hente fram informasjonen også i framtida. Vi ønskjer likevel å gå lenger, og har difor utvikla eit digitalt system for felles indeksering og presentasjon av innhaldet i ordsamlingane.

Ordsamlingane er laga for å dokumentere særskilte målføre, og målgruppa er hovudsakleg brukarar av målføra eller personar som vil orientere seg om dei einskilte målføra. Ein konsekvens av at ordsamlingane dekkjer ulike målføre og har ulike målgrupper, er at dei varierer mykje både i omfang, innhald og presentasjon. Vi prøver å ta omsyn til dette når vi kodar samlingane, slik at vi tek vare på så mykje som mogleg av informasjonen i kvar samling. Men for å få nytte av dei einskilte samlingane, krev vi alltid at vi kan markere minst eitt oppslagsord i kvar artikkel.

Når vi no vel å samle ulike ordsamlingar i eitt system, riv vi artiklane laus frå den opphavlege samanhengen, og dei inngår i ei større eining. Dei framstår som sjølvstendige artiklar i ei ordsamling som etter kvart skal femne om heile det norske folkemålet. Med dette endrar vi både målsettinga med samlinga og målgruppa for henne. Frå å vere ordsamlingar som skal dokumentere einskilte målføre, vert det no meir aktuelt å leite på tvers av målføra for å finne likskapar og ulikskapar. Denne overgangen krev informasjon som normalt ikkje ligg i dei opphavslege samlingane. Dei viktigaste informasjonskategoriane vi treng er normaliserte oppslagsord, og normaliserte ordklassenemningar. Dette er tilleggsinformasjon som må registrerast av fagleg kompetente folk.

Med denne informasjonen på plass har vi utvikla eit system der vi kan søkje på kryss og tvers av alle ordsamlingane etter målføreformer, normaliserte former og ordklasseopplysningar, i tillegg til informasjon om målføret artikkelen omtalar.

5. Populærvitskapelege konsekvensar

Vi håper med tida at det skal verte mogleg å publisere mesteparten av ordsamlingane fritt på web. I Noreg er det alt ei stor interesse for språk

og målføre, og det å gjere slike samlingar tilgjengelege for eit stort publikum vil sannsynlegvis auke denne interessa. Det er som nemnt tidlegare ein del juridiske problem knytte til fri elektronisk publisering, men vi håper å kunne legge til rette for at ei slik publisering kan gjerast slik at også interessa for å kjøpe dei trykte samlingane aukar. Ved å referere til utgjevar på web-sidene, og også informere om korleis ein kan få kjøpt papirutgåvene av ordsamlingane, håper vi å kunne publisere fleire samlingar på web.

6. TEI-koding, eit ope tekstformat

Når ei ordsamling kjem inn til oss, kan ho vere i mange ulike dataformat. Nokre er laga i moderne verktøy, tekstbehandlarar som Microsoft Word og satsprogram som FilemakerPro eller QuarkXPress, mens andre har lege i nokre år sidan dei var ferdige, og kjem i eldre format som MacWrite 3.

Eitt av måla våre er å ta vare på desse samlingane for framtida. Då er det ikkje nok å ha filer på ei kompaktplate eller eit platelager. Vi må òg kunne lese filene i framtida på ein rask og enkel måte.

Vi tek vare på filene i den forma dei kjem inn til oss, i alle slags ulike format. Men vi lagar òg filer som vi enkelt skal kunne lese i framtida. Slike filer må lagrast i eit format som må vere ope, slik at ein ikkje må lite på ein leverandør av programvare. Det må også vere eit format mange andre brukar, og det må vere rikt nok til å kunne lagre ordsamlingane på ein meningsfull måte. Sist, men ikkje minst viktig, må det vere eit format som er følgt av god dokumentasjon.

Text Encoding Initiative (TEI) står bak eit arbeid som har vore i gang sidan slutten av 1980-talet. Dei har utvikla eit sett retningslinjer for korleis ein skal kode dokument, særleg innan språk- og kulturfaga. Desse retningslinjene er bygd på standarden XML. TEI har eit eige kapittel som syner korleis trykte ordlister og ordbøker kan kodast. Eit slikt koda dokument er bygt opp av to viktige delar. Den eine er den bibliografiske delen, som kallast “TEI Header”. Den inneheld bibliografiske opplysningar om den digitale teksten, kva for ei papirutgåve han er bygt på, ansvarlege personar, utgjevar, og anna.

Den andre delen av eit TEI-dokument er sjølve teksten i boka. Han er bygt opp slik at ein skal kunne sjå kva dei ulike delane er, ikkje berre korleis satsbiletet tok seg ut i utgåva. Eit døme vil gjere det

enklare å skjønne dette. Det er henta frå ei ordsamling frå Eidsvoll-området (Ljødal, 2002). Først artikkelen omlag slik han ser ut i den trykte boka, så TEI-versjonen av same artikkelen.

Apal F , appall <i>m</i> →	Apal, epletre. Gn: <i>apaldr</i> .
-----------------------------------	------------------------------------

Døme frå ordsamling

```
<entry id="EidsvollLjoedal_orig34">
  <form type="simple">
    <orth n="0">Apal</orth>
    <usg n="0"><hi rend="bold">F</hi></usg> ,
    <orth>appall</orth>
  </form>
  <gramGrp>
    <pos><hi rend="italic">m</hi></pos>
  </gramGrp>
  <def>Apal, epletre. Gn:
    <hi rend="italic">apaldr.</hi>
  </def>
```

TEI-koding av artikkelen

Her ser ein at heile artikkelen ligg i eit XML-element som vert kalla **entry**. Den har òg ein **id**-verdi som ein kan vise til frå andre stader. I elementet **form** finn ein opplysningar om oppslagsordet. Dei to oppslagsformene finn ein i to **orth**-element. Det første har ein **F** knytt til seg i artikkelen, som er ein opplysning om at forma vert nytta i Feiring kommune. Dette finn ein att i **usg**-elementet.

Etter dette kjem dei grammatiske opplysningane, som ligg i **gramGrp**. I dette dømet er det ordklassa **m**. Ho vert lagt i elementet **pos** (engelsk “part of speech”). Til slutt har vi ein definisjon som er plassert i **def**-elementet.

TEI-standardten har mykje som ikkje er vist i dette dømet, og ein kan òg legge til element eller endre oppskrifta på andre måtar om ein treng det for sine data. Det som er viktigast for oss er at ein på ein dokumentert måte kan vise kva dei ulike elementa i ei ordsamling er for noko. Når ei ordsamling er lagra slik, vil ein med TEI-dokumentet, databeskrivinga og dokumentasjonen lett kunne sjå kva slag informa-

sjon dei ulike datatypene inneheld. For oss er dette viktigare enn å kunne skape på nytt ordsamlinga slik ho såg ut i sin originale sats. Vi tek jo vare på dei trykte samlingane, og ved ei mogleg publisering kan ein skanne ordsamlingane og legge dei ved som faksimile, om ein ønskjer det. Samstundes er det slik at vi tek vare på opplysningar som kursiv og feit i **hi**-element. Dette er kodar som er knytte tett opp til oppsettet av kategoriane i ordsamlinga, og det gjer samlinga lettare å lese når ho kjem inn i applikasjonen.

Ei mogleg digital ivaretaking av utforminga må vi vurdere på nytt om og når hotellet tek inn ordsamlingar som ikkje er utgjevne på papir i det heile, som webdokument.

7. Normeringsarbeid

Vi har så langt sett på kva som er gjort av arbeid med ordsamlingane for å kunne lagre desse digitalt for framtida. Det vidare arbeidet med artiklane er hovudsakleg knytt til ønskje om å kunne indeksere og søkje på normalisert informasjon.

I prinsippet skil ikkje denne oppgåva seg nemneverdig frå det å lage eit papirbasert setelarkiv basert på ekserpering av ordsamlingane. Måten vi gjer sjølve normeringa på i ein elektronisk kvardag, må likevel gje oss ein del ekstragevinstar. Vi har forsøkt to ulike framgangsmåtar.

Dei første ordsamlingane vi klargjorde vart påførte ekstra XML-kodar for å registrere kva som var normerte former. Denne jobben vart gjort manuelt i tekstfilene, og utan anna støtte enn eventuelle ordbøker. Vi har så langt klargjort fire ordsamlingar på denne måten, og lagt dei inn i ordbokshotellet.

Erfaringa vår med dette er at denne metoden er tidkrevjande. Det er tungt å redigere XML-koda filer, og det viste seg etter kvart at dei som stod for normeringsjobben ikkje alltid hadde sams oppfatting av kva som var rett normering av eit ord.

Vi er difor i gang med å prøve ut ein annan reiskap som er utvikla for Norsk Ordbok 2014, nemleg Metaordboka (Ore, Tvedt, Bjørnstad, 2002). Metaordboka er eigentleg ei lemmaliste, der kvart lemma i teorien kan ha ulike normerte former knytte til seg, og kvart lemma kan ha peikarar til eit sett artiklar i ulike ordbøker, ordlister, eller andre objekt som skildrar ord, t.d. digitaliserte setlar frå eit setelarkiv.

Eit døme på ein “artikkel” i Metaordboka kan vere ordet “innanfor”. I Metaordboka ligg det informasjon om at dette er ein preposisjon som er samansett av “innan” og “for”. Artikkelen peikar så til 122 setlar i setelarkivet til Norsk Ordbok, til to artiklar i Nynorskordboka, til fem setlar i arkivet til Trønderordboka, til ein artikkel i Skards ordliste, og til ein artikkel i Grunnmanuskriptet. Metaordboka er klargjort for at ein kan legge inn alternative normeringar, t.d. kan ein normere ordet til bokmål. Med denne enkle tilleggsinformasjonen kan ein indeksere dei 130 belegga også på bokmål.

Til Metaordboka er det laga eit normeringsverktøy. Dette er eit enkelt system som gjer det lett å endre dei normerte formene av eit lemma, og det er enkelt å flytte koplingar mellom ulike artiklar i Metaordboka.

Vi har teke i bruk Metaordboka til å normalisere ordbokshotellet ved å utvide Metaordboka til å kunne peike på artiklar i ordbokshotellet. Ved hjelp av ei automatisk kopling/generering av artiklar i Metaordboka basert på informasjonen i ordbokshotellet, får vi eit første utgangspunkt for normalisering. Oppgåva til den som skal normalisere ordbokshotellet vert no å kontrollere dei automatiske koplingane som vert gjort, eventuelt å kople saman nygenererte artiklar med Metaordboksartiklar som alt er normaliserte. Fordelen med å gjere dette er at ein med enkle klipp-og-lim-funksjonar på datamaskinen kan foreta normeringa, og at den som skal gjere jobben har tilgang til 500.000 tidlegare normerte former. Sjansen for at ein får ulik normering av orda vert difor langt mindre.

8. Søking, presentasjon og datautveksling

Ordbokshotellet er implementert i ein relasjonsdatabase som vert drifta av EDD. Det er også kopla mot eit generelt søkje- og presentasjonssystem som er utvikla ved EDD. Dette systemet er utvikla slik at ein lett kan publisere innhald i databasar både i eit spesialutvikla Microsoft Windows-basert system, og på web. Systemet kan velje å passordbeskytte einskilde databasar, og førebels er ordbokshotellet ikkje tilgjengeleg for alle på grunn av opphavsrettsproblem.

Søkjesystemet er mogleg å endre ved enkle grep, men førebels er det laga eit system for ordbokshotellet som gjer det mogleg å søkje

etter normaliserte ordformer, målføreformer og målførenamn. Dette følger ein standard som brukarane av EDD sine databasar kjenner att.

Så langt har vi basert oss på å presentere artiklane i HTML, kodesettet for framvising av dokument på web. Dette gjer vi ved å transformere TEI-dokumenta ved hjelp av Extensible Stylesheet Language (XSL). Dette er eit språk for å transformere mellom ulike XML-dokument. Dei siste versjonane av HTML er eit delsett av XML, og ein transformasjon mellom TEI og HTML er difor ganske enkelt å definere. Brukaren av ordbokshotellet vil difor sjå ein normal web-vising av artiklane frå hotellet.

Det er mogleg å knytte særskilte XSL-dokument til kvar einskild ordsamling i hotellet, slik at ein kan spesialsy framvisinga for kvar samling slik at ho mest mogleg samsvarar med den originale presentasjonen.

9. Kopling mot Norsk Ordbok

Arbeidet med ordbokshotellet hadde sitt utgangspunkt i dei behova som Norsk Ordbok hadde for digitale kopiar av dette materialet, og sjølvstund har ein skjegla til dette under utviklinga av ordbokshotellet.

Ved å kople einskildartiklane til Metaordboka vert innhaldet i ordbokshotellet ein del av datagrunnlaget for artiklar i Norsk Ordbok. Redigeringssystemet til Norsk Ordbok gjer det mogleg å referere direkte til grunnlagsmaterialet i dei artiklane redaktørane skriv, og redaktørane har verktøy for å sortere og ordne materiale før artiklane vert utarbeidde. På dette viset vil alle artiklar frå ordsamlingane verta direkte tilgjengelege for redaktørane under arbeidet med Norsk Ordbok.

10. Annan bruk av hotellet

Teknologien som ligg bak ordbokshotellet kan med fordel utvidast til å handtere andre typar ordlistar enn målføresamlingar. Døme på dette kan vere terminologisamlingar, fagbøker som t.d. floraer, eller andre typar bøker. Om dette skal inngå i det same hotellet, eller om ein bør opprette parallelle system avhengig av typen informasjon, må ein vurdere.

11. Konklusjonar

Vi har så langt gode erfaringar med eit system som gjer bruk av opne standardar og standard databaseteknologi. Når dette er teke i bruk innanfor avanserte løysingar for redigering av ordbøker, og er ein del av publiseringsløysingar for web, har leksikografane fått eit nytt hjelpemiddel som vil auke den faglege integriteten til ordboka.

I ordbokshotellet ligg det no 11 samlingar med til saman 23.000 artiklar. Det verkar som om løysinga vi har valt for å normalisere samlingane fungerer, og samlinga vil vakse jamt og trutt i åra som kjem.

Vi håper at vi seinare via web kan tilby samlingane for folk flest.

Litteratur:

- Almenningen, Olaf (1994): Ordsamlinger på dialekt – problem og utfordringar. i: Anna Garde og Pia Jarvad (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi II*. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993. København. 9-17.
- Bakken, Kristin (2006): The Dictionary and its Sources: The Ideal of Integration and the Example Norsk Ordbok. i: Elisa Corino, Carla Marellò, Cristina Onesti (eds.): *Proceedings XII EURALEX International Congress*. Volume I. 117-122.
- Dokumentasjonsprosjektet: <http://www.dokpro.uio.no/>
- Grønvik, Oddrun og Lars Jørgen Tvedt (2006): Norsk Ordbok 2014 – presentasjon av eit komplekst leksikografisk verktøy. i: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi 8*. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden, Sønderborg 24.-28. maj 2005. København. 143-150.
- Jenstad, Tor Erik (2005): Norsk Ordbok som dialektordbok. *Nordiske studiar i leksikografi 7*. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden, Volda 20.-24. mai 2003. Oslo. 221-227.
- Ljødal, Ola (2002): *Artukt me dei gamle talæmåta. Eidsvolltdialekten – ord og uttrykk*. Moelv.
- Norsk Ordbok 2014: <http://no2014.uio.no/>
- Lov av 12. mai 1961 nr 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. (Åndsverkloven): med endringer, sist ved lov av 17. juni 2005 nr 97 (i kraft 1. juli 2005), Oslo.
- Ore, Christian-Emil og Lars Jørgen Tvedt (2006): Digital sats eller digital satsing? i: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi 8*. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden, Sønderborg 24.-28. maj 2005. København. 315-322.
- Ore, Christian-Emil Smith, Lars Jørgen Tvedt og Tone Bjørnstad (2002): *The Meta Dictionary*. ALLC/ACH 2002; 24.07.2002 - 28.07.2002.
http://www.edd.uio.no/artikler/leksikografi/meta_dictionary.html
- TEI, *Text Encoding Initiative*: <http://www.tei-c.org/>
- XML, *Extensible Markup Language*: <http://www.w3.org/XML/>

Lars S. Vikør

Universitetet i Oslo

Føring av formvariasjon i ei nasjonal dialektordbok: gråsona mellom predikerbar og ikkje-predikerbar variasjon

1 Innleiing

Norsk Ordbok er ei ordbok som skal dekkje både eit nasjonalt skriftspråk og ei lang rekkje beslekta, men svært ulike dialektar. Oppslagsformene er på normert nynorsk, som både er metaspråk og objektspråk for ordboka, men i ein innleiande del av kvar ordartikkel blir dei faktiske dialektformene av ordet oppgitt. Sidan det er umogleg å gi opp all uttalevariasjon i dialektane, er vi nøydde til å ha eit sett reglar og kriterium for kva vi fører opp og kva vi ignorerer.

Desse kriteria har endra seg litt med dei ulike redaktørgenerasjonane. I den første presentasjonen av ordboka i første heftet frå 1950, skreiv den daverande hovudredaktøren Alf Hellevik:

“Opplysningane gjeld fyrst og fremst *avvik* frå normalform (oppslagsform) eller normalbøygning, dvs. viktigare avvik i lydform, i grammatisk kjønn eller i bøygning (såleis òg serskilt merkande kasusformer). (...) Uttalemerkinga er gjord sers enkelt. Bortsett frå teikna for muljert l- og n-lyd (*l* og *n*) og for ‘tjukk’ l-lyd (*l̥*) er det nytta vanlege skriftteikn (...)

Målføreopplysningane skal fyrst og fremst tena til å identifisera ordet og må ikkje takast som freistnad på dialektgeografisk kartlegging. (Til det trengst det eit heilt anna og større tilfang enn det ein i dag rår over.) Ein vil difor finna etter måten færre målførevariantar til ålment kjende og vanlege ord. Det er likevel gjevi flest variantar til usamansette ord, få eller ingen til samansettingar (avleiingar) med same lydvekster som grunnordet (grunnorda). Variantar som heng i hop med

viktige serdrag i større målføregrupper, er i regelen ikkje medtekne, eller dei står oppførde utan stadtilvising.”

Den neste redaktørgenerasjonen, som gjer seg gjeldande særleg frå band 3 av, prøvde å vere langt meir fullstendig i markeringane av målføreformer, og det kunne føre til ganske omfattande oversikter som også kunne vere vanskelege for ein lesar å ta seg fram i, trass i at sjølve notasjonsmåten, teikninventaret, ikkje forandra seg. Dette var også på grunn av eit stadig utvida tilfang av materiale, først og fremst gjennom den såkalla målføresynopsen. Målføresynopsen består av eit sett bøker med rom for innskriving av målføreformer av ei lang rekkje ord, opphavleg sett opp av målføregranskaren Johan Storm som ei hjelp til dialektgranskarar i felten. Det var sett opp rom til alle kommunar i landet før samanslåingane til større kommunar i 1960-åra, slik at folk som kom innom Norsk målførearkiv kunne skrive inn sine former av ulike ord frå sin heimstad (med eit fonetisk alfabet utvikla av den same Storm, kalla *Norvegia*). Dette førte igjen til eit svært tilfang av dialektformer for desse spesielle orda, “synopsisorda”. Det gjorde det igjen lettare å vere svært nøye med å føre opp lokale variasjonar i Norsk Ordbok av dei aktuelle orda.

Den noverande redaktørgenerasjonen har sett seg nøydd til å drøfte desse utvalskriteria på nytt, både på grunn av plass og på grunn av lesarheit. Vi må gå tilbake til det synet at vi ikkje kan gi ein full dialektgeografi, men vi vil likevel prøve å vere meir systematiske enn før når det gjeld kva vi tek med og kva vi ikkje tek med. Vi har drøfta oss fram til eit regelsett som enno berre i liten grad er utprøvd i praksis, og eg skal her prøve å beskrive hovudprinsippa med bakgrunn i nokre døme på konkrete problem vi har arbeidd med.

2 Nokre grunnleggjande begrep

Eg definerer først nokre grunnleggjande begrep i samband med den modellen eg skal framstille:

Sjølvgejevne (eller *predikerbare*) *former*: Former som gir seg sjølv (og såleis er føreseielege eller predikerbare) ut ifrå generelle fonologiske og morfologiske reglar i det aktuelle målføret

Samleformer: Former vi nyttar når vi vil dekkje større område med føreseieleg (“sjølvgejeven”) variasjon i lyd- og formverk (og som er ordna i eit samleformhierarki)

Lokalformer: Former som dekkjer mindre område og er lagde direkte opp mot uttalen i målføret

Grunnprinsippet er å lage eit formhierarki eller ein paraplystruktur der regelmessig variasjon blir samla under ei paraplyform, det som ovanfor er kalla *samleform*. Det er strengt teke ikkje så ulikt det Ivar Aasen gjorde da han forma ut nynorsken; han samla ulike målføreformere i det som er blitt kalla *mønsterformer* eller *typeformer*, som han da gjorde til *normalformer* i skriftspråket. Men Aasen baserte desse typeformene på eit historisk grunnlag, i hovudsak ved å velje den eldste av dei eksisterande formene som *typeformer*. Vi har eit anna utgangspunkt, nemlig dagens *normalnorsk*. Det vil seie at dei formene som liknar mest på etablerte nynorske skriftmålsformer, er *samleformer*. I motsetning til desse står dei faktiske formene i eit større eller mindre område, som eg kallar *lokalformer*. Dei skal i prinsippet berre gjevast opp når dei er idiosynkratiske, altså ikkje kan avleiest av generelle reglar.

Oppslagsformene i Norsk Ordbok er på nynorsk etter 1938-rettskrivinga, den rettskrivinga som var gyldig da ordboka begynte å komme ut, og *samleformene* er anten *normalformer* eller dei formene som ligg nærmast *normalformene*.

Men det er eit hovudprinsipp at vi ikkje fører opp oppslagsforma i oversikta over målføreformere, men i staden byrjar med “målf òg”, og så fører opp avvikande former. Det betyr at oppslagsforma er (eller knyter seg nær til) ei vanleg og dominerande talemålsform over det meste av landet. Dette gjeld i dei fleste ord, men der det ikkje er tilfellet, må oppslagsforma førast opp som målføreform med heimfesting. Det gjeld særleg der oppslagsforma er ei mindretalsform eller avgrensa til mindre geografiske område, m.a.o. er “markert” i forhold til ei anna og meir utbreidd ikkje-offisiell form. Det gjeld òg der ein har valfrie oppslagsformer som dekkjer kvar sine målføreuttalar (typen *kross* – *kors*, *tunn* – *tynn*), da må begge gjerast greie for og heimfestast. I slike tilfelle må ein byrje med “målf” utan “òg” – eit signal om at alle målføreformere blir behandla i form-oversikta, ikkje berre dei som skil seg systematisk frå oppslagsformene. Slik gjer vi det sjølvsagt òg når vi har måtta konstruere ei oppslagsform av ord utan etablert *normalform*, f.eks eit ord som er så avgrensa geografisk at det aldri har fått ei offisiell skriftform.

Når vi er komne så langt, er det tid for eit eksempel på denne paplystrukturen (samleformer i halvfeit, regelrett avvikande former står under dei samleformene dei er tilordna):

Infinitivendingar:

-a	Tynn l	å	Vanleg l
-e	Tjukk l (<i>t</i>)	ao	Palatalisert l (<i>l̥</i>)
-inga ending			

Konkrete orddøme:

blåsa (dekkjer formene *blåse*, *blåse*, *blås*, *blås*, *blaosa*)

blå (dekkjer formene *blå*, *blao*, men ikkje *blår*, *blår'e*, som derfor blir oppførte særskilt)

gul (dekkjer formene *gut*, *g^eul*; særskild oppføring: *gaul*, *gøl*, *gøl'e*)

full (dekkjer formene *foill*, *fuiil*, *fudl('e)*)

Eksempla på variablar som eg har ført opp her, er først infinitiv av verb, som i NO endar på *-a*, og slik er det også i sørvestnorske dialektar, mens trønderske og dels nordnorske dialektar ikkje har noka ending, og dei fleste dialektane elles har *-e* i dei aller fleste verb. Når vi har verbet *blåsa* i sørvest, *blåse* på Nordvestlandet og *blås* i Nord-Noreg, markerer vi ikkje det særskilt. Det same gjeld forholdet mellom tjukk og tynn *l*, for den tjukke *l*-en finst i eit definert geografisk område og i regelfesta fonotaktiske posisjonar i orda. *Blåse* på Austlandet og *blås* i Trøndelag er altså predikerbare ut frå normalforma *blåsa*. Det same gjeld forma *blaosa* i Hardanger, på Voss og Indre Sogn, der diftongering av *å* (eigentleg av gammalnorsk lang *a*) til *ao* er eit gjennomgåande trekk. Såleis blir det i det heile ikkje gitt opp dialektformer under *blåsa*, så langt det gjeld infinitiven. Ei anna sak er at det under dei bøygde formene blir gitt opp ein god del dialektvariasjon, for *blåsa* er eit sterkt verb i nynorsk og mange dialektar, og slike har ofte mykje idiosynkratisk variasjon.

Døma *blå*, *gul* og *full* illustrerer det same prinsippet. *Gul* heiter i tjukk *l*-området regelmessig *gut*, og i visse dialektar med svak diftongering av lang vokal finn vi sub-fonemisk ein variant *g^eul*. *Full* får, liksom andre ord med lang *l* etter kort vokal, palatalisering med regelmessig vokalveksling i det nordlege, og dissimilasjon til *dl* i det sørvestlege.

3 Kategoriar av formvariasjon

Så skal eg gå litt inn på dei ulike kategoriane av variasjon og gi eksempel på kvar av dei.

Eg opererer med tre kategoriar: *morfologisk*, *subfonemisk* og *fonemisk variasjon* – dei to siste samlar eg under etiketten *fonologisk*. Subfonemisk vs. fonemisk variasjon definerer eg slik:

Subfonemisk variasjon: variasjon som følgjer automatisk av (ubeviste) fonologiske / fonetiske reglar

Fonemisk variasjon: variasjon som fører til ulike fonemiske strukturar og er saliente (kan vere “sjølvgeven” i ovanfornemnd forstand, eller kan vere upredikerbar)

3.1 Morfologisk variasjon

Den morfologiske variasjonen er enklast å handtere, for den er meir regelmessig enn dei fonologiske mønstra. Eg fører her opp substantiv av ulike genus og visse adjektiviske avleiingsendingar. Dei behandlar vi slik (også her med samleformer i halvfeit, mens lokalformer som fell inn under den aktuelle samleforma følgjer i parentes):

Samleform for *linne substantiv* endar på **-e**:

Hankjønn: **måne** (dekkjer *maone*, *måni*, *mån*)

Hokjønn: **klokke** (dekkjer *klokka*, *ktokk*, men ikkje *ktukke*, som får særskild oppføring)

Inkjekjønn: **føre** (dekkjer *før* med og utan “sirkumflekstonem”)

I og med at samleformene i desse tilfella er identiske med oppslagsformene, blir dei ulike enkeltformene ikkje oppførte som dialektformer i det heile.

Så ser vi på nokre adjektivendingar, med samleform i halvfeit:

-leg (dekkjer *-le*, *-læ*, *-li(g)* m.m.)

-ut (dekkjer *-ete*, *-at*, *-åt*)

-ande (dekkjer *-ann*, *-annes*, *-enne* m.m.)

Også her er samleformene identiske med oppslagsformene. Variantar blir da altså berre oppførte når dei skil seg ut frå denne forma i *ordrota* på ikkje-predikerbar vis.

Bøygde former nemner vi ikkje særskilt utan når vi har unntak, av typen omlyd i fleirtal (*føter* av *fot*) eller liknande. Det viktigaste unntaket er sterke verb, der vi må gi opp om lag alt vi finn av variasjon i dei ulike formene (med unntak av regelmessige variasjonar som i presens mellom nullending, svarabhaktivokal og *-er*: *finn* vs. *finn'e* vs. *finner* av *finne*). Eit anna viktig unntak er infinitiv av jamvektsverb, som særleg i Trøndelag, men òg lenger sør på Austlandet, kan få ei rekkje ulike former (døme: *vetta*, *vætta*, *vatta*, *våttå*, *vytå* av gammalnorsk *vita*). Slikt må vi opplyse om.

3.2 Subfonemisk variasjon

Dei største problema gjeld lydverket. Eg skal referere ein del problem-døme der, og tek da først nokre subfonemiske drag, der variasjonen er predikerbar og altså ikkje blir markert særskilt:

- (veik) diftongering av lange vokalar i somme område vestpå (Hardanger, Voss, Sogn) og i Setesdal (*g^eu:l*, *b^ei:l*)
- ulike diftongkvalitetar elles, som dei ulike uttalane av skriftforma *au*: *æu* på Sør-austlandet og mange andre stader, *øu* i Trøndelag, *ao* i Valdres og Setesdal; av *ei*: *ai* i Ottadalen, Valdres, Setesdal og Voss (m.m.), *æi* på Sør-austlandet, trong *ei* mange stader i Trøndelag; av *øy*: *åy* i dei områda som har *ai* av *ei*. Vi samlar alle slike variantar under rettskrivingsformene *au*, *ei*, og *øy*.
- dei to *r*-ane i norsk, skarre-*r* og tungespiss-*r* (og andre nyansar av same lyden, t.d. den “summande” *r*-en i delar av Nord-Noreg)
- vokalendringar i trykklette endingar framfor skarre-*r* i dialektar der dei opphavlege vokalanene har falle saman i ein sentralvokal, som i skrift blir gjengitt med *-er*: *hester*, *skåler*, *viser* for eldre *hes-tar*, *skåler/-ir*, *visor/-ur*. Denne sekvensen blir ofte lågna til *-år* på Agderkysten og *-ar* i Bergen. Vi bruker *-er* som samleform.
- ulike uttalar av *kj*- og *sj*-, t.d. ein “tynnare” *sj*-lyd på Vestlandet, Hallingdal og andre stader enn austafjells, og ein “tkj”-aktig *kj*-lyd (affrikat) på Nordvestlandet (samanfallet av *kj*- og *sj*- i urbant ungdomsspråk mange stader, sjølv om det er fonemisk, blir heller ikkje reflektert i Norsk Ordbok).

3.3 Fonemisk variasjon

Større problem kan det vere ved slike drag som er klart fonemiske, men som òg er ganske systematisk gjennomførte i visse målføregrupper. Her skil vi mellom to grupper: dei som er ganske regelbundne, og dei som i større grad har variasjon frå ord til ord. Dei første tek vi helst ikkje med, dei siste tek vi derimot normalt med. Men her er det ei stor gråsone og til dels vanskelege grenseoppgangar vi har måtta gjere. Eg listar opp nokre (kort) kommenterte døme på dei to gruppene:

3.3.1 Drag vi ikkje tek med:

- *b*, *d* og *g* etter lang vokal på Agderkysten og søre Rogaland, der landet elles har *p*, *t*, *k* (med unntak av ord som berre er belagde frå den “bløde kyststriben”)
- såkalla retroflektering, dvs samansmelta “tjukke” lydar av *rn*, *rt* (og *rl* og *rs* = *sj*), motsett målføre der *r-t* osv. blir uttala kvar for seg.
- *-(g)gn* der andre målføre har *-ngn* eller *-in* (diftong), altså i ord som *regn*: *reggn* – *rengn* – *rein*
- svarabhaktivokal i ymse ordklasser, som i substantiv (*hest’e*, *-ù*), adjektiv (*stor’e*, *-ù*) eller presens av sterke verb (*bit’e*, *kjem’e* eller *-ù*). Vi lèt altså desse formene dekkjast av *hest*, *stor*, *bit*, *kjem*. (Dette er elles eit eksempel på at det kan vere vanskeleg å dra grensa mellom fonologi og morfologi.)

3.3.2 Drag vi markerer:

- “tjukk *l*” vs. tynn *l* (om tjukk *l* vs. *rd*, sjå nedanfor): Dette markerer vi, men, som nemnt ovanfor, ikkje i “samleformer” der vi har regelrett samsvar med tynn *l*-former (som i *blå*, *folk*, *tala*). Derimot markerer vi tjukk *l* der vi berre har belegg frå tjukk *l*-området på ei viss form (som vi av andre grunnar må eller ønskjer å føre opp), eller der ordforma skil seg frå standardforma eller allmennforma også på andre punkt enn den aktuelle *l*-en (døme kan vere jamningsformer som verbet *tåtå* for *tala*). I ord der det skal vere tynn *l* i tjukk *l*-posisjon i dialektar med tjukk *l* kan ein skrive “tunn *l*” i parentes, men helst berre i særlege tilfelle.
- palatal uttale av *l*, *n* og til dels *d* og *t* etter kort vokal (i nordlege målføre). Her markerer vi likevel ikkje konsekvent. I former som

dekkjer målføre både i og utanfor palataliseringsområdet (samleformer) og der vi har regelmessig korrespondanse med upalataliserte former (som i *ball*, *mann* og *kladd*), markerer vi det ofte ikkje (eller vi skriv begge formene etter kvarandre og slår saman heimfestingane på dei i éi rekkje). Men vi markerer palatalforma særskilt der vi berre har belegg frå palatalområdet på ei viss form, eller der ordforma skil seg frå standardforma eller allmennforma også på andre punkt som ikkje har med palataliseringa å gjere.

- *-vn* motsett *-mn* og *-bn* i ord som *namn* – *navn* – *nabn*
- *kv-* vs. *gv-* og *v-* i ord som *kvit* – *gvit* – *vit* (i bokmål skrive *hvit*)
- diftong vs. monoftong, sjå nedanfor

Ein del av desse variablane er ganske komplekse, og kan gå på tvers av den kategoriseringa eg har sett opp her. Det gjeld ikkje minst diftongproblematikken. Norsk er kjent for å ha bevart dei gammalnordiske diftongane som dansk og svensk riksspråk har mista, men det er skjedd ein god del monoftongering også i norsk. Den er delvis regelmessig og predikerbar, for eksempel i mange austlege målføre, langs svenskegrensa: Der blir *ei* til *e*, *øy* til *ø*, og *au* anten til *ø* eller til ein særskild vokal (i delar av Nord-Østerdalen). Andre stader, som i Romsdal, på Nordmøre og i delar av Gudbrandsdalen, blir *ei* til *æ*, mens *au* er bevart, også det regelmessig og systembunde. Samtidig har det skjedd mykje monoftongering som er leksikalsk basert, og altså ikkje systematisk. Særleg *øy* står svakt og har blitt til *ø* i svært mange ord over store delar av landet (*kjøre* og *støpe* er langt vanlegare enn *køyre* og *støype*), men også dei andre diftongane har blitt monoftongerte i enkeltord (til dømes *egen* for *eigen* i somme område). Omvendt har vi nokre ord som er generelt monoftongerte i nesten alt norsk, men der ein gammal diftong er bevart somme stader (t.d. *kjøpe* og *del*, som i dei indre delane av Telemark enno heiter eller kan heite *kaupe* og *deil*). I begge tilfelle er variasjonen klart fonemisk, men det er ei vanskeleg gråson mellom det predikerbare og det idiosynkratiske (leksikalske). Her har NO vore inkonsekvent, også fordi monoftongering i ein nynorsk-kontekst har eit element av bokmålisering og fordansking i seg, i alle fall i ideologien. Det rette er nok å markere denne typen variasjon konsekvent, og det er det vi prøver å gjennomføre no.

4 Avslutning

Dette var nokre punktnedslag som eg håpar har illustrert dei prinsipielle og praktiske problema som det inneber å beskrive dialektvariasjon leksikografisk for heile landet. I regionale og lokale dialektordbøker blir det jo langt enklare; der har ein mykje mindre variasjon å ta omsyn til, men heller ikkje der er det heilt problemfritt – med tanke på at brukarane ofte er uvane med å lese sin eigen dialekt med lydskrift. Men dei problema kan eg ikkje gå inn på her.

Eit problem som eg heller ikkje kan behandle nærare her, er at grunnlagsmaterialet vårt har svært skiftande kvalitet, så det å tolke dei dialektoppskriftene vi har, kan vere vanskeleg i seg sjølv, nokre gonger umogleg. Ikkje alle oppskrivarar har vore i stand til å analysere lydssystemet i sin eigen dialekt. Dermed blir vi også av den grunn tvinga til å forenkle og tilordne dei oppgitte formene til meir allmenne samlevermer i staden for å gjengi lydforma på ordet nøyaktig.

Eg har vist at problema ligg på (minst) to nivå: for det første å komme fram til eit system som både er informativt for brukaren og praktiserbart for redaksjonen, og som ikkje sprengjer alle plass- og tidsrammer, for det andre å handtere alle gråsonespørsmåla som vil komme opp uansett kva slags system vi kjem fram til. Eg trur vel knapt at 100 % konsekvens er mogleg, sjølv om vi ser bort frå alle ordboksbanda som er utkomne og berre ser framover. Men vi må likevel prøve å streve mot det målet så langt vi kan.

Anna Westerberg

Institutet för språk och folkminnen, Uppsala

En ny svensk dialekthandbok

Senast en ny handbok i svensk dialektkunskap förelåg var 1978, när Bengt Pamps *Svenska dialekter* publicerades. Tanken var väl att denna bok skulle ersätta Elias Wesséns *Våra folkmål*, som gavs ut i nio upplagor mellan 1935 och 1969 (omtryck 1970) och var den enda förekommande dialekthandboken vid svenska utbildningsanstalter under mer än fyrtio år. Så blev det emellertid inte riktigt. Pamps bok har aldrig helt kunnat ersätta Wesséns, eftersom de är mycket olika till sin uppläggning och således kompletterar varandra – jag skall strax återkomma till detta. Båda böckerna används fortfarande, eftersom det inte finns några andra, men i dag är de i alla avseenden föråldrade. Den språkliga verklighet som de beskriver var delvis inaktuell redan då böckerna kom till, eftersom de bygger på enbart gammalt material. Varken Wessén eller Pamp gör några försök att knyta an till modern språkforskning. Därför handlar beskrivningen av dialekterna nästan enbart om ljud- och formhistoria, knappt någonting alls om t.ex. dialektutjämning eller om dialekternas sociala funktion och status. Framställningen inkluderar över huvud taget inte samtiden utan är enbart tillbakablickande. Författarna tänker sig en guldålder när det fanns RIKTIGA dialekter. Detta sägs också rent ut redan på framsidan av *Svenska dialekter*: “Boken presenterar landskapsvis de genuina svenska dialekterna sådana de var innan folkomflyttningar och massmedia börjat likrikta dem.”

Som bekant är det inte bara dialekterna som har förändrats utan också synen på dem och forskningen kring dem. Det är alltså ingen tvekan om att behovet av en ny lärobok i svensk dialektkunskap är mycket stort. Därför har jag tagit initiativet till att producera en sådan,

som ett enmansprojekt inom ramen för min tjänst vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala. Dialektforskningen i Sverige har visserligen sett bättre dagar, men den har trots allt inte stått stilla. På senare år har dialektologin blivit ett stort och mångskiftande ämnesområde, och därför behövs det en dialekthandbok som så långt det är möjligt speglar denna mångfald. Det är en sådan handbok jag vill försöka åstadkomma. Traditionellt skolade dialektologer som jag själv kommer nog ändå att känna igen sig och jag är inte alls ute efter att skrota det historiska perspektivet. En beskrivning av dialekternas uppkomst och utveckling måste rimligen vara historisk. Det nya i min bok blir att även andra perspektiv på dialekterna uppmärksammas och beskrivs.

Som målgrupp för dialekthandboken tänker jag mig dels högskolestuderande på grundnivå, dels den intresserade allmänheten. Det ingår nämligen i Institutets uppdrag att på vetenskaplig grund öka, levandegöra och sprida kunskaperna om de svenska dialekterna. För oss som har vår dagliga gärning på dialektavdelningen är det också uppenbart att det finns ett mycket stort intresse för dialekter bland så kallat vanligt folk.

Dialektbegreppet

Ett problem som ofta aktualiseras i kontakten med allmänheten är att det finns så många olika uppfattningar om hur begreppet *dialekt* skall definieras. Enligt Nationalencyklopedin är en dialekt en "språkvariant som talas av invånarna inom ett avgränsat geografiskt område". Så långt torde de flesta vara överens, men sedan finns det olika uppfattningar om vilka andra kriterier som måste vara uppfyllda för att en språkvariant skall få kallas dialekt.

Under lång tid var den akademiska dialektforskningen i Sverige helt inriktad på de bygdemål som en gång talades i det gamla bondesamhället, helst före mitten av 1800-talet. Traditionellt kallas dessa dialekter "genuina" eller rent av "klassiska", eftersom de anses ha representerat en obruten talspråkstradition med rötter i forntiden. Så gamla dialekter kan naturligtvis bara studeras i dialektarkiven, eftersom de inte talas längre. Tyvärr har man också velat reservera själva termen *dialekt* för sådana utdöda varieteter. Enligt detta synsätt existerar det inte längre några levande dialekter i Sverige. De mer eller

mindre utjämnade lokala och regionala språkvarianter som finns i dag får då lov att kallas för något annat, för dialekter anses de alltså inte vara. För vanligt folk är denna snäva definition av begreppet *dialekt* naturligtvis förvirrande, särskilt för den som själv betraktar sig som dialekttalande. Den torde knappast vara gångbar i ett internationellt forskningsperspektiv heller. För övrigt är det ingen tvekan om att det fortfarande finns utpräglade dialekter i Sverige, även om de inte låter precis som för 150 år sedan.

En annan akademisk ytterlighet är att låta termen *dialekt* beteckna vilken språklig underavdelning som helst, oavsett geografiskt område, t.ex. i Chambers & Trudgills välkända lärobok *Dialectology* (1998, s. 3). Enligt denna definition har varje individ en dialekt, även den som talar standardspråk.

Folk i allmänhet talar givetvis om dialekter utan hänsyn till akademiska hårklyverier. Ibland kan det räcka med en lätt lokalfärg på språket för att det skall kallas dialekt, t.ex. om en person talar standardsvenska med typiskt norrländsk intonation. Det viktiga är att personen genom sitt sätt att tala avslöjar från vilken del av landet han eller hon kommer. Den nya dialekthandboken kommer i viss mån att präglas av detta synsätt. Jag avstår dock från att försöka fastslå någon definition av vad dialekt är och nöjer mig med att redogöra för några olika uppfattningar i frågan.

Olika angreppssätt

Wesséns och Pamps böcker är, trots alla sina brister, oundgängliga som kunskapskällor när det gäller den traditionella dialektologin. Som redan sagts är de helt olika till sin uppläggning, var och en med sina för- och nackdelar.

I *Våra folkmål* beskrivs dialekterna utifrån sex kärnområden: sydsvenska mål, götamål, sveamål, norrländska mål, östsvenska mål och gotländska mål. Några av de viktigare dialektskillnaderna åskådliggörs också på ett antal kartor. Flera av dessa kartor har blivit klassiker och används än i dag i olika sammanhang. Detta gäller framför allt *Karta 1. De svenska dialektgrupperna* (Wessén 1970, s. 14), som har satt djupa spår i dialektmedvetandet hos generationer av svenska dialektologer (se fig. 1).

En besvärande nackdel med att presentera dialekterna på detta

Karta 1.

De svenska dialektgrupperna.

Fig. 1. Wesséns karta 1

översiktliga sätt är naturligtvis att vissa dialektområden därmed faller utanför ramarna. Ett frapperande exempel är dalmålsområdet, där några av Sveriges mest särpräglade dialekter finns. Det passar inte in i något av Wesséns kärnområden och därför finns det heller ingen ordentlig beskrivning av dalmålen i *Våra folkmål*. Ett annat exempel är dialekterna i Härjedalen, som förbigås av den anledningen att de av tradition räknas som "norska" mål.

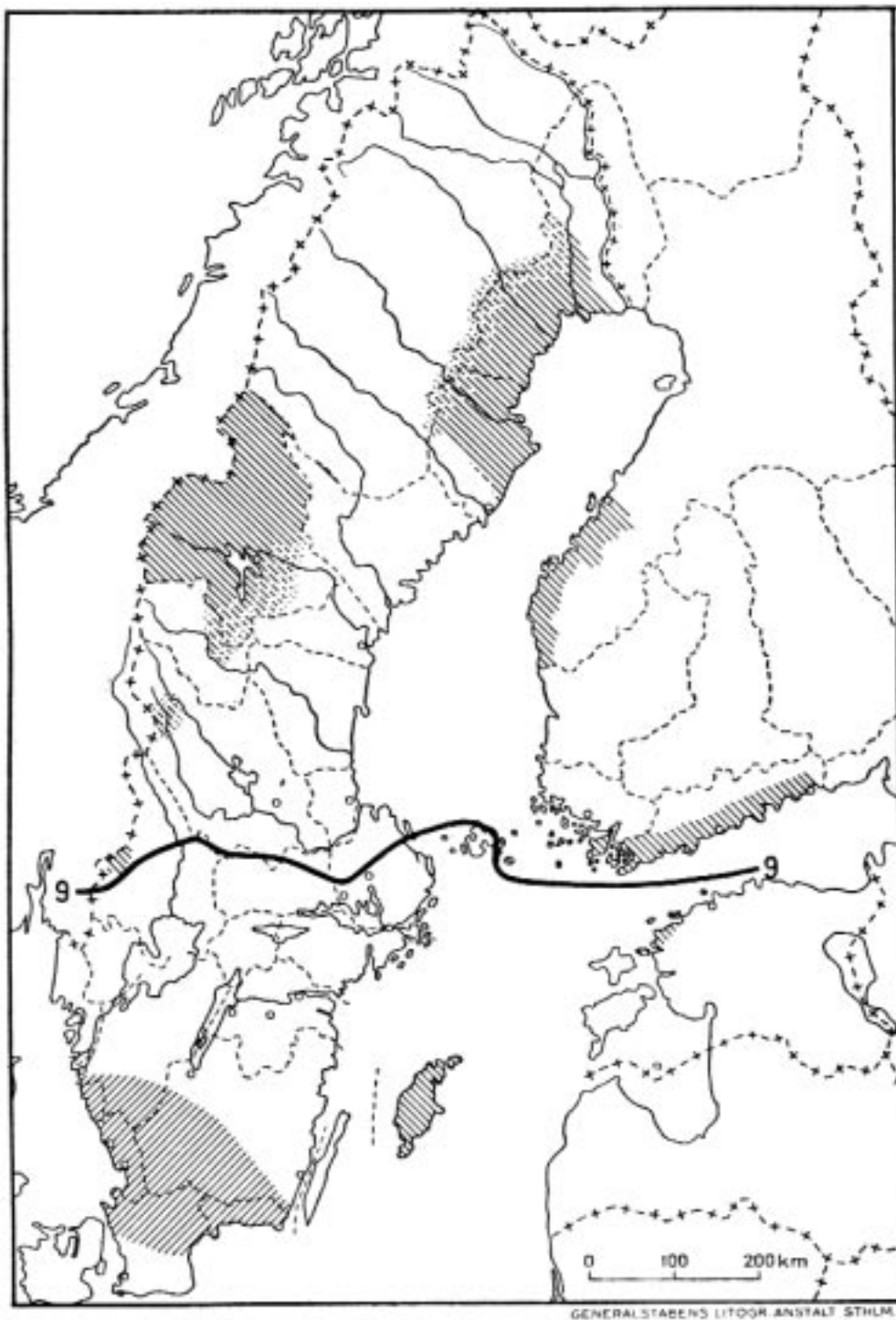
I *Svenska dialekter* presenteras dialekterna i stället landskapsvis. Detta gör att man får en mera detaljerad bild av dem, men samtidigt blir framställningen tämligen svåröverskådlig. Dessutom finns det inte en enda karta i hela boken! Detta är mycket märkligt, eftersom det vimlar av geografiska hänvisningar i texten.

Min strategi för den nya dialekthandboken är att förena det bästa från Wesséns och Pamps böcker men också lägga till sådant som jag saknar i dessa verk, både historiskt och modernt.

Nordiskt perspektiv

Något som ofta saknas hos både Wessén och Pamp är ett större nordiskt perspektiv på de företeelser som beskrivs. Ett belysande exempel är det som i Sverige kallas "norrländsk förmjukning", alltså den utveckling av *g*, *k* och *sk* inuti ord framför främre vokal som gett upphov till ordformer som *ryddjen* 'ryggen', *skojen* 'skogen', *tajje* 'tagit', *myttje* 'mycket', *fistjen* 'fisken'. Av Wesséns karta 6 (a.a., s. 42) får man snarast intrycket att förmjukningen är begränsad till de norrländska målen och de nordliga sveamålen samt i någon mån de finlandssvenska målen, alltså norr om linje 9 (se fig. 2). Om man också tar reda på hur det ser ut i resten av Norden så framträder en delvis annan bild. Oskar Bandles *Karte 17. Affrizierung und Spirantisierung von palatalen Verschlusslauten* (Bandle 1973) visar att den "norrländska" förmjukningen i själva verket breder ut sig över en stor del av norra och västra Skandinavien (se fig. 3).

Dessa kartor över den norrländska förmjukningens utbredning utgör också goda exempel på ett annat problem, nämligen att dialektkartor mycket ofta ger en *föråldrad* bild av verkligheten. Detta beror naturligtvis på att sådana kartor i regel bygger på äldre arkivmaterial, t.ex. dialektordsamlingarna i Institutet för språk och folkminnen. För att få kunskap om tillståndet i dagens dialekter måste man naturligtvis

Karta 6.

- ▨ = det sydsvenska diftongområdet (sekundära diftonger).
 ▩ = ursprungliga diftonger bevarade.

Linje 9: sydgränsen för den s. k. norrländska förmjukningen av *k*, *g* (t. ex. ditje, vaddjen).

Fig. 2. Wesséns karta 6

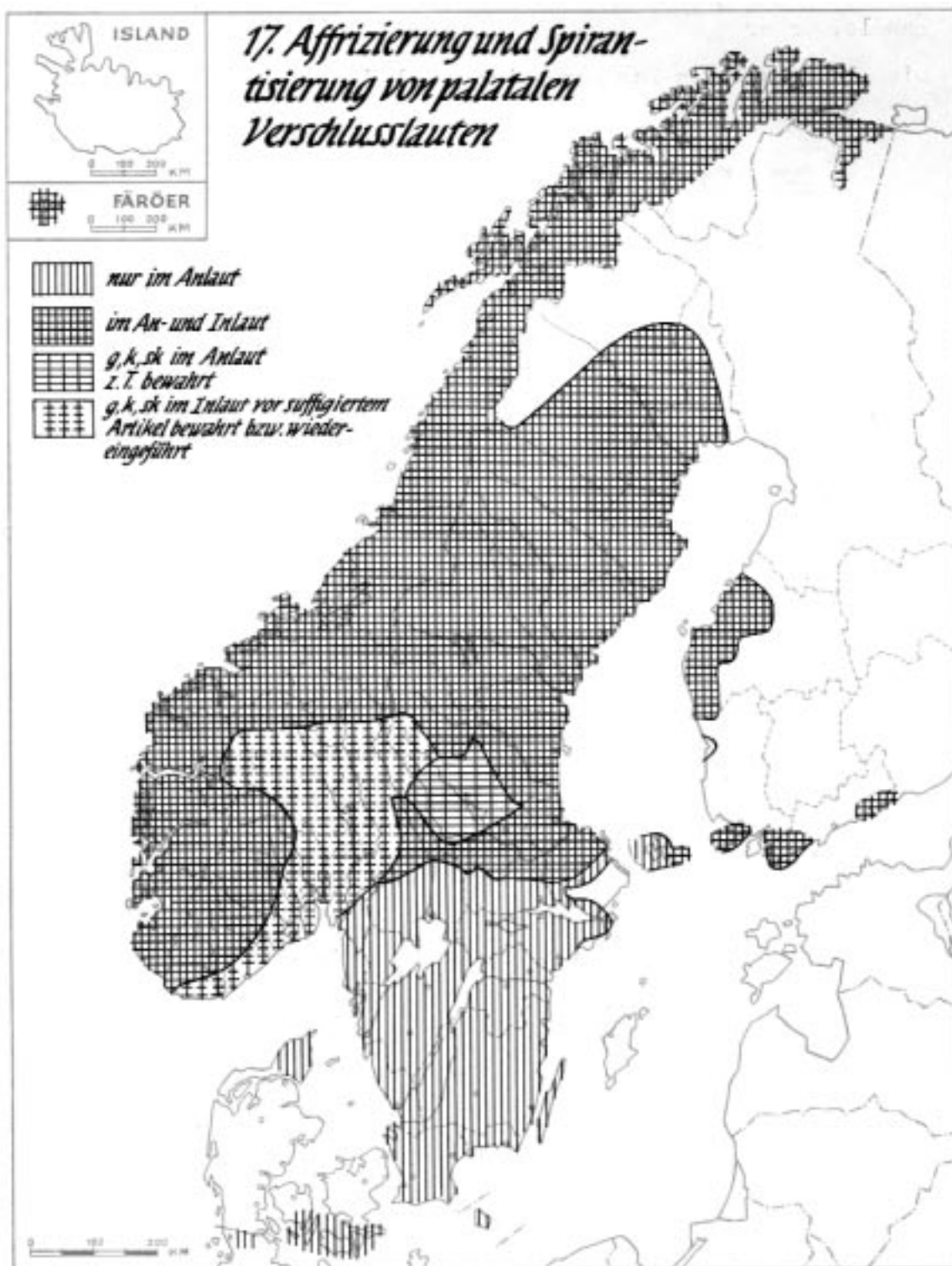

Fig. 3. Bandles karta 17

samla in och analysera nytt material. En undersökning av den norrländska förmjukningens geografiska utbredning i nutiden skulle sannolikt visa att endast rester återstår av den, åtminstone i Norrland.

De flesta dialektkartor som hittills har publicerats skulle kunna

kallas *paleodialektologiska* (jag vet inte vem som först myntade uttrycket, men det är onekligen träffande). Detta är nog ett dilemma som vi måste acceptera att leva med. Vi vet helt enkelt inte tillräckligt mycket om dagens dialekter för att kunna producera nya kartor i motsvarande omfattning. Tack vare dessa paleodialektologiska kartor har vi dock en rätt god uppfattning om hur dialektlandskapet såg ut en gång, och med den kunskapen som utgångspunkt kan vi jämföra med hur det ser ut i dag. I vilket fall som helst är det svårt att klara sig utan kartor när man skall beskriva större dialektgeografiska sammanhang. Den nya dialekthandboken kommer att innehålla ett stort antal redan publicerade kartor och möjligen någon nyproducerad.

Disposition

Preliminärt kommer dialekthandboken att innehålla följande sex kapitel:

1. Dialekter – vad är det egentligen?
2. Dialekternas uppkomst och utveckling
3. Dialektforskningen i Sverige
4. De stora dialektskillnaderna och deras ålder
5. De svenska dialekternas indelning
6. Beskrivning av dialekterna landskapsvis

I inledningskapitlet försöker jag reda ut vad dialekter är i ett så vitt perspektiv som möjligt. Några olika definitioner av dialektbegreppet beskrivs och jämförs med varandra. Rätt stort utrymme ägnas åt det svenska rikstalspråkets utveckling och dess förhållande till dialekterna. Vidare förklaras begrepp som dialektutjämning, regionalisering, bidialektism och sociolekt. De varianter av svenska som talas i vissa invandrartäta storstadsförorter beskrivs i jämförelse med de traditionella landsbygdsdialekterna. Slutligen behandlas också dialekternas betydelse som identitetsmarkörer samt språkbrukarnas attityder till dialekter.

I kapitlen 2 och 4 redogörs på traditionellt sätt för de språkhistoriska skeenden som har format och förändrat dialekterna från forntiden fram till nutiden. Ambitionen är även här att anlägga ett så brett perspektiv som möjligt och beakta olika teorier och synsätt.

Kapitel 3 ägnas åt den svenska dialektforskningens historia, från begynnelsen på 1600-talet över den "klassiska" dialektologin till den moderna sociodialektologin.

I kapitel 5 presenteras den traditionella indelningen av de svenska

dialekterna i sex kärnområden, som så starkt har kommit att förknippas med Wesséns lärobok *Våra folkmål*. Det bör påpekas att Wessén själv inte sticker under stol med att denna indelning är en konstruktion (a.a., s. 13): "Endast mera sällan händer det, att gränserna för två eller flera dialektala drag sammanfaller eller följs åt. Varje gruppering av våra folkmål blir därför i viss mån en konstruktion. Den blir beroende av vilka egenskaper man anser särskilt betydelsefulla och viktiga. Det är ej att undra på, om indelningen ter sig olika hos olika författare och vid olika tider." Han fortsätter: "Men om alltså varje slags indelning blir ofullkomlig, är det dock från praktisk synpunkt nödvändigt att göra en sådan för att få en överblick över mångfalden av skiftande företeelser." Med dessa kloka ord i åtanke har jag funnit det bäst att behålla den gamla väletablerade indelningen som ett pedagogiskt grepp i beskrivningen av dialekterna, med reservation för de olägenheter som exemplifierats ovan.

I kapitel 6 går jag i Pamps fotspår och beskriver dialekterna landskapsvis. En självklar invändning mot detta förfarande skulle kunna vara att det inte existerar några landskapsdialekter; olikheterna kan som bekant vara stora mellan dialekterna i skilda delar av ett landskap. Att på 2000-talet tala om landskap verkar kanske också förlegat, men att döma av de frågor som allmänheten ställer till Institutet för språk och folkminnen är det ännu alldeles för tidigt att dödförklara detta åldriga begrepp. Faktum är att föreställningen om Sverige som indelat i landskap än i dag lärs ut i grundskolans geografiundervisning och i kraft av detta lever vidare i det allmänna medvetandet. Många av de personer som hör av sig till Institutet för språk och folkminnen vill uttryckligen ha upplysningar om dialekten i något visst landskap. Trots sina uppenbara nackdelar fyller landskapsbeskrivningarna således en viktig funktion. Därför väljer jag även i detta fall att prioritera vad som förefaller mest praktiskt och vad som faktiskt efterfrågas av allmänheten.

Förutom de svenska dialekterna i Sverige kommer även de finlandssvenska och de estlandssvenska målen att behandlas.

Litteratur:

- Bandle, Oskar (1973): *Die Gliederung des Nordgermanischen. Beiträge zur nordischen Philologie*. 1. Basel-Stuttgart.
- Pamp, Bengt (1978): *Svenska dialekter*. Lund.
- Wessén, Elias (1970): *Våra folkmål*. 9 uppl. Stockholm.

Konferencedeltagerne på ekskursjon til fregatten Jylland i Ebeltoft.

Deltagere:

Gunnstein Akselberg
Nordisk Institut
Universitetet i Bergen
Sydnessplassen 7
5007 Bergen
Norge
gunnstein.akselberg@nor.uib.no

Foredrag:

Olaf Almenningen
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
olaf.almenningen@iln.uio.no

Lena Wienecke Andersen
Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136, 5.
2300 København S
lena@stud.ku.dk

Lars-Gunnar Andersson
Svenska språket
Göteborgs Universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Sverige
lars-gunnar.andersson@svenska.gu.se

När ordvariationen är som störst
– om ett språkligt reservat
(s. 73-83)

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
8000 Århus C.
jysta@hum.au.dk

Dialekt taler vi med “de gamle”
– en sprogholdningsundersøgelse
blandt unge i Thy (s. 84-95)

Susanne Bergström
Forskningscentralen
för de inhemska språken
Sörnäs Strandväg 25
00500 Helsingfors
Finland
susanne.bergstrom@kodus.fi

Inger Bévort
(Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet)
Strandvejen 67A, 2.th.
2100 København Ø
ingerb@mail.dk

Björn Bihl
Svenska språket
Karlstads universitet
Universitetsgatan 2
651 88 Karlstad
Sverige
bjorn.bihl@kau.se

Dialektarbete i skolan – ett försök
att öka den språkliga medvetenheten
hos eleverna (Sammen med Nils-
Erik Nilsson; s. 294-303)

Margaret J. Blake
Afd. for Lingvistik
Aarhus Universitet
Monradsvej 16B
8260 Viby J.
mjblake@raeder.dk

Jeg begynner å snakke for pent:
Attitudes towards dialect change
among migrants to Oslo (s. 96-105)

Kurt Braunmüller
Inst. für Germanistik I
Universität Hamburg
Von Melle Park 6
20146 Hamburg
Tyskland
kurt.braunmueller@t-online.de

Dialects, varieties and historical
linguistics (s. 11-32)

Magnus Brenner
Forskningscentralen
för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
00500 Helsingfors
Finland
magnus.brenner@helsinki.fi

Finlands svenska dialekter i
tvärvetenskaplig kontext (Sammen
med Leila Mattfolk & Jan-Ola
Östman; s. 106-115)

Gösta Bruce
Språk- och litteraturcentrum
Lunds universitet
Box 201
221 00 Lund
Sverige
gosta.bruce@ling.lu.se

Accentuering i svenska sammansatta
ord (s. 116-125)

Anna Greggas Bäckström
Inst. för litteraturvetenskap och
nordiska språk
Umeå universitet
901 87 Umeå
Sverige
anna.greggas@nord.umu.se

Øystein Baardsgaard
Norsk Ordbok 2014
Universitetet i Oslo
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
oystein.baardsgaard@iln.uio.no

Lars-Olof Delsing
Språk- och litteraturcentrum
Lunds universitet
Box 201
223 62 Lund
Sverige
lars-olof.delsing@nordlund.lu.se

Kristin Melum Eide
Institutt for Språk- og
Kommunikasjonsstudier
NTNU
7491 Trondheim
Norge
kristin.eide@hf.ntnu.no

Flerspråklighet – en utfordring for
det generative rammeverket?
– Om dialektsyntaks og parallelle
grammatikker (Sammen med Tor A.
Åfarli; s. 126-135)

Inger Ejskjær
(Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet)
Høeghsmindeparken 12
2900 Hellerup

Øyalf Endresen
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
oyalf.endresen@hf.ntnu.no

Anne Engø
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
a.t.engo@iln.uio.no

Lisa Eriksson
Inst. för litteraturvetenskap
och nordiska språk
Umeå Universitet
901 87 Umeå
Sverige
lisa.eriksson@nord.umu.se

Karin Fjellhammer Seim
Oslo
Norge

Charlotte Gooskens
Scandinavian Department
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 716
9700 AS Groningen
Holland
c.s.gooskens@rug.nl

Kan danskere identificere nordiske
dialekter? (Sammen med Karin
Beijering; s. 136-146)

Asgerd Gudiksen
Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
asgerd.gudiksen@hum.ku.dk

“Tilbøjeligheds-Lideart” og andre s-
former (s. 147-154)

Kristina Hagren
Inst. för nordiska språk
Uppsala Universitet
Box 527
751 20 Uppsala
Sverige
kristina.hagren@sofi.se

Till och *till å* i förbindelse med
infinitiv – särskilt med avseende på
förhållandet i de sydsvenska målen
(s. 155-164)

Anders Hallén
Uppsala
Sverige

Karin Hallén
Språk- och folkminnesinstitutet
Box 135
751 04 Uppsala
Sverige
karin.hallen@sofi.se

Franska lånord – försvarar de sin plats
i ett nytt svenskt dialektlexicon? (s.
165-174)

Gert Foget Hansen
Center for sociolingvistiske
sprogforandringsstudier
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
gertfh@hum.ku.dk

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skousvej 4
8000 Århus C
jysis@hum.au.dk

Rigsmål i en dialektordbog – om
redaktionen af ordet *hvad* (s. 175-182)

Hege Fjeldseth Hellum
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
h.f.hellum@iln.uio.no

Henrik Hovmark
Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
hovmark@hum.ku.dk

Danske retningsadverbier og lokal
orientering (s. 183-191)

Richard Hytholm
København

Ann-Marie Ivars
Svenska litteratursällskapet
Riddaregatan 5
00170 Helsingfors
Finland
ann-marie.ivars@kolumbus.fi

Expletivt 'det' i sydösterbottensk
dialekt (s. 192-201)

Spara det finlandssvenska talet (sam-
men med Lisa Södergård; s. 202-206)

Anette Jensen
Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
anette.jensen@hum.ku.dk

Tor Erik Jenstad
Norsk Ordbok 2014
NTNU
7491 Trondheim
Norge
tor.erik.jenstad@hf.ntnu.no

Kjelder til lånord i norske dialektar –
Ei mogleg utnytting av basane til
Norsk Ordbok (Sammen med Gunhild
Aamodt; s. 207-216)

Janne Bondi Johannessen
Text Laboratory, ILN
Universitetet i Oslo
Box 1102
0317 Blindern
Norge
jannebj@gmail.com

Den psykologisk distale demonstra-
tiven i skandinavisk (s. 217-226)

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norhj@hum.au.dk

Knut E. Karlsen
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
k.e.karlsen@iln.uio.no

Laurits Killingbergtrø
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
laurits.killingbergtro@iln.uio.no

Tore Kristiansen
Center for sociolingvistiske
sprogforandringsstudier
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
tore.kristiansen@hum.ku.dk

Sprogholdninger blandt unge i Odder
(Sammen med Malene Monka;
s. 227-237)

Gjert Kristoffersen
Nordisk Institutt
Universitetet i Bergen
Sydnnessplassen 7
5007 Bergen
Norge
gjert.kristoffersen@nor.uib.no

Bodil Kyst
Inst. for Datalogvistik
Copenhagen Business School
Solbjerg plads 3
2000 Frederiksberg
bodilkyst@yahoo.com

Toner i århusiansk regiolekt
(s. 238-247)

Therese Leinonen
CLCG
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 716
9700 AS Groningen
Holland
t.leinonen@rug.nl

Vokaluttal i några finlandssvenska
dialekter (s. 248-258)

Elisabeth Lien
Inst. for lingvistiske
og nordiske studier
Box 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
elisabeth.lien@iln.uio.no

Ordbokshotellet – varig lagring og
formidling av norske ordsamlinger
(Sammen med Lars Jørgen Tvedt &
Øyvind Eide; s. 379-388)

Leila Mattfolk
Forskningscentralen
för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
00500 Helsingfors
Finland
Leila.Mattfolk@kotus.fi

Finlands svenska dialekter i
tvärvetenskaplig kontext (Sammen
med Magnus Brenner & Jan-Ola
Östman; s. 106-115)

Malene Monka
Center for sociolingvistiske
sprogforandringsstudier
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
monka@hum.ku.dk

Hvornår og hvorfor skifter man
mellem rigsdansk og sønderjysk?
(s. 259-269)

Sprogholdninger blandt unge i Odder
(Sammen med Tore Kristiansen;
s. 227-237)

Odd Monsson
Høgskulen i Volda
Postboks 500
6101 Volda
Norge
om@hivolda.no

Vestnorsk kvantitet morfofonologisk
sett (s. 270-281)

Lars Bo Mølkjer
Bogøvej 6, 1.th.
2000 Frederiksberg
gudik@hum.ku.dk

Agnete Nesse
Høgskolen i Bodø
8049 Bodø
Norge
Agnete.Nesse@hibo.no

Radiotalemål i Nordland 1936-1996
(s. 282-293)

Astrid Nilsen-Nygaard
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
astrid.nilsen-nygaard@iln.uio.no

Nils-Erik Nilsson
Svenska Språket
Karlstads Universitet
651 88 Karlstad
Sverige
nils-erik.nilsson@kau.se

Dialektarbete i skolan – ett försök att
öka den språkliga medvetenheten hos
eleverna (Sammen med Björn Bihl;
s. 294-303)

Børge Nordbø
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
borge.nordbo@iln.uio.no

Maria Ohlsson
Språk- och folkminnesinstitutet
Box 135
751 04 Uppsala
Sverige
maria.ohlsson@nordiska.uu.se

Helena Palmén
Inst. för nordiska språk och litteratur
Helsingfors universitet
Unionsgatan 40 (PB 24)
00014 Helsingfors
Finland
helena.palmen@dnainternet.net

Karen Margrethe Pedersen
Afd. for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
kmp@hum.ku.dk

Karen Margrethe Pedersen
Inst. for grænseforskning
Persillegade 6
6200 Aabenraa
kam@sam.sdu.dk

Caroline Sandström
Forskningscentralen
för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
00500 Helsingfors
Finland
caroline.sandstrom@kotus.fi

Kodväxling i dialekt (s. 304-313)

Nogle danske dialektale
pseudosideordninger (s. 314-322)

Fisbrand i folkemunde, folkemål
og folkeråd (s. 323-333)

Pronomenbruket för hundar, kat-
ter, hästar och kor i östre Nyland
(s. 334-343)

Helge Sandøy
Nordisk Institutt
Universitetet i Bergen
Sydnnessplassen 7
5007 Bergen
Norge
helge.sandoy@nor.uib.no

Sigriður Sigurjónsdóttir
Department of Icelandic
Islands Universitet
Nyja Garði
101 Reykjavík
Island
siggasig@hi.is

Regional variation in Icelandic
syntax? (Sammen med Höskuldur
Thráinsson; s. 344-352)

Kåre Skadberg
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
kare.skadberg@iln.uio.no

Margareta Svahn
Språk- och folkminnesinstitutet
Box 135
75104 Uppsala
Sverige
margareta.svahn@sofi.se

Tendenser i skaraborgskt
ungdomsspråk (s. 353-360)

Lisa Södergård
Svenska litteratursällskapet
Riddaregatan 5
00170 Helsingfors
Finland
lisa.sodergard@sls.fi

Spara det finlandssvenska talet
(sammen med Ann-Marie Ivars;
s. 202-206)

Viggo Sørensen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
8000 Århus C
jysvs@hum.au.dk

Det jyske skriftsprog – kontrafaktisk belyst (s. 361-378)

Eva Thelin
Språk- och folkminnesinstitutet
Box 135
751 04 Uppsala
Sverige
eva.thelin@sofi.se

Peter Trudgill
Humanistisk Fakultet
Agder University
4604 Kristiansand
Norge
peter.trudgill@unifr.ch

Sociolinguistic dialect typology: contact and isolation in Nordic dialects (s. 33-53)

Lars Jørgen Tvedt
Eining for digital dokumentasjon
Universitetet i Oslo
Boks 1123 Blindern
0317 Oslo
Norge
l.j.tvedt@edd.uio.no

Ordbokshotellet – varig lagring og formidling av norske ordsamlinger (Sammen med Elisabeth Lien & Øyvind Eide; s. 379-388)

Øystein Vangsnes
Nordisk Institutt
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø
Norge
oystein.vangsnes@hum.uit.no

ScanDiaSyn – Prosjektparaplyen
Nordisk dialektsyntaks (s. 54-72)

Oddmund Vestenfor
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
oddmund.vestenfor@iln.uio.no

Lars S. Vikør
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
l.s.vikor@iln.uio.no

Føring av formvariasjon i ei nasjonal
dialektordbok: gråsona mellom predi-
kerbar og ikkje-predikerbar variasjon
(s. 389-397)

Anna Westerberg
Språk- och folkminneinstitutet
Box 135
751 04 Uppsala
Sverige
anna.westerberg@sofi.se

En ny svensk dialekthandbok
(s. 398-406)

Gunnhild Wiggen
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
gunnhild.wiggen@iln.uio.no

Jan-Ola Östman
Forskningscentralen
för de inhemska språken
Sörnäs strandväg 25
00500 Helsingfors
Finland
jan-ola.ostman@helsinki.fi

Finlands svenska dialekter i
tvärvetenskaplig kontext (Sammen
med Leila Mattfolk & Magnus
Brenner; s. 106-115)

Leiv Inge Aa
Norsk Ordbok 2014
Boks 1021 Blindern
0315 Oslo
Norge
l.i.aa@iln.uio.no

Tor A. Åfarli
Inst. for nordistikk
NTNU
7491 Trondheim
Norge
tor.aafarli@hf.ntnu.no

Flerspråkligheit – en utfordring for det generative rammeverket?
– Om dialektsyntaks og parallelle grammatikker (Sammen med Kristin M. Eide; s. 126-135)

Carola Åkerlund
Ordbok över Finlands svenska folkmål
Sörnäs Strandväg 25
0500 Helsingfors
Finland
carola.akerlund@kotus.fi

Gunhild Aamodt
Norsk Ordbok 2014
NTNU
7491 Trondheim
Norge
gunhild.aamodt@hf.ntnu.no

Kjelder til lånord i norske dialektar – Ei mogleg utnytting av basane til Norsk Ordbok (Sammen med Tor Erik Jenstad; s. 207-216)

Pär Ångman
Inst. för nordiska språk
Uppsala Universitet
Box 527
751 20 Uppsala
Sverige
par.angman@nordiska.uu.se